

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

JANINA BAUMAN

DUVARLARIN ÖTESİNDE

DUVARLARIN ÖTESİNDE

JANINA BAUMAN

Çeviren: Kahraman Türel

ANI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

APOLLON

DUVARLARIN ÖTESİNDE

VARŞOVA GETTOSUNDAN KAÇIŞ

GENÇ BİR KIZIN ÖYKÜSÜ

Janina Bauman

Çeviren: Kahraman Türel

APOLLON YAYINCILIK
Janina Bauman
DUVARLARIN ÖTESİNDE

Copyright 1986, 2006 Janina Bauman
First Published in Great Britain in 1986 by Virago Press

ISBN: 978-605-4279-02-9
Ekim 2009, İstanbul

Yayına Hazırlayan: *Feza Çakır*
Kapak: *Uğur Durak*
Basıldığı Yer: *Kitap Matbaacılık*

Apollon Yayıncılık
Vişne 1 Mah. 7. Cad. No 28 Zekeriyaköy/İstanbul
Fax: 0212 202 83 49
e-posta: hilmi@apollon.com.tr

web: www.apollon.com.tr

KİTAP HAKKINDA GÖRÜŞLER

“Herkesin okuması gereken, etkileyici ve yürek dağlayıcı bir kitap.”
Alan Sillitoe, *New Statesman*

“Olağanüstü ve insanın içini burkan bir yaşam öyküsü.” *Elle*

“Capcanlı, çocuksu anılar halinde yazılmış; içinde hiçbir yargılama ve kendini acındırma yok. Nazilerden saklanırken, çocukluktan kadınlığa doğru giden yolda yaşanmak zorunda kalınmış bir olaylar silsilesi... Nazilerin ne alçak insanlar olduğunu, onların Yahudileri, Çin-geneleri, eşcinselleri, komünistleri, kafadan sakat insanları ve işgal ettikleri ülkelerde kendilerine direniş gösterenleri nasıl sistematik bir soykırıma uğrattıklarını, savaş sonrası dünyaya gelmiş bizlerin anlayabilmesi neredeyse olanaksızdır. Ama Bauman’ın bu öyküsü, yaşanmış bunca deneyime getirilen bir kişisel yorumdur ve acıklı yaşamı insanı kitabı bir solukta okumak zorunda bırakıyor. Duvarların Ötesinde , Avrupa’nın yıkılıp, yıkılışını, günahsız bir kızın bakış açısından gözler önüne seriyor.” *City Limits*

“Olağandışı ve korkunç koşullarda büyümekte olan sıradan bir Yahudi kızın, harika yazılmış yaşam öyküsü... Lafı eveleyip, gevelemeyen, yalın bir anlatımı var: küçük bir kızın dile getirdiklerini, bir yetişkinin geçmişini analiz eden yorumuyla kaynaştıran bir lezzet. İnsanın içini ısıtan bir dürüstlikle, içinde yaşadığı zaman dilimine dair düşünce ve duygularını anlatıyor. Hatta saklandığı yerlerde, içlerinde belki de Gestapo ajanlarının da olduğu bir takım insanların cinsel yaklaşımlarını, bir anlık dayanılmaz zevk uğruna hoş görerek, cinsel açıdan nasıl yıkıma uğradığından bile söz ediyor... İnsanı derinden

etkileyen ama şaşılacak derecede kendini acındırmadan yazılmış, gerçekten zevkle okunulacak bir kitap.”

Nicola Parker, *Times Educational Supplement*

“Gettoda yaşamış olan insanları ve daha da önemlisi yazarın sağ kalmasında büyük etkinlik gösteren isimsiz insanları anlatan olağanüstü bir yaşam öyküsü. Her şeye karşın, Janina Bauman’ın, öyküsünü abartmak, romantikleştirmek falan gibi bir niyeti hiç yok. Kitabın içinde yiğit insanlar olduğu kadar, acımasız, insanlıktan çıkmış yaratıklar da var. Birçok olağanüstü cesaret ve fedakârlık örneği yanında, karaborsacılar, getto vurguncuları ve Polonyalı Yahudi karşıtları da öyküde yerlerini alıyorlar. Bu şu ana kadar hiç rastlamadığım mü-kemmellikte bir yaşam öyküsü.”

Patrick Wright, *New Society*

“Bayan Bauman’ın öyküsü, o derece kinden ve en ufak bir acınma izinden uzak ki, insanın aklı başından gidiyor. Unutmayın, bu küçük bir kızın öyküsü. Normal bir yaşam sürmeye can atan ve garip de olsa, paramparça olmuş dünyasının orta yerinde aşka, düş kurmaya ve gelecekte umutlu olabilmeye zaman ayırabilen, küçük bir kız.” *The Irish Press*

“İnsanın tüylerini diken diken edecek kadar berbat koşullar altında, bir parça olsun normallik duygusu kazanma uğraşının, hem de tarafsız bir gözle ve hatta bir parça da eğlendirici tarzda yazılmış, çarpıcı öyküsü. İnsan yüreğinin bu koşullar altında direnmesi ve umutsuzluğa düşmeden, umut dolu duygular içinde, kişiliğiyle ve politik amaçlarıyla dimdik ayakta kalması karşısında inanılmaz bir hayranlık duy-dum.”

Jewish Socialist

“Janina Bauman’ın, bir Yahudi çocuk olarak Varşova gettosunda başından geçenleri ve bu duvarların dışına kaçarken, ne kadar güçlükler altında eziliyor da olsa, insan yüreğinin nasıl direndiğine tanıklık edişini anlattığı harika bir yaşam öyküsü.”

Washington Post Book World

“Bir kızın Varşova gettosunda karşı karşıya kaldığı dehşet ortamında insanlığını korumaya çabalaması... Bauman, çocukluk anılarını temel alarak, ailesinin verdiği yaşam savaşımının yanında, çılgına dönmüş bir dünyada kendi kişilik duygusunu da geliştirmeye çabalayışını anlatıyor. Zorla getto duvarlarının arkasına tıklan Janina, zamanla etrafını saran güçlülere alışıp gider. Ama aşka karşı gittikçe büyüyen su-suzluğunu, karmaşık duygularını ve endişelerini aile dışından biriyle paylaşmak arzusunu göz ardı etmesi olanaksızdır - o kişinin bir an gelip de kendisini unutup gideceğinin farkında olsa da... Bauman’ın anlatımını bu derece güçlü kılan şey, içini kavurmakta olan duygularla başa çıkmaya çalışan yeni yetme bir kızın gözlerinden süzülerek, kaleme alınmış olmasıdır: direnişe katılmayıp, hayatta kalmaya çalışmasının getirdiği suçluluk duygusu -bunun yanında da, on altı yaşına gelmiş her genç kızın taşıdığı, karşı cinsten birinin ilgisini çekmek ve o kızı çoğunlukla bencillğe ve istekli olmaya iten sevişme gereksinimiyle yüklü duygular... Saygınlığını, sevecenliğini korumaya çalışmakta insan gücünün yeterliliğini ve hatta insanlık dışı yaratıkların karşısındaki kişinin ne kadar güçsüz kaldığını resmedişi, Bauman’ın öyküsünü bu derece güçlü kılmaktadır.”

Kirkus

“Uygarlıkların çökmesi, bu sıra dışı insanları uygarlık değerlerini koruma altına alıp, sürdürmeye iter. Eski bir Varşova gettosu sakininin bu öyküsü, bu tür insanların hâlâ var olduğunu kanıtlamaktadır... Bu anılar, II. Dünya Savaşı’nda Polonyalı Yahudilerin çektiği acılar üzerine yazılmış en etkileyici kitap olma özelliğini taşıyor.”

The Sydney Morning Herald

Janina Bauman

JANINA BAUMAN 1926 yılında doğdu. İki kız kardeşin en büyüğü olarak, etrafında amcaları, dayıları, teyzeleri, kuzenleri ve büyükanne ve babaları olduğu halde, Varşova’da konforlu bir yaşam sürdü. Savaşın patlak vermesi, Varşova’nın kuşatılıp, düşmesiyle, bu yaşam yıkılıp gitti.

Janina Bauman 1950 yılında Varşova Sosyal ve Siyasi Bilimler Akademisi’nden mezun oldu. 1959 yılındaysa, Varşova Üniversitesi’nde yüksek lisansını tamamladı. Yirmi yıl süreyle, çevirmen, araştırmacı ve senaryo yazarı olarak, Polonya sinemasına hizmet etti. 1968 yılında o ve kocası, üç kızlarını da yanlarına alarak Polonya’yı terk etmek zorunda kaldılar. İsrail’de geçen üç yılın sonunda, Britanya’ya göçtüler ve artık Leeds’de yaşamaktalar. 1979 yılının sonlarına kadar Janina Bauman bir lisede yardımcı kütüphaneci olarak görev yaptı. Erken sayılabilecek bir yaşta işten ayrılıp, *Duvarların Ötesinde*’yi yazmaya başladı. (Kitap ilk olarak, *Sabah Vakti Kış-Winter in the Morning* adıyla basılmıştır

Kitap on yabancı dile çevrilmiş, on iki ülkede yayınlanmıştır.

DUVARLARIN ÖTESİNDE

VARŞOVA GETTOSUNDAN KAÇIŞ

GENÇ BİR KIZIN ÖYKÜSÜ

Janina Bauman

İçindekiler

Yazardan.....	9
1 Huzur Dolu Yıllar	11
2 Border Caddesi	35
3 Duvarların Ardında	64
4 Duvarlar Daralmakta	103
5 Duvarların Dışında	151
6 Kaçış	174
7 Saklandığımız Yerden Çıkış	238
8 Kış Bahara Dönerken	261
9 Birkaç Ay Sonra.....	293
10 Uzun Yıllar Sonra.....	307
Kronoloji	334

Annem ve kız kardeşimin anısına

Yazardan

Kendimi bu kitabı yazmaya hazır hissetmem yaklaşık kırk yılımı aldı. Tüm bu yıllar boyunca geçmişî neredeyse hiç düşünmedim. Ne annemle ne de kızkardeşimle oturup geçmişten hiç bahsetmedik. Kocama ve kızlarıma yaşamımı asla her şeyiyle anlatmadım. Unutmayı yeğledim. O ürkütücü şekiller ancak düşlerimde bana geri geleceklerdi. Ne anılarımı ne de savaş sırasında kaleme aldığım o minik öyküleri yayınlatmaya çalıştım: Varşova'daki o özel çekmecemde yıllar boyu kilitli kaldılar. Onları ancak annemin ölümünden sonra tekrar okudum. O sırada, annemin hatıratı arasında, o düzgün el yazısıyla kaleme almış olduğu anılarım ve birkaç kısa öykümün yazılı olduğu kâğıtlar elime geçti. İşte ancak ondan sonra, seksenli yılların başlarında, Leeds'de, anılarımı yazmaya başlamak gerektiğini hissettim.

İçinde bulunduğum zamanı unutup, tekrar o genç kız olarak geçmişe daldım. Uzun yıllar, mevsimler ve yaşanan onca şeyden sonra geçmişini gözünde canlandırmak istediğinde, insanın bütün bunları nasıl olup da böylesine anımsayabildiğine akıl sır ermiyor. Yalnız olaylara değil, kendi duygularım ve düşüncelerime de sadık kalmaya çabaladım. Şu an sahip olduğum bilgilerin ve olunlaşmış düşüncelerimin, anılarımı etkilemesini önlemek için elimden geleni yaptım. O günlerdeki yaşamıma, o mekânlara ve zaman dilimlerine; onları o zaman nasıl yaşadıysam, öyle geri gitmeye çalıştım. Ama benimki korku ve dehşetle kendi içine bürzümüş, etrafında olup bitenleri hakkıyla özümseyemeyecek ka-

dar bilgisiz, küçük bir kızın daracık dünyasından ibaretti. İşte bu yüzden ki, benim bu öyküm asla kronolojik bir belge sayılmaz. (Bu kitabı okurken tarihsel anlamda kafası karışabilecek genç okuyucularım için, o zamanlar benim de farkında olmadığım, birbirini kovalayan tarihsel olayları içeren özet bir sıralama yaptım.)

Kitabım; savaştan sağ çıkabilmemiz için bana, anneme ve kızkardeşime yardım elini uzatan pek çok insana duyduğum hayranlığın, takdirin bir ifadesidir. Bu insanların çoğu farklı yaşlarda, değişik sosyal kökenlerden ve mesleklerden gelen kadınlardı. Bize yardım etmek için kendi yaşamlarını tehlikeye atıyorlardı. Bunu yaparken hepsinin kendince farklı bir nedeni vardı. Zaten karakter olarak da birbirlerinden farklıydılar.

Savaş sırasında, genellikle kelimelere dökmekten kaçındığımız şu gerçeğin farkına vardım: Gaddarlığın en gaddarca tarafı, kurbanlarını yok etmeden önce onları insanlık dışı yaratıklar haline getirmesidir. Ve uğraşların en zoru, bu insanlık dışı koşullarda insanlığını koruyabilmektir.

Janina Bauman, Leeds, 2006

Huzur Dolu Yıllar

Sabahın ilk saatlerinde ahşap döşemenin üzerine düşen bir parça güneş ışığı, köşeyi dönerek uzaklaşmakta olan bir tramvayın gacirtısı, gecenin geç vaktinde at nallarının tekdüze takırtıları – yaşamım boyunca belleğimin ta derinlerinde kalmış anılar işte bunlardı. Yirmili yıllar, otuzlu yıllara dönüşmek üzereydi. Ha, bu arada adım Janina Lewinson'du o zamanlar. Evimiz Varşova'da, Yahudilerin oturmakta olduğu bölgeye yakın, Senatorksa Caddesi'nde, 10 numaralı binadaydı. Daha sonraları, babam kendi muayenehanesini açacak kadar ünlendiğinde ve de kız kardeşim Sophie doğduğunda, şehrin merkezine, Sienna Caddesi'ndeki 5 numaralı eve, kocaman bir daireye taşındık. Şimdilerde onun yerinde, Sovyetler Birliği'nin, Polonya'nın başşehrine diktikleri anıtsal bir yapı olan, Kültür ve Bilim Sarayı var.

Mutlu bir aile yaşamı içinde büyüyordum. Babam Szymon Lewinson insanların böbrek ve mesaneleri ile uğraşan bir üroloji uzmanı ve cerrahı. Annemin babası, Büyükbaba Aleksander Fryszman da, ben daha doğmadan, Varşova'da ününe ün katmış bir doktordu. Baba tarafından dedem Maks'sa, iflas edene dek şehrin en gözde bölgesinde bir müzik dükkânı işletmekteydi. Onu, sıcacık duygular içinde, zamanının büyük bir bölümünü bana ayıran, alçakgönüllü bir adam olarak anımsamaktayım. Bir şekilde, o ve büyükannem Viera'nın yoksul olduklarını ve babamın

eline baktıklarını, oysa Border Caddesi'nde oturan diğer büyükanne ve büyükbabamın bolluk içinde olduklarını biliyordum. Bu zenginlikleri sırf Büyükbaba Aleksander'ın yetenekli bir doktor ve cerrah olmasından değil, Büyükanne Eva'nın ailesinin varlıklı oluşundan geliyordu. Üstüne üstlük Büyükanne Eva'nın ailesi, büyük-büyükbaba yıllar boyu Yahudi Cemaati başı ve meclis üyesi olarak görev yaptığından, Varşova kenti sosyetesinin "kaymak tabakası"ndan sayılıyordu. Her iki aileden de gelen, birçoğu doktor, geri kalanı avukat, mühendis ya da benzeri meslek sahibi, sürüyle amca, dayı, hala, teyze ve yeğen vardı. Ben doğmadan önce ölmüş olan büyük-büyükbabamı saymazsanız, o kalabalık ailemde kimse İbranice konuşmaz, sakal bırakmaz ya da takke veya Yahudi tarzı siyah pelerinler içinde gezmezdi. Kimse dindar değildi. Hepimiz Polonya topraklarında dünyaya gelmiş, Polonya ananeleri doğrultusunda yetişmiş, içimize Polonya tarihi ve edebiyatı işlemiş Polonyalılarıydık. Ancak aynı zamanda, yaşamımızın her anında Yahudi olduğumuz duygusuyla yoğrulmuş Yahudilerdik.

Altı, yedi yaşlarımda mıydım neydim, babama "Yahudi" ne demek diye sordum. Ne yanıt verdiğini pek anımsamasam da, salt küçük çocuğuna değil ama kendisine de bunu anlatmanın onun için ne kadar zor olduğunu iyi biliyorum. Gene de bir çeşit dua gibi şu sözleri gayet net hatırlıyorum:

"Ben bir Yahudi'yim, tamam mı, annen bir Yahudi, sen ve küçük kız kardeşin de; amcanız Julian da bir Yahudi"... "Maria teyzeniz de bir Yahudi..."

Belli belirsiz bir utangaçlık içinde, "Hayır," derdi. "Maria teyzeniz değil, o bir Hristiyan."

En sevdiğim teyzem Maria aslında öz teyzem değildi. O, daha çocukken anneme ve iki küçük erkek kardeşine dadılık yapmıştı. Artık, ev işlerine de bakan yakın bir aile bireyi olarak, dedemlerde kalıyordu.

Babamın özel muayenehanesinin de olduğu Sienna Caddesi'ndeki o kocaman dairemizde annem, babam, Sophie, bir hizmetçi ve bir aşçı ile beraber oturuyorduk. Evde bir dadı ya da mürebbiye, daha sonraları ise bir Fransızca öğretmeni illa olurdu. Bu durmadan gelip giden kadınlardan, annemle aramda geçilmez bir duvar oluşturmalarından dolayı nefret ederdim. Oradan oraya koşarak kâh hastalarla uğraşan, kâh alışverişe çıkan, kâh telefonlara yanıt veren, kâh aşçılara buyruklar yağdıran, ya da bütün bu işlerin arasında kendini odasına kilitleyip, dinlenen annemin başını kaşıyacak vakti hiç olmazdı. Ona sonsuz bir özlem duyardım, bütün bir gün birlikte olabileceğim, ancak hasta olduğumdaki gibi birlikte yatıp uyuyabileceğim anneme. Babamı daha da seyrek görürdüm. Ben uyurken hastaneye koşturur, öğleden sonraları özel hastalarına bakar, akşamüstleri ya da bazen gece yarıları hastalarının evlerine gider, deliler gibi çalışırdı. Anılarımda olabildiğince gerilere doğru uzandığımda, bir gün gelip de annemle babamın aniden ölüverecekleri dehşeti içinde yaşadığımı anımsıyorum. Border Caddesi'nde dışarı yemeğe çıktıklarında ya da sinemaya gittiklerinde, ölüp gidiverdikleri ve bir daha asla geri dönmeyecekleri düşüncesi içinde, gözümü kırpmazdım. Çocuk odasının camına yapışır; loş, in cin top oynayan sokağı gözler dururdum. Köşeden o bildik iki gölge belirince başımı yastığa koyabilirdim. Bu korkularımdan ve gece nöbetlerimden asla kimseye söz etmedim. Bu benim kendimle aramda bir sırdı.

Garip bir nedenle, on bir yaşına kadar okula yollanmadım. Altı yedi çocukla birlikte ya bizim evde ya da onların evlerinde özel dersler alıyordum. Mayıs dendi mi, Sophie ve ben, aramızda kibar kimselerin gittiği yazlık diye nitelendirdiğimiz Konstan-cin'e, köye gönderilirdik. Otuzlu yılların başlarında büyükbabam Aleksander'in orada, bütün aile için inşa edilmiş, kocaman, modern bir villası vardı. Büyükanne Eva bütün yazı o villada geçirirdi ve ailenin diğer bireyleri günlerce ya da haftalar boyunca bi-

ze katılırdı. Yuvamızın yüreği ve ruhu olan Maria teyzenin seven-
cen kanatları altında, köy yaşamının çocuklara iyi geldiği genel
inancı içinde, Sophie ve ben ta eylül ayı sonlarına kadar orada ka-
lırdık. Belki de işte sırf bu nedenle, okul zamanı ile kısıtlı kalma-
yalım diye, evde eğitilirdik.

İşte böylece ömrümün ilk yıllarının üçte birinden fazlası bu
meyve ve çiçeklere boğulmuş uçsuz bucaksız bahçelerde, mantar
dolu ormanlarda ve etrafımızı saran sonsuz verimli tarlalar için-
de geçip gitmişti. Yaşamımın sonraki yıllarında, varoşların du-
varları içine kapanmış, yabansı, boğucu yerlerde saklanırken ve
hatta savaş sonrasında Varşova sokaklarında hür bir birey olarak
dolaşırken, hep ama hep bunları düşleyerek yaşadım.

Maria teyzem bazen hemen yanıımızdaki köye alışverişe gi-
derken, beni de yanında götürürdü. Burası çoğunlukla Yahudile-
rin yaşadığı, son derece yoksul, sevimsiz bir yerdi. Sinek ölüle-
riyle kapkara kesilmiş, eski sinek kâğıtlarıyla oynayan, sefil ba-
rakalarının önündeki tozlu sokakta oturan küçücük çocuklar hâlâ
gözümün önünden gitmez. Canlı sinekler kıvırcık saçlarında vı-
zıldar, pislik içindeki kolları ve bacaklarına konar, kalkarlardı.
Bu, çocukların umurunda bile değildi sanki. Babaları ya seyyar
satıcı ya da yoksul amelelerdi. Uzun sakallıydılar, sırtlarında si-
yah pelerinler olurdu. Annelerinin başındaki peruklar darmadağı-
nıktı. Hiç anlamadığım bir yabancı dille konuşurlardı. Tuhaf bir
Lehçeleri vardı.

Anımsayabildiğim kadarıyla, bizler gibi Yahudi olan bu in-
sanların tuhaf, acayip halleri kafamı karıştırmıştı hep. Bunların
bir çoğuna Varşova'daki parkta rastlardım ama onları ilk gördü-
ğüm yer babamın muayenehanesi idi. Bir kısmı pek yoksul görü-
nürken, diğerleri öyle değildi. Yine de, bunların hepsi yabancıy-
dı ve babam onları muayene etsin diye beklerirken oturup, bağırs
çağrış konuştukları koridordan ne zaman geçmek zorunda kal-
sam, aklım başımdan giderdi.

Onlardan ürker, belki de bir parça hor görürdüm, hani bazen çocukların bozuk bir dille konuşup, sıra dışı görünen kimselere yaptıkları gibi. Daha doğrusu, bizim ve o insanların Yahudi olmalarına karşın, nasıl olup da, örneğin Maria teyze kadar tatlı ve hoş olmadıklarını merak eder dururdum. Besbelli bunun zengin ya da yoksul olmakla bir ilgisi yoktu. Köyde yoksul Yahudiler, bizim gibi bayağı varlıklı Yahudiler ve bizden kat be kat zengin Yahudiler vardı- Mesela Jerzy amcamın eşinin akrabaları... Büyükanne ve büyükbabamı ziyarete geldiklerinde elmas yüzükler ve altın burmalar takarlardı.

Bir şekilde Yahudilerin salt görünüşlerinden, koyu kıvrıkcık saçları, kara gözleri ve kemerli burunlarından ayırt edilebileceğini öğrenmiştim. Ama aslında bu da pek işe yaramıyordu. Jozef amca sarışındı, kendi gözlerim ela idi ve aile içinde düz burunlu birçok insan vardı. E, öyleyse?

Bunun belki de kilise ve dinle bir ilgisi vardı. Yahudiler kiliseye gitmezlerdi; biz hiç gitmedik. Yahudiler sinagoga giderlerdi; ama biz ona da gitmezdik. Yahudi olmayan insanlar gibi evimizde hep bir Noel ağacı olurdu. Ama onların aksine, o göz kamaştırıcı kutlamaları büyük-büyük dedemin evinde, hem de yılda iki kere yapardık. İlk bahardakine Pesah (Hamursuz Bayramı), sonbahardakine ise Roş Aşana (Yahudi Yılbaşı) derdik. Hep birlikte, iki oda boyunca kurulan uçsuz bucaksız bir sofraya otururduk. Yarı sağır olduğu kadar, aksi de bir ihtiyar olan büyük-büyükanne baş tarafa kurulurdu ve Sophie daha sofraya oturacak kadar büyümediğinden, ailenin en küçüğü olan ben onun yanı başına otururdum. Tuzlu suda pişirilmiş katı yumurta, Pesah ise hamursuz ekmek (matsa), balık, şehriyeli et suyuna çorba (broth) ve bol bol tatlı yerdik. Masanın üzerinde gümüş şamdanlara yerleştirilmiş mumlar olurdu. Tatlı şaraptan içmeme ses çıkarmazlardı. Büyük-büyük anneyi balığın pek lezzetli olduğuna inandırmak bana düşerdi ama beni hiçbir şekilde duyamadığından zor mu zor

bir uğraştı bu. Birbirlerine fındık fıstık atan genç amca ve halar, ortalığı birbirine katarlardı. Aklımda kalanların hepsi bundan ibaret.

Bizlerin Yahudi olmasının tek nedeni, büyük-büyükanne öldükten sonra sonsuza dek kesilen bu şirin, keyifli akşam yemeği partileri miydi acaba? Eğer öyle idiyse, Yahudi olmaya değer miydi? Öyle olmasaydım, üstümde beyaz giysiler, başımda çiçeklerden bir taç ile yazları Corpus Christi Yortusu¹ kortejine katılıp, bütün köyde dolaşmama izin verirlerdi. Bu kesinlikle beni o “uzun masa” şenliklerinden çok ama çok daha fazla mutlu kılar-
dı.

Yahudi olmanın pek iyi bir şey olmadığıнын farkındaydım. Varşova duvarlarında, “Yahudilerin dükkânlarından alışveriş yapmayın” diye yazılar vardı. Bir keresinde, sokağın orta yerinde tanımadığım birinin bir diğerine, “seni pislik Yahudi”, diye bağır-
dığını duymuştum. Bunu anneme anlattığımda, bana bazı insanların Yahudilerden hiç hoşlanmadıklarından söz etti. Onların anti-Semit’ler olduğunu anlattı. Ben kendim bunlardan hiçbirini tanı-
mıyordum, herkesin benden hoşlandığından bir damla şüphem yoktu. Tam anlamıyla emin olmak için Hristiyan hizmetçi-
mize beni sevip sevmediğini sordum. Bana tabi ki beni çok sevdiğini söyledi. “Peki Yahudilerden hoşlanır mısın?” diye sordum ısrarla. Biraz duraklar gibi olmuştu. “Pek denemez.” “Neden?” “Yahudiler kötüdür,” dedi, “onlar Tanrının oğlu İsa’mızı öldürdüler.” Bu bir süre kafamı bulandırmış, beni telaşlandırmıştı. İsa’nın iyiliğın ta kendisi olduğunu biliyordum. Onu kim öldürmek isteyebilirdi ki? Tabi ki bizler değil. Ne de babamın bekle-
me odasında bağırsıp çağrışan o kasvetli insanlar yapardı bunu: bu olanaksızdı- İsa daha zamanın hâlâ ters yönde akıp gitmekte olduğu çağlar öncesinde doğmuştu.

¹ Hristiyan dininde yer alan bir tür yaz şenliği. (Ç.N.)
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranfey.org>

Çok geçmeden Yahudi olmaktan vazgeçmenin olanaksız olduğunu öğrendim. Babamın üç küçük erkek kardeşi vardı. Vladék gazeteci, Julian doktor ve içlerinde sarışın olan Jozef ise mühendisti. Vladék Katolik olup da, soyadını değiştirerek, bir Hıristiyan kıızıyla evlendiğinde dokuz yaşlarındaydım. Bu olay aile arasında bayağı bir çalkantıya neden olmuştu. İşin daha da tuhafı, herkes fısıltıyla konuşuyordu. Bundan sonra Vladék'i öyle pek sıkça gördüğümü anımsamıyorum. Yahudi olmayan karısı Halina ve yeni doğan oğulları Jurek ile birlikte oturdukları küçük daireye, onları ilk ziyarete gittiğimizde, aradan iki yıldan fazla bir zaman geçmişti.

Vladék Hıristiyan olduktan kısa bir süre sonra, bir gece odamda uzanmış yatarken, içerden babam ve akşam yemeğine gelmiş olan Jozef amcam arasında sert bir tartışma çıktığını duydum. Sakin, sesini pek yükseltmeden konuşan bir adam olarak tanıdığım babam bağırıp çağırarak, kardeşini hiç alışıktırılmadığımız bir hiddet içinde azarlayıp duruyordu.

“Asla, hayatta olmaz!” diye bağırıldığını duydum. “Kendine saygına ne oldu senin? Sen bildiğin gibi yap ama sakın bana vaf-tiz için geleyim deme!”

Jozef amcam sinirli bir şekilde, “Peki Vladék'in kendine saygısı ne olacak?” diye sordu. “Onun bu kararına ses çıkarmayan sen değil miydin?”

“Ben ne razı geldim bu işe, ne de lanetledim. Onunki ayrı bir durum. Halina'ya âşık oldu ve onun ailesini kendine düşman etmek istemedi.”

Jozef amca, “Peki benim durumumu neden anlamak istemiyorsun? ” diye bağırıldı. “Bıçak kemiğe dayandı artık. Böyle daha fazla dayanamam. Bir düşünsene, hayatta ne yerlere gelebilirdim, eğer...”

Babam, “İşte benim de dayanamadığım ve öğrendiğim şey bu,” diye kükredi. “Bir insanın kendini eğreti kuştüyları içinde sa-

rıp sarmalaması, sırf işlerini yoluna koymak ve kendine parlak bir kariyer sağlamak adına kendi öz benliğini ve hatta ailesini yadsıması... işte saygınlıktan yoksun olmak diye ben buna derim be!”

İşte o gece, daha küçücükken çok önemli bir ders almıştım. İnsan kendi olmalı, başkalarına öykünmemeliydi. Yahudi olarak doğmuşsan, Yahudi olarak kalmalıydın, ne anlama geldiğini pek anlamasan bile. İnsan saygın olmalı, öz benliğini yadsımamalıydı. Sekiz yıl sonra öyle yaptım. Bu benim seçimim değildi. Yaşamın bir kazığıydı bana bu.

Jozef amca asla dinini değiştirmede. İşe bakın ki, yaşamını Yahudi olduğundan yitirmedi, ama Polonyalı bir subay olduğundan Katyn Katliamında² babamla beraber öldürüldü.

Yaşamımın ilk yıllarında başıma gelenleri anlatıp, duygularımı ortaya koymaya çalışırken, bütün çocukluğumu, Katolik bir ulusun içinde büyük bir azınlık olmaktan kaynaklanan sorunları, enine boyuna ve karşı koyar bir tarzda kafama takarak geçirmiş olduğumu anlatmak niyetinde değilim. O yılları hep, ıslıl ıslıl, duyusal ve duygusal arayışların, capcanlı düşlerin, etrafımı saran her şeye karşı duyduğum giderek artan sonsuz bir sevginin, sıcacık bir zaman dilimi içinde sarmalandığı yıllar olarak anımsarım; ilk kitaplarımı okuyup, ilk dostluklarımı kurduğum yıllar.

Beş yaşlarındayken, sabırla bana okuma yazma öğreten büyükanne Viera idi. Gerçeği söylemem gerekirse, ondan pek hoşlanmazdım. Soğuk, duygusuz biriydi. Büyükbabam Maks ya da ninem Eva’nın bana gösterdikleri sevginin yarısını bile göster-

² Almanlar 13 Nisan 1943 tarihinde, Batı Rusya’nın Smolensk yakınlarındaki Katyn ormanlarında Polonyalı subaylara ait bir toplu mezar bulduklarını duyurdular. Almanlar bu cesetlerin 1940 Nisanından önce Kozielsk tutuklu kampında Ruslar tarafından gözaltına alınmış olan subaylar olduğunu saptamışlardı. Kızılhaç’a ait uluslararası kurul sonradan yapmış olduğu araştırma ile, 14,500 kadar Polonyalı savaş esirinin- çoğunluğu Polonya ordusu subayları olmak üzere- 1940 yılının ilkbaharında Katyn’de katledilmiş olduklarını onayladı.

mezdi. Bütün bunlara rağmen ne yapıp edip, bana okuma yazmayı öğretmişti ve bu yüzden ömrüm boyunca ona minnettar kalacağım.

İşte onun sayesinde, o küçücük ortam içinde evde eğitim gören erkek ve kız çocuklarla bir araya geldiğimde, birçok kitabı çoktan devirmiştım bile. O dönemde ilk iki arkadaşım, Renata ve Zula ile tanışmıştım. Renata, hülyalı gözlerle bakan, sessiz, uysal, terbiyeli bir kızdı. Ablası Joanna'nın gölgesinde kalıyordu. Joanna gerçekten çok güzel bir kızdı ve bir sürü arkadaşı vardı. Ablasının aksine Renata, öyle pek kolayca diğer çocuklara karışmayan, yalnız kalmayı yeğleyen biriydi. Ben de onun gibi utanç birisi olduğumdan, iki kız ne yapıp edip, daha baştan beri sırta vermiştik. İkimiz de kitap kurdu olduğumuzdan, kitap değiş tokuş eder, kitaplardan konuşurduk. Çoğunlukla derslerden sonra oturur, ev ödevlerimizi birlikte yapardık. Zula'yla ise durum farklıydı. Aramıza katıldığında, ben artık öyle pek toy birisi değildim. Kızıl saçlı, yerinde duramayan, neşe dolu birisi olarak o, birlikte kıkırdamaya, geyik yapmaya ya da oğlanları çekiştirmeye pek yatkın bir kız arkadaşıtı. Aklında varsa yoksa seks vardı. Bana, büyüklerle ilgili anlamakta zorluk çektiğim ve pek inanmadığım tuhaf şeyler anlatır dururdu. Aslına bakarsanız bu pek eğlenceliydi ve Zula'nın bu hoppaca yarenliğinden pek keyif alıyordum. Mahallemizden ayrıldıktan sonra bile, o ve Renata ile uzun bir zaman ilişkiyi kesmedim.

1937 yılının Eylül ayında, on bir yaşındayken, sonunda okula yollanmıştım. Özel bir okulda, ilköğretimin sonu olan altıncı sınıftan başladım eğitimime. “Bizim Okulumuz” diye adlandırılan bu yerin başöğretmeni ve bütün öğretmenleri gibi, öğrencileri de hep Yahudi idi. Ancak buna bir Yahudi okulu demek pek kolay değildi çünkü Yahudi tarihi dışındaki bütün dersler Lehçe idi ve hatta dini bayramlar bile Hristiyan geleneklerine göre belirlenmişti. “Bizim Okulumuz”da, başarılı bir öğrenci olarak pek

mutlu idim ve birkaç arkadaş bulmuştum. Bunların içinde en önemlisi, yaşına göre çok akıllı ve uzak görüşlü bir kız olan Han-ka idi. Onsuz yapamıyordum, onun arkadaşlığından gurur duyu-yordum. Yakın arkadaşlığımız sonraki uzun yıllar boyu sürmüş-tür. Ha, “Bizim Okulumuz”da birlikte olmaktan hoşlandığım tek kişi o değildi. Ders sonralarında diğer kız ve erkek öğrencilerle birlikte dolaşır, önemli sorunlar üzerinde tartışırdık. Hepsi yaşı-tım olmasına karşılık, benden çok daha yetişkin gibi duruyorlar-dı. En ufak bir fikrim bile olmayan konularda bilgi sahibi idiler çünkü, ana kuzusu olarak ben evde çakılı otururken, onların öm-rünün neredeyse yarısı okulda geçmişti. Bu durumu gidermek te-laşı içinde duyduğum şeylerle ilgili ailemi soru yağmuruna tut-tuysam da, anlatılanlardan bir şey anlamıyordum. Bazen eve gi-deceğime, uluslararası komünizm hakkında dedemle ninemin ne düşündüklerini öğrenmek, ya da kadınların, aynı bir tavuk misa-li ayda bir yumurtlaması gibi, duyduğum en son inanılmaz haber-leri doğrulatmak amacıyla Border Caddesi’ne, dedemlere gider-dim.

Bir keresinde, yeni arkadaşlarımdan, varlıklı bir iş adamının kızı ve aramızda siyasi açıdan en bilinçli olan Jola bana, İspan-ya’daki milliyetçi isyancıların yanında mı yoksa karşısında mı ol-duğumu sordu. Bir süre düşündükten sonra, İspanya’da olup bi-tenlerin yalnızca bir iç savaştan başka bir şey olmadığını bildi-ğimden, isyancıların kazanmasını istediğimi söyledim. Düşünce-lerim temelde, hangi devlete karşı olursa olsun savaşı her isyan-cının tartışmasız haklı olduğu inancına dayanıyordu; onlar gerçek vatansever ve yiğit insanlardı -Polonya tarihinden öğrenmişim bunu. Ama Jola gerici biri olduğumu ileri sürerek, ta ertesi güne kadar benimle konuşmadı. Çok geçmeden bunların gerçekte kö-tülüklerin odağı faşistler, onlara karşı duranların da bir çeşit ko-münistler olduğunu öğrendim. Komünist olmak doğru mu, yoksa yanlış mıydı, emin değildim. Yaşıtlarım bunun doğru yol olduğu-

nu ileri sürerlerken, aile büyüklerim sanki sakıngan davranıyorlardı. Böbürlenerek “kan kırmızı” olduğunu söyleyen Jola’ya gelince: savaşın hemen başında ailesi tarafından New York’a götürülmüş ve orada mutlu bir yaşam sürmüştü.

Faşizm ve Hitler hakkında bayağı bilgi edinmiştim. Bu konu ailem ve komşularımız arasında sıkça tartışılır dururdu. 1937 yılı yazında, yaşlı bir teyzemiz Berlin’den bizi ziyarete gelmiş ve bir ay kadar bizde, villada kalmıştı. Son derece sıkıntılı ve üzüntülü idi. Almanya’da olup bitenleri anlatırken hep derinden içini çekerti. “Hitler”den söz ederken, sesini alçaltır ve korku dolu, kaçamak gözlerle etrafa bakınırdı. “Hitler” kafamda öylesine söylenmesi ayıp, utanılası bir sözcük olarak yer etmişti ki ölsem ağzıma almazdım. Ne zaman oturma odamızda söz dönüp dolaşıp, örneğin bir sonraki dini bayram ya da bir arada olacağımız sonraki kuşaklar gibi, geleceğe dayandığında, Eugenia hala içini çeker, “Canımız sağ olsun da, gerisi kolay,” derdi. Bana sorarsanız, onun ne demek istediğini kimse kavrayamıyordu. Onlara göre yaşlı kadının korku dolu bakışları ve fısıldayarak söz ettiğı şeyler hepsi hepsi, yaşlı bir kadının takıntısı ya da paranoyanın ilk belirtilerinden başka bir şey değildi. Sanırım Berlin’e, evine geri döndüğünde, herkes sanki derin bir nefes almıştı. İçimizden kimse onu bir daha hiç görmedi. Daha savaş başlamadan evvel, o çoktan bir toplama kampında can vermişti bile.

Ne idüğü belirsiz bu korku içime bir kez işledikten sonra orada çörekledi, kaldı ve zaman içinde giderek güçlendi. Radyo ve gazeteler Hitler’in bu gözü kara girişimleri karşısında bangır bangır bağılıyor, insanlar korku içinde bundan söz ediyordu. Bana gelince bütün bunlara kulak verip, dehşet içinde kalacak kadar büyümüşüm. 1938’in mart ayında Alman birlikleri Avusturya’ya girip orayı ele geçirdiklerinde, savaş sanki kapıdaydı.

Ama her şeye karşın, bu olup bitenlerin hiçbiri günlük yaşamıma etki edemiyordu. Bu büyük mutluluğumun sonsuza dek

sürmeyeceği duygusu yüreğimi burksa da, ben hâlâ, “Bizim Okulumuz”da çok mutluydum: ilköğretim günlerim sona ermekte, lise sınavlarım yaklaşmaktaydı.

Ben daha doğmadan önce, babam ve büyükbabamın peşi sıra gidip doktor olmam kararlaştırılmıştı bile. Aklım erdiğinden beri bunu kabullenmiştim zaten. Ancak bu aile düşünün önünde büyük bir engel duruyordu. O zamanlar Varşova Üniversitesi’ne girmek öyle herkesin harcı değildi ki! Hele bir de kız ya da oğlan, Yahudi idiyse, bu neredeyse olanaksızdı. Her ne kadar Polonya üniversitelerinde toptan bir dışlama asla görülmediyse de, en azından, özellikle tıp gibi profesyonel aşamaya açık öğrenim dallarında Yahudi öğrenci sayısına karşı gözle görülür gayri resmi bir kota söz konusuydu. Bir Yahudi’nin kendini kabul ettirebilmesinin gerçekte tek yolu, okuduğu devlet lisesinde çok üstün başarı göstermesinden geçiyordu. Ama burada da aynı engelleme çıkıyordu karşımıza: devlet liselerine alınacak Yahudi çocuk sayısında katı kısıtlamalar vardı. Bu kişi gerçekten çok zeki olmalı ve eleme sınavlarında en yüksek notları alarak, üstün başarı göstermeliydi. Beni doktor yapmayı fena halde kafasına takmış olan babam, bana bu fırsatı sağlamakta kararlıydı.

Böylece, 1938 haziranında, belki de yaşamımın en zor sınavları olan, devlet denetimi altındaki sınavlara girdim. Gönlümde başarısız olmak ve böylece başıma geleceğini iyi bildiğim, o ateşten gömleği sırtıma geçirmekten kurtulmak vardı. Ne tuhaftır ki, sınavlarda en yüksek notları alarak başarılı olmuş, şehirdeki kız devlet lisesine kabul edilmişim.

O yaz tatili tatsız, kasvetli bir şekilde geçmişti. Sonbahar içime bir korku salıyordu. Ağustos ayında annem, Sophie ve beni Gdansk yakınlarında bir sahil kaplıcası olan Sopot’a götürdü. Yaşamımda ilk defa denizle tanışıyordum. Gelecekte olacakları aklımdan çıkarmaya çalışarak, bundan büyük keyif almıştım. Bir gün ders kitaplarından iyi bildiğim o harika şehre, Gdansk’a gez-

meye gittik. Ama düş kırıklığı içinde görebildiğimiz tek şey, eskiden kalma duvarları boydan boya kaplayan, ortalarına siyah gamalı haç çizilmiş kocaman kırmızı bayraklar olmuştu. Siyah üniformalar içinde, kol bantlarında gamalı haçları ile yüzlerce, belki de binlerce Nazi, sağır edici bir bando eşliğinde, faşist marşlar söyleyerek, şehirde bir aşağı, bir yukarı dolaşıp duruyorlardı. Şehir, yoldan geçmekte olan Polonyalıların korku ve nefret dolu bakışları altında, ileriki günlerde onu ele geçirecek olanların kaba saba kahkahaları ile çınılıyordu. Sopot'a geri kaçtık ve bir daha asla Gdansk'a gitmedik. Buna rağmen, içime giren korku ve nefretin o mide bulandırıcı, yapışkan duygusu hiç silinmedi.

Ilık ve güneşli bir sonbahar gelip çatmıştı ve işte artık, daha başlamadan korkup, nefret ettiğim yeni okulumdaydım. Okul umduğumdan da berbattı. Yalnız kendi sınıfımda değil, bütün dört yıllık orta kısımdaki tek Yahudi kız bendim. Lise kısmında başka bir Yahudi kız vardı ama okulu bitirmek üzereydi. Daha ilk günden kendimi son derece rahatsız hissetmiştim ve bundan sonraki on ay boyunca, mutlu olduğum günler pek az olmuştu.

Aradan geçen bunca yıldan sonra yanılıyor olabilirim ama, şimdi bana öyle geliyor ki, sanki bütün o sıkıntıları ben kendi beynimde beslemiş, büyütmişim. İnsanın kendisini güvensiz ve son derece mutsuz hissetmesi için, ortada en ufak bir kin ve düşmanlık belirtisi olmasa da; kendi döneminde, ya da bütün okulda istenmeyen biri olduğunun, diğerlerince farklı biri olarak görül-duğünün, belki de daha kötüsü arkadaşlık kurulabilecek bu durumdaki tek bir kişi daha olmadığının farkına varmanın o dayanılmaz sancısı yetiyor da artıyordu bile.

Sınıf arkadaşlarımla, o kırk üç kızın, her okul günü, sabah ve akşam, bir ağızdan ilahiler okuduktan sonra amin diyerek istavroz çıkardıkları bir ortamda sessizce dikilip beklemek bayağı zor bir işti. Din derslerinde sınıfın dışında beklemek ve gelip geçen öğretmenlere, sınıf arkadaşlarımla birlikte derslere katılmak-

tansa, neden koridorlarda ayakta kitap okuduğumu açıklamak zorunda kalmak içimi burkuyordu. Din dersi hocamız genç ve iyi yürekli biriydi. Ne zaman içeri girerken, sınıfın dışında kitap okuyan benle karşılaşsa, bana karşı yüzündeki o nazik gülümseme hiç eksik olmazdı. Bir keresinde bütün cesaretimi toplayıp ona, içerde kalıp, derse katılabilir miyim diye sordum. Neden olmasın diye karşılık verirken, sanki gözlerinin içi gülüyordu. O günden sonra sınıfta kalıp, dersleri ilgiyle dinledim. Bütün o dünyevi sembolleriyle Hristiyan dini, sonuçta benim için tam anlamıyla yepyeni bir dünya oluşturmuştu. Sırf dinleyerek sürüyle şey öğrendim ve bunlar ileride bana gerçekten çok yararlı oldu.

Öğretmenlerle başımın herhangi bir şekilde derde girdiğini hiç anımsamıyorum. Ağzı var dili yok bir kızdım ve iyi bir öğrenciydim. Onların da benden özellikle çok hoşlandıklarına inanıyorum. Hatta, otuzlu yaşlarında, hoş görünümlü, cıva gibi biri olan matematik öğretmenim bile, matematikten nefret eden ve çoğunlukla pes edecek kadar bu konuda kafası basmayan biri olduğum gerçeğine rağmen, bana yakınlık besler gibiydi. Kadın bizim sınıf öğretmenimizdi ve haftada bir veya iki kere, denklemler ve kesirler dışında konuşmak üzere bizimle toplantı yapardı. Bu tür toplantıların birinde ateşli bir konuşma yaparak, kırtasiye ya da başka tür gereksinmelerimizi kesinlikle Yahudi dükkânlarından almamamız gerektiğini kafamıza sokmamızı istedi bizden. Ve de yalnızca Hristiyan sinemalarına gidecek, Yahudi mal sahiplerinin cebine avuç dolusu paralar dökmeyecektik. Hatta bize, Hristiyanlara ait sinemaların bir listesini vermişti; doğrusu Varşova'da pek de fazla değildiler. O günden sonra, bana karşı hâlâ ne kadar yakın davranıyor da olsa, kişisel sorunlarımı sınıf öğretmenime asla açamadım.

Lehçe derslerinden ve Polonyalı öğretmenimden çok ne bir şeyi, ne de kimseyi sevebilmişim okulda. Yaşlıca bir bayan olan, ya da daha elli yaşlarında olmasına rağmen bana öyle gelen, Ba-

yan Kwaskowska, kusursuz bir eski öğretmen tipiydi: fazlaca tiz, çokça dürüst, ara sıra gülümseyen, gerek bilimsel, gerekse de çocuk eğitimcisi olarak son derece seçkin ve deneyimli. Öğrencilerini ödüllendirdiğine ya da onlara yüksek notlar verdiğine pek rastlanmazdı. Gene de bana yaklaşımı çok sıcaktı. Kompozisyonlarımı çekincesizce över, onları yüksek sesle bütün sınıfa okurdu. Yazın bilgim, sınıftaki herkesten çok, ama çok fazla gelişmişti. İlk dönem sonunda enikonu “yüksek not” almayı umuyordum. Ne acı ki, sınıftaki diğer sekiz, on kız gibi, yalnızca “iyi” almıştım. Lehçe dersinde sınıftaki o çalışkan kızların içinde en iyi öğrenci olduğuma emindim. Bu yüzden hiç kimsenin “pekiyi” almamış olması beni rahatlatmamıştı.

Yahudi olmama karşın gelişen bu sıra dışı olaya o zaman da anlam verememiştim; şimdi de... Anladığım kadarıyla, Leh dili ve edebiyatını, bir Yahudi’nin, damarlarında katışıksız Polonya kanı taşımakta olan o kırk üç kızdan daha iyi öğrenmesini kabullenmek milliyetçi duyguları incitmişti. Bayan Kwaskowska’nın, okul veya devletin eğitim yetkililerinin oklarını üzerine çekmek gibi bir endişesi olduğunu sanmıyorum. Sanırım beni diğerlerinden üstün tutmanın pek hakça olmadığını düşünüyordu. Yaşamım boyunca ilk defa, özellikle saygın bulduğum biri tarafından açıkça haksızlığa kurban edildiğim duygusunu taşıyordum.

Ama sonuçta, öğretmenlerimle olan ilişkilerim, sınıf arkadaşlarımla olanın yanında bir hiç kalırdı. Devlet lisesinde geçirmiş olduğum o bir yılın sonunda, neredeyse hepsi yaşamımdan ve anılarımdan kayıp gitti. Bugün ne isimlerini ne de yüzlerini anımsayabiliyorum. Buna karşılık düşmanlarım, dostlarım ve de bana karşı ne dostluk, ne de düşmanlık besleyen o “elit” grubu unutamıyorum.

Üç düşmanımdan ikisi iri yarı, güçlü kuvvetli, benden bir iki yaş büyük kızlardı. En arka sıralarda otururlardı. Okumaya karşı hiçbir yetenekleri ya da ilgileri olmadığından, üç yıldır hâlâ birin-

ci sınıfta eğleşmekteydiler. Daha sonraları savaş başladığında, içlerinden biri okumayı falan bırakıp, Alman askerlerle gönül eğlendirerek, yaşamın tadını çıkardı. Zaten o sıralar, bu iki taş kafalı kız, gözümün önünde büyük bir keyifle bağıra çağıra Yahu-dileri aşağılayıcı sözler ederek başta ben olmak üzere, herkesin başına bela oluyorlardı. Bu, günler boyu böyle sürüp gitti. Diğer kızların bazıları kıkırdarlardı. Ben dahil, kimse onlara karışmaz, onları susturmazdı. Duymazlıktan gelirdim. Bana düşman olan üçüncü kız da iri yarı ve güçlüydü. Bu onun birinci sınıfta yalnızca ikinci yılıydı. Daha akıllı uslu olmasına karşın pek acımasızdı ve sağı solu hiç belli olmazdı. Kendine baş düşman beni seçmişti ve tam arkamdaki sırada oturur, ders boyunca benimle uğraşır-dı. Tarz olarak laf atmak yerine, itip kakmayı yeğlerdi. Saç örgülerime asılır, kollarımı cimcikler, ayak bileklerime tekmeler atar, çalışma defterlerimi yırtar, kalem, silgi gibi küçük eşyalarımı ar-sızca elimden alırdı. Bedensel olarak cılız ve her ne olursa olsun, onun gibi kavga ederek karşılık vermeye hiç niyeti olmayan, öğretmenlere şikâyet etmeyecek veya onlardan yardım istemeyecek kadar da gururlu olan ben, diğer iki taş kafalıya da yaptığım gibi, görmezden gelip, umursamaz görünerek, kendime ayrıcalıklı bir hava verirdim. Bu onu zıvanadan çıkarırdı. Diğer kızlar, en azından bana yakın oturanlar, olup bitenleri görürler, ama ne bana arka çıkarlar ne de yardımcı olurlardı.

Gelin görün ki, arkadaş olabilmeyi pek arzu ettiğim o aklı başında, ağırbaşlı kızların ilgisizliği, üç düşmanımın uluorta sergiledikleri gazezden çok daha fazla incitiyordu beni. Sınıfın başını çeken ve sessiz çoğunluğun olduğu kadar öğretmenlerin de saygınlığını kazanmış seçkin bir grup oluşturuyorlardı. Daracık ortamları, belki beni aralarına almak istemeyişlerinden, ya da onlara katılmak için hiçbir çaba göstermeyecek kadar kibirli olmam yüzünden, bana kapalıydı. İlişkilerimiz düzeyli ama soğuktu.

En azından geçer bir not alabilme peşinde, kompozisyonla-

rı ve egzersizleri ile başı deritte o bir takım dost ama kalın kafalı kızlar olmasa, inanın daha da mutsuz olurum. Kaçınılmaz bir şekilde, ödevlerini yaptırmak için bana gelirlerdi. Onlara yardım etmekten büyük keyif alırdım, hepsi o. Onlar da, sırf bana gereksinim duyduklarından değil, gerçekten ve yürekten beni severlerdi. Böylece en azından teneffüslerde dertleşecek ve zaman geçirecek birileri oluyordu benim için. Bu yüzden etrafımda hep böyle birileri vardı. Ne kadar yalnız hissettiğimi kimse bilemezdi.

Şimdi bakıyorum da, beni bu yalnızlığa iten tek neden Yahudi olmamış. Ben iş hayatında başarılı olmuş bir aileden gelirken, bazıları çok yoksul kırk üç sınıf arkadaşımın çoğu, işçi veya esnaf çocuğuydu. Düşük ücretli devlet okulları benim değil, onların gereksinimiydi aslında. Bu yüzden okuldaki yalnızlığım ikiye katlanıyordu. Yüreğimin ta derinlerinde bir yerlerde hâlâ aileme karşı bir kırgınlık duyarım, beni o okula verdikleri için.

On iki, hadi on üç yaşlarında diyelim, ikili bir yaşamım vardı. Hafta içinde okulda geçirdiğim sıkıntılı sabahlar ve öğleden sonralar olduğu gibi, akşamüstleri ve pazar günleri okuldan uzak geçirdiğim mutlu anlarım da vardı. Haftada bir kere, akşamları, devlet ortaokullarında okuyan Yahudi çocuklarına zorunlu kılınmış din dersine giriyordum. Her yaştan on beş Yahudi kızdık. Hepimiz Varşova'daki ortaokullardan toplanıp geliyorduk. Onlarla konuşmak ve başıma gelenlerin aynısını onların da yaşadığını öğrenmek, bir parça içimi rahatlatıyordu. İçlerinden biri, "Bizim Okulumuz"dan, eski arkadaşım, İrena idi. Her dersten önce buluşur, tramvayla okula giderdik. Daha önceleri asla pek sıkı fıkı olmamıştık ama, artık ortak bir sürü şeyimiz vardı. Ne gariptir ki, içinde bulunduğu çekilmez durumu benden çok daha iyi göğüsler bir hali vardı. Ailesi benimki kadar varlıklı değildi. Kişilik olarak ise benim yarım kadar bile çekingen ve sıkılgan olmayan bu kız, okulundan hiç şikâyetçi değildi. Din dersleri özünde zaten pek sıkıcıydı – dinsel olmaktan uzak Yahudi tarihi, okuldaki İsevi din

derslerinden iki misli daha heyecan vericiydi. Ama onlardan aldığım birçok şey olmuştu ve artık iki inanış arasında bir seçim yapabiliyordum. En azından iki tarafa karşı aynı uzaklıkta kalmıştım ve birini diğerine yeğlemiyordum.

Evde akşamlar sakin, huzurlu geçiyordu. Ev ödevim ve Fransızca derslerim bittiğinde, Sophie ile oyun oynuyor, ya da kitap okuyordum. Sophie o sıralar dokuz yaşlarındaydı ve kusursuz bir oyun arkadaşıydı. Sandalye ve battaniyelerden kurduğumuz çadırlarda kamp yapar, ön adlarımızı verdiğimiz perilerin yaşadığı büyüleyici dünyalara gider, Şekerleme Bankası işletir, tıbbi bir laboratuvar çalıştırır (Sophie yaşamının ileri yıllarında mikrobiyoloji uzmanı olmuştu), anne, baba, büyükanne ve büyükbabalarımız, ya da ilgi duyabilecek herkes için, kendimizin çıkardığı, *Common Wanderer* adlı haftalık gazetemizi yayınlardık. Ara sıra da, ellerimizde evde yaptığımız pankartlarla salonda bir aşağı bir yukarı yürür, giymek zorunda bırakıldığımız yün pantolonları protesto ederdik.

Bunun yanı sıra, tam bir kitap kurduydum ve daha o zamanlar geniş bir kitap koleksiyonum ve başucumda küçük bir okuma lambam vardı. Ben istediğim sürece okumama kimse karşı çıkmadığından, kitapları bir solukta okurdum. Ama bunlar klasik eserler değil, çocuk kitaplarıydı. Okuduğum ilk dişe dokunur kitap A. J. Cronin'in Lehçeye çevrilmiş eseri *Şahika* idi. Bu kitabı 1939 yılında hava saldırıları arasında, sığınakta okumuştum.

Dedemlerin Border Caddesi'ndeki evlerine bayılıyordum ve tek başıma sokağa çıkabilecek kadar büyüdüğümde, ne zaman boş vaktim olsa, onlara sürpriz ziyaretler yapardım. Bu yerde beni anılarıyla kendine çeken, büyüleyici bir şey vardı; kendine has bir koku, hafif bir ışık, geçen yüzyıldan bir esinti. Ev eskiydi, kocaman dairenin her yeri ara sıra girip çıkmama izin verdikleri gizemli kuytu köşeler, gömme dolaplar ve sandık odalarıyla doluydu. Orada, bir zamanlar annem ve dayılarım Jerzy ve Stefan'a ait,

pelüşten kocaman filler, toza batmış kaplanlar, sallanan atlar, plastik bebekler ve bebek evleri gibi bir sürü eski püskü oyuncak bulmuştum. Büyükanne Eva'nın atalarından kalmış olan evin mobilyaları daha da eskiydi ve son derece değerli antikalar olduğundan söz edilirdi. Oturaklı koltukların ağır ve zengin görünüşleri, çekmecelerin, dikiş masalarının ve camekânlı büfelerin işlemeli yüzleri, Sienna Caddesi'ndeki evimizde olanlara hiç benzemiyordu. Bizimkiler sade görünüşlü, parlak cilalıydı, taze ahşap kokarlardı. Dedemlerin evinin her köşesinde eski gümüş tabak ve çanaklar vardı, duvarlar gümüş vazolar, eski çinko oyma tabaklarla doluydu. Evin yedi odasından, "salon" denileninde kocaman bir piyano dururdu. Annem daha gelin gitmeden önceleri, büyük dans partilerinde çalınırmış. Sonraları evin kızı evlenip evden ayrıldığında, büyükbaba Aleksander artık bu tür sosyal etkinlikleri kaldıramayacak kadar yorgun ve yaşlıymış. Salon, duvarları Malczewski, Chelmonski, Falat gibi Polonyalı ressamların tablolarıyla doldurularak, küçük çapta bir resim galerisine dönüşmüş. Evi her ziyaret ettiğimde duvarlara göz gezdirir, bu resimlere bakar dururdum. Yoğun bulutlu, kurşuni göğün altında, iki atıyla kara toprağı belleyen bir köylünün görüldüğü manzara; dazlak bir ressamın çalışırken yaptığı kendi portresi; ürkekçe avuçlarında tuttuğu ölü kuşa dehşetle bakan sarışın kızın yüzündeki o korku. Hepsi de beni büyülerdi. İçlerinde ikisini pek beğenirdim. Bunlardan biri üç yüz yıl kadar eskiydi ve diğerlerine benzemiyordu. Bu ormandaki bir süre avı sırasında verilmiş bir molayı canlandıran, küçücük, kalınca kara çerçeveli bir Hollanda resmiydi. Adamların, köpeklerin ve de atların o dipdiri, küçücük figürleri sanki canlıymışlar gibi kapkara arka plandan çıkıp, ortaya fırlayacak gibi duruyorlardı. Malczewski tarafından yapılmış olan diğer resim kocamandı. Ateşli bir şekilde tartışmakta olan bir rahiple, bir Yahudi din adamını gösteriyordu. Yüzleri asıktı, gözlerinden ateşler fışkırıyordu ve elleri hareket halindeydi. Bu

resme uzun uzun bakarken iki din adamının bu derece anlaşılmazlık içinde olmalarına hayret eder, akıl erdiremezdim

Dedemlerin dairesinde küf kokmayan tek bir yer vardı: Stefan dayının odası. Son derece çağdaş eşyalarla donatılmıştı ve içinde şahane bir yabancı radyo vardı. En küçük dayım ekonomi öğrenimi için gittiği İngiltere'den henüz dönmüştü. Yirmili yaşlarını bitirmek üzere, bekâr ve işsiz bir delikanlıydı. Yakışıklı, alışılmadık kadar zeki ve şakacı biriydi. En az onun kadar harika bir kız arkadaşı vardı. Jadwiga, yirmi üç yaşlarında, yeşil gözleri, kumral saçlarıyla güzel mi güzel, bir o kadar da zarif bir kızdı. Stefan ve o birbirlerine deli gibi âşıktılar, bense onlara çıldırıyordum. Onlara hayrandım. Neden evlenmediklerine, Jadwiga'nın neden Border Caddesi'ne daha sıkça gelmediğine aklım ermiyor, bir anlam veremiyordum. Bir gün aileden birileri aralarında konuşurken kulağıma çalındı ki, meğer büyükbaba Aleksander'ın gözü gelin olarak kızı pek tutmamış, çünkü kız aşağı tabakadan, olasılıkla daha fakir veya eğitimsiz bir Yahudi imiş. Buna sessizce isyan etmiştim. Jadwiga akıllı, iyi eğitimli ve donanımlı bir kızdı. Varlıklı bir bankacının kızı olan Jerzy dayının karısından fersah fersah daha eğitimli ve çekiciydi.

Border Caddesi'ne yaptığım o günlük ziyaretler sırasında, büyükbaba Aleksander'ı pek görmezdim. Ya geç vakitlere kadar muayenehanesinde çalışır, ya da çalışma odasında uyur kalırdı. Çoğunlukla büyükanneyle oturur, ona okuldan, kaygılarımdan bahsederdim. Kusursuz bir dinleyiciydi. Onu uzun boyu, iyi giymi, genç görümlü yüzü ve beyaz saçlarıyla asil bir tavır içinde oturmuş, benim itiraflarımı dinlerken anımsarım hep. Her nasılsa, günlük dertlerimden dem vurduğumda, beni nasıl rahatlatacağını iyi bilirdi. Bana hep, kendi durumuma hayıflanıp duracağımı, benden daha dertli insanları, benim keyif aldığım her şeyden yoksun, sefalet içinde dünyaya gelmiş çocukları düşünmem gerektiğini anlatırdı. Ona hak verir, utanarak, bir süre yakınmaktan

vazgeçerdim. Biz böyle söyleşip dururken, Maria teyze, çıtı pıtı ve şen şakrak haliyle kolalı önlüğünü hışırdatarak, ortalarda koşturup durur, sofrayı en sevdiğim yemeklerle donatırdı. Büyükanem ve teyzemle birlikte olmaktan haz duyuyor, benden hoşlandıklarını ve ne zaman onlarla kalıp, çene çalmak istesem, buna bol zamanları olduğunu iyi biliyordum.

Pazar günlerim de epey mutlu geçiyordu. Babam evdeyken pek bir rahatlardı; sorularımı yanıtlamak, olaylara açıklık getirmek ve hikâyeler anlatmaktan hiç kaçınmazdı. Bazen de annemi, beni ve Sophie'yi alır, kocaman siyah Chevrolet arabasıyla bizi şehrin hemen dışındaki o harika, "Meçhul" (Unknown) diye bilinen yere götürürdü. Gezinin sonu olmazsa olmaz bir şekilde, vanilyalı dondurma ya da hava soğuk ise, bir kafeteryada yenilen tadına doyumaz kurabiyelerle sona ererdi. Eve döndüğümüzde, pazartesi cumartesiye kadar çocuklar ayrı yerde yemek yediğinden, hafta içinde hiç olmadığı gibi, toplu halde sofraya otururduk.

Pazar akşamları dans derslerine katılırdım. Bu, Renata'nın o sıralar on beş yaşlarında olan kız kardeşi Joanna tarafından kotalanan, sosyal olmaktan çok eğitimsel bir girişimdi.

Renata'nın verdiği desteğe şükürler olsun ki, özel evlerde bir araya gelip, aynı zamanda piyano da çalan profesyonel öğretmenlerin denetiminde, gece yarılara kadar dans eden "çiçeği burnunda" gençlerin o harika dünyasına kabul edilmişim. Henüz bir kız çocuğu olduğumdan, aralarında onlara göre küçük kalıyordum, ama gene de dans edecek ve hem gerçek hem de mecazi anlamda göz göze gelebileceğim erkek bir partnerim hep oluyordu. İçlerinden biri, Jan adında nazik ve akıllı bir çocuk, her dans partisinden sonra benimle buluşurdu. Karanlık basmış sokaklarda kol kola yürürdük. Duyduğum mutluluktan, kendimi bulutların üzerinde yürüyor zannederdim. Jan'ın bana âşık olduğunu düşlerdim ve eğer on iki yaşlarında bir kız çocuğunun ne ol-

duğu belirsiz, toy duygularına aşk denebilirse, sanırım ona âşık olan bendim. Her neyse, ilk kez güzel olduğumun farkına varmış, üstüme başıma ve karşı cinsin bakışlarına dikkat eder olmuştum.

1939 yılının ilkbaharı sırf ülkemin değil, özel yaşantımın da üzerine bir karabasan gibi çökmüştü. Mart ayında, bundan altı ay önce Münih'te imzalanmış olan bir antlaşma gereğince, Hitler en sonunda Çekoslovakya'ya girmişti ve Polonya da bir şekilde bu oyunun içinde yer almaktaydı. Bu arada Hitler, ek kuvvetler göndererek, bağımsız şehir Gdansk üzerinde hak iddialarını yineledi. Polonya buna şiddetle karşı çıktı. Savaşın o gittikçe kendini belli eden korkusu ülkenin üzerinc çökmeye başlamış, güçlü milliyetçi duyguları kamçılamıştı. Bu tür şeyler genellikle şovenizme dönüşmekteydi. Anti-semitik sloganlar, nutuklar, makaleler listede artık ana yemek haline gelmişti. Bu kamusal huzursuzluk pek kolayca Yahudi karşıtı bir ayaklanmaya dönüşebilirdi. Yahudiler bunu bekliyor, korkuyorlardı. O tüyler ürpertici "pogrom" (katliam) sözcüğü kelime dağarcığımda yerini almıştı.

Nisan ayında büyükbaba Aleksander ani bir kalp krizi geçirerek öldü. Bu, yaşamımda yürekten bağlı olduğum birinden ayrılmak zorunda kaldığım ilk deneyimimdi. Canım kadar sevdiğim büyükanne Eva ağır hastaydı. Kimse bana onun neyi olduğunu söylemese de, kanser olduğundan şüphe ediyor, bu yüzden içim kan ağlıyordu.

O sıkıntılı okul yılı çok şükür sona ermiş, çocukluk yıllarımın son yaz tatili başlamıştı. En azından o an için de olsa, kendimi son derece rahatlamış hissettiğimden, eylül ayına verilmiş olan tatil ödevimi yapmaya hiç elim gitmiyordu. Öyle pek fazla bir şey de değildi zaten. Yazın çalışmamızı bir tek Latince öğretmenimiz istemişti. Benden Latince bir şiiri, yürekten okuyacak kadar öğrenmem istenmişti. Bu, özellikle pek uzun ve farklı bir şiirdi. Aslında bu, öğretmenimizin Latince'ye çevirdiği, ormanın içindeki kampta yaşadıkları özgürlüğün tadını çıkaran Çingenele-

ri konu alan, bir Polonya halk şarkısıydı. İlk satırlarını, öğrenme zahmetine katlandığım o bir iki satırı, hâlâ anımsarım:

Ohe sub silva quid longe splendet:

Velitum manus ignem incendit

(Ormanın ta ucunda uzaktan bir şey parlamakta:

Bir avuç Çingene ateş yakmak üzere)

Babamlar benim artık, yaz tatilimin bir kısmını yanlarında geçirebilecek kadar büyüdüğüme karar verdiler ve ağustos başlarında beni Güneydoğu Polonya'da, Lwow yakınlarındaki Gali-zia'da, harika bir kaplıcaya götürdüler. Bundan sonra olanlar bu tatilin bütün anılarını kafamdan silip götürdü. O kaplıcada ne kadar kaldığımı, eğlenip eğlenemediğimi bile hatırlayamıyorum. Yalnızca anımsayabildiğim ve asla unutamayacağım bir iki şeyi kaleme alabilirim.

O günden sonra saç örgülerimi açmaya, Walt Disney'in Pamuk Prenses'i gibi, kafama taktığım bir kurdeleyle, uzun saçlarımı dağınık bırakmaya karar verdim. Sırf bu değişiklik yüzünden, bir gün biri bana ne kadar güzel bir kız olduğumu söylerken bir başkası bana bayan diye seslendi. Bütün bunlar ve bizzat yaşadığım doğal değişimler, evdekilerin artık çocuk olmadığımı kabul etmelerini sağlamıştı. Orada, o kaplıcada, ağustosun on sekizinde, on üçüncü yaş günümü kutladım.

Çarpıcı bir şekilde, sanki unutulmaz bir resimmiş gibi, ırmak kenarında günbatımı duaları etmekte olan küçük bir grup Galiçyalı Yahudi, asla gözümün önünden gitmez. Uzun sakallı kapkara görüntüleri ve yuvarlak kocaman kürklü şapkaları, kıpkızıl gökyüzüne karşı ileri geri salınır dururdu; kasvet dolu yakarışları yüreğimi korku ve beklenmekte olan belirsiz bir felaketin önsezisiyle doldururdu.

Büyük bir olasılıkla 24 Ağustosta, başka birinin otomobiliyle-

le dolaşırken, arabanın radyosundan, Hitler’in Stalin’le saldırılmazlık paktı imzaladığı çalındı kulağımıza. Bir sonraki haberde ise, giderek artmakta olan gerilim ve savaş olasılığı yüzünden yeni okul döneminin, 1 Eylül’den ileri bir tarihe ertelendiği söyleniyordu. “Sanırım artık bu Tanrının cezası Latince’yi öğrenmek zorunda kalmayacağım,” diye belli belirsiz bir iç geçirdim.

Border Caddesi

31 Ağustos 1939 günü, saat 12.40'ta Hitler, ertesi sabah 4.45'te Polonya'ya saldırı başlatılması emrini verdi. 3 Eylülde, Büyük Britanya ve Fransa Almanya'ya savaş açtı...

Polonya'yı ele geçirmek üzere Almanlar, 14 motorize birliğin desteğinde, 40 kadar piyade tümenini devreye sokmuşlardı. Göz açıp kapayana kadar, hızla kazandıkları bu zaferi, yüksek hareket yeteneğine sahip zırhlı birliklerine borçluydular... Polonya böyle bir atak karşısında kolay bir av olmuştu. Kendilerini savunabilecekleri, neredeyse Almanlar kadar piyade birlikleri vardı; ancak Alman zırhlı birliklerine karşı koyabilecek, ellerindeki tek güç, yalnızca 12 kadar süvari birliği (içlerinde yalnız biri zırhlıydı) ve sağa sola saçılmış hafif tanklardı...

8 Eylül gelip çattığında, Alman zırhlı birlikleri, savaşın daha ilk haftasında 140 mil ilerlemiş, Varşova'nın dış mahallelerine dayanmıştı bile...

10 Eylülde Polonya ordularının başkumandanı Mareşal Edward Smigly-Rydz, bütün kuvvetlerine güneydoğuya doğru çekilme emrini verdi. Almanlar ise çoktan oraya ulaşmışlar, Doğu Polonya içlerine kadar ilerlemişlerdi...

Polonya savunması, birliklerinin darmadağınık olmasıyla, çoktan çökmüş, rasgele çabalar hale gelmişken, bir darbe daha yedi: 17 Eylül 1939'da, Sovyet güçleri doğudan Polonya'ya gir-

di. Ertesi gün Polonya yönetimi ve ordu üst kademesi Romanya sınırını aşarak, bu ülkeye sürgüne gittiler. Varşova garnizonu 28 Eylül'e kadar Almanlara karşı direndi...

Naziler Varşova'yı kuşattıklarında... şehir cephanesizlikten düşene kadar 10,000'den fazla insan ölüp gitmiş, 50,000'den fazlası da yaralanmıştı.

The New Encyclopedia Britannica 14 ve 19. Ciltler

Ağustosun son günleri. Puslu yaz sonu güneşi altında, ağaçların dalları olgunlaşmış meyvelerin ağırlığıyla yerlere eğilmiş, şaşkın kelebekler, bin bir renge bürünmüş çayır patları ve yıldız çiçekleri arasında fır dönüyorlar. Mutluluk verici bir sessizlik. Tatlı bir huzur.

Artık Konstancin'e geri dönmüş, Sophie, yatalak Büyükanne ve canım kadar sevdiğim Maria teyzeyle bir arada oturmak-taydım. Babam orduya katılmış, Varşova'daki bir askeri hastane-de görev yapmaktaydı. Annem bizden uzakta, babama olabildi-ğince yakın olmak için, Varşova'daki dairemizde kalmaktaydı. Altı gün kadar önce onu yedek subay olarak göreve çağır-mışlardı. Büyükbaba Maks kaplıcaya telefon edip, haberi ulaştırmıştı. Kaplıcada tatil yapmakta olan insanların çoğuna aynı çağrı gel-miş, bir anda millet tam bir telaş içinde, yollara düşmüştü. Tepeleme insan dolu trenlerde yer bulmak büyük bir şans işiydi. Elin-den geldiği kadar hızla Varşova'ya varmak amacıyla, babam ne yapıp edip, bir taksi tuttu. Yalnızca, bulabildiğimiz yerlerde, ça-bucak bir şeyler atıştırmak koşuluyla kısa süre durarak, hep bir-likte bütün bir gün boyunca, gece gündüz yol aldık. Yollarda oto-mobiller, yük arabaları ve bisikletlerden oluşan uzun mu uzun kuyruklar vardı; insanlar aynı korku içinde, sağa sola koşuşup durmaktaydılar. İssiz tarlalardan, korulardan ve daha şimdiden korku içinde ne yapacağını şaşırmış köylerden geçtik. Bir ara, Rusya sınırına yakın, sefil bir küçük köy olan Rawa Ruska'da

durduk. Hava kararmıştı ama paniğe kapılmış Yahudiler daracık sokaklarda kalabalıklar halinde koşuşturarak, eski püskü eşyalarını kırık dökük arabalarına yerleştiriyor, *Yidişçe*³ feryat figan ediyorlardı. Anlayabildiğim tek bir söz vardı kulağıma ilişen; “*Krieg*” – savaş. Açıkça oralardan uzaklara kaçmaya çabalıyorlardı – ama kimden ve nereye?

O gece sabaha karşı Varşova’ya vardığımızda, geçmekte olan birlikler yüzünden bir süre beklemek zorunda kaldık. Belki de henüz askere alınmış genç adamlar uykulu ve ürkek görünüyorlardı. Coşku dolu bir askeri marşı o kadar cansız söylüyorlardı ki, kulaklara hüzünlü bir şarkı gibi geliyordu.

Artık, Konstancin’deki huzur dolu bahçeme, sevdiklerimin arasına, içime güven duygusu veren o alışık olduğum ortama geri dönmüş olmama rağmen, bütün bunları düşünmekten kendimi alamıyor, yol boyunca yaşadığımız o korkunç şeyleri kafamdan bir türlü atamıyorum. Ne yapacağımı bilemez bir haldeyim, zaman akıp gidiyor. Radyonun düğmesini her çevirdiğimde, bütün duyabildiğim, ara sıra, “Dikkat... dikkat... Yaklaşıyor... Çikolata... çikolata... Co-ma altı... co-ma altı gibi tuhaf, anlamsız anonslarla kesilen, pür neşe askeri marşlar oluyor. Ne dehşet verici. Ruhum iğrenç bir endişe duygusuyla doluyor. Babam nerelerde, acaba başına neler gelecek, diğer bütün o insanlara, panik içindeki zavallı Yahudilere, o yılgın gencecik askerlere ne olacak?

Villanın bahçesinde yaşam sanki her zamanki gibiydi. Koltuğuna oturmuş, bir dizi yeni ağrılarla kıvranıp duran büyükanne, günlük işlerine dalmış Maria teyze, bahçıvan, benden henüz olmamış şeftaliyi dalından koparmak için izin isteyen, kocaman, gür bıyıklarıyla rüzgâr yanığı suratlı yaşlı bir adam. Ama bütün bunların yanında kimseden, Sophie teyzeden bile çıt çıkmıyordu.

³ Yidiş (Yiddish) kelime anlamı olarak Jewish demektir ve başta Almanya olmak üzere, Doğu Avrupa ve Rusya’daki Yahudiler tarafından kullanılan bir dildir. İbrani alfabesiyle yazılır. (Ç.N.)

Hepimiz beklemedeyiz. Ama neyi?

Cuma sabahı saat dokuzda radyodan savaşın başladığı haberi aldık. Ta yükseklerde, pırıl pırıl gökyüzünde, batıdan kalkıp, sonra geri dönen uçakları izliyorduk. Polonya uçakları diye umuyorduk ama emin olamıyorduk. Oturup bilinmeyi beklemenin o ağır havası bir anda dağılıp gitmişti. Akrabalardan bazıları gelip bizde kalmaya başlayınca, villa yeniden eski kalabalığına kavuşmuştu. Stefan'la Jadwiga tatillerini kısa kesip, güneş yanığı yüzleriyle eskisinden de güzelleşmiş olarak dağlardan dönmek zorunda kalmışlardı. Gelişleriyle gözümde savaşın korkunçluğu bile etkisini kaybederken, günlük tutmaya karar verdim ve savaşın ilk altı günü boyunca bunu sürdürdüm.

Cumartesi günü, Varşova yönünde başımızın üzerinde dolaşıp duran o uçakların Polonya değil, Alman uçakları olduğunu öğrendik. Radyo ikide birde kâh hava saldırısı kâh saldırının geçtiği anonsu yapıp duruyordu. Varşova bombardıman edilmekteydi. Uçaksavarların takırtıları yanında, ta uzaklardan yankılanan, boğuk patlama sesleri geliyordu kulaklarımıza. Pırıl pırıl eylül semalarını karartan yoğun duman bulutlarını görebiliyorduk.

Akşama doğru annem, beti benzi solmuş, gergin bir yüzle Varşova'dan dönüp geldi. Kısa bir süre görebildiği babamla birlikte, bir hava saldırısı altında kalmıştı. Bombalardan biri az ötelelerine düşmüştü. Patlamayla yaralanan insanlar görmüşlerdi. Yaşlıca bir adam yaşamını yitirmişti. Babam ondan villaya dönüp, orada bizimle kalmasını istemişti, ısrarla. Babamın üniformalar içinde pek yakışıklı olduğunu söyledikten sonra, gözyaşlarına boğuldu.

Babamın üniformasını ilk bakışta tanırdım; gardırobundaki sivil giysileri arasından kendini pek belli eder, göze çarpardı. Bunların yanında iki madalya, babamı narin, yakışıklı bir subay olarak gösteren solukça bir fotoğraf ve bir mermi kovanı vardı. Bunlar aile arasında, onun askerlik döneminin anısına, büyük bir

sevecenlikle saklanırdı. Babam Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış. O zamanlar tıp öğrencisiymiş. Polonya ordusu 1920 yılında, Varşova'ya doğru ilerlemekte olan Bolşeviklere karşı savaşıırken, uzman doktor olarak askere alınmış. Sahra hastanesinde görevliyken, zırhlı bir trenle cephede bir ileri bir geri dolaşır, yaralıları toplarmış. Aynı trende yaralanmış, yakalandığı tifüs yüzünden ölümle burun buruna gelmiş. Bu annemle tanışmalarından yıllar önceymiş. Şimdi gene tehlike altındaydı ama onu deliler gibi merak eden annem, ben ve Sophie vardı arkasında.

Stefan her an askere çağrılabilirdi. O subay değil, sıradan bir erdi. O günlerde radyoya yapışmış, BBC'den Paris'e, Paris'ten Berlin'e istasyonları dolaşıp, olan bitenleri öğrenmeye çalışıyordu. O güne kadar bir iş güç sahibi olmamışsa da, sağlam, geçerli Britanyalı eğitimiyle, ailenin en zeki ve yetenekli bireyi oydu. Durmadan tekrarlayıp durduğuna göre, Büyük Britanya ve Fransa, Alman'lara karşı savaş ilan etseydi, hepimiz kurtulacaktık. Bu kısmen gerçek oldu. Pazar günü öğleden sonra Chamberlain'ın BBC radyosunda, Stefan'ın sevinçten çılgına dönerek, anında bizlere çevirdiği konuşmasını dinledik: Büyük Britanya Almanya'ya savaş açmıştı. Arkasından da Fransa.

Pazartesi günü, üzerinde ilk çıkmış olan araba pikaplarından ve küçük bir Britanya bayrağı olan, göz kamaştırıcı bir araba gelip villanın önüne çekti. Üç bay ve şık, siyah elbiseler içinde bir bayan Stefan'a, bizlerle birlikte oturabileceklerine dair bir takım belgeler gösterdiler. Kısa bir süre önce Konstancin'den uzaklaştırılmış olan Britanya Konsolosluğundan geliyorlardı. Konsolosluğun diğer çalışanlarına da civarda başka villalar ayrılmıştı. Öfkelenmek şöyle dursun, pek mutlu bir şekilde aceleyle aşağı taşınmış, üst katları gelen yabancılara bırakmıştık. Güven veren bir görüntüleri vardı. Güçlü Britanya bizim yerimizi güvenli saymıştı. Bize pek aykırı da düşse, alt katlarda sıkışmış, kış kışa yatarken, kendimizi çok daha güvende hissediyorduk.

Odalarına yerleştikten sonra yabancılardan yaptığı ilk iş bahçevandan bir takım alet edevat istemek oldu. Bahçeye inip, küçükken Sophie'yle kova-kürekle oynadığımız tepeliğin hemen dibinde derin bir hendek kazdılar. Bundan sonra ne zaman radyodan, o gün ve daha sonraki günlerde gittikçe sıklaşmaya başlayan bir şekilde, hava saldırısı alarmı verilse, kiracılarımız bir telaş aşığıya koşuyor, hendeklerine sığınıyorlardı. Bu bize pek komik geliyordu. Bizse öyle olduğumuz yerde oturur, saldırının bitmesini beklerdik. Sonuçta bizim oralara bomba düşmezdi ki hiç.

6 Eylül, Çarşamba günü hiç umulmadık bir şey oldu. Bir telefonun ardından konsolosluk görevlileri telaş içinde toplanıp, parıltılı arabalarını atladıkları gibi, sırta kadem bastılar. Onlardan biriyle çoktan sıkı fıkı arkadaş olan Stefan, bu ani ayrılışın nedenini sordu. Ancak Britanyalılar ya yanıtlamak istemediler, ya da kendileri bile nedenini bilmiyorlardı. Onlara yalnızca burayı terk etme emri verilmişti, o kadar.

Buna kafa yormaya pek fazla zamanımız olmadı çünkü çok geçmemişti ki, Chevrolet arabasıyla babam çıkageldi. Üniforması içinde insanı şaşırtacak kadar yakışıklı ve tuhaf görünüyordu. Gergindi, telaş içindeydi. Ne bu umulmadık kavuşmanın tadını çıkarmaya, ne de soru sormaya zaman vardı. Bizi Varşova'ya götürmeye gelmişti. Gerekli birkaç öteberimizi toparlamaya çalışırken, olup bitenleri bütün çıplaklığıyla anlattı. Konstancin artık güvenli bir yer değildi. Alman orduları Varşova yakınlarındaydılar. Başşehir bütün gücüyle karşı koymaya hazırlanırken, kenar mahalleler düşmanın eline geçebilir, şehirle ilişkileri kesilebilirdi. Bunu hiç tartışmadık bile. Kısa zamanda toplanıp villayı terk ettik. Sonsuza dek.

İşte gene yollara düşmüş, Varşova'ya ulaşmaya çalışıyorduk. Bu sefer arabayı babam kendisi kullanıyordu ve büyükanneyle Sophie de yanımızdaydı. Hemen arkamızda, yanında Jadwiga, Maria teyze, aşçı ve hizmetçi olmak üzere, kendi arabasını

sürmekte olan Stefan vardı. Yollar gene telaş içindeki insanlarla doluydu ve askerler ve subaylarla dolu taşıtlar ağır ağır ilerliyordular. Babam kendisini selamlayanlara karşılık veriyordu ve ben bunu gurur ve acı dolu, karmaşık duygular içinde izlemekteydim. Hâlâ büyükbabanın yasını tutmakta olan büyükanne ve annemiz, karalar içindeydiler. Çok yavaş ilerliyorduk ve bugünlerde ne zaman bu yolculuğumuzu anımsayacak olsam, bu bana şimdi bir cenaze merasimi gibi geliyor.

Varşova'ya vardığımızda, hava saldırılarından biri henüz geçmişti. Bir diğeri başlamadan, Border Caddesi'ne kapağı atmayı başardık. Annem Sienna Caddesi'ndeki evimiz yerine, büyükanne kalmamız gerektiği kararına vardı. Jadwiga, Stefan'dan ayrı kalmak istemediğinden, o da Border Caddesi'nde kaldı. Babam hava saldırılarına aldırmadan, geriye, hızla hastaneye varmak zorundaydı. Tam o gittikten ve hava saldırısı sona erdikten sonra, radyoda, Varşova'nın kahraman belediye başkanı Starzynski'nin sesi çalındı kulaklarımıza. Bildirdiğine göre Alman orduları başşehre yaklaşıyordu, biz de buna karşı durmaya hazırlanmaktaydık. Hemen bu bildirinin arkasından bir başka ses, yaşı gelmiş ama askere alınmamış bütün gençlerin, derhal Varşova'yı terk etmesi gerektiğini emretti. Bu bildiride o sesin, bir gece sonra hükümetin de Varşova'yı terk etmeyi düşündüğüne dair bir şeyler söylediğini hiç sanmıyorum; eminim bunu çok sonra öğrenmiştik.

Derin acılar içinde, daha fazla insana yer açmak için ortalık yerde darmadağınık duran denk edilmiş eşyalar ve mobilyalar arasında, Stefan ayrılık hazırlıkları yapmaktaydı. Solgun ve asık bir suratla, gözyaşlarını zaptetmeye çalışan Jadwiga, çantasına yünlü çoraplar ve sandviçler doldurarak kendini avutmaya çalışıyordu. Tam o sırada Jerzy amca telefonla arayıp, karısını, küçük kızını ve kayınpederiyle, kayıinvalidesini de yanına alıp, arabasıyla Varşova'dan ayrılmak üzere olduğunu söyledi. Çok geçme-

mişti ki, bu sefer babam çıkageldi. O gece hastanesi boşaltılıyormuş. Arabası olan doktorlara ambulansların arkasından gitmeleri söylenmiş. Ailelerini de yanlarına almalarına izin verilmiş. Babam bizleri - annemi, Sophie 'yi ve beni almaya gelmişti. Tartışacak zaman yoktu. Annem en küçük bir duraksama göstermeden, "Hayır," dedi. Bir ayağı çukurda annesini kuşatılmış bir şehirde yalnız başına bırakacak hali yoktu elbette. Babam ne kadar üstelidiyse de, başarılı olamadı. Bu durumda onun yerine Stefan'ı yanında götürmeye karar verdi. Derken, ansızın Jozef amca çıkageldi. Zaten çoktan askere alındığından üstünde üniformaları ile, ona da Varşova'dan ayrılması ve şehir dışında, birliğine katılması emredilmişti. Babam onu da arabasına aldı. Elveda diyerek, çekip gittiler. Babamı bir daha asla görmeyeceğime dair, karşı konulmaz bir duygu dolmuştu içime. Bütün gece ağladım.

Varşova kuşatması hemen ertesi gün başladı. Şehir yoğun bir topçu ateşi altındaydı ve gün boyu havadan bombalanıyordu. İlk başlarda, hava saldırıları sırasında evde kalıyorduk. Artık diğer bazı yakınlarımız da bize katılmıştı. Annemin sağır ve dilsiz amcası çıkagelmiş, bizde kalıyordu, aynı kızından ayrılmak istemediğinden, bundan böyle bizle yaşamaya karar vermiş olan Jadwiga'nın orta yaşlı dul babası gibi. Derken rahibe Franciszka da katıldı bizlere. Dört yıl boyunca ameliyathanesinde babamın asistanlığını yapmış olan Franciszka, kalifiye bir hemşireydi. Babama ve ailesine yürekten bağlı olan hemşire, nasıl olduğumuzu görmeye gelmişti ve birden kalıp, büyükanneye bakmaya karar verdi. Kısa boylu, az konuşan, çirkin suratlı, duruma göre davranan bir kadındı. Saçları kısa kesilmişti. Alman asıllı olduğundan, konuştuğunda sesi yabancı olduğu hissini veriyordu. Çok geçmeden evde dizginleri eline aldı. Bir miktar tedavi ve bakım gereci elde etmeyi becerdi ve çoğumuza pansuman hazırlamak, sargı yapmak ve kocaman apartmanımızın ön kapısında birikmiş, beklemekte olan bütün o yaralı insanlara bakarken ona yardımcı ol-

mak gibi görevler verdi. Yardımcıları arasında Sophie bile vardı.

Varşova sokakları, şehirde daha güvenli olacaklarını düşünererek, küçük köy ve kasabalardan akın etmiş göçmenlerle doluydu. Bir çoğunun kalacak yeri yoktu. Dükkanların hemen hepsi daha şimdiden boşaltılarak kapanmış ya da bombardımanda hasar görmüş olduğundan, yiyecekleri de yoktu. Birçok insan, bina yıkıntıları altında yaralanmıştı. Rahibe Franciszka onlara yardımcı olmaya çalışırken, Maria teyze de, komşu kadınlarla birlikte bu açlıktan kıvranan insanlara, pişirilmesi kolay yemekler yapıyordu. Aralarında cadde üstünde düzayak dükkânları olanların da bulunduğu komşularımızdan birçoğu da bu uğraşa katıldı. Hepsinin kilerleri yiyecek doluydu. Eh, ne de olsa savaş çat kapı gelmemişti ya. Maria teyze, aşçı ve hizmetçi mutfağa kapanmışlar, harala gürele, alt katta ev gereçleri dükkânı olan Bay Kleinbaum'un verdiği kocaman tencerelerde çorba ve patates pişiriyorlardı. Adam bir de deposundan çıkarıp, sürüyle teneke kâse ve kaşık da vermişti. Bütün bunlar ön kapıya indirilmişti ve gönüllüler tarafından kuyruk olmuş garibanlara dağıtılıyordu. Elimden geleni yapmaya çalışıyordum, bir parça yararım olur diye.

Kuşatmanın üçüncü gününde, büyükannenin yatağını, daha güvenli olur diye, pencereleri olmayan koridora taşıdık. Annem onu hiç yalnız bırakmıyordu. Aslında büyükanne artık bizle beraber değildi çünkü günün çoğunu, Rahibe Franciszka'nın sevgi dolu bir dikkatle zerk ettiği morfinler yüzünden daldığı huzurlu bir uyku halinde geçiriyordu.

Bir keresinde sabahleyin, hava saldırısı sırasında patlamalar o kadar yakınlarımıza kadar gelmişti ki, Rahibe Franciszka, büyükannenin başucunda beklemekte olan bizlere, ikinci katı terk edip bodruma inmemizi emretti. Onu dinledik ve bir telaş aşağıya indik. Ama merdivenler, sığınacak bir yer bulmaya çalışan evsiz insanlarca öylesine doluydu ki, bunu başaramadık. Yukarıya da çıkamıyorduk çünkü, merdivenler aşağıya inmeye çalışan üst

katlardaki komşularımız tarafından tıkanmıştı. Bu yüzden merdivenlerde öyle sıkışıp kalmıştık. Bina patlamalarla sallanıp, yer yerinden oynarken, pike yapmakta olan uçakların uğultusu beynimizi kemiriyordu. Merdiven aralığındaki pencerelerin camları tuzla buz oluyor, toz ve dumandan göz gözü görmüyordu. Çocuklar çığlıklar atıyor, kadınlar inleyerek ağlıyorlardı. Hemen yanı başımda bir kadın, üç yaşındaki oğlunu bağrına basmış, ısrarla onu avutmaya çalışarak, neredeyse makineleşmiş gibi durmadan, “Ağlama yavrum, annenin kollarında güvendesin,” diyordu. Bu kadıncağız ve yavrusu üç gün sonra bir bombardımanda öldüler.

Bizler büyük bir çaba içinde, kâh göçmenlere ilk yardım ve yiyecek sağlayıp, kâh Büyükannenin gereksinmelerini yerine getirirken, Jadwiga ortalarda görünmüyordu. O kendine başka bir iş edinmişti. Sırtına geçirdiği tulumu, gür kumral saçlarını sakladığı şalın altında, gene de pek güzel görüldüğü haliyle, kitap rafları arasında kılı kırk yaran titizlikte bir araştırma yapmaya koyulmuştu. Kitap kurdu ve sıkı birer koleksiyoncu olduklarından, dedemlerin evinde binlerce kitap vardı. Stefan’ın da kendine ait, artık Jadwiga’nın el koymuş olduğu bir koleksiyonu vardı. Bütün dikkatini, etrafını saran yığınlarla kitap arasında yürütmekte olduğu araştırmaya verdiğinden, dört bir yanında yeri göğü inletmekte olan savaş, Jadwiga’nın umurunda bile değildi sanki. O kadar tuhaf bir soğukkanlılık içinde görünüyordu ki, bir ara Stefan’ın acısıyla, aklını oynatmış olduğundan korktum. Ama hiç de çılgın falan değildi. Üç ya da dört gün süren sıkı bir çalışmanın ardından, benden yardım istedi. Bütün raflar ve kitaplıklar tekrar yerli yerine konulurken, yalnızca birkaç kitap ve broşür yemek odasının tuğlalı sobası yanına istif edilmişti. Benden onları paramparça etmem istenirken, Jadwiga sobayı yaktı ve kalıntıları içine atmaya başladı. Kafam karışmıştı. Gönülsüz bir şekilde, imha etmeden önce bu kitapları dikkatle gözden geçirdim. Bazıları komünizmle ilgiliyken, çoğu faşizm, Nazi Almanya’sı ya da Hit-

ler'in ta kendisi hakkındaydı. İçlerinde bir tanesi bayağı kalındı. Kalın, karton kapaklı bu kitabın adı, *The Brown Book*, Kahverengi Kitap'tı. Konusu Alman Yahudilerine yapılan eziyetler ve Almanya'daki Nazi Toplama Kamplarıydı. İçinde bolca, Nazi'lerin uyguladığı bin türlü eziyeti gösteren resimler vardı. Bu dehşet görüntülerine kendimi kaptırmaktan geri duramadım. Birden bundan iki yıl kadar evvel büyük hala Eugenia'nın anlattığı her şeyin gerçek, hatta daha da berbat olduğunu fark ettim. O zamanlar ona inanmamıştık. Ama bu arada *Kahverengi Kitap* yayınlanmıştı ve ailem olan bitenden haberdardı. Aydınlatmadıkları yalnızca bendim. Sessizce Jadwiga'ya baktım. Her zamanki rahat ve iş bilir tavrıyla, sormadığım sorularıma yanıtlar verdi. Artık neler olup bittiğini öğrenme yaşına geldiğimi anlattı. Almanların Varşova'ya girmesi an meselesiydi. Kuşatma altındaki şehrin, güçlü Alman ordularına daha fazla karşı koyamayacağı besbelliydi. Ve unutmamalıydık ki, geldiklerinde, özel yaşamlarımıza girmeleri, evlerimizi aramaları ve Nazi karşıtı olduğunu düşündükleri herhangi bir şey yüzünden bizleri acımasızca cezalandırmaları kaçınılmazdı. Bu yüzden evde, onların rejimine eleştiri getiren hangi doküman varsa yok etmeliydik. Jadwiga, benim olduğu kadar, kendi içini de rahatlatmak amacıyla, Nazi'lerin bizlere, kendi ülkelerindeki Yahudiler kadar kötü davranacağını sanmadığını ekledi: sonuçta Polonya onlar için yabancı bir ülkedydi. Daha da ötesi, arkamızda İngiltere ve Fransa gibi güçlü dost ülkeler vardı. O kahverengi, kalın kitabı yırtmaya çalışırken parmaklarımı nasıl incittiğim hiç aklımdan çıkmaz. Onu yakması da bayağı bir vaktimizi almıştı.

Kuşatmanın onuncu gününde, artık direnmekten vazgeçip, sürekli kalmak üzere, bodruma inmek zorunda kaldık. Dairede oturmak artık olanaksızlaşmıştı. Ta burnumuzun dibine kadar gelen hava saldırıları ve topçu ateşinin hiç şakası yoktu. Çoktan bütün cam çerçeve inmiş, su, elektrik ve havagazı kesilmişti.

Evin geniş bodrumu zaten, sığınmak için gelen çok sayıda insanı barındırmak üzere ayarlanmıştı. Odaları ayıran ince duvarlar yıkılmış, her türlü fazlalık dışarı atılmıştı. Elimizde kalan tek malzeme kömür ve patatesti. Aynı evden olanların yanı sıra, evsiz barksız, bize sığınmış olan ailelerden insanların da katılımıyla, pek yer de kalmamıştı zaten. Bodrumun pis, soğuk zeminini üzerine atıvermiş şilte veya yatakların üzerinde, insanlar üst üste oturmaktaydılar. Gene de, her nasılsa, kendi şiltelerimize bir yer bulabilmiştik, serecek. Yabancıların bazıları bağırıp, çağırarak karşı geldiler ama bir süre sonra bize yardımcı oldular ve hatta o şartlar içinde olabildiğince büyükanneyi rahat ettirmeye çalıştılar.

İşte böylece havası pis, toz toprak içinde, yarı karanlık, ne su ne de sıcak bir yemeğin olduğu bir ortamda, yalnızca birkaç mumun ışığıyla avunarak, köstebekler gibi yaşamaya başladık; yoksa her an yanarak, ya da taş yığınlarının altında kalarak ölmemiz işten bile değildi.

Kaldığımız yerde her türden insan vardı. Yahudiler ve Yahudi olmayanlar, zenginler ve yoksullar. İçlerinden bazıları panik içinde titriyor, bazı kadınlar ağıt yakıp, çığlık atıyordu. Diğerleri ise ya korkudan dilini yutmuş gibi susuyor, ya da serinkanlılıkla kendilerini tutuyorlardı. Bachner adında birini anımsıyorum, sakin olmaya çalışan bir dükkân sahibini. Her ne zaman patlayan bir bomba duvarları yerinden oynatır gibi olsa, “Hepsi hepsi yukarı katta bir başka vazo daha düştü cam kenarındaki raftan,” der dururdu. Bu şaka kimseyi güldürmezdi. Yaşlı bir Yahudi durmadan dualar edip duruyordu. Onun hemen yanı başındaki genç bir Hristiyan kızın fısıldadığı dualar ona karışıyordu. İnsanlar ara sıra bir parça yer ya da bir mum için dalaşıyorlardı. Ama genelde birbirimize karşı anlayışlı davranıyor, elimizden geldiğince dayanışıyorduk.

Bay Kleinbaum karısı ve iki kızıyla birlikte, orta yaşlı bir iş adamının ailesiyle dip dibe oturmak zorunda kalmıştı. Karanlık-

ta, iş adamı ile Kleinbaum'un, yirmi yaşlarında, balık etinde, sarışın küçük kızı Lucy arasında bir şeyler oluyordu. Bunu görmesem de hissedebiliyordum. Kalıbımı basarım ki, en tehlikeli anlarda kız ona yaklaşıyor, adam da sarı, ipeksi saçlarını okşuyordu. Lucy'nin ailesi de bunun farkındaydı ama oralı bile değillerdi. İş adamının karısı ise, iki büküm kocasının kolları arasına sığınıp, hıçkırıklara boğuluyordu.

İki delikanlı durmadan ne kadar yürekli olduklarını göstermeye çalışıyorlardı. Beni veya Jadwiga'yı, ya da ikimizi birden etkilemek niyetindeydiler. Onları çok salak bulurdum. Ama aralarında hoşlandığım üçüncü bir delikanlı vardı. Sol yanımızda anesiyle oturur, soluk mum ışığı altında okumaya çabaldı. Ben de aynı mum ışığı altında okumaya çalıştığımдан, çok geçmeden tanıştık. Adı Artek'di ve benden üç ay kadar büyüktü. İkinci katta, büyükbabamın kapı komşusuydular. Babası babamla aynı gün, orduya katılıp, gitmişti. Artek ağırbaşlı, duygusal bir çocuk çıktı. Pek yakışıklı değil ama, sevimliydi. Uzun sohbetlerden sonra hemen arkadaş olduk.

25 Eylül Pazartesi Yahudilerin yılbaşı günü, Roş Aşana'ydı. O gün cehennemden beterdi. Daha sonra bunun Almanların son Varşova bombardımanı olduğunu öğrendik ama o anda, duvarları sarsılan ve yalpalayan bodrumda korkudan olduğumuz yerde büzülmüş titreşirken, Nazilerin Yahudi mahallelerini yerle bir etmek üzere saldırıya geçtiklerini, bunun içinde onların kutsal günlerinden birini seçtiklerini sanmıştık. Aslında öyle gibiydi de. Zaman durmuş, yaşam sona ermek üzereydi sanki. Elimizden gelen tek şey öyle oturup beklemek, bu cehennem tarafından çabucak ve acı çekmeden yutuluvermek için dua etmektir.

Bir keresinde, o karanlık, dingin zamanlardan birinde, elimden tutulduğum gibi yeraltı dehlizlerinden geçirilerek yukarıya, boş bir düzayak dükkâna götürülmüştüm. Işığın fazlalığından gözlerim kamaşmış, gümbürtüler, şangırtılar, harlıtılar koparan o

bin türlü korkunç sestten neredeyse sağır olmuştum. Dükkanın camları kırık ön vitrininden bakınca, karşınızda kocaman bir alev duvarı yükseliyordu. Border Caddesi'nin diğer yakası yanıyordu. Parlak ışıklar ve seslerden başka bir şey yoktu. Tam bir boşluk içinde dikilip kaldık, Artek ve ben, insanların dünyasından ayrılmış, yaşamın ta kenarındaydık. Büyülenmişçesine sıkı sıkıya birbirimize sarıldık. Tek kelime bile etmedik. Alevlere hayranlıkla kendimizi kaptırmış, orada öyle saatlerce, belki de yalnızca birkaç dakika, bilemiyorum, dikilip, kaldık. Derken öpüştük, ikimizin de yaşamındaki ilk öpüşmeydi bu. Ve de sonuncuydu- öyle sanıyorduk.

Bu fırtına bütün o gün boyunca ve bir sonraki gece devam etti. Çok geçmeden öğrendik ki, içinde bulunduğumuz bütün bölge alevler içindeydi, kaçacak hiçbir yer yoktu. Yaptığımız tek şey oturup ölümü beklemektir. Ama birden sabaha karşı, bodrumda bizle kalmakta olan hiç tanımadığımız yabancılardan biri komutayı eline aldı ve bütün erkeklerle yaşça küçük kadınlara, peşinden çatıya gelmelerini emretti. Beni istemedi ama Artek, annem, Jadwiga ve rahibe Franciszka onunla gittiler. Sabahın köründen, ta akşam olana dek yangını söndürmeye çalıştılar. Hiç su olmadığından, alevleri evden uzakta tutmak için kum ve baltalar kullandılar. Başardılar da.

Böylece o lanet saldırı sona erdiğinde, hepimiz sağ kalmıştık. O gürültülü cümbüşün yerini, uğursuz bir sessizlik almıştı. Bu birden oluşan sessizliğin içinde, geleceğimizi anlamaya çalıştık. Bay Bachner gibi iyimserler vardı. Ona göre, ya da öyle olmasını umut ettiğine göre, Alman birlikleri müttefiklere yenilmiş ve o General Sikorski⁴ birlikleriyle beraber Varşova'yı kurtarma-

⁴ General Sikorski I. Dünya Savaşı sırasında gösterdiği kahramanlıklarla ve o iki savaş arasında sergilediği olumlu siyasetiyle tanınmış bir askerdir. 1939 yılının Eylül ayından, 1943'ün Temmuzuna dek, sürgündeki Polonya ordularının başkomutanlığında bulunmuştur.

ya gelmişti. Ama neredeyse çoğumuz buna karşı çıkmıştık. Bir süre sonra, gözümüzü karartıp saklandığımız yerden, olup biteni görmek için üst katlara çıktığımızda, nasıl olup da bozulmadan kalmış bir radyodan kulağımıza bir ses çalındı. Bu, Varşova'nın teslim olduğunu bildiren Belediye Başkanı Starzynski'nin boğuk, çatlak sesiydi.

Diz boyu cam kırıkları, bembeyaz kireç tozu ve kapkara isle kaplanmış dairemize geri döndük. Odalarda, için için yanmakta olan harabelerin keskin yanık kokularını beraberinde getiren soğuk esintiler öylesine kol gzmekteydi. İlk başlarda istilacıardan hiçbir iz yoktu sokaklarda ve aklımızın köşesinden bile geçmiyorlardı. Evimizi yaşanır hale sokmaya giriştik. Yiyecek stoklarımız çoktan tükenmiş olduğundan, birilerinin dışarı çıkıp, yiyecek bir şeyler araması gerekiyordu. Jadwiga, biri kendine, diğeri ise bana olmak üzere iki tane kocaman sepet bulmuştu, bir yerlerden. İşe koyulduk. Gördüğümüz şeyi size yalnızca, harabe-ye dönmüş ve yerle bir edilmiş ölü bir şehir diye anlatabilirdim, dilimin döndüğü kadarıyla. Ya da ilk bakışta öyle geliyordu insana. Binaların çoğu hâlâ tütmeekteydi, kaldırımlar imha edilmiş, her yerde bombaların açtığı derin çukurlar vardı. Ortalarda yalnızca, bir o yana bir bu yana, bizim gibi yiyecek arayıp dolaşmakta olan sıksa insanlar göze çarpıyordu. Bir keresinde, bombaların açtığı bir çukurun etrafına üşüşmüş, yanlarına varıncaya dek ne yaptıklarını anlayamadığımız bir insan kalabalığına rastlamıştık. Çukurun ta dibinde, bombardıman sırasında ölmüş bir atın leşi vardı. İnsanlar bir telaş, ellerinde bıçaklar ve çakırlarla çukura iniyorlar, atın etinden bir çimdik de olsa kesmeye çalışıyorlardı. Çok geçmeden yarılıp açılan leşin, dumanı tütmeekte olan karaciğeri, birbirleriyle dalaşan yağmacıların saldırısına uğradı. Mide- miz bulanarak, tiksinti içinde oradan uzaklaştık. Bu olay bir şekilde, yiyecek bulmakta ne kadar umutsuz bir durumda olduğ-

muz gerçeğiyle karşı karşıya bırakmıştı bizi. Geri dönerken, bir cesaret, küçücük bir çocukken oyunlar oynadığım Ogrod Saski (Sakson Bahçesi) diye bilinen on sekizinci yüzyıldan kalma harika parka gezmeye gittik. O ıssız ve huzurlu haliyle yıkımdan payını almış gibi görünmüyordu pek. Altın sarısı ve kızıla bürünmüş yaşlı ağaçlar, masmavi göğün altında hâlâ dimdik duruyorlardı. Derin bir sessizlik içinde yürürken, parkın zemininde kalın bir örtü oluşturmuş olan kuru yapraklar ayaklarımızın altında hışırdamaktaydı. Derken çimlerin arasında, bir atkestanesi ağacının dibinde, sedef parlaklığında, kıpkızıl, nefis kestaneler gördük. Çimenleri döşek gibi kaplamışlardı. O güne kadar hiç bu kadar çok kestane görmemiştim. Başka zamanlarda hep bir sürü çocuk olurdu, bunları toplayan. İşte, hepsi benimdi artık. Ve de Jadwiga'nın. Delidolu bir coşku içinde toplayıp boş sepetlerimize doldurmaya başladık kestaneleri. Bir işe yaramaz yükümüzü eve taşıırken, mutluluktan uçar gibiydik.

Bir sonraki gün Almanları ilk kez gördük. Border Caddesi boyunca, tam ön pencerelerimizin altından geçerlerken, uzun boylu, besili ve haki üniformaları içinde bakımlı görünüyorlardı. Avazları çıktığı kadar, daha önce Gdansk'da duymuş olduğum o iğrenç, *Heili Heilo* marşlarını söylüyorlardı. Gördüklerim ve duyduklarım Alman işgalinin gerçekten başlamış olduğunu hissettirdi bana, bütün çıplaklığıyla.

Günler ve haftalar birbirini kovalarken, yavaş yavaş yeni yaşamımıza alışmaya başladık. Sienna Caddesi'ndeki o koca apartman yanıp yerle bir olmuştu. Evimizden ve içindekilerden geriye hiçbir şey kalmamıştı. Annem zaten, büyükanne sağ olduğu sürece oraya geri dönmezdi. Jadwiga'nın babası Henryk ve sağır dilsiz amcası Ludwik, oturmakta olduğumuz evi onarmaya başlamışlardı. Border Caddesi'nden ayrılmak akıllarının ucundan bile geçmiyordu. Sonuçta, Ludwik amcanın kendi evi de harabeye dönmüştü. Doğal olarak Jadwiga ve rahibe Fraciszka da bizle

kaldılar. Isınabilmek için koca apartman katının yalnız üç odasına sığıştık. Buz gibi rüzgârların estiği o sonbaharı, büyükannenin acılar içinde kıvrandığı, insanı canından bezdiren günlük sıkıntıların çekildiği ve babamla Stefan'dan bir haber alabilmenin sonu gelmez beklentileri içinde geçen günler olarak anımsarım hep. Ama sevinçli günlerimiz de olmadı değil. Dedemler ve diğer bazı sevdiklerimiz sağ salim döndüğünde yaşadığımız o sevinçli günler; bunun yanında, kırık camların yerine takmak üzere kontrplak bulduğumuzda, musluklardan su damlamağa başladığında ve elektrikler tekrar geldiğinde duyduğumuz ufak tefek sevinçler de vardı tabi. Hele, tekrar çalışır hale gelen dükkânlardan, biri tarafından alınıp eve getirilen o bulunması zor bir somun ekmeğın ve bir avuç dolusu pirincin yarattığı coşku, inanın görül-meye değerdı.

Eve yiyecek sağlayanların başında Fraciszka geliyordu. Hâlâ büyükanneye bakmaktaydı ama gün be gün, saatler boyu ortadan kayboluyordu ve kucağında, un, patates ya da sabun gibi paha biçilmez malzemelerle eve dönüyordu. Pek konuşmazdı ve biz de ağzını aramazdık. Bir keresinde beni yanında götürmüştü, yığınla teneke kutuyu taşımakta kendisine yardım edeyim diye. Savaştan önce annemle alışverişe gittiğimden çok iyi bildiğim büyük bir dükkâna girdik. Ortalıkta pek az müşteri olsa da, dükkânın daha önce hiç olmadığı kadar mal dolu olması akıl sır erecek şey değildi. Rahibe Fraciszka'nın, dükkân çırağına ne olduğu belirsiz, gizemli bir kupon uzatıp da, karşılığında tenekeler dolusu et ve sebze alması kafamı iyice karıştırmıştı. Dükkanın kapısına iliştirilmiş, "Nur Für Deutsche" ("Yalnızca Almanlara") yazılı o küçük kâğıt, ancak oradan ayrılırken çarpmıştı gözüme.

Tam ağır yükümüzü çekiştire çekiştire, ana cadde boyunca yürümekteydik ki, birden kulaklarımıza *Heili Heilo* marşı çalındı. İşte gene onlar, o yürekli, güçlü istilacılar uygun adım yürümekteydi caddelerde. Rahibe Fraciszka duraksadı. Ben de kendi-

liğimden durdum. Onlara bakmak gelmiyordu içimden. Yere, kaldırımlara bakmaktaydım. Ama rahibe Fraciszka'ya baktığımda, gözlerime inanamadım. Kendini kaptırmış, dudaklarında belli belirsiz bir gülümseme, bir çeşit hayranlık ve gururla gözleri parıldayarak, kısa, küt bedeni kaskatı kesilmiş bir halde dikilmiş, onları seyrediyordu.

Yıkılmış, şaşkın bir halde, gördüklerimi diğerlerine anlattım. Artık, rahibe Fraciszka'nın, Alman aslına geri dönüş yaptığını ve, Nazilerin uygun gördüğü bir ayrıcalıkla yarı Alman vatandaşlığı olmak anlamına gelen bir *Volksdeutch* olduğunu biliyorduk. Onun Almanlara hemşirelik yaptığından da emindik. Ama gene de, ona hiç kızamadık. Sonuçta birazcık bile değişmemişti. O hâlâ, aynı gönlü bol, sevgi dolu insan, en sadık dostumuzdu. Bizlerle oturup pek çene çalmadığından, bu keşfim bir sır olarak kalıp, gitti. Bizi ancak ocakta, iki ay sonra, büyükanne Eva öldüğünde terk etti. O günden sonra onu hiç görmedik.

Karanlık bir kasım sabahında, uykumun arasında, kapının hafifçe vurulduğunu duydum. Yarı uykulu bir halde Sophie'yle birlikte yattığım yatağımdan çıkıp, mutfığa koştum. Arka kapıda biri vardı. Merdiven aralığının karanlığında Stefan'ı tanıdım. Soğuktan ve heyecandan tir tir titrerken, adeta uçarak doğru ona koştum ve hıçkırıklar içinde sımsıkı sarıldım. Sonra kendimi bir parça toparlayarak, en ivedi olduğunu düşündüğüm şeyleri fısıldadım kulağına: "Hepimiz sağız. Jadwiga da. Ve onunla gurur duyabilirsin."

Bütün o hıçkırımlar, sevinç gösterileri ve kucaklaşmalar bitince, Stefan'ın anlattıklarına kulak verdik. Babamız, Jozef ve Stefan, durmadan doğruya doğru, insanların sel olup aktığı caddeler boyunca arabayla, hastane araçlarının peşinden gitmişler. O kadar sık bombardıman altında kalıyorlarmış ki, ikide birde arabalarından inip, yol kenarındaki hendeklere sığınıyorlarmış. Jozef ait olduğu askeri birliği bulabilmek için elinden geleni yapmış ama bu

tam anlamıyla olası değilmış; savaş yüzünden sırf siviller değil, ordu da tam bir kaos içinde görünüyormuş. Bu, düşmana karşı gelmek değil ama sanki ondan kaçarmış gibi görünen korkunç seyahat, sanki bitecek gibi değilmış. Çok geçmeden, kendi canını kurtarmak için tabanları yağlamış kaçmakta olan yönetimin peşinden gitmekte olduklarını fark etmişler. Gelin görün ki, doğu hiç de sandıkları gibi güvenli değilmış. 17 Eylülde, Almanlarla gizli işbirliği içindeki Sovyet ordusu, doğudan Polonya içlerine girmiş, hiçbir direnişle karşılaşmadan oraları ele geçirmiş. Stefan, babamız ve Jozef, diğer bütün binlerce subay ve askerle birlikte yolları kesilmiş ve arabalarına el konularak, gözaltına alınmışlar. Olay Ukrayna'da olmuş. Konvoy halinde Ukrayna köylerinden geçerken, düşmanca duygular içindeki köylüler, ellerinde gübre yabaları ve tırmıklarla, onlara saldırmışlar. Yaşamlarını onları korumakla görevli Sovyet askerlerine borçluymuşlar. Hemen daha da doğuya götürülmüşler ve Kozielsk'de bir toplama kampına kapatılmışlar. Orada hâlâ sivil giysiler içinde sıradan bir er olan Stefan'ı, subay olduklarından babam ve Jozef'den ayırmışlar. Diğer askerler gibi Ruslar ona da dostça davranmışlar. Basit ama besleyici gıdalar verip, daha sonra serbest bırakmışlar. Onu hiçbir ücret almadan geriye, gece karanlığından yararlanarak geçmeyi başardığı, Sovyet-Alman "yeşil sınır"ına götürmüşler. Sonra on beş gün kadar yürüyerek Varşova'ya ulaşmış.

Böylece iyi kötü, sonunda bizle beraberdi işte ve hepimiz çok sevinçliydik. Stefan babamız ve Jozef'in, subayların tutulduğu kampta nasıl olduklarından pek emin değildi. Ona sorarsanız, onlara askerlere davrandıkları kadar iyi davranmıyorlardı. Dediğine göre her şeye rağmen, en azından aç değildiler ve Nazi bombardımanından uzakta, savaştan sağ çıkma şansları daha fazlaydı. Babamın Kozielsk kampından yazdığı tek mektubu, iki ay kadar sonra elimize ulaştı. Mektupta anlatılanlar Stefan'ın dediklerini doğrular nitelikteydi.

Tam kara kışın ortasında, Jadwiga'yla Stefan, mutlu bir şekilde yeniden bir araya gelmenin sevincini yaşadılar. Bir keresinde, dondurucu bir aralık günü öğleden sonra, üstleri başları kar, o dile getirmedikleri mutluluklarından ağızları kulaklarında, şehirten döndüler. Onlar içeri girdiğinde hep birlikte büyükannenin güldür güldür soba yanan sıcacık odasında, yatağının etrafında toplandık. Büyükanne, boş bakan gözleri ardına kadar açık, öyle kıpırdamadan yatıyordu. Stefan ve Jadwiga yatağın yanında diz çöküp, sağ ellerini uzattılar. İki altın yüzüğün ışıltısı büyükanne-nin gözünü aldı. Ve hiç umulmadık bir şey oldu: Sevinç içinde, onayan bir tavırla gülümsedi. Kimse tek kelime bile etmedi.

Büyükanne bundan kısa bir süre sonra, 1940 yılının başlarında öldü. Cenaze töreninin yapıldığı gün sıcaklık sıfırın altında 25 dereceye kadar düştü. Doğru dürüst bir çukur kazana kadar mezarcıların canı çıktı. En yakınlarımız dışında törene kimseler gelmedi. Büyükanneyi yürekten seviyor ve onun için evde gözyaşları döküyor olmamıza rağmen, ben ve Sophie bile mezarlığa götürülmedik.

Günlük sıkıntılarımız sürüp giderken, istilacı Nazi kuvvetleri memleketi eni konu ele geçirmiş, acımasız kanunlarını uygulamaya başlamıştı. Evler aranıyor, Yahudi olsun olmasın, insanlar tutuklanıyor ya toplama kamplarına gönderiliyor, ya da hiç nedensiz hapse atılıyordu. Günbegün idam haberleri duyuluyordu. Varşova sokaklarında geleneksel giysileri içinde gezen Yahudiler Nazilerce durduruluyor, etraftan geçenlerin gözleri önünde canları çıkana dek aşağılayıcı talimler yapmaya zorlanıyorlardı. Sakalları vahşice, derileri soyulurcasına kesiliyordu. On üç yaşının üstünde bütün Yahudilerin kollarına, üzerinde Hz. Davud'un mavi yıldızı olan beyaz bir bant takmaları zorunlu kılınmıştı.

Çok gerekli olmadıkça sokağa çıkmaktan kaçınıyorduk. Hiç korkuyor gibi görünmeyen tek kişi Ludwik amcaydı. Sağır-dilsiz olduğundan, koluna Yahudi bandıyla birlikte özel bir bant takı-

yordu ve ne garipti ki, bu yüzden kendini güvende hissediyordu. Günler, geceler boyu ortarlardan yok olur, aklımızı başımızdan alırdı. Stefan pek kızardı ona.

“Bu ihtiyar keçinin yapacağı, bu kadar önemli ne işi olabilir ki?” diye homurdanırdı. “Neden sanki sakın sakın evde oturmaz ki bu.”

Ama Ludwik amca kapanıp evde oturmazdı, hiç de ahmak biri olmamasına rağmen. Sakatlığına karşın, ellilerinde, hayat dolu, sevimli bir insandı. Kafası da iyi çalışırdı ha. Olup bitenlerden pekâlâ haberdardı. İnsanların dediklerini, dudaklarını okuyarak anlardı ve garip sesler çıkarıp, anlamlı el kol hareketleri yaparak, kendi dilinde onlarla hiç zorluk çekmeden iletişim kurabilirdi. Ama evden neden uzak durduğuna dair sırrını açığa vurmazdı.

Naziler geldiğinden beri, Varşova’da sokağa çıkma yasağı uygulandığından, akşamüstü erken saatlerden itibaren, sabaha kadar evde oturmak zorundaydık. Bunun sonucunda, komşularımızla aramızda, daha önce hiç olmadığı kadar sıra dışı bir yakınlık oluşmaya başlamıştı. Daha önceleri ortak hiçbir şeyi olmayan insanlar, artık sıkı fıkı dost olmuşlardı. Komşulardan birkaçının oturmaya gelmediği hiçbir akşam olmazdı. Çıkar gelirler ve dertleşmek, içinde bulunduğumuz durumu tartışmak ve geleceği kestirmek için, geç vakitlere kadar otururlardı. Bu gece toplantılarında tartışılan iki konu vardı: Bir Yahudi gettosuna kapatılmayı mı beklemeliydik? Ve acaba Sovyet Rusya’nın niyeti neydi? Herkesin düşüncesi, Rusların tekrar batıya doğru hareketlenmeye karar verip, Varşova’yı Almanların elinden alabileceği yönündeydi. Bu pek yaygın bir dedikoduydu ve hatta Bolşevikleri en az Naziler kadar güvenilmez bulup, nefret edenler bile, en iyi çarenin bu olabileceğini itiraf ediyorlardı. En azından Yahudiler için. En adı çıkmış iyimserlerin kulaktan kulağa fısıldadıkları bir başka dedikoduya, kuvvetlerini toparlamaya çalışan General Sikorski ve ordusunun bahar geldiğinde sürgünden geri dönüp, saldırıya ge-

çeceği şeklindeydi. Bay Bachner hep o ünlü, aptalca beyiti tekrarlar dururdu: “Güneş gökyüzünde ne kadar yükselirse, Sikorksi de, beyaz atının üzerinde, o kadar yakında demektir.” Pek aklinın kestiğini zannetmesem de, bu onu birazcık da olsa keyiflendirirdi.

Daha iyi bir haber alma ya da eğlence kaynağı olmadığından, oturur ruh çağırırdık. Komşularımızla bir masanın etrafında, parmaklarımız, harfler yazılı bir kağıdın üstüne kapatılmış küçük bir tabağa hafifçe temas eder halde otururduk. İçimizden biri ağırbaşlı bir tavır içinde ölmüş birinin ruhunu (bu genellikle Mareşal Pilsudki'ninki⁵ olurdu) davet eder, ondan sorulara yanıt vermesini isterdi. Bir süre sonra tabak yavaşça, gönülsüzce, kenarına çizilmiş olan ok her seferinde bir harfi gösterir şekilde durarak, kendi etrafında dönmeye başladılar. Gösterdiği harfler sorulan sorunun yanıtını oluştururdu. Bu kelimeler çoğunlukla kaba saba, o denli anlayamayacağım kadar kaba saba olurdu ki, ne anlama geldiklerini öğrenmek için milletin başının etini yerdim. Ama bazen de insanı şaşırtacak kadar konuyla ilgili olurlardı. Bu ağzı bozuk ruha sorduğumuz en önemli soruyu kelimesi kelimesine anımsarım: “Sovyet Rusya sence ne yapacak? Yanıt, “Japonya'ya karşı, ABD ile birlik olacak,” idi. Bu günümüzde besbelli olduğundan, kolayca savsaklanabilir. Ama daha 1940 yılının başlarında, dünya tarihinde bu tür bir sapma olabileceğini kim öngörebilirdi ki? Bunun kim olduğunu şimdi biliyorum; bu, uluslararası ilişkiler üzerine derin bilgisi ve inanılmaz bir politik içgüdüleriyle, o çok bilmiş ruhun dışında bu yanıtları verebilecek tek kişi olan Stefan'ın ta kendisiydi. Ama gene de eminim ki, şu ağza alınmaz kelimeler için o sorumlu tutulamazdı. Bunu yapamayacak kadar iyi terbiye görmüş biriymi.

Okulumda düzenlenen kurslar hakkında ne zaman ve nasıl

⁵ Jozef Pilsudski I. Dünya Savaşı sonrası bağımsız Polonya'sının kurucusu ve lideriydi. 1935 yılında öldü.

bilgi sahibi olduğumu tam olarak anımsayamıyorum. Nazi yetkilileri, Polonya'yı ele geçirir geçirmez, Polonya kültürünü yok etme çalışmalarına başladılar. Üniversiteler kapatılmış, öğretim görevlileri toplama kamplarına tıkmış, orta dereceli okullarda eğitim yasaklanmıştı. Açık olan ilköğretim okullarındaysa, Polonya tarihi ve coğrafya dersleri kaldırılmıştı. Bütün bunlar toplumda ani bir tepkiyi tetikledi. Öğretmenler, veliler ve öğrencilerin de katılımıyla, bir yeraltı öğretim sistemi devreye sokuldu. Bu illegal eğitim yenilgiden hemen sonra başladı.

Sokağa çıkmanın bütün tehlikelerine rağmen, açıldığını duyar duymaz, hevesle okuluma koştum. Güya bıçkı dikiş ve aşçılık dersi işleniyormuş gibi, yalnızca birkaç öğretmen, bir avuç dolusu kıza Lehçe matematik, fen ve tarih gibi en önemli dersleri vermekteydi. Sınıfımda geçen yıldan kalma en fazla on kız vardı, hepsi de ciddi, "ayrıcalıklı" bir eğitim görmeye hevesli kızlar. Söylemesi abes, içlerinde mavi yıldızlı bandı takan tek kız bendim.

İlk gün, derslerden sonra arkadaşlarımla birlikte dışarı çıkmak üzereydim. Koridorda yürürken, daha önce hiç içli dışlı olmadığım kızlardan biri bana yanaştı ve kulağıma, "Çıkar şunu," diye fısıldadı. Afallamış bir halde sözünü dinledim ve bandı kolumdan çıkararak, cebime sakladım. Ne garipti ki, sokağa çıktığımızda kızlardan hiçbiri bana hoşça kal demedi. Hepsi sanki benle aynı yöne doğru gidiyor gibiydiler. Birlikte yürürken bir yandan çene çalıyor, kahkahalar atıyorduk. Çok garip bir durumdu bu. Bir yıl önce eve doğru giderken yanımda kimse olmazdı. Hep tek başıyındım. Ertesi sabah okul arkadaşlarımdan iki kız kapıda beni bekliyorlardı. Bandı gene çıkarıp, cebime koydum ve birlikte okula gittik. Bu hep böyle oldu o günden sonra. Sabahları iki kız, öğleden sonraları ise altı oluyorlardı. Dostlar arasında olmanın verdiği o sıcacık, güvende olma duygusu kaplamıştı her yanımlı.

Eski arkadaşlarım Renata, Zula ve Hanka'ya gelince, hepsi

kuşatmadan sağ çıkmışlardı ama gerekli olmadıkça sokağa çıkmak pek akıllıca bir iş olmadığından, birbirimizi pek sık göremiyorduk. Artık onların yerine tek seçeneğim Artek olmaya başlamıştı. Ya benim, ya da onu belirlediği yerde buluşur, bolca çene çalar, kâğıt oynardık. Ara sıra öpüştük de ama pek sık değil çünkü ikimiz de gayet iyi biliyorduk, fazla muhabbet tez ayrılık getirirdi.

İlkbaharın başlarında Border Caddesi'ndeki 13 no'lu evimiz ilk defa basılıp, arandı. Bir araç dolusu Nazi gelip, kapıya dayandı. İçlerinden ikisi binanın kapısını kıracak gibi çalmaya başladı. Onları içeri aldık ve oturup dolaplarda, çekmecelerde ve kitaplıklarda hırsıyla bir şeyler bulma çabalarını izledik. Gerçekten ne aradıklarını asla öğrenemedik. Soğukkanlı ve naziktiler. Bir şey elde edemediler ve çekip gittiler.

İkinci ziyaret daha bir başkaydı. Yetkililer yakında bir bildiri yayınlamış ve Polonya vatandaşlarının evlerinde radyo alıcısı bulundurmalarının yasak olduğunu, belli bir süre içinde bunları en yakın polis merkezine teslim etmeleri gerektiğini bildirmişlerdi. Bazı insanlar bu yasağa boyun eğdi ve sokaklarda, kaldırım boyunca, sanki tasmalı köpeklerini gezdirir gibi bu aletleri çekiştirerek götürdüler. Bazıları ise bunları saklamaya çalıştı. Bizim radyomuz ise Stefan'ın Londra'dan getirdiği ve gözü gibi baktığı, gerçekten kocaman ve ağır bir Philips idi. Saklanması zor, hele vazgeçilmesi olanaksızdı. Sonuçta dış dünyayla olan tek bağımızdı o. Ne yapacağımızı düşünürken üç adam gelip, paldır küldür kapıya dayandı. İkisi üniformalı Alman, diğeri ise bir sivil, büyükbabam Aleksander'in ölene kadar yıllarca şoförlüğünü yapmış olan Bay Richter'di. Taşıdığı Alman adını bir tarafa koyun, Almanya'yla asla bir ilgisi olmamıştı, hatta Almanca bile bilmezdi. Onu şimdi iki Alman'ın arasında görünce, önce tutuklanmış olabileceğini düşündük ama davranışlarından çok geçmeden düşman olarak geldiğini anladık. Önceleri saygı ve hizmette

hiç kusur etmeyen bu adam, bizlere neredeyse hiç aldırmadan, yanındaki amirleriyle içeri daldı. Onları doğrudan Stefan'ın odasına götürdü ve onlara radyoyu gösterdi. Kırık dökük, gülünç Almanca'sıyla, "*Schöne Radio Apparat*" ("Şahane bir alet") dediğini duyduk. İki Alman şöyle bir güldüler ve aralarında bir şeyler mırıldandıktan sonra radyoyu sökmekte Bay Richter'e yardım ettiler. Ablak suratı zorlanmaktan ve heyecandan kıpkırmızı bir halde o koca aleti kollarında koridor boyunca taşıırken, "*Present schöne, danke schöne*" ("Güzel bir armağan, sağ olun, güzel") diye homurdanmayı sürdürüyordu.

Çok geçmeden, ya da belki bu olaydan önce, Büyükbaba Maks ve Büyükanne Viera'nın da evleri basılmış ve tepeden tırnağa aranmıştı. Bu olay gece yarısı olmuştu. Evlerinde kalmakta olan Doktor Julian amca da beraber, gece yarısı yataklarından kaldırılmışlar ve baskıncılar evin altını üstüne getirirlerken, yüzleri duvara dönük hareketsiz beklemek zorunda bırakılmışlar. Şüpheli bir şey bulup bulamadıkları pek açık değildi ama, o gece Büyükbaba Maks ve Julian amca tutukladılar. Onları günlerce içerde tuttular, dövdüler ve sonra salıverdiler. Büyükbaba ve Julian amca ürkmüş, akılları başlarından gitmiş bir halde eve geri döndüler. Dayak yaraları pek önemli değildi ve kısa sürede iyileşti ama altmış yaşlarındaki Büyükbaba Maks için bu şok, altından kalkamayacağı kadar fazlaydı. Bir hafta içinde, ya da daha sonra, ani bir kalp krizi geçirerek öldü.

Böylece canım kadar sevdiğim büyükbabamı da kaybetmiştim ve geride kala kala, öyle aramın pek iyi olmadığı büyükanne kalmıştı. Ama geriye bir tek o kaldığından, ona karşı duygularım gittikçe güçlendi ve ilişkilerimiz eskisine göre çok daha fazla yakınlaştı.

Okul dönemi normal süresinden daha önce aksamaya başlamıştı. Bazı öğretmenler tutuklanmış, bazı öğrenciler okulu bırakıp, çalışmaya başlayarak, erkeksiz kalmış ailelerine bakmak zo-

runda kalmışlardı. Okulun son gününde, artık benim sınıf hocam olan Bayan Kwaskowska kısa bir konuşma yaptı. Özel bir küçük sınıfta, onun dersine giren yedi çocuktuk. Güvenlik adına bize yazılı hiçbir belge veremiyordu ama aldığımız notları kaydetmişti. Bu notlar, her şey normale dönene dek onun özel kayıtlarında saklı kalacaktı. Dediğine göre bizler, hepimiz cesur kızlar ve kusursuz öğrencilerdik ama okul yarım kaldığından en iyisi bize gördüğümüz bütün derslerden geçerli notlar vermek olacaktı. Ona veda ederken gözleri buğulanmıştı.

Bahar, baskı altındaki ülkemin imdadına yetişecek olan beyaz atlı kurtarıcıdan hiçbir işaret olmadan geçip gitmişti. Güneş gökte, ta yukarılarda, her bir yanımızdaki yıkıntıları ısıtıyor, kalıntıların üzerinde yabani otlar bitiyordu.

Yaz ortalarında, Varşova'da bir Yahudi mahallesi kurulacağını biliyorduk. Bu mahalleler, şehir dışındaki bir takım kasabalarda kurulmuştu bile. İşlerin iyiye gidebileceğine dair en ufak bir umudumuz kalmamıştı. Güçlü müttefikimiz Fransa yenilgiye uğramış, işgal edilmişti. Belçika ve Hollanda da aynı durumdaydı. Büyük Britanya kendini kurtarmaya çabalıyordu. Birleşik Devletler Avrupa'daki bu savaşa girmeye hiç niyetli değilken, Sovyetler daha batı yönüne doğru harekete geçmeye arzulu görünmüyordu. Arkamızda kimsenin olmadığı, umutsuz bir ortamda, Hitler'in insafına bırakılmıştık.

O gece toplantılarımızda artık kimse, hatta Bay Bachner bile iyimser olamıyor gibiydi. Tartışılan yeni soru şuydu: Acaba en iyisi gettolarda mı kalmaktı, yoksa Aryan⁶ tarafında kaynayıp gitmek miydi? Aileme kalırsa, Yahudi olmayan bir topluma karışıp gitmek olanaksız gibi görünüyordu. Hiçbirimiz Aryan gibi davra-

⁶ Sanskritçe'de, "soylu, asilzade" anlamına gelen bir sözcüktür. Aslında indo-european ya da onun bir alt kesimi olan indo-iranian ırkını temsilen kullanılmıştır. Daha sonra bu gerçek Avrupalı anlamında Nazi literatüründe yerini almıştır. Bu günün Neo-nazileri, "aryan" olduklarını bağırırmaktadırlar. (Ç.N.)

namazdık. Koyu saçlarımız, kemerli burunlarımız, hüznü bakan gözlerimiz bizi derhal ele verirdi. Bizler duvarların arkasında yaşamak üzere tasarlanıp, yaratılmıştık. Gene de uzun bir zaman, Border Caddesi'nin gettonun bir parçası mı olacağını, yoksa "Aryan" tarafında mı kalacağını bilemedik. İki dünyayı ayıran çizginin tam üstündeydik.

Eylül ayının sonlarında şehrin, eskiden beri Yahudilerin yaşamakta olduğu, kuzey tarafına taşınmak zorunda olduğumuzu öğrendik. Border Caddesi "Aryan" tarafında kalmak durumundaydı. Bütün Yahudilerin örölmekte olan duvarların arkasına taşınmaları için konulan en son tarih kasım ortaları olduğundan, hemen taşınmak, pratik anlamda büyük bir sorundu bizler için. Bir çok Yahudi ailesi aynı sorunla yüz yüze idi ve Yahudi bölgesindeki evlerini terk etmek zorunda bırakılan Hristiyan ailelerle evlerini takas etmeye çalışmaktaydılar. Biz de aynı şeyi yapmaya çalışıyorduk ama, "Yahudi Yerleşim Bölgesi" yasası çıktıktan az sonra yetkililerden, evimizi bir "Alman görevlinin" talep etmekte olduğunu öğrendik. Büyükbabamların o şahane evine konmak isteyen "Alman görevli" şoför Bay Richter'den başkası değildi.

Hiç umulmadık bir anda çözüm Jadwiga'nın babası Henryk'ten geldi. Stefan'ın Varşova'ya dönüşünden hemen sonra bizden ayrılmış, kendi küçük dairesinde yaşamaktaydı. Artık bizi sıkça görmeye geliyordu. Savaş başlamadan az önce, karısı ondan boşanmış, küçük çocuğunu yanına alarak Arjantin'e gitmişti. Jadwiga babasıyla kalmıştı. Henryk bir kumaş mağazası işletiyordu. Aslında işine o kadar önem vermiyordu ve bu işten asla büyük paralar kazanmamıştı. Dost canlısı, iyi yürekli biriydi. Kırklı yaşlarının sonunda, hâlâ pek genç ve yakışıklı duruyordu. Jadwiga güzelliğini ona borçluydu.

Henryk'in, Leszno Caddesi'nde oturan Hristiyan bir arkadaşı vardı. Bu cadde artık Yahudilere ayrılmıştı. Henryk'in eviyse, bu duvarların dışında kalıyordu. İki dost derhal evlerini takas

etmeye karar vermişlerdi. İki oda, bir mutfak olmak üzere, ikisi de aynı büyüklükteydi. Jadwiga'yla Stefan Henryk'in yanına taşınmak durumundaydılar. Annem üçümüze oturacak bir yer aramaya çabalarken, Henryk ansızın cömertçe bir öneride bulundu. Bizler de onların yanına taşınabilirdik, dediğine göre. Bunu laf olsun diye söylememişti. Başka çaresi olmayan annem bu öneriyi kabul etti.

Artık, yalnızca en gerekli şeylerimizi yanımıza almak üzere, taşınma hazırlıkları içindeydik. Aşçı ve hizmetçi veda edip, köylerine dönmek zorunda kalmışlardı. Maria teyze ise sayısını kendisinin de bilmediği kız kardeşlerinden biriyle kalmaya ve bizle ilişkisini devam ettirmeye karar verdi. Ayrılık gününü hep geciktiriyordu çünkü birbirimizle olmadan öyle pek yapamazdık. Bu arada, ne yapıp edip, evden en değerli eşyaları çıkarıp, sırf bizim için kız kardeşinin dairesinde sakladı.

Evde oturmakta olan tek kişi, hâlâ yerleşim sorunu çözülmemiş olan Ludwik amcaydı. Stefan onu kiracı olarak kabul edebilecek bir Yahudi aile bulmak için elinden geleni yapmaktaydı. Ama görünen oydu ki, Ludwik'in kendi planları vardı. Bir gün eve yanında, kısa boylu, balık etinde, elli yaşlarında bir hanımla geldi. Al al yanakları, içi gülen mavi gözleri ile, sağır-dilsiz bir kadındı. Hoş tavırları içinde onu bize tanıttı. Bir kağıda "Ludwika" diye karalamıştı. El kol işaretleriyle bize kocaman bir burun, uzun bir sakal ve yanlarda kâküller gösterip, bir sonraki hareketiyle de çarpı işareti yaptı. Bu, "O Yahudi değil," anlamına geliyordu. Sağ ve sol ellerinin parmaklarını yan yana yürüterek yaptığı diğer işaretse, "Onunla gidiyorum," demeye geliyordu. Sonra sözü Ludwika aldı. Kollarını iri göğüslerine sımsıkı bastırarak, mavi gözlerini devirdi: "Onu o kadar çok seviyorum ki." Ludwik de, aynı zamanda, "Şimdi anladınız mı, neden kapanıp, evde oturamaz olmuştum," ve "Merak etmeyin, üstesinden gelirim," anlamına da gelen kendine has bir tavırla, "Ben de onu çok seviyo-

rum,” diye aşkını herkese duyurdu.

Veda ettikten sonra vakit kaybetmeden çekip gittiler. Onları bir daha hiç görmedik. İki ya da üç yıl kadar sonra Maria teyze, durum ortaya çıkıp da, ikisinin birlikte kurşuna dizilip öldürülmesine dek Ludwika’nın uzun bir zaman sevgilisini sakladığını öğrendi.

Yahudi olmayan eş dost ve tanıdıklar, biz ailece duvarların arkasında yitip gidene kadar, umulmadık bir şekilde durmadan ziyaretimize geldiler. Bazıları ağladı, bazılarıysa da, “Siz ilksiniz, biz de sıradayız,” diyerek, sert sözlerle Hitler’i lanetledi.

Leszno Caddesi’ndeki 15 numaralı eve taşınmamıza az bir süre kala, çat kapı, çok değerli bir çift ziyaretçimiz oldu. Vladék’in Hıristiyan karısı Halina yanında üç yaşındaki dünya tatlısı oğlu Jurek’le birlikte aniden çıkageldi. İlk ve son ziyaretimizden bu yana üç yıl geçtiğinden, onu tanımakta zorluk çektim. Onu hiç beklemiyorduk. Ama o, bize hiçbir kin gütmediğini göstermek için, çıkıp gelmişti işte. Yakın akrabalarını görüp, hatırlasın diye minik oğlunu da getirmişti yanında. Bize Vladék’in “Aryan” bölgesinde kalacağını ve evinde gizleneceğini anlattı. Bir de ne zaman olursa olsun ona güvenebileceğimizi söyledi. Daha sonraları bu sözünün arkasında durdu.

En son vedalaştığım arkadaşım Artek oldu. Tam yola çıkmak üzereydik ki, ne diyeceğini bilmez, son derece üzgün ve çekingен bir halde çıkageldi. O anda içimden bir ses, tatlı ve huzur veren bir şeyin sona ermekte olduğunu söyledi.

Sonra bazı eşyalarımızı kiralık bir at arabasına yükledik ve arabanın ardından, gettoya doğru yayan yola çıktık. Nereden baksanız, topu topu on dakikalık bir yoldu.

Duvarların Ardında

İlk başlarda, Varşova'da oturanlar ve civardan gelen göçmenler de olmak üzere, Varşova gettosu alanında 400,000 Yahudi toplanmıştı ki bu alan 1940 Kasımında, içinde bir Yahudi mezarlığı da olmak üzere, 340 hektardı... Daha sonraları boyutları küçültüldüğünde, içerde yeni düzenlemelere gidilmesi zorunlu oldu ve daha da kalabalıklaşma nedeniyle, binlerce aile çoğu zaman sığınacak bir yer bile bulamadı. Varşova civarından getirilen 72,000 Yahudiden sonra durum daha da kötüleşti. Göçmenlerin sayısı 150,000'e, gettoda yaşayanların nüfusu da 500,000'e ulaşmıştı...

Binlerce insan sokaklarda kalırken, oda başına düşen kişi sayısı ortalama 13'tü.

Gettonun girişi Almanlar tarafından kontrol altına alınmışken, içerde Yahudi milislerden (*Ordnungsdienst*) oluşan Polonya polisi tarafından korunuyordu. Yalnızca özel izinli olanlar girip çıkabiliyorlardı... 1941 yılının ekim ayında yetkililer, gerekli izni olmadan bölgeden çıkanların ölümle cezalandırılacaklarını bildirdi...

Gettoda yaşayanların günde kişi başına 140 kalori tutarında yiyecek istihkakları vardı; oysa Polkaların payına düşen 634, Al-

manlara ise 2,310 kalori idi... Kişi başına düşen yiyecek istihkakı aydan aya, 250 gram şeker, 2 kilo kadar ekmektir. Ekmeğin hamurunda ise talaş ve patates kabuğu vardı..

Gettoda işsizlik diz boyuydu...

Evleri ısıtmakta kullanılan gazda kalıcı bir kısıntı söz konusuydu. 1941-1942 yıllarında ısınmadan yoksun 780 apartman olduğu saptanmıştı...

Bu şartlar altında, başta tifo olmak üzere salgınlar baş gösterdi. Açlık ve hastalıklardan ölenlerin cesetleri sokaklara saçılmıştı. Sokaklarda yiyecek aramaya çıkan sürüyle çocuk vardı...

Varsayıldığına göre, 1942 yazına kadar gettoda yoksulluktan ölen Yahudilerin sayısı 100,000'e ulaşmıştı.

Judaica Ansiklopedisi, fasikül 16, Varşova: soykırım dönemi.

Daire küçük ama şirindi. İçeri ilk girdiğimde pek heyecanlanmıştım. Daha önce hiç tatmadığım, yepyeni bir yaşam duruyordu önümüzde. Kötü - ama belki pek kötü de değil, değişik olduğu kadar, heyecan vericiydi. Önceleri gösterişli bir apartmanda yaşayıp da, sonradan fakirleşen insanlar otursun diye inşa edilmiş, çok katlı bir apartmanda oturmamıştım hiç. Ne de eve girmek için dik merdivenlerden, beşinci kata tırmanmak zorunda kalmıştım. Gündüzleri daire güneşe boğuluyordu. Pencereden baktığımda, göz alabildiğince uzaıp giden sırayla damlar ve bacalar görüyor, gerilerde bir yerlerde kalmış olan uçsuz bucaksız kırları hayal ediyordum.

Bizi rahat ettirmek için Henryk elinden geleni ardına koymuyordu. Annem, Sophie ve ben, evin iki odasından daha büyük olanında, Stefan'la Jadwiga'ysa daha küçük olanında oturacaktı. Dediğine göre Henryk'in hiç de bir odaya gereksinimi yoktu. Daracık şiltesini koridora, mutfakla tuvalet arasında bir yere atıp, yatıveriyordu. Annem bu durumdan hiç hoşnut değildi ama yapılabilecek başka bir şey yoktu. Başı önünde, bu duruma razı gel-

di. Dairede banyo falan yoktu. Odaya bir leğen, maşrapa ve kova koyduk ve bir perdeyle ayırdık. Jadwiga'yla Stefan da aynı şeyi yaparken, Henryk mutfakta yıkanmak zorundaydı. Ne gariptir ki, binaların merkezi ısıtma sistemi savaştan hemen önce kurulmuştu bile. İşe bakın ki savaş sırasında Varşova'da merkezi ısıtma falan diye bir şey kalmamıştı. Bu yüzden odanın orta yerine, uzun, kapkara borusuyla bir soba koymak ve yakacak aramaya çıkmak zorunda kalmıştık. Akıl ermez bir nedenle herkesin "keçi" diye adlandırdığı bu soba, bir fabrika gibi tüter, her yeri dumana boğardı. O güne kadar, bir oda içinde birlikte yaşamak zorunda kaldığım en çirkin şeydi ama içine dolduracak bir şeyler bulacak kadar şanslı olduğumuzda, odayı hamam gibi yapıyordu. Üç yatak, kırık dökük bir gardırop ve hep birlikte etrafına oturup, yemek yediğimiz bir masa yetip artmıştı evi döşemeye. Duvarlar sarıya boyanmıştı. Bu bazen odaya canlı ve mutlu bir hava veriyordu. Koridorun duvarları çam yeşili rengindeydi. Stefan'la Jadwiga'nın odasıysa gök mavisiydi. Bütün bunlar daha önce oturduğum evlerden o kadar değişik, o kadar alışılmadıktı ki, yaşamın bizlere daha ne sürprizler hazırlamakta olduğunu düşünmekten kendimi alamıyordum.

Sonuçta eve yerleşip, bir günü öbürüne bağlayarak, iyi, kötü olağan bir yaşam sürmeye başlamıştık. İlk başlarda evden kimse çalışmaya gitmiyordu. İkinci yıla girdiğimizde, hâlâ savaştan arta kalan şeylerle yaşamımızı sürdürmeye çalışıyorduk. Yiyecek bir şeyler bulmak, her ne kadar alışık olduğumuz gibi şeyler değilse de, parası olanlar için hiç sorun değildi. İnsanın hakkına düşen istihkakla yaşaması olası değildi. Bizi ayakta tutan, etrafını saran duvarlara ve sımsıkı denetlenen kapılarına rağmen gettoda gittikçe gelişmekte olan karaborsaydı. Stefan'la Henryk yiyecek ve "keçi" için yakacak bulmakla görevliyken, kadınlar ev işleriyle uğraşıyorlardı. Etrafı toplamak, böcekler ve bitlerle başa çıkmak işi Jadwiga'nın omuzlarındaydı. Yemekleri annem pişiriyor-

du. Mutfak işlerindeki deneyimsizliğine bir de idareli olmak zorunluluğu eklenince eli ayağına dolaşan annem, ilk başlarda pek sıkıntı çekmişti. Burada gene Henryk yetişmişti imdadına. Mutfak işlerinde içimizdeki herkesten daha becerikli olan Henryk, “elde olanla yemek pişirmenin o gizemli sanatını” anneme göstermek görevini üstlendi.

Evin küçükleri, Sophie ve bense, son derece zor günlük uğraşlardan uzak tutuluyorduk. Bunun yerine bizden beklenen derslerimize iyi çalışmaktı. Biz de öyle yaptık. Duvarların arkasına kapatılmış bir sürü işini bilir öğretmen ve eğitim görmeye hevesli sayısız öğrenci vardı. Artık yakınımızda oturmakta olan birkaç eski arkadaşımı buldum, “*Spojnia*” diye adlandırılan, savaş öncesinin erkek öğrenciler için bir dilbilgisi okulunda ders veren bazı öğretmenlerle ilişki kurduk. Bir iki gün içinde orta öğrenimimizin üçüncü yılına başlamıştık bile. Arkadaşlarımdan herhangi birinin oturduğu, toplanıp ders çalışmaya başladığımız viran daireye varmak üzere yolun öbür tarafına geçmek, ya da on beş dakika kadar yürümek yetiyordu. Bazen de onlar kalkar bana gelirlerdi. Öğretmenimizle birlikte masanın etrafında toplaşır, kâh Latince’den Horatius çevirir, kâh Pisagor teoremi üzerine tartışırdık. Artık neredeyse on bir yaşına gelmiş olan Sophie de kendi yaşitlarıyla beraber ayrı bir grupta derslere girmeye başlamıştı. Ne yazık ki bütün arkadaşları, oturmakta olduğumuz merkezi bölgeye bayağı bir uzakta, “küçük getto” denilen yerde yaşamaktaydılar. İlle de ta uzaklara yürümek, kalabalık caddelerden ve daha çok Alman araçların kullandığı bir anayoldan geçmek zorundaydı.

Ne zaman, gettoda geçirdiğimiz bu ilk yılı anımsasam, burnuma hâlâ, “keçi”nin ve akşamları yaktığımız gaz lambasının çıkardığı o türlü çeşitli keskin kokular gelir. Çünkü çoğu geceler elektrikler yanmazdı ve camlar kapkara kesildiğinden, erken çöken akşamlarda, yalnız gettoda değil ama aynen istila altındaki bütün Polonya şehirlerinde olduğu gibi, sokakları zifiri karanlık

basardı. Ama gettoda karanlık bastıktan sonra dolaşmak öyle kolay değildi. Karartılmış sokaklarda o kadar çok insan el yordamıyla yolunu bulmaya çalışırdı ki, millet çarpışır, birbirini çiğnerdi. Becerikli bazı ustaların icat edip, cebinde yeterli parası olanlara sattığı yakaya takılabilir lambalar bir parça işe yarıyordu.

En çekindiğimiz şey yabancılarla bedensel temasta bulunmaktı. Artık çoktan fakir düşmüş bir sürü insan, daha varlıklı olanlarla dip dibe yaşamaktaydı. Savaş öncesinin “profesyonel” Yahudi dilencileri, yeni oluşan bu sefalet denizinin içinde bir damla su gibi kalmışlardı. Naziler tarafından evleri ve varı yoğun ellerinden alınmış ve böylece paçavralar içinde bırakılmış, küçük yerleşim bölgelerinden bir sürü göçmen, zorla getirilip, gettoya tıkıştırılmıştı. Sokaklarda sürtünüp geçtiğimiz, evsiz barksız, üstü başı paramparça bu aç biilaç insanların üstü başı bit doluydu ve çoğu çeşitli bulaşıcı hastalıklardan kırılıyordu.

Yahudilerin bit ve mikrop taşıdıkları söylenerek, Nazi propagandaları bunun üstüne yapılıyordu. Almanlar bu yüzden bizden korkuyor, büyük araçlara binmedikleri durumda, çok seyrek gettoya girmeye cesaret edebiliyorlardı. Bu, öncekine göre gettoda daha rahat etmemizi sağlamıştı. Üstüne üstlük, ne kadar sefalet içinde olsak da, dışarıdan gelen şiddet karşısında aynı derecede kırılğan insanlardan oluşmuş, içine kapanık bir toplumda yaşamak, kalabalık içinde yalnız başına bırakılmamak, belli belirsiz, yanıltıcı bir öz güven yaratmıştı.

Zorla evlerimize giren, günlük yaşamımızın o yanıltıcı dinginliğini yerle bir eden ilk düşmanın sırtında Nazi üniforması yoktu. Kışın sonlarında karlar çoktan erimiş, asla silinip, süpürülmeyen dar kaldırımlar boyunca çamur ve pislik karışımı sular sel olup akarken, artık hastanede gönüllü yardımcı hastabakıcı olarak çalışmakta olan Stefan işten eve, korkunç bir baş ağrısı, nöbet ve yüksek ateşle geldi. Biz grip oldu sandık ama on dördün-

cü gün ateşi ölümcül bir şekilde 41 dereceye ulaşp, bedeni isilikler içinde kırmızı kesilince, hastalığının tifüs olabileceğini fark ettik. Bir telaş eve çağırduğımız doktor şüphemizi doğruladı, ağrıları ve ateşine karşı haplar verdi ve bir sağlık ekibi getirtti. Birkaç getto hastanesi hasta insanlarla dolup taşıyor, ilaç sıkıntısı yaşıyordu; Yahudi doktorun Yahudi hastası için elinden gelen tek şey, eğer varsa yatağından çıkmamasını söylemekti. Sağlık ekibi odanın zeminini karbolik asitle yıkadıktan sonra, altımızı birden aynı odaya tıkarak kapıyı üstümüze mühürledi. Ön kapıya kocaman, sarı bir afiş yapıştırılmıştı: “Tifüs Salgını. Yaklaşmayın!” Her gün iyi yürekli komşularımızdan biri kapalı kapımızın önüne yiyecek bir şeyler bırakır, kapıya iki kere vurduktan sonra, bir telaş oradan kaçardı. Eve kapatılmış, çaresizce içimizden hangimizin bu ölümcül hastalığın belirtilerini göstereceğini bekliyorduk.

Stefan genç ve güçlüydü. Ölmedi. Acılar ve umutsuzluk içinde geçen o kritik dönemi atlatıp, sağlığına kavuştu. İçimizden kimse de ondan tifüs kapmadı. Karantina kaldırılmıştı.

Uzun haftalar ev hapsinde kaldıktan sonra kendimi dışarı, açık havaya attığımda, şehre olanca güzelliğiyle bahar gelmişti. Parlak güneşin altında kaldırımlar sanki olumsuzlukları kusuyor, insanın pisliklerini ortaya döküyordu. Kıştan sağ çıkmayı beceren dilenciler, canlı cenazeler gibi deliklerinden ve inlerinden çıkmış, kemiklerini ısıtmaya çalışırken, insanın içini burkan bir şekilde yiyecek dileniyorlardı. Ama gök masmaviydi ve daha on beşimde bile değildim. O gün oturup anı defterime şunları yazdım:

16 Nisan 1941, akşamüstü

Özgürlük, en sonunda özgürlük! Bu gün her şey ne kadar keyif vericiydi, hatta, Zula’yla Hanka’nın arasında sıkışmış, Ala’nın odasındaki o berbat kanepede oturmak bile. Matematik bile. Epey ders kaçırdım ama Hanka bana kısa sürede arayı ka-

patmakta yardımcı olacağına dair söz verdi. Birden karşlarına çıkınca hepsi pek mutlu olmuş görünüyordu. Renata o kadar şaşırılmıştı ki, sağlık önlemlerini falan unutup, beni öptü. Nina daha çok benim tifüsten öleceğimi zannettiğini söyledi, mankafa sığır.

Haberler bol. Lena'nın, beş kere taşınmak zorunda bırakılan, çocuklarla birlikte altı kişi olan akrabaları Grojec'ten gelmişler, onlarda kalıyorlar. Artık hiç yer olmadığından onlarda toplanmamız olanaksız. Soyulmuşlar, zorla kovulmuşlar ve bir sığır kamyonunda Varşova'ya gelmişler. Korkudan ödleri kopmuş.

İrena grubumuza katılmak istedi ama kızlar sekiz kişinin yetip de arttığını söyleyerek onu kesinlikle reddettiler. Bunun üzerine öğretmenlerden onu erkek çocukların yanına almalarını istedi. Onların umurunda değildi ve çocuklar da mutlu olmuşlardı zaten, ya da en azından o öyle diyordu. Şimdi hepsi dokuz kişiler. Onları tekrar görmek güzel olabilir- aynı öğretmenler, aynı sorunlar.

Yarın Polish ve ben tekrar L.'yi görmeye gideceğiz. Sabırsızlanıyorum.

Heyecanımı yenip, etrafıma karşı ağırbaşlı davranmaya başlamam iki günümü aldı.

18 Nisan 1941

Ön kapımızın biraz ilerisinde, iki küçük oğlan çocuğu sokakta dileniyorlar. Her dışarı çıktığımda, oradalar. Belki de kız çocuğudurlar, bilemiyorum. Kafaları tıraşlı, üst başları paramparça, iskelete dönmüş yüzleri o kadar ufacık ki, insandan çok kuş oldukları geliyor akla. Her şeye karşın o kocaman gözleri insani; o kadar hüznü bakıyorlar ki. Küçük olanı en fazla beş altı, büyüğü ise on yaşlarındaydı herhalde. Ne kıpırdıyor, ne bir laf ediyorlar. Küçük olanı kaldırımda otururken, ağabey avuç açmış,

ayakta duruyor. Dışarı her çıktığımda onlara bir parça yiyecek götürmeyi unutmamalıyım. Bu sabah derse giderken, öğlen yersinler diye onlara ekmek ve yağ verdim. Bana karşı en ufak bir heyecan ve minnet göstermeden, verdiklerimi benden alıp, derhal yemeye başladılar. Başka insanların da onlara yiyecek ve para verdiklerine tanık oldum. Onları yaşama bağlayan buydu. Ama Tanrım, bu nasıl bir yaşam?

Duvarlara yaslanmış ya da kaldırımlara oturmuş, yürümeye bile gücü olmayan insanlarla dolu kaldırımlarda, Pawia Caddesi'ne doğru yürürken, tok açın halinden anlamaz diye düşünüp, tıka basa karnımı doyurduğum için, yol boyunca kendimi suçlayıp durdum. Dersten sonra bunu Hanka ve Zula'ya açtım. "Bizim yaşam biçimimiz haksızlık değil mi?" diye sordum onlara. "Kahvaltı, öğlen ve akşam yemeği demeden tıkınıp duruyoruz, aklımızsa hep Fransız devrimi ve Polonya şiiri, ya da L'nin hangimizi daha çok beğendiğinde. Sonra elimizde iyi bir romanla yatağa yatıyor, huzur içinde uykuya dalıyoruz. O anda onlar açlıktan kıvranarak ölüyorlar.

Zula acı içinde, "Onlar için elimizden hiçbir şey gelmez," dedi. "O kadar kalabalıklar ki."

"Tabi olmaz. Ama belki bir ikisi için, ha? Her birimiz biri adına."

Hanka son derece ciddi bir tavırla, "Sen ve ailen o iki çocuğu evinize kabul eder miydiniz?" dedi. "Yalnızca yiyeceğinizi değil, yatağınızı da onlarla paylaşır mıydınız? İyisi ya da kötüsüyle onlarla yaşar mıydınız?"

Buna verecek hazır bir yanıtlım yoktu doğrusu ve şimdi ne kadar düşünürsem düşüneyim, cevabım "Hayır" olurdu. Aileme sormam gereksizdi çünkü onları evde ben de istemezdim. Derslerimizden vazgeçip, ders ücretlerimizi onlara vermek de bir çözüm değildi aslında. Bu işten ekmek yiyen öğretmenlerimiz bu sefer onların durumuna düşerdi. Varabildiğimiz sonuç şuydu: za-

manımızı ve yeteneklerimizi (?) kullanarak, bedensel çabalarımızla yardımcı olabilmenin bir yolunu bulmalıyız... ama nasıl?

Sorun ne yadsınmış, ne de çözümlenmişti. En azından günümüze kadar. Günler geçtikçe, uğraşacak veya çözümlenecek yeni sorunlar çıkmıştı ortaya.

29 Nisan 1941

Bu öğleden sonra Zula ve Hanka ile Teresa'yı görmeye gittim. Bu günlerde pek seyrek ayrı kalıyoruz. Teresa'yı uzun bir süredir görmemiştik. Hakkında bildiğimiz tek şey, aynı benim ve Hanka'nın babası gibi kuşatma başladığında çekip giden ve kendisinden hiç haber alınamayan babası –görünüşe bakılırsa– ölmüş olduğundan annesiyle yalnız yaşamakta olduğu evin adresi.

Yakın zamanda gettoda devreye sokulmuş olan tramvayla gitmek yerine, o kadar yolu yürüdük. On sekizinci yüzyıldan kalma bir araba gibi, atlar tarafından çekilen komik bir tramvay. Aslında Yahudi olup, aynı zamanda Gestapo ajanlığı yapan iki girişimcinin adlarıyla, "Kon-Heller" diye biliniyor bu tramvay. Söylentiler böyle. Akli başında kimse binmiyor bu araca. Bu yüzden biz de yürüdük.

Teresa'nın küçük odasında oturduk, yapma çay yudumlayıp, işlerin gidişatından dem vurduk: savaştan sonra ne yapacaktık, hangimiz evlenecek, hangimiz evlenmeyecektik gibi. Doğru söylemek gerekirse, dünyadaki en akıllı insan olmayan Teresa, ünlü bir yazar olacağından söz ederken, Hanka'nın ise büyük bir bilim adamı olacağını ileri sürdü. İşte buna hak vermek zorundayım: Teresa Zula'nın sosyete fahişesi olacağını söyledi; ve ben, ne iş yaparsam yapayım, sadık bir eş ve anne olacaktım. Zula bu öngörülerden pek mutlu olmuş gibiydi. Ateş gibi kızıl saçları, soluk çillerle bezenmiş, süt renginde teni ve bana pırıl pırıl küçük kirazlarmış gibi gelen gözleriyle, ileride düzinelerle erkeğin ilgisi-

ni çekmesi kaçınılmazdı. Ona, bunun zenginlerle düşüp kalkan bir fahişe olmaktan daha iyi işler yapamayacağı anlamına gelmeyeceğini söyledim. Teresa'nın benimle ilgili ileri sürdüğü fikir tepemi attırmıştı. "Sadık bir eş ve anne" ha... Hakkımda düşündüklerinin hepsi bu muydu??

Saatler boyu çene çalıp durduk. O sırada Teresa'nın annesi koridordaki kitapların tozunu almaktaydı. (Odada yer olmadığından kitaplarını koridorda saklıyorlardı.) Aslında varlığıyla bizi rahatsız etmemek için ortalarda görünmekten çekiniyordu. Aniden bir çığlık duyduk ve dördümüz birden koridora koştuk. Bir de baktık ki, annesi, arkasında bir sırt çantası, üstü başı yırtık pırtık, pislik içinde tam orta yerde dikilmekte olan babasının boynuna asılmakta. Teresa da, "Babam sağ! Babam geri döndü!" diye bağırarak, babasının kollarına atıldı. Yavaşça ve ses etmeden üçümüz birden daireden çıktık ve çılgınlar gibi sokağa koştuk. Tek kelime etmiyorduk. Babasını kuşatma sırasında kaybetmiş olan Zula hıçkırıklarını gizleyemiyordu. Ben de kendimi zor tutuyordum. Aslına dönüş yolu boyunca hep sessizce ağladım ve eminim Hanka da karanlıkta öyle yapmıştı.

Bundan anneme söz etmemeye karar verdim.

Anneme çok üzülüyordum. Babamı çok özleyiyor, geceleri zorlukla uyuyabiliyordu. Hiç şüphe yok ki babamın başına gelebilecek en kötü şeyler geçiyordu aklından. Bazen gecenin sessizliğinde, yatağın ahşap kenarına hafifçe vurduğunu duyardım: kafasında oluşturduğu hayallerin korkunçluğu karşısında, "tahtaya vuruyordu". Annem bu değildi benim, eskiden böyle boş inançları asla yoktu.

Hiç mi hiç hoşuma gitmeyen bir şey daha vardı. Henryk'in onu süzen bakışları. Devamlı onun yanı başında olmak istemesi dikkatimi çekmişti. Mutfaktayken orada, okuldan geldiğimde, odamızda buluyordum onu. Artan bir endişeyle gözümü ondan

ayıramaz oldum. Annemin yaşı bir kadın olmadığını ilk kez fark ettim; kırkını henüz geçmişti. Çok güzel olduğu söylenemezdi ama, sıcacık bakan tatlı kahverengi gözleri, biçimli bir bedeni ve bütün genç kızları kışkandıracak kadar güzel bacakları vardı. Hep son derece zevkli ve kaliteli elbiseler içinde, derlitoplu gezerdi. Hatta o kadar zaman sonra, elbiseleri gözle görülür bir şekilde yıpranmış olmasına rağmen, hâlâ körpe ve şık görünüyordu.

Son zamanlarda Maurois'in İklimler'ini (*Climates*), Flaubert'in *Madame Bovary*'sini okuduğumdan kafam karışmış, annemle, kardeşinin kayınpederi arasında gizli bir şeyler döndüğünden şüphe eder olmuştum. Tıpkı kıskanç bir âşık gibi, ikisinin bakışlarını ve hareketlerini yakından kollamıştım.

Bir gün, ılık bir akşamüstü, dairede yalnız üçümüz vardık. Sophie arka avluda oynuyordu, Jadwiga'yla Stefan da dışarı çıkmışlardı. Her zamanki gibi annem ve Henryk ev halkına yemek pişirmek üzere, birlikte mutfaktaydılar. Mutfak kapısı ardına kadar açıktı. Ani bir kıskançlık krizi içinde, kendimi mutfağa bakan odamıza kapattım ve bütün değerlerimi bir yana bırakıp, anahtar deliğinden onları dikizlemeye başladım. Hâlâ yemek pişirmekle meşguldüler ama aradan çok geçmedi ki, Henryk'in kolunu annemin omzunda, yanağını yanağında gördüm. Gözümü kan bürüdü. Ani bir patlayışla bir tekmede kapıyı ardına kadar açtım, bir hışımla mutfağa daldım ve bütün gücümle Henryk'i tokatladım. Bir iki adım geri atarken, "Neden?, Neden?" diye mırıldanıyordu.

Tekrar odama kapanarak, hıçkırığa hıçkırığa ağladım. Belli bir süre sonra annem, beti benzi atmış, titreyerek odaya girdi. İşin kötüsü, hiç de kızgın görünmüyordu. Uzun bir süre saçlarını okşayıp durdu. Sonra, sanki kızı değil de arkadaşıymışım gibi benimle, sakın ve açıkça konuşmaya başladı. Henryk'in kendisine âşık olduğunu anlattı. Daha çok önceleri, kuşatma döneminde gönlünü kaptırmış anneme. 'Ama yakın zamana kadar en ufak bir fikri yokmuş bu konuda. Bunu bilmiş olsaymış, aynı daireyi pay-

laşma önerişini asla kabul etmezmiş. Ama aynı çatı altındayken, başka çaresi kalmamış. Gidecek, barınacak başka hiçbir yerimiz yokmuş ki. Savaş bitene dek beklemek zorundaymışız. Yine de kendisine güvenilebilirmişim, diye devam etti annem. Akıllı fikri, tüm duyguları, uzaklarda bir yerlerde, Rus toplama kampındaki babamlaymış. Tek büyük aşkına hayatta ihanet etmezmiş. Buna emindim ve o geceden sonra annemi daha çok sevdim.

Ertesi sabah, utancımdan ölecek gibi bir halde, Henryk'ten özür diledim. Olayı şakaya vurmak ister gibi zoraki bir gülümseme belirdi yüzünde ama kalbinin derinlerinde bir yerde, bana kırgın olduğuna emindim. O günden sonra Henryk'in anneme yaklaştığını hiç görmedim. Belki annem ona karşı daha bir katı davranıyordu artık. Ya da onları gözlemekte eski heyecanımı yitirmiş olmalıydım. Zaten çok daha acıklı bir olay, kısa sürede bu berbat sorunu unutturup gitti.

15 Mayıs 1941, 02:00

O gün yaşamımın en berbat günüydü ve hâlâ da öyledir. Hava saldırıları, tifüs falan yanında hiç kalır. Bırakın uyumayı, şöyle sırtüstü huzurla bir uzanamıyorum bile. Hastaneye koşup haber almak için sabahı beklemek zorundayız... Anneciğim anlamsız bakışlarla, henüz ağlamış gibi görünen gözleri kupkuru, odanın içinde dört adım yukarı, dört adım aşağı, dolaşıp duruyor. Onu nasıl rahatlatabileceğimi kestiremediğimden, hiç denemiyorum bile.

Bütün her şey öğlen vakti başladı benim için. Kafam matematik, L.'in yazmamızı istediği Lehçe kompozisyon ve bunun gibi şeylerle dolu, Zula'lardan yürüyerek eve dönüyordum. Kapıdan içeri adım atar atmaz, üçüncü katta oturan o Goldberg adındaki kadın çıktı karşıma, telaş içinde. Beni görünce, "Haberler nasıl?, Haberler nasıl?" diye bağırdı. "Ne haberi?" diye sordum. "Kardeşinden söz ediyorum herhalde!" Bunun üzerine bir şeyden

haberim olmadığını anladı ve olan biteni anlattı bana. Bu sabah, her zamanki gibi Sophie derslerine katılmak üzere yola çıkmış. Yaya kaldırımından karşıya geçerken kocaman bir sekiz dingilli Alman kamyonu ona çarpmış ve hızla uzaklaşıp gitmiş. Olay tam Dr. Korczak'ın⁷ çocuk yuvasının önünde olmuş ve birkaç çocuk görmüş olan biteni. Hemen doktora ve diğer çalışanlara haber vermişler. Onlar da aşağıya koşup, kanlar içinde ve baygın Sophie'yi yerden kaldırmışlar.

Hastane sokağımızın ta öbür ucunda, epey uzakta olduğundan nasıl yapmışlarsa onu bir şekilde hastaneye yetiştirmişler. Rastlantıya bakın ki, daha önce babamla çalışmış olan Sabina adında bir hemşire Sophie'yi tanımış ve annemi çağırсын diye birini ona yollamış. Gelen kişi Sophie'nin yaşıyor olduğunu söylemiş. Bayan Goldberg, "Ah zavallı anneciğin, zavallı," diye hıçkırıldı ama onu dinleyecek halim yoktu. Derhal hastaneye koştum. Koridorda gözüme çarpan ilk şey, girişin hemen yanında bir sedyeye yatırılmış olan Sophie oldu. Kendinde değildi ve tanınmaz haldeydi. Başında sıkı bir bandaj vardı, suratı bembeyazdı, sol kaşı inanılmaz şişti. Annem sedyenin yanına çökmüş, elindeki ıslak süngerle yüzünü siliyordu. Rahibe Sabina geldi ve onu muayene eden doktorun sol bacağına ve sol gözünde önemli hasarlar olabileceğinden söz ettiğini anlattı. Bir de beyin sarsıntısı geçirmekteydi. Yaşayıp yaşamayacağını, yaşadığı takdirdeyse, sol bacak ve gözünün kurtarılabilceğini söylemek için çok erkendi.

Bütün o öğleden sonra koridorda oturup bekledik. Sophie için boş bir yatak yoktu. Hastanenin bütün koğuşları, holleri ve koridorları gerçekten çok ağır hastalarla tıka basa doluydu. Ama akşam üstüne doğru rahibe Sabina gözleri ıslık ıslık, çıkageldi. Dedğine göre az önce hastalardan biri ölmüştü ve yatağı Sophie'ye ayarlamak için bütün forsunu kullanmıştı. Nöbette olan Stefan

⁷ Janusz Korczak doktor, yazar, eğitimci ve sosyal hizmetliydi. Gettoda açılan yetimhanenin kurucusu ve başıydı.

sedeyi yukarı taşımakta Rahibe Sabina'ya yardım etti.

Annem ve ben onun peşinden koğuşa gittik. Sophie'yi sedyeden kaldırırken, birden sağ gözünü açtı ve bize baktı. Sonra yaktayken, sanki bir şey ararmışçasına, eliyle kafasındaki bandajı, boynunu ve omuzlarını yokladı. Hastaneye yatar yatmaz ilk iş olarak o pek gururlandığı şahane ipeksi saç örgüleri kesilmişti. Sağlam gözünden damla damla akan o gözyaşlarına ne kadar şaşırılmıştık. Bu bilincinin açık olduğunu gösteriyordu. Sokağa çıkma yasağı yaklaştığından, az sonra hastaneden ayrılmak zorunda kaldık. Artık bekleyecektik.

Aynı gün, 20:00

Doktorların dediğine göre Sophie yaşayacak. Hafif bir beyin sarsıntısı geçirmiş ve sırtüstü kıpırdamadan bir iki hafta yattığı takdirde iyileşecek. Gözün içinde de öyle pek bir hasar yok gibi. Asıl sorun bacağında. Hem kemikler hem de kaslar parçalanmış. Kangren belirtisi gösterdiği takdirde bacağı kesmeyi düşünebilirler. Zavallı, zavallı küçük Sophie. Onu bu kadar sevdiğimin farkında değilmişim. Ya da ne sıra dışı bir çocuk olduğunun. Tanrım, savaş başladığında daha dokuz buçuk yaşlarındaydı. Gene de, o küçücük yaşına göre tek kelime bile etmeden, ağlayıp zırlamadan, korkmadan, soğukkanlılıkla ve sessizce, hava saldırıları, ateş, açlık gibi korkunç şeylere göğüs germişti. Sanırım her şeyi benim kadar ya da belki, korkularına ve hayvanlarla ortak içgüdülerine yenik düşen bazı büyük insanlardan da iyi anlıyordu. Şimdi orada, bu sefil hastanede, belki de yaşamının bundan sonrasında sakat kalabileceğini hiç mi hiç bilmeden, kesilen güzel saçlarına gözyaşı dökerek yatıyor. Neden o da, ben değil?

Dr. Korczak'ın oradan, genç bir doktor Sophie'yi kontrole geldi. Dediğine göre, kazayı gören çocuklar Alman şoförün bunu kasten yaptığına, Sophie'ye bilerek çarptığına emindiler. İstese kolayca bu kazayı önleyebilirmiş.

Olanlar ne kadar kötü ve telafisi ne kadar güç ve sıkıntı verici olursa olsun, Annem, ben ve Sophie gene de bir parça şanslıydık. Ne diri diri yanmış, ne de tifüsten ölmüş, savaş boyunca öyle veya böyle paçayı sıyırmıştık. İki hafta sonra Sophie eve geri dönmüştü. Hayati tehlikeyi atlattmış, gözü iyileşmiş, bacağı kurtarılmıştı. Sakat bacağı için günlük masajlar ve egzersizler yaptırdığı altı ay boyunca yatağa bağlı kalmıştı. Yürümeyi yeniden öğrenmişti. Kazadan kalan tek anı, bacağındaki o kocaman, çirkin, gözle görülür ameliyat iziydi.

Sophie'nin ağır aksak iyileşme döneminde gündeme, iki elle tutulur olay damgasını vurmuştu. Birisi dünya için, diğeri ise benim için çok ama çok önemliydi.

Bunların ilki anılarımda noktası, virgülüyle yer almıştır.

22 Haziran 1941

O sabah gökyüzüne bakan insanlar gördüm. Bütün görülebilen, ta yükseklerde bir yerde uçmakta olan, parıltılı, nokta büyüklüğünde uçaklardı. Buna karşın insanlar aralarında, Almanya ile Rusya arasında savaş çıktığına dair fısıldaşıp duruyorlardı. Bunu nasıl olup ta bilebildiklerini merak ederken, süregelen dedikoduların bir parçası olduğunu düşünerek, üzerinde durmadım.

Ama bu doğru. Bolşevikler en sonunda gerçekten savaşa girdiler! Stefan, her zaman olduğu gibi, az önce ele geçirmiş olduğu *Völkischer Beobachter* (Nazi resmi yayını) adlı gazeteye görmülmüş, satır satır okumakta. Ara sıra, gazetede yazılanlardan son derece farklı olan kendi görüşlerini haykırmakta. Ona göre savaşmakta olan güçler arasındaki dengeler müttefikler lehine değişmekte ve Hitler'in yenilgisi artık kaçınılmaz. Pek heyecanlı görünüyor.

Diğer olay, nisan ayında arkadaşlarımla aramızda geçen dertleşmeler ve konuşmalardan kaynaklandı. Nasıl yararlı olabi-

leceğimize dair konuşmalarımız, çok geçmeden çalışma grubumuz içindeki diğer kızların da ilgisini çekmişti. En araştırmacı ikili, Ala ve Lena, araştırıp, soruşturmak üzere Yahudi Konseyi'ne⁸ başvurdular. Çok kere, birilerinin yetersizliği yüzünden, çoğunlukla şakayla karışık baştan savılan çocuklar, bir yetkiliden diğerine dolaştırılıp durmuşlardı. Her şeye rağmen inat ettiler ve iki hafta kadar sonra, inanılmaz bir zafer elde ettiler; yapabileceğimiz bir şeyler vardı.

Ala ve Lena'nın en sonunda oluşumunu sağlamayı başardıkları organizasyon, Tarımsal Kalkınma Derneği anlamına gelen, "Toporol" idi. Yahudi Konseyi'nce desteklense de, esasen bağışlarla ayakta duracak olan bu derneğin ilk ana hedefi, gettodaki tüm boş arazilerde sebze yetiştirmektir. Elde edilen her ürün, aç insanlara verilecekti. "Toporol" bizimle, karşılıksız verdiğimiz hizmetle ayakta durabilirdi. Aslında emeğimizin karşılığını veremezlerdi, ne para, ne sebze, ne de çalışmakta olduğumuza dair bir vesika olan *Ausweis* ile. Bize verebilecekleri tek karşılık, iyi bir tarımsal eğitimdi.

Yaz tatili başlamak üzere olduğundan, neredeyse hep birlikte çalışmaya başladık. Bizim grubumuza verilen toprak parçası, bir zamanlar Kutsal Ruh hastanesinin olduğu araziydi. Bina kuşatma sırasında yerle bir edilmişti. Burası, oturmakta olduğum yere pek yakın olan, Leszno Caddesi'nin hemen arkasındaydı. Hastanenin ucu bucağı olmayan arazisi, harabelerin kocaman molozlarıyla doluydu. İlk işimiz bunları temizlemektir.

23 Haziran 1941

Ne gün be! Masmavi gökyüzü altında, sekiz saat süren ağır işçilik. Daha iyisini düşünemem. Hiç tanımadıklarımız da olmak

⁸ Yahudi Konseyi, Nazi komutası altındaki Alman işgali sırasında kurulmuştu. Savaş öncesi kurulmuş olan Yahudi Konseyi'nin uzantısıydı. Görevi gettoda yaşayanlara bakmak, Alman yetkililerinin emirlerini yerine getirmekti.

üzere, on kız ve beş oğlan, tam on beş kişiyiz. Yahudi Konseyi'nin görevlendirdiği belletmen, Tadek adında, sert, dediği dedik, henüz yirmi yaşlarında bir delikanlı. Çok uzun boylu olmasa da yakışıklı bir çocuk. Sarışın, güneş yanığı tenli. Kusursuz bir örgütçü; bir anımız bile boşa gitmedi. İki sıra halinde kızlar tuğlaları toplayıp, el arabalarına ulaştırıyorlar, oğlanlarsa el arabalarını sürerek arazinin kenarına götürüp, boşaltıyorlardı. Yıkıntıların üzerine oturup, sandviçlerimizi yediğimiz o kısa molalar dışında birbirimizle konuşacak kadar bile vaktimiz yoktu. Eve döndüğümde, o kadar bitkin oluyordum ki, kendimde iki çift laf edecek gücü bile bulamıyordum. Bacaklarım ve ellerim yara bere içinde ve şiş, suratımsa güneş yanığı yüzünden acımakta. Gözlerimi kapadığımda görebildiğim tek şey, tuğlalar, tuğlalar, tuğlalar... ne kadar mutluyum.

Her gün çalışarak sahayı molozlardan temizlemek, bir haftadan fazla sürdü. Bir sonraki on beş gün de, toprağı kazmakla geçti. İçinde hâlâ molozlar olan katı, kuru toprağı alt üst etmek, tuğla taşımaktan çok daha zor bir işti. Bazılarımıza iş ağır gelmişti; Nina'yla Zula pes ettiler. Nina çok tembeldi. Zula ise, her ne kadar hevesli ve tuttuğunu koparan biriye de, işe dayanamadı ve iki kere bayıldıktan sonra, işi bırakmak durumunda kaldı.

Gelin görün ki, geride kalanlar için o büyük gün, o can bezdirici uğraşı bitirip de, doğru dürüst ekip biçme işine girdiğimiz, o mutlu gün gelip çattı. Tadek'in ustalık dolu yönergeleri doğrultusunda, tohum ekip, sebze dikmeye başladık: havuç, soğan, salatalık ve domates gibi, tarlamızda yetişebilecek her şeyi. Her sabah bir heyecanla çalışmaya, ektiklerimizin büyüyüp, büyümediğine bakmak, minicik, pek narin, filizlerle ilgilenmek, zararlı otları temizlemek için tarlaya koşuyordum. Tadek'in çabaları sayesinde birimiz, tavukçuluk yapmaya başlamak üzere, bir de kuluçka makinesine sahip olmuştu. Tadek bu işe bayıldığından,

kimseye bırakmak istemedi. İsteddiği yalnızca bir yardımcıydı. Bütün arkadaşlar gönüllü olurken, ekinlerini pek seven ben orali olmadım. Tadek Renata'yı seçti ve daha ilk günden, işe karşı olan hırsını ona aşılamayı başardı.

İşin zor tarafı bitince, dinlenmek üzere mola vermeye, iki çift laf etmeye daha çok vaktimiz olmaya başladı. Cehennemin ta orta yerindeki bu yemyeşil toprak parçası üzerinde geçirdiğim o uzun, sıcak yazı hâlâ, yemin ederim, gençliğimin en mutlu dönemi olarak anımsarım.

3 Ağustos 1941

Üç gün boyunca süren sağanaktan sonra, gene sıcak, güneşli günler. Oh, nasıl da büyüyüp serpiliyorlar hepsi! İncecik, yeşilimsi havuç yaprakları tüyler gibi rüzgârda salınırken, yeni bitme salatalıklar onlar için kazmış olduğumuz hendeklerde sımaşıp, büyümekte. Zula geri döndü aramıza, nasıl mutluyum. Onu çok özlemişim. Tamam, Hanka bizle beraberdi ama, ikisi de bir ötekinin yerini alamazdı. O kadar farklılar ki. Bazen arada ben olmasam, arkadaşlık edemeyeceklerini sanıyorum. İşin içinde Hanka olunca, her türlü ciddi şeyden bahsedebilir, okuduğumuz kitaplar üzerine tartışabilirdik. Bunlar ille roman veya şiir kitabı olmayabilir. Örneğin, Descartes, veya Komünist *Manifesto*, ya da Maeterlinck'in, Termitlerin Yaşamı olabilir. Eğer oradaysa, Zula esner, lafa girerdi. Ama iş oğlanlar ve aşka gelince, konuşulabilecek bir tek Zula kalırdı yanımda, iki çift laf edecek. Hanka konuyu duymazdan gelir, hep yaptığı gibi utanır, kıpkırmızı kesilirdi. Bu yüzden Renata konu olduğunda, Zula'yı beklemek zorunda kalırdım. Tadek onu yardımcısı yaptığından beri amma değişti ha! Bu günlerde arkadaşlarını tanımakta bayağı zorlanıyor, kilometrelerce uzaklarda, gözleri puslu, bütün davranışları anlamsız. Yumurta toplarken bile sanki rüyada gibi. Bu tavuklara karşı duyulan bir sevgi mi, yoksa aşk mı? Kendisine anlattığımdan beri

Zula onları izlemekte. Ona göre bu aşk olmalıydı, yürekten ve karşılıklı. Tuhaf, Renata aynı bizler gibi henüz on beşinde, son derece sessiz ve kendi halinde bir kız halbuki. Gerek yüzü, gerekse de bedeniyle bir parça sıradan, donuk biri olarak, öyle pek çekici bir kız da değil. Ama yetişkin, yakışıklı bir delikanlı olan Tadek, ta gözünün içine bakıyordu. Sevecenlikle, demek daha doğru. Zula'dan saklamaya hiç niyetim yok: Renata'ya gıpta ediyorum. Tadek'i beğendiğimden değil, ki ilgisi yok, ama o birisini severken, birisinin de onu seviyor olmasına gıpta ediyordum. Zula'ya sorarsanız, o da aynısını hissediyordu. İkimiz de daha hiç âşık olmamıştık. Artek'e âşık olduğumu söyleyemem. Evet öpüşmüştük ama bu aynı şey değildi. L.'e gelince, hepimiz, sekizimiz birden ona hayrandık. Onun ince yapılı bedenine, ilham dolu gözlerine, şiir okuyuşuna hayrandık. Ama bu birleşik bir duyguydu, kişisel değil. L. benim için bir Romeo'dan çok Hamlet'ti. Ama ben Romeo'yu özlüyorum.

O romantik havamdan çıkıp da, etrafımı saran dünyanın pisliğine geri dönecek olursam, her gün yaşamakta olduğum felaketlere gitgide alışmaktaydım. Açlıktan ya da Nazi kurşunlarıyla yaşamını yitirmiş cansız insan bedenleri gitgide olağan gelmeye başlamıştı bana. İşe gidip gelirken yanlarından geçiyor, kafamı çevirip bakmıyordum bile. İşim, başkalarına karşı duyduğum kaygı ve acıma duygularıyla harman olup, tam bir mutluluğa dönüşmüştü. Onlar için bir şeyler yapıyor olmanın bilincinden kaynaklanan rahatlık, vicdanımı yavaş yavaş uyuşturuyor, uykuya yatırıyor. Yalnız ara sıra tanıdık birinin çıkmasıyla yediğim şamar, beni kendime getiriyor, yüzümü kızartıyordu.

20 Ağustos 1941

Ben acımasız, ikiyüzlü bir hayvanım. Dün annemle tartıştım. Sorun incir çekirdeğini bile doldurmazdı: Büyümüştüm ve

bütün yazlıklarım daralmış, kısa geliyor ve sıkıyordu. Hiç şaşır-
mamak gerekir: göğüsleri henüz gelişmemiş on üç yaşında bir kız
için dikilmişlerdi. Annem, ipeksi bir kumaştan olduğu için hâlâ
içine girebildiğim o kırmızı elbisemi giyeyim diye tutturdu. İki
yıl evvel alındığından beri ondan hep nefret etmişimdir. Ama ne
kadar o elbiseden hoşlanmadığımı söylesem de, annemi ikna ede-
medim. Bunun üzerine anneme, bu ciyak kırmızı elbiseyle sokak-
larda gezdiğim takdirde, her gün gettoya, sırf kalabalık içinde bir
iki Yahudiyi vurup öldürmek için gelen o bisikletli çılgın Alma-
nın hedefi olabileceğimi anlattım. Bu ağız dalaşı derhal sonuç
verdi- annem dırdır etmeyi bırakıp bana elbiselerinden birini, o
şahane, gri keten elbisesini verdi. Artık pek harika görünüyorum
ve kendimden nefret ediyorum.

Bu sabah bir şey daha oldu. Regina, benimle tarlada çalış-
makta olan kız, ayrıık otlarını temizlerken, durmadan şarkılar söy-
lüyordu. Çok güzel bir sesi var ve savaş öncesinin bütün sevilen
parçaları biliyor. “Bel Ami”yi söylemeye başlayana dek pek ke-
yif alıyordum. Birden öfkelenip, “Kes sesini,” diye bağırdım kı-
za. Nedeni bu beş para etmez şarkıyı her gün, akşamüstleri dinle-
mek zorunda kalmış olmamdı. Oturup, umutsuzca okuduğum ki-
taba kendimi vermeye çabaladığım oda penceresinin hemen dibin-
de bir dilenci kadın durmadan bu şarkıyı söyleyip durmakta. Hem
de ne söylemek, aman Tanrım! Cırtlak, bozuk bir sesle, hem de
Lehçe, Yahudice ve Fransızca’yı, birbirine karıştırarak. Yüzü gö-
zü şiş olduğundan yaşını bilemem. Yanında, biri kolunda, diğeri
ise üstündeki paçavralara yapışmış, ayakta duran iki çocuğu var.
Ayakları çıplak. Ben ya da bir başkası bozuk para attığında veya
bir parça ekmek verdiğinde ara veriyor, sonra daha da gür ve çat-
lak bir sesle “Bel Ami”sine devam ediyor. Ondan gerçekten nef-
ret ediyorum. Hepsinden nefret ediyorum bu dilencilerin. O yüz-
den kendime acımasız, ikiyüzlü diyorum. Evet, gerçekten öyle-
yim.

Yaz gelip, geçti. Ekinlerin toplanıp, Yahudi Konseyi'ne teslim edilmesiyle, Toporol'deki esas iş tamamlanmış, okulumuza geri dönmüştük. Yalnız Renata, gittikçe gelişmekte olan kümesinde çalışmaya devam ettiğinden, çoğunlukla bir iki dersi kaçırıyordu.

Gettoda geçen ikinci kışım kafamda garip bir “durağanlık” zamanı diye kalmış. Bir şekilde, etrafta kurbanlarını ille de alıp giden belalarla, durmadan evimin kapısını dövüp duran sefalet dalgalarıyla yaşamayı öğrenmiştim. Bunu, yazın sıcağı, kışın dondurucu soğuğu gibi kaçınılmaz olarak kabullenmiştim. Böyle yaşamak zorunda kalan yalnız ben değildim – ama diğerlerini ayıplayacak olsam, işe önce kendimi ayıplamaktan başlamalıyım.

Ailem hâlâ, varlıklı günlerimizden kalanlarla idare edip gidiyordu. Maria teyze, Border Caddesi'ndeki evimizden her türlü değerli eşyayı yanına almıştı. Büyükbabanın koleksiyonundaki eski gümüşleri ve tabloları bırakmamıştı. Bu kıymetli şeyler gettoda ve sonrasında ayakta kalmamızı sağlamıştı. Maria teyze bunları “Aryan” bölgesinde tek tek satıyor, sonra bir yolunu bulup bu parayı bize ulaştırıyordu.

1941 Ekiminden bu yana, özel bir izni olmadan gettoya girmeye cesaret eden ve yakalanan kişiler için bu, ölüm demekti. Ama bütün bu korkunç tehlikeye rağmen, dış dünyayla olan bağlantılar kesilmemişti. Şehir duvarında delikler, “Aryan” tarafına komşu evlerin altından gizli geçitler vardı; getto giriş çıkışlarında, ister Alman, ister Yahudi, isterse Polonyalı olsun, rüşvet alan bir gardiyan mutlaka oluyordu. Su işlerinde veya elektrik idaresinde çalışan birçok Polonyalı, işlerini yapabilsinler diye gettoya serbestçe girip çıkabiliyorlardı. İşte bütün bu yollar, gettoya yiyecek ve başka tür araç gereç sağlamak adına, Yahudi olsun olmasın, herkes tarafından kullanılıyordu. İçlerinde çocukların da olduğu bu yürekli insanların bazıları, sırf ailelerini yaşatmaya ça-

balarken, bazıları servet kazanıyor, diğer bazıları da vurularak ya da öldüresiye dövülerek yaşamlarını yitiriyorlardı.

Leszno Caddesi'ndeki büyük bir bina, hem Yahudilerin, hem de Yahudi olmayanların davalarına bakan yöresel adli mahkemeye ev sahipliği yapmaktaydı. Binanın, biri getto tarafından, diğeri ise "Aryan" tarafından olmak üzere, iki girişi vardı. Adliyenin koridorları ve salonları pek tabi olarak sıkı koruma altındaydı ama biraz para, biraz da şanslarının yardımıyla, iki taraftan insanlar burada buluşup, görüşebiliyorlardı. Annemle, Maria teyze birçok kereler burada buluşmuşlardı. Marie teyzenin elinde gettoya özel giriş izni olan, elektrik teknisyeni kayınbiraderi de sık sık eve uğrar, bize onun yolladığı mektup, para ve birçok gerekli eşyayı getirirdi.

O kış gelip çatığında, gettoda lüks mallar satan dükkânlar, kafeler ve restoranlar açılmıştı. Bir keresinde, Maria teyzeyle buluştuktan sonra, bir an için kendini varlıklı biri gibi hisseden annem, Sophie'yle ikimizi öğlen yemeğine Leszno Caddesi'nde bir restorana götürdü. O güne kadar hiç restorana gitmediğimden, bu benim için pek heyecan verici bir deneyim olmuştu. Dışarıda aydınlık bir gün varken, kocaman salonun pencereleri tamamıyla, sıkı sıkıya örtülmüştü. Mekân birkaç gaz lambasıyla dikkatlice aydınlatılmış, masalar beyaz örtülerle kaplanmış, garsonlar siyah elbiseler giymişlerdi. Bir piyanistle kemancı duygusal Yahudi melodileri ve Çigan müziği çalıyorlardı. Masaların çoğu doluydu. Gözümüze pek şık, derlitoplu görünmeyen bu insanlar bağıra çağıra konuşup yemeklerini yiyorlardı. Gene de ilk bakışta kendilerini evde hissettikleri söylenebilirdi. Oraya pek uymadığımız hissine kapıldık. Annem masanın üstündeki mönüyü okuduğunda daha da rahatsız oldu. Türlü çeşitli lüks yemeklerin yanında pahalı Fransız şarapları, enfes brendiler vardı listede. Fiyatlar ise ürkütücüydü. Sophie'yle ben söz konusu olmasak annem hemen kalkar, orayı terk ederdi ama annem bizi düş kırıklığına uğratmak

istemediğinden kalkmadık ve listedeki en ucuz yemeklerden ısmarladık: şehriyeli tavuk suyuna çorba; ucuz et, patates fasulye ve arpadan yapılan geleneksel bir Yahudi yemeği olan *cholent* ile, arkadan kiraz şurubu katkılı, kremalı puding. Gerçek bir ziyafet, uzun zamandır yediğimiz en iyi yemekti doğrusu. Tamam, o güne kadar gettoda açlık çekmemiştik ama evdeki yemekler bunların yanında pek yavan ve lezzetsiz kalırdı. Annem iç geçirerek hesabı ödedi ve içimiz mutlulukla dolu olarak restorandan ayrıldık.

O dondurucu öğlen vaktinin parlak güneşi altında, işte orada duruyordu, yarı çıplak, vahşi, tüyler ürpertici o adam, üstünde, bir deri bir kemik çıplaklığını kısmen örten, pis, yırtık pırtık, kuştüyü bir yorgan. Sırtını restoranın giriş kapısı yakınındaki duvara yaslamış, ayakları çıplak, karnını tika basa doyurmuş müşterilerden sadaka bekliyordu. Bu adamı daha önce görmüştüm. Bir süredir gettonun görüntüsü içinde, alışlagelmiş şahsiyetlerinden biri olmuştu. Annem daha elini cüzdanına atmıştı ki, nereden çıktığı belli olmayan bir Yahudi polis belirdi. Bağıra çağıra copunu sallıyor, onu oradan uzaklaştırmaya çalışıyordu. Adamın yerinden kalkıp, ardında yırtık yorganından dökülen küçük bir tüy bulutu olduğu halde, Leszno Caddesi boyunca ayaklarını sürüyerek uzaklaşması biraz zaman aldı.

Bu restoran macerası benim için ilk ve son olmuştu. Bir daha oraya gitmek içimden gelmedi. Çıplak ayaklı dilenciye gelince, bir süre sonra ölüsünü gördüm onun. Üzerine, kenarları tuğlalarla bastırılmış gazete kâğıtları örtülmüş, kaldırımında boylu boyunca yatıyordu. Onu ancak, gazete kâğıtlarının altından kenarı görünen o pis kuştüyü yorgandan tanıyabilmiştim.

Leszno Caddesi'nde, bizim eve yakınca bir yerdeki, savaş öncesinin "Femina" sineması o kış konser salonuna çevrilmişti. Gettoda birinci sınıf bir senfoni orkestrası kurmaya yetecek kadar usta Yahudi müzisyen vardı; orkestra şefi Szymon Pulman'dı.

Klasik m¼zikten hiç anlamazdım. Daha önce klasik m¼zik konserine hiç gitmemiştim. Beni beraberinde “Femina”ya gitmeye razı eden ilk Hanka’ydı. Orkestra aykovski’nin “Pathetique” senfonisini çaldı. Karanlık salonda bulunan herkes derinden etkilenererek, adeta olduğu yere akılmıştı. Arkasından, on sekiz yaşında bir kız, Schubert’in Ave Maria’sını söyledi. Salonun duvarlarını delip geçen ve b¼t¼n o g¼nl¼k dertleriyle boğuşmakta olan d¼nyamızın ¼st¼ne çıkan g¼cl¼ bir sesi vardı. Dinleyicilerle birlikte ben de ağladım. Genç solistin adı Maria Eisenstadt’dı. O savaşın sonunu göremedi. Orkestra şefi de! Bildiğim kadarıyla her ikisi de 1942 yazında, Treblinka’da lm¼řlerdi.

O ilk konserden sonra, ikincisini iple çekmiş, sona erene dek hiçbirini kaırmamıştım. En sonunda Naziler, Alman kompozitrlerin eserlerini çaldığı için orkestrayı yasakladı. Bu, Yahudilere kesinlikle yasaktı.

Maria teyzeye, bana bir gramofon yollasın diye yalvar yakar haber ettim. Eminim ki, duvarların ardında yaşamakta olan biri için, böyle bir şeyin ne kadar hayati önem taşıdığı konusunda kayınbiraderini ikna etmesi pek kolay olmamıştı; ama bunu başardı ve onunla bana bir gramofon yolladı. Kutunun içinde birkaç tango ve fokstrot plağı vardı ama bunlar artık beni hiç ilgilendirmiyordu. Alet elime geçer geçmez bunu arkadaşlarıma bildirdim ve Toporol’den tanıdığım bir çocukla bir araya geldik. Bu ocuk elindeki klasik m¼zik plaklarını alıp dinleyememekten dertliydi. Soğuk r¼zgrların estiği bir akşam, kalkıp, gramofonla birlikte onlara gittik. Orada bir heves bizi bekleyen başka gençler vardı, Hep beraber yan binadaki garip bir yere geçtik; burası topçu ateşiyle yarı yarıya yıkılmış, buz gibi bir yerdı. Yere oturduk. Ev sahibimiz, hen¼z satmadığı son iki plağını getirdi. Plaklardan biri Beethoven’in 5. Senfonisi’nin birinci ve ikinci, diğeriyse ¼¼nc¼ ve drd¼nc¼ bl¼mleriydi. Sırtımızda paltolar, elimizde eldivenler olduğu halde donarak b¼t¼n akşam bu iki plağı dinleyip dur-

duk. Dördüncü bölüm bittiğinde, gene baştan, birinci bölümden başlayıp, neredeyse sokağa çıkma yasağı zamanına kadar tekrar tekrar dinledik. Bundan sonra her hafta toplanıp, kış sona erene dek bu plakları dinleyip durduk. Başka klasik müzik plağımız yoktu. Elimizde bir tek 5. Senfoni vardı.

O sıra, gettonun giriş kapılarından birinin yanındaki büyük binada, tıp seminerleri verildiğini duydum. Bina “Aryan” tarafındaydı ama seminerler Yahudi Konseyi’nce karşılanıyordu ve Yahudilere yönelikti. Aslında bu tıp alanında verilen, neredeyse gayri resmi bir akademik seminerdi. Hanka’yla ikimiz derhal oraya gittik. İzin kâğıtlarını Alman nöbetçilere gösteren iyi niyetli diğer öğrencilerle yan yana, bu uğursuz kapıdan içeri girmeyi başardık. Binaya girdiğimizde kolaylıkla hemen konferans salonuna dalıp, kendimizi genetik dünyasının içinde bulduk. Dersi veren Yahudi asıllı ünlü bir bilim adamı, Profesör Ludwik Hirszfeld idi. Çok anlaşılır ve sürükleyiciydi. Henüz üniversiteye girecek kadar eğitilmiş olmayan, bizim gibi iki ortaöğretim çocuğu için bile son derece anlaşılırdı. Bir sonraki hafta tekrar kapıdan geçerek, genetik konulu bir sonraki derse de katıldık. Daha sonra kapıdaki güvenlik önlemlerinin yoğunlaştırılması üzerine, üçüncü girişimizde, dayak yemekten kıl payı kurtulmuştuk. Böylece tıp eğitimimize son vermek zorunda kaldık. Gene de, kırk yıl sonra bile, kalıtımın ana prensiplerini hâlâ gayet iyi anımsarım.

Sayırsız akrabalarımın bir çoğu bizim gibi Varşova gettosunda yaşamaktaydı. Bunların içinden gerçekten hoşlandıklarımla görüşüyordum. Büyükanenin kız kardeşi büyük hala Bella vardı, bize çok uzak olmayan Nowolipie sokağında oturan. Anlatmaktan pek haz duyduğu gençlik hikâyelerini pek sevdiğimden ara sıra ona uğrardım. Savaştan önce bedensel ve entelektüel zevklere dalmış, bir eli yağda bir eli balda yaşardı. Kocasını ni-kâhtan kısa bir süre sonra, kucağında bir çocuk ve gırtlığına ka-

dar borç içinde terk edip gitmişti. Bütün bunlara rağmen, zengin bir aileden geldiğinden Bella'nın kendine bakacak kadar varlığı vardı ve çektiği güçlüklerle karşın yaşamın keyfini çıkarıyordu. Onun, *Art Nouveau* tarzında döşenmiş, o dönemin değerli eşyalarıyla dolu savaş öncesi dairesi hiç aklımdan çıkmaz. O eşyalardan küçük birkaçını, gettodaki sefil odasına taşınırken yanında götürmüştü. Kısa boylu, balık etinde, altmış yaşlarında sarışın bir kadın olmasına karşın, biçimli bedeniyle insanlara, mihrap yıkılmış ama minare yerinde dedirtecek kadar hoştu. Bella hala eskiden evinin kapısını ardına kadar açık tutardı. Ressamlar, şairler, düşünürler; sanat ve yazın üzerine tartışmak, bu arada da yiyip içip dansetmek üzere salonunu tika basa doldururlardı. Artık yapayalnızdı, tek oğlu askere gitmişti. Eski dostları, eğer hâlâ hayattaysalar duvarların ardında kalmışlardı. Gene de şakacı kişiliği, doğuştan gelen hoşgörüsü onu oturup karalar bağlamaktan kurtarmıştı. Yaşamda kendine kesin bir hedef koymuştu: Hitler'in ölümünü görmek.

Çok sevdiğim diğer bir akrabam annemin kuzeni Maryla'ydı. Zaten getto bölgesinde kaldığından hâlâ Zelazna sokağındaki dairesindeydi ve orada, yaşlı annesi, onlardan ayrılmaya kıyamayıp gettoda kalan, savaş öncesinden Hristiyan hizmetçileriyle birlikte oturmaktaydı. Maryla'nın tek erkek kardeşi Karol da askere gitmiş, çok sonraları Afrika'da, Tobruk Savaşı'nda öldüğü haberi gelmişti. Maryla uzun boylu, o sıralarda kırk yaşlarında, akıllı bir kadındı. Çok güzel olmasa da şakacı ve bağımsız, profesyonel bir kadının çekiciliğine sahipti. İsviçre'de okutulmuştu ve dört yabancı dili su gibi bilirdi. Savaştan önce stenograf sekreter olarak çalışırken bir yandan da İngilizce ve Fransızca çevirmenlik yapıyordu. İngilizce'ye attığım ilk adımları Maryla'ya borçluyumdur: 1941 kışından 1942'ye haftada iki gün bana İngilizce dersi vermişti.

Bunların yanında bir de, artık "küçük getto"da oturmakta

olan büyükannem Viera ve Julian amca vardı. Julian amca Yahudi polisi olmuştu ve sırtında polis üniformasıyla dolaşıp duruyordu ortalarda: kafasında özel bir şapka, belinde copuyla. Leszno Caddesi'nde yaşayan bizler bundan hiç hoşlanmazdık. Annem, Jadwiga ve özellikle Stefan'ın, Yahudi polisi denildi mi, tüyleri diken diken olurdu. Bir keresinde, gettonun kuruluş döneminde, Stefan'a aynı görev önerilmişti ama o bunu kesinlikle reddetmiş, sırf insanlara bir yararı olsun diye, gönüllü olarak hastanedeki o korkunç görevi kabul etmişti. Ona sorarsanız, Yahudi polisi olmanın, Nazilerin kış yalayıcısı, işbirlikçisi olmakla hiçbir farkı yoktu. Doğruyu söylemek gerekirse, bazı genç insanlar için bu, kısa yoldan hayata atılmak, ailesinin geçimini sağlamak demekti. Ama Julian doktordu, kolaylıkla geçimini sağlayabilirdi. Oysa, o bir polis doktor olarak görev yapmaktaydı. Baba tarafından amcamı, anne tarafından dayımın iğnelemelerine karşı korumak adına Stefan'a, "Sence şartlar ne olursa olsun, doktor olarak çalışmanın ne sakıncası olabilir?" diye sordum. Ama Stefan buna karşılık, bizlerin savaşta ve gettoda geçirdiği o kötünün ötesi günlerden sonra, manevi açıdan karmaşıklık yaratabilecek her türlü durumdan uzak durmaya olabildiğince dikkat göstermemiz gerektiğini söyledi. Ama bunun benim Julian'dan uzak durmam gerektiği anlamına gelmediğini de ekledi. Bu durumda ara sıra, araçların tehlikeli bir şekilde seyrettiği ana yolun üzerine inşa edilmiş köprüden geçip, Julian ve büyükanne Viera'yı görmeye giderdim.

Yaşlığına, dul bir kadın olmasına ve dört evladından uzaklardaki üçü için duyduğu o sonsuz endişeye karşın, büyükanne kendini iyi idare ediyordu. Ne zaman ziyaretine gitsem pek mutlu olur, bana şahane yemekler pişirir, yedirirdi. Annemin aksine, iyi bir aşçı olmasının yanı sıra, artık bizim Leszno Caddesi'nde yapabildiğimizden daha fazla yiyeceğe para harcayabiliyordu. Ona gittiğim günlerden birinde büyükanne bana, birlikte yeni gettoda henüz açılmış bir kafeye gitmeyi önerdi. Orada bir eğlen-

ce programı olduğu bildirildiğinden, beni de yanında götürmek istedi. Küçük bir masaya oturup, sakarinle olabildiğince tatlandırılmış iğrenç, kapkara bir içeceği yudumlarken, ahmakça, kaba saba ve son derece açık saçık bir gösteriyi birlikte izledik. Böyle bir gösteriye beni getirmek, büyükanneyi pek utandırmıştı. Her şeye karşın oturup, belki iyi bir şeyler çıkar diye umutsuzca sonuna kadar bekledik. Programın ardından orkestra bir tango çalmaya başladı ve birkaç çift, dans etmek üzere piste çıktı. Ansızın biri çıkıp geldi ve benimle dans etmek için büyükaneden nazikçe izin istedi. Bu pek genç, saf görünüşlü bir çocuktuktu. Büyükanne onu şöyle dikkatlice bir süzdükten sonra, kendince bir sakıncası olmadığını söyledi. Bence de bir sakıncası yoktu.

Heyecan içinde ve aynı zamanda, sokaklarda can vermekte olan onca insan varken, böyle alabildiğine eğlenmek hakkına sahip olmadığının suçluluk duygusu içinde, yabancıyla tango yaptım. Hatta bunu partnerime bile söyledim ve o gülümseyerek, “Bakın, biz de pek yakında ölmüş olabiliriz, siz ve ben,” dedi. Bu doğrudu. Son derece rahatlamış bir halde ben de gülümsedim. Bu oğlandan hoşlanmıştım. Parıltılı gözleri açık mavi, saçları kumral ve yumuşacıktı. Saçlarının yumuşaklığını, dans ederken hafifçe şakaklarıma değmesinden anlamıştım. Benden bir parça daha uzun boyluydu. Bir parça da büyük. Bana o gün on altıncı yaş gününü kutlamakta olduğunu söyledi. Ailesi bunu kutlamak için onu kafeye getirmişti. Gösteriyi çok iğrenç bulmuştu. Daha fazla konuşamadık çünkü orkestra, savaş sırasında Avrupa’yı kasıp kavurmakta olan o hızlı, bangır bangır müzik olan “Rosamunda”yı⁹ çalmaya başlamıştı. Genç piyanist, “Rosamunda, seni kuzey rüzgârları getirdi,” diye söylüyordu şarkıyı. “Rosamunda” çalarken konuşamaz, ancak dans edebilirsiniz. Bu yüzden orkestra durana dek dans edip durduk. Birlikte masamıza dönerken, bü-

⁹ “Rosamunda” “Roll Out The Barrel” parçasının Lehçe bir versiyonuydu. Melodi aynı olmakla birlikte sözleri farklıydı..

yükannem dans ettiğim insanı bir süre bizimle birlikte oturmaya davet etsin diye dua edip duruyordum. Ama o artık eve gitme zamanı geldiğini söyledi. Delikanlı kibarca onun önünde eğildi, bana el salladı ve gözden kayboldu. Bana adını söylememişti. Ne de ben ona.

Bahar, savaş dönemindeki üçüncü bahar gelip çatmıştı gene. Benimse gettodaki ikinci baharımdı. Neredeyse on altı yaşındaydım. Duvarların ta ötesinde bir yerlerde, belli belirsiz kış uykusundan uyanmakta olan yaşamın kıpırtıları, ardı ardına dizilmiş damlardan geçip pencerelerden içeri giren taze bir esinti, bütün bunlar benim, uçsuz bucaksız kırlarda yaşadığım özgürlüğe olan özlemimi kamçılıyor. Darmadağınık odamın sıkıcılığı, iğrenç sokakların pis kokuları içinde boğulmak üzereyim. Güneş ışığı altında parıldamakta olan o yemyeşil ormanlar, bolluktan tık nefes olmuş o uçsuz bucaksız tarlalar, düşlerime giriyordu. Bu yüzden, mayıs ayında Yahudi Konseyi'ne gidip, Toporol'de tekrar görev istememin altında yalnızca açlara yardım etmek yatmıyordu.

Yanımda yalnızca Hanka vardı. Hâlâ derslere girmekteydik ama, orta öğrenimimizin dördüncü yılı da artık sona ermek üzereydi ve öğrendiklerimizi tekrar etmek için bolca vaktimiz olduğundan, haftada iki günümüzü kolayca işe ayırabiliyorduk. Bizi doğrudan mezarlıkta çalışan ekibe vermişlerdi. Yahudi mezarlığı artık gettonun dışında kalmıştı ve cenazesi olanlar bile gettonun kapısından çıkabilmek için özel izin almak zorundaydılar. Aynı sabah Yahudi Konseyi'nden gerekli izni alıp, çalışmaya gittik.

Mezarlığa giden yol bir epey uzundu ve gettonun en rezil, en berbat bölgesinden geçiyordu. Bu bölgeyi çok az bilirdim. Neredeyse göz açıp kapayana dek, aç bir çocuk elimdeki sandviç çantasını kaptı ama öyle kaçmaya falan yeltenmedi. Oracıkta dikilip, gözümün içine baka baka ekmeği midesine indirdi. Mezarlığın henüz define açılmamış ve ekilip biçilsin diye Toporol'e ayrılmış bölümü, hastanenin arsasından iki misli daha büyüktü. Ekip kü-

çük olduğundan, bizden daha fazla çaba göstermemiz bekleniyordu. Bu sefer soğan ve salatalık yerine, patates, lahana ve pancar yetiştirecektik. Sevimlilik ve zekâ olarak Tadek'in yanına bile yaklaşamayacak, kaba saba, orta yaşlı bir adam vardı başımızda. O ilk sabah bize lahana ekmeyi öğretti ve hemen işe koyulduk. Bir iki saat sonra, bu kaba saba, kavgacı eğitmenden beklenmeyecek türden övgü dolu sözler işitmek beni şaşkına çevirdi. Bir gayretle eğilip, iki büküm olmuş sırtımı göstererek, "Şu kıza bakın," dedi, "işini doğru ve çabuk yapıyor. Onun gibi yapmaya gayret etmelisiniz." Daha önce bedensel gayretim adına hiç kimseden övgü almamıştım ve bu beni mutlu edip, göğsümü kabarttı. Büyük bir heves ve coşku içinde işime dört elle sarıldım.

O ilkbahar, kitap okumaktan, düşünmekten veya anılarımı yazmaktan başımı kaşıyacak halim yoktu. Sıkı bir günlük bedensel ve zihinsel uğraşın sonunda, yorgunluktan ölmek üzere doğrudan yatağa girer, huzur içinde bir uyku çekerdim. Eğer o gün başımdan çok duygusal bir olay geçmişse geç vakitlere kadar gözüme uyku girmez, işte ancak o zaman anı defterime bir şeyler karama fırsatını bulurdum.

20 Mayıs 1942

Bir ertesi gün işteyim. Bir saat kadar önce Jadwiga beni bir kenara çekmiş, benle özel konuşmuştu. Ve de ciddiyetle. Kadın kadına bir söyleşiydi. Son zamanlarda sinirime dokunmaya başladığını söylemeliyim. Ya o değişmişti, ya da ben, bilemiyorum. Bir zamanlar ona hayranlık duyardım. Her yaptığını gözler, konuştuğunda ağzının içine bakar, davranışları, giyimi ve dünya görüşü bana en doğrusu gibi gelirdi. Ona benzemeye can atardım. Artık görüyorum ki, onun da başkaları gibi yaptığı yanlışlar var. Evin içinde kendi kurallarını geçerli kılmaya çalışıyor, acımasız ve kendini beğenmiş. Eskiden olduğu gibi artık bilgisinden de pek emin değilim. Bazı konularda ahkâm kesiyor, benim daha

donanımlı olduğumu asla kabullenemiyor. Söylemesi ne kadar garip gelse de, beni, teyzemi ve on yaşındaki kardeşimi kıskanıyor! Stefan'ın arkadaşı Bay N. geçen hafta benimle konuştuğunda, gözlerindeki öfkeyi fark etmiştim. Ahmak kadın, otuzunun üstünde yaşlı bir adamla ne işim olabilirdi ki.

Her neyse, bu öğleden sonra, birlikte yatağının üzerine oturduğumuzda bana mezarlıkta çalışıyor olmam yüzünden karşılaşabileceğim tehlikeler üzerine öğütlerde bulundu. İlk tehlike: Kapıda duran "Frankenstein"- Mezarlığa defnetmekte olduklarından başka, birkaç Yahudinin daha ölüsünü görmeye bayılır. Bu her an kazara vurulup öldürülebileceğim anlamına geliyor. Tehlike iki: mezarlıkta başını almış gitmiş şu karaborsa işi var ya, Yahudiler, olmayanlarla karşılaşılıyor, Polonya ve Yahudi polisi birkaç karaborsacı ele geçirmek peşinde satıcıları kollarken, Almanlar ellerinde silahlar, hepsinin peşinde. Gene farkında olmadan bu işe bulaşabilirdim. Tehlike üç, Jadwiga burada ciddi bir surat takındı: benim gibi genç ve güzel bir kız, mezarlığın ıssız bir köşesinde pekâlâ tecavüze uğrayabilirdi. Bunu söyledikten sonra, tam bir nobranlık içinde şimdi pek pişmanlık duyduğum bir laf ettim. "Tanrım" dedim. "tecavüzcü genç ve yakışıklı olduktan sonra hiç umurumda değil." Jadwiga öyle pek iffet meraklısı değildir, beni bu edepsizliğimden ötürü azarlamadı. Tam tersine bunu son derece ciddiye alarak oturup bana, bir kızın sevişirken bekâretini kaybetmesinin, tecavüz sonu kaybetmesinden ne kadar farklı olduğunu anlatmaya koyuldu. Gerçeği söylemem gerekirse, bu konuda çok güzel konuşuyordu ve bütün yanlışlarına karşın ona hâlâ hayranlık duyduğumu hissettim. Onu öpüp, dikkatli olacağıma dair söz verdim. Ertesi gün, öbür hafta ve ömrüm boyunca.

21 Mayıs 1942

Sabah ilk iş, bütün gün pancar toplamak üzere, mezarlığın öbür tarafına yollanmıştık. Yaşlı adamın dediğine göre, tek güve-

nilir işçiler olduğumuzdan gözlenmesi gerekmeyen Hanka'yla ikimiz yollanmıştık oraya. Gerçekten de öğleye kadar sıkı çalıştık. Derken ara verdik. Yiyeceklerimizi yolda gelirken, yakamızı bıraksınlar diye beklemeden çocuklara verdiğimizden, ikimizin de yiyecek bir şeyi yoktu. Böylece son derece aç biilaç, yorgun bir halde sırtüstü yere uzanıp, gökyüzünü seyre koyulduk. Ne hoş bir duyguydu o, insanın kendisini kocaman, mavi bir kubbe altında, sanki dünyanın önemli bir parçasıymış gibi, toprağın ta bağrına kök salmış gibi hissetmesi. Etrafta tek bir kişi bile yoktu, ne Almanlar, ne satıcılar ne de ırz düşmanları. Duyduğumuz tek ses kuş cıvıltılarıydı. Nemli toprağın kokusunu içimize çeke çeke tam uyuyakalıyorduk ki, mezarlığın girişinden kulağımıza gittikçe yaklaşan feryat figan ağlama sesleri geldi. Ayağa fırladığımızda, en yakın patika boyunca ürkütücü bir cenaze alayının bize doğru gelmekte olduğunu gördük. İki Pinkert¹⁰ üstü öylesine kâğıtla örtülmüş, ağzına kadar ceset yüklü bir arabayı çekmekteydiler. Yaşlı bir Yahudi, belki de bir Rabbi¹¹ dualar mırıldanıp, baştan savma ağıtlar yakarken, yaşından umulmayacak kadar hızla, yalpalayarak yürüyordu. Hızla gelip geçtiler ve gözden kayboldular.

Dünya tekrar pırıl pırıl olmuş, huzura kavuşmuştu. Ama ne bunu düşünmekten kendimizi alabildik, ne de hiçbir şey olmamışçasına işimize devam edebildik. Sanki gidip, ölülerin gömüldüğü yeri görmek zorundaymışız gibi geldi bize. Çok geçmeden bulduk orayı. Sırtüstü veya yüzükoyun, öylesine sırayla üst üste atılmış, kolları ve bacakları birbirine karışmış çıplak erkek, kadın ve çocuk cesetleriyle yarı yarıya dolu, kocaman, derin, dikdörtgen şeklinde bir çukurdu bu. Aslında bu çürümüş bir deri bir kemik cesetler insana da benzemiyordu. Daha önce hiç duymadı-

¹⁰ Pinkert gettoda ölüyü gömen kişiydi.

¹¹ Yahudi din adamı

ğımız iğrenç bir leş kokusu az daha kendimizden geçiriyordu bizi. Oradan kaçtık ve ta akşam olup da, işi bırakana kadar aramızda tek kelime etmedik. Ölene dek unutmayacağım bunu.

Gerçekten de, kapılarını ardına kadar açmış, daha çok ölü gelsin diye bekleyen bu mezarlık hiç mi hiç aklımdan çıkmamıştır. Yaz başlarında Varşova gettosunun sonuyla ilgili, son derece endişe verici söylentiler gittikçe daha sık duyulmaya başladı. İnsanlar aralarında Nazilerin, Yahudileri ülkenin doğu bölgelerindeki çalışma kamplarına topluca sürgün ederek, başkenti Yahudilerden temizleme planları yapmakta olduğundan söz ediyorlardı. Bu söylentiler Yahudi Konseyi kaynaklıydı ve korku dolu bir telaş içinde durmadan anlatılıp duruyordu. İnsanlar bunu ya bir tedhiş propagandası (*Greuel propaganda*) diye kulak ardı ediyorlardı, ya da kendilerini, Varşova'dan uzakta, iyi düzenlenmiş bir kampta yaşamanın, gettoda çürüyüp gitmekten daha iyi olacağına kendilerini inandırmaya çalışıyorlardı. Benim ailem bu görüşlere katılmıyordu. Stefan şaşmaz bir şekilde Nazilerin Yahudilerin kökünü kazımak istediklerine ve onlardan daha iyisinin beklenemeyeceğine inanıyordu. Ancak başımıza gelmek üzere olan şeyi önlemek için elimizden hiçbir şey gelmediğinden, günlük işlerimizle uğraşmaya devam ediyorduk.

Tehlikenin olanca ağırlığıyla kendini hissettirmesine karşın, ya da belki sırf bu nedenle, gettoda yaşayan insanlar kendilerini görülmedik bir coşku içinde eğlenceye vermişti. Aralarında bazıların bu yapıldığını yaparken, bir yandan da kara kara düşündüklerini biliyordum.

30 Mayıs 1942

Zula'ya öfkeden deliriyorum. Son zamanlarda Renata'yla Joanna'nın oturdukları evde her gece garip şeyler dönmekte ve her ikimiz de ne olduğunu anlamaya can atmaktaydık. Renata ağ-

zını açmıyordu. Kendi romantik dünyası içinde, bu işlerle hiçbir ilgisi olmadığı pek açık. Ama Joanna'nın gece âlemlerine katılmış insanlardan türlü dedikodular gelmişti kulağımıza. Pek üstü kapalı olsa da. Kendimin gidip Joanna'ya sormam ya da benden büyük olduğundan ve aramızda asla bir yakınlık olmadığından kendimi davet ettirmek istemem asla söz konusu bile olamazdı. Zula dün, bana haber bile vermeden kalkıp, davetli olmadığı halde partiye gitmiş ve geceyi orada geçirmiş. Bu sabah bütün olan biteni anlattı bana. En ufak ayrıntısına kadar. Aralarında Zula da olmak üzere on üç kişilermiş, hepsi on sekiz yaşlarında, erkekli kızlı. Renata yokmuş aralarında. Görünüş bakılırsa son zamanlarda geceleri evde kalmamakta. O zaman nerede kalıyor acaba? Ailesi hiç karşı çıkmıyor. Joanna'nın partilerine de aldırıyorlar. Zula'nın dediğine göre bütün gece odalarında mışıl mışıl uymuşlar.

Joanna ve arkadaşları Zula'nın varlığından hiç şikâyetçi değillermiş, aksine bundan hoşlanıyor görünüyorlarmış. İçeri girdiğinde aralarında oyunlar oynamaktaymışlar. Oyun birbirlerinin kucağına oturup, öpüşmek şeklindeymiş. Ara sırada da şişeden votka içmekteymişler. Şişe boşaldığında oğlanlardan biri gidip yeni bir tane getiriyormuş ve içki şişesi tekrar elden ele dolaşmaya başlıyormuş. Bir süre sonra Zula kafayı bulmuş ama dans ettiklerini, arkadan ışığı söndürüp, yan yana yere uzanıp yattıklarını anımsayabiliyor. Hemen uyuyakalmış ama bir süre sonra uyanıldığında, hemen yanında bir çiftin deliler gibi seviştiğini duymuş. Diğerlerinin de karanlıkta böyle yaptığını düşünerek, ağlamaya başlamış. Oğlanlardan biri kalkıp, onu avutmak amacıyla yanına gelmiş ve onunla sevişmek istemiş. Çok korkmuş ve çocuğu geri çevirmiş. Çocuk gene de hiç gücenmişe benzemiyormuş. Babacan bir tavırla Zula'ya, yaşamın bu şartları içinde sevişmek için gerçek bir sevgili beklemenin boş olduğunu çünkü herkesin yakın bir zamanda ölebileceğini anlatmış.

Bütün günçocuğun o sözlerini düşünüp, üzerine konuşup durmaktayız. Belki de haklıydı, evet belki de hayatımızın şu son demlerini, aşkı tatmadan, harcayıp gitmekteydik. Gene de, bunu içkili bir halde, herkesin gözü önünde yapıyor olmak düşüncesi bana ters geliyordu. Tatmadan ölmeyi yeğlerdim... Zula bana hak verdi. Bir gece önce tanık oldukları sinirlerini bozmuş görünüyor. Oh olsun ona. Her şeyden önce orada ne işi vardı ki.

Okul bitmek üzereydi. Haziran ortasında, salt kendi öğretmenlerimizin denetimi altında gayriresmî sınavlara girmektedirdik. Savaş öncesinden yakın arkadaşım, bir yıl evvel erkekler sınıfına kaydolan İrena kalkıp, sınıfındaki çocuklardan haberlerle bana geldi. Çocuklar bizim sınıftan kızlarla görüşmek istiyor, bir sene sonu kutlama partisi önerisinde bulunuyorlardı. Önce sınıftakilere sormam gerekir deyince, İrena, beni ardında çelişkili duygular içinde kıvrılır halde bırakarak, belirgin bir yanıt alamadan geri gitti. Böyle bir zamanda parti yapmanın çok ayıp kaçacağından hiç şüphem yoktu. Diğer taraftan da, erkek çocuklarla bir araya gelmeye, dans edip eğlenmeye can atıyordum.

Ertesi gün kızlara gelen davetten söz ettim. Daha ilk anda Hanka ve Renata ilgilenmediklerini söylediler. Diğer beş kızsda neredeyse bayıldılar bu öneriye. İrena'ya bir yanıt vermek zorundaydım ama ne yapacağıma bir türlü karar veremiyordum. Oturup düşünürken ve tam gitmemeye kara vermek üzereyken, iki çocuk sırtarak kapımıza dayandı. Beni asıl şaşırtan, içlerinden birinin, üç ay önce kafede dans etmiş olduğum yabancı çocuk olmasıydı. En az benim kadar şaşkın bir halde, bu defa kendini tanıttı. Adı Roman'dı. O ve arkadaşı Marian, İrena'nın sınıfından dılar. Kalkıp bana gelmelerinin nedeni, sınıf sözcüsü olarak yanıtımızı öğrenmek, olumlu olduğu takdirde de, parti için gramofonumu ödünç almaktı. Parti Roman'ın evinde olacaktı. O kadar heyecanlanmış ve kafam karışmıştı ki, bütün kuşkularımı unutup,

“Evet, neden olmasın” deyiverdim. Bir süre öylesine koridorda dikilip, önce verilecek partinin ayrıntıları üzerine, daha sonra da dereden tepeden konuştuk. Roman’ın aydın kafalı, zeki biri olduğunu, ilk gördüğümde zannettiğim kadar da mahcup bir delikanlı olmadığını fark ettim. Hafiften güneş yanığı teni, gözlerinin rengine uyan göğsü açık gömleğiyle, kışın olduğundan daha bir çekici duruyordu. İçim kıpır kıpır, kendimin de güneş yanığı olduğumun farkındaydım ve benim yazlık bluzum da gözlerimin rengiyle uyumluydu. Hem Roman’ın hem de Marian’ın bunun farkında olduklarını görebiliyordum.

Bunu kovalayan günler ve geceler hep düşler ve umutlar içinde geçti. Roman’ı tekrar görmeye can atıyordum. Ama işe bakın ki, kararlaştırılan günde beni ve gramofonu partiye götürmeye Marian çıkageldi. Dediğine göre Roman’ın işleri yoluna koymağa uğraşmaktan başını kaşıyacak hali yoktu. Düş kırıklığımı belli etmemeye çalıştım, elimden geldiğince. “Küçük getto”ya kadar gramofonu taşımaya üşenen Marian sokağa çıkınca pedalı bir araba çevirdi. Daha önce hiç böyle bir araca binmemiştim ama var gücüyle pedal çevirmekte olan zavallı bir adam tarafından taşınmak zoruma gitmişti. Asık bir suratla, utançtan neredeyse ölecek bir halde sokaktaki insanlardan gözlerimi kaçırarak, Marian’ın yanında oturdum. Bir taraftan da çocuklarla bir araya gelmek, bir an önce dans edip gülmek için sabırsızlanıyordum.

Parti de aslında öyle pek iyi geçmedi. Roman’ın ailesiyle birlikte kaldığı oda yeteri kadar büyüktü ama koca kattaki tek odaları o olduğundan, annesiyle, babası da parti boyunca bizimle birlikte oturdular. Arkadaşlarım salakça davranışlar içindeyken, oğlanlar daha çok kendi aralarında konuştular ve Roman da bütün parti boyunca plaklarla ilgilendi. Onunla bir kere dans ettik ve umduğundan çok az keyif aldım. Birkaç küçük sandviç yiyip, üstüne limonata içtikten sonra parti sona erdi. Herkes gittikten sonra, ortalığı toplamakta Roman’a ve ailesine yardımcı olmak

için orada kaldım. Sonra da Roman gramofonu taşımak üzere benimle eve geldi.

Araba tutmayı aklından bile geçirmemişti. Etrafımızdaki o uğultulu kalabalığı saymazsak, ilk kez başbaşa kalmıştık. Bütün yolu söyleşip, gülüşerek yürüdük. Meğer ne kadar çok ortak şeyimiz varmış, konuşacak. Evimizin kapısına gelince durduk. Roman elimi sıktı ve bir daha görüşebilir miyiz diye sordu. Işıl ışıl gözlerinde bu sefer ciddiyet vardı.

Bir sonraki akşam, hemen camımın altında ısıkla “Rosa-munda”nın çaldığını duydum. Hemen aşağıya koştum ve gene beraber dolaşmaya çıktık. Sonraki üç hafta boyunca, her gün olmak üzere boş zamanlarımızda birlikte olduk. O sıralar neredeyse bütün gün mezarlıkta çalışıyordum. Roman da boş değildi. Matematik dersi vererek, para kazanıyordu. Bu yüzden bize bir tek akşamları kalıyordu. Gidecek bir yerimiz olmadığından, çoklukla sokaklarda geziniyorduk. Roman bazen benimle birlikte eve çıkıyor, neredeyse sokağa çıkma yasağına dek odamda kalıyordu. Annem ve Sophie de hep bizle oturuyor, onun ziyaretlerinden en az benim kadar büyük keyif alıyorlardı. Hikâyeler anlatmaktaki ustalığı, şen şakrak hali ve harika şakacılığı aklımıza, ileride onun yazar veya oyuncu veya ikisi birden olacağını getiriyordu.

Bir keresinde Roman beni gece kulübüne götürdü. Adı “Sztuka” ydı (“Sanat”), geçen kış Leszno Caddesi’nde açılmıştı. Aylardır oraya gitmeyi pek arzu ediyordum ve şimdi orada Roman’la birlikte oturuyor olmaktan büyük sevinç duyuyordum. Program harikaydı. Savaş öncesi sanatçılarının söylediği eski şarkıların yanı sıra, gettodaki yaşamımızı da ele alıyordu. Skeçler ve dizeler çarpıcı bir şekilde içinde bulunduğumuz yozlaşmayı ve aldırmazlığı eleştiriyor, “rahatlık içinde kılımızı kıpırdatmadığımızı” kararlı halimizle dalga geçerken, milleti gülmekten kırıp geçiriyor, aynı zamanda gözyaşlarına boğuyordu. Son dere-

ce etkilenmiş bir halde dışarı çıktık.

Roman'la konuşmak, onunla birlikte olmak hiç zor değildi. Aynı şeylerden hoşlanıyor, aynı kitapları okuyorduk. Onunla baş başa kalmak da güzeldi. Onunla yalnız kalmak istiyordum ve başına kötü bir şey gelmiş olabileceği fikri aklıma düştüğünde geceler boyu onu özliyordum. Âşıktım.

21 Temmuz 1942

Gidecek, tek başına kalınabilecek bir yer yok. Sokaklar inlemekte olan binlerce insanın feryatları, bağırışlarıyla dolu. Bozuk balık ve ceset gibi kokmaktalar. Ne tarafa dönsek, nereye baksak, kötülük, hep kötülük. Bu yüzden bütün bunlardan kaçıp, eve sığınıyoruz. Burada en azından gürültülerden ve kokulardan uzaktayız. Yine de diğer insanlardan değil.

Bu öğleden sonrayı koridorda, Henryk'in kanepesinde oturarak geçirdik. Bir süre için etrafta kimseler yoktu ve Roman yanağımı okşadı, ben de onunkini. Birbirimize sokulduk. Ama tam bu sırada, Jadwiga ansızın tuvalete gitti ve geri döndü, sonra gene gitti. Derken Sophie bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başladı. Sonra Henryk ikindi gezisinden döndü ve bize göz kırparak, rahatsız olmayalım diye, kendini mutfığa kilitledi. Buna dayanmam zor olduğundan, Roman'a gitmesini söyledim. Bunu söylerken gözyaşlarına boğuldum.

Tam vedalaşırken, Roman kulağıma garip bir şeyler fısıldadı. Baş başa kalabileceğimiz tek yer oteldi. Gettoda gizli bir otel olduğunu ve orada bir geceliğine oda tutacak kadar parası olduğunu anlattı. İstedğim takdirde yarın orada buluşabilirdik. Bunu söylerken yüzüme bile bakmadan sırta kadem bastı.

Artık penceremde oturmuş, olan bitenleri düşünüyordum. Evdeki herkes çoktan yatıp uyumuştı. Ne olursa olsun, zaten bu olanlardan kimseye söz etmeyecektim. Anneme bile. Şimdi ne halt edecektim? Sabah ona ne yanıt verecektim? Bir otel odası

ha... rahatsız edici, aşağılayıcı bir şey... en azından Fransız romanlarıyla karşılaştırıldığında. İnsanın gözünün önüne, paçavralar içinde, kötü bir kadın geliyor. Diğer yandan, baş başa kalabileceğimiz tek yer orası. Bir süre için... bir saatliğine... bütün gece boyunca... Tanrım! Bunu istiyor, buna can atıyorum.... evet yarın onun yanına gideceğim!

“Gel tatlı gece, gel sevecen, kara kaşlı gece, Bana Romeo’mu ver...”

Ertesi gün, 22 Temmuz 1942’de, insanların Varşova gettosundan kitleler halinde sürgün edilmesine başlandı.

Duvarlar Daralmakta

Günde ortalama 5,000-7,000 kişi sürgün ediliyordu. Bazen bu sayı 13,000'e kadar çıkıyordu...

Açlıktan kaderlerine boyun eğmiş olan kurbanlardan bazıları, Almanların gönüllülere bağışladığı yiyeceklerin görünümünden ve "Doğu"ya götürüldükleri takdirde bunun özgürce çalışmak ve yaşamak anlamına geldiğinden etkilenip tuzağa düşer, *Umschlagplatz*¹² örgütüne gönüllü olarak ihbarda bulunurlardı...

İlk başlarda Almanlar, getto fabrikalarında çalışanları, *Judenrat*¹³ üyelerini ve Yahudi polisleri, hastane personelini, aileleriyle birlikte, sürgün edilenlerin dışında tutmuşlardı. Binlerce Yahudi bu tür işlerde çalıştıklarına dair bir belge bulabilmek için telaş içinde yırtınıyordu. Zaman ilerledikçe, bu tür "güvenli" işlerde çalışanlar bile sürgünden payını almıştı...

İçlerinde gettoda katledilenler ve Treblinka'ya sürülenler de olmak üzere 1942 Temmuzuna kadar 370,000 olan getto nüfusu içinden kurban edilenlerin sayısı 300,000'e kadar ulaşmıştı...

¹² Naziler Varşova'da, Stawki sokağındaki istasyon deposunu sürgün öncesi toplama merkezine dönüştürmüşlerdi. Kurbanlar ite kakıla buraya getirilmiş ve onları alıp götürecek olan nakil araçları gelene dek ya yüksek çitlerle kaplı bir avluda tutulmuşlar, ya da terk edilmiş bir binaya kapatılmışlardı. Depo SS askerleri, destek birlikleri ve Yahudi polisi tarafından sıkı bir şekilde korunurdu.

¹³ Gettolarda Nazilerin emirlerini yürütmek ve gettoda yönetimi sağlamakla görevli Yahudi heyetine verilen ad. (Ç.N.)

Bu ana *Aktion*¹⁴ 22 Temmuz 1942'den 13 Eylül'e kadar sürdü...

Judaica Ansiklopedisi, Fasikül no 16

Aktion'un ilk üç gününde, Julian'ın sokağa adım bile atmama dair sıkı uyarılarına uymuş, bütün gün evde oturmuştum. 22 Temmuz sabahı, belinde copu, kafasında donanma mavisini bir şapka olduğu halde, son derece sınırlı bir halde dış kapıda belirdi. Toplu sürgünün bir iki saat içinde başlayacağını söyledi. İlk günün sürgün kafilesi dilenciler ve gönüllüler tarafından oluşturulduğundan, şimdilik güvendedik. Evden çıkmadığımız sürece. Aksi takdirde yakalanıp, dilencilerle birlikte trene tıkalılabirdik. Ne yapıp edip, doğruya gitmekte olan trene binmekten kaçınmamız gerektiğini anlattı çünkü çalışma kamplarında yaşam şartları kesinlikle çekilmez olacaktı. Bunu zaten biliyorduk: Bizler ne olursa olsun, Leszno Caddesi'nde Almanlara hiç güvenmemiştik. Julian annemi, Sophie'yi ve beni kollayacağına ve en kısa zamanda bizi oradan çıkarmanın bir yolunu bulmaya çalışacağına dair söz verdi. Tabi, önce kendi annesini düşünmeliydi. Stefan, Jadwiga ve Henryk'e, gettonun içinde ya da dışında olsun, bir Alman fabrikasında iş bulabilmek için ellerinden geleni yapmalarını ve her türlü bağlantılarını kullanmalarını salık verdi. Her türlü tehlikeye göğüs gerip, bunu sağlamak için dışarı çıkmak zorundaydılar.

Bense evde oturup, acı içinde sevgilime ne olacağını düşünmeye başladım. Ne olursa olsun Roman'ın yanında olmak istiyordum. Julian'ın bize söz verdiği o güvenli yerden çok, ondan bir haber almaya can atıyordum. Ama hiçbir haber yoktu.

Dördüncü gün artık daha fazla bekleyemedim ve annemin

¹⁴ Operasyon Yahudilerin toplama kamplarına kapatılmaları, SS subaylarınca T4 raporu verilmiş yaşlı ve güçsüz insanların otenazi uygulamasıyla öldürülmesini kapsıyordu. (Ç.N.)

yalvarışlarına kulak asmadan, “küçük getto”ya doğru yola çıktım. İlk başta sokaklar anlaşılmaz bir şekilde sessiz, neredeyse terkedilmiş gibi ıssız görünüyordu. Roman’ların evinin bulunduğu o karmaşık dar sokaklara dalan dek, Leszno Caddesi boyunca, çabuk adımlarla etrafıma hiç bakmadan, hızla yürüdüm. Orada kendimi birden ne yapacağını şaşırılmış bir insan kalabalığının içinde buldum. Küçük bir meydanda, Yahudi polisi ve sivil bir takım insanlardan oluşan yirmi kadar adam sıkıca el ele tutuşmuş, korku içinde çığlıklar atmakta olan kalabalığı ortalarında bir arada tutmaya çalışıyordu. Diğer polislerse karanlık ara sokaklarda koşuşup, başka kurbanlar arıyor, onları acımasızca sürükleyerek, ite kaka halkanın içine sokuyorlardı. İki kamyon büyük bir binanın arkasına çekmiş, insanlardan oluşan yükünü beklemekteydi. İki Nazi askeri kayıtsızca araçlara yaslanmış bekliyorlardı. Silahları ateşe hazır bir halde tembel tembel etrafa bakınıyor, yaz ortasının parlak güneşi altında kahkahalar atıp, çene çalıyorlardı.

O ölümcül halkayı oluşturanlardan biri, daireden fırlayıp üstüme doğru koşarak, kolumdan kavradığı gibi, güya halkanın içine sokacakmış havalarında, beni çekelemeye başladığında, az daha korkudan aklım başımdan gidiyordu. Tamamen numara yapıyordu. Onu hemen tanıdım: Stefan’ın arkadaşı bay N.’ydi bu. Yahudi Konseyi’nde görevli olduğundan, toplama işinde çalıştırılmak üzere açıkça göreve çağırılmıştı. Korku ve acıyla burulmuş suratı bembeyazdı, elleri titriyordu. Sert davranıyormuş gibi yaparak beni karanlık bir kapı girişine soktu ve yalvarırcasına, “Kaç evlat, kaç, olabildiğince hızla koşarak evine dön, ne olur!” diye fısıldadı. İki binanın arasında dar bir geçit gösterdi. Dehşet içinde, tek bir kelime daha etmeden, ok gibi fırlayarak, kaçmaya başladım. Geri nasıl döndüm, hiç anımsamıyorum.

Bir sonraki gün, kim olduğunu bilmediğim küçük bir çocuk bana Roman’dan bir mektup getirdi. Mektup, “Benim tatlı prensesim,” diye başlıyordu. “Schultz fabrikasında *her ikimize de bir*

iş bulmak için elimden geleni yapıyorum. Ne olursa olsun bir arada olmalı, yaşamalıyız. Umutsuzluğa kapılma tatlı kız, olabildiğince en yakın zamanda yanında olacağım.” Hiçbir şekilde yanıt veremezdim: küçük çocuk koşup, uzaklaşmıştı ve *Aktion* başladığından beri gettoda posta idaresi falan çalışmıyordu.

Bekleşip, duruyorduk. Ne Julian’dan, ne de Stefan’a iş bulma sözü verenlerden tık yoktu. *Aktion* çoktan başını almış, gidiyordu. Her gün, cumartesi ve pazar dahil olmak üzere, sabah sekizden, akşamın dördüne dek sürüyordu. Bu yüzden çok kısa bir sürede bu zaman dilimine kendimizi uydurmayı öğrendik: ya sabahın köründe sokağa çıkıp, saat sekizde eve dönerdik, ya da dörtten sonra çıkıp, sokağa çıkma yasağı başlayana dek dolaşırdık. Bütün gün sürüp giden dehşet nedeniyle, uzun saatler boyu ıssız kalan sokaklar, o büyümlü zaman aralıklarında tekrar canlanırdı. İnsanlar bir telaş sokağa fırlar, ya bir *Aktion* günü sonunda dostlarının ve akrabalarının sağ kalıp sağ kalmadığını anlamaya çalışır, ya bir gayret daha fabrikalarda iş arar, ya da yiyecek bir şeyler elde edebilmek için “Aryan” tarafından dostlarını aramak üzere telefonlara sarılırlardı. Sürgün başladığından beri bütün dükkânlar ve kafeler kapatılmış, gettonun giriş çıkışları Nazilerce sıkı kontrol altına alınmıştı. Yiyecek darlığı başlamıştı. Gene de akşam olduğunda sokaklar, fahiş fiyatlarla ekmek, patates veya tatlılar satan fırsatçı satıcılarla kaynardı.

Artık sokaklarda kaldırımlarda yatan dilenciler yoktu ve yalvarıp yakaran sesler duyulmaz olmuştu. *Aktion*’un daha ilk gününde bu “insan süprüntüleri” ortalıktan temizlenip, trenlere tıkmışlardı. Getto yetimhaneleri, yaşlıların barındığı evler ve göçmen sığınakları da sırayla yok edilmişlerdi. Naziler artık, arkalarında Yahudi polisi de olmak üzere, büyük bir hevesle kendilerine yardımcı olan Ukrayna ve Letonya birliklerinin desteğinde, düzenli bir şekilde ev ev insan avına çıkmaya başlamışlardı. Evler birliklerce sarılıyor, bütün giriş çıkışlar tutuluyor, oturanlar arka

avlularda toplanıyordu. Kimliklerine bakılıyordu. Yalnızca kâğıtlarında Ausweiss¹⁵ damgası olup da, Almanlara yararlı olduklarını kanıtlayabilenler yakalarını sürölmekten kurtarabiliyorlardı. Diğerleri zorla sıraya sokuluyor ve uygun adım *Umschlagplatz'a* götürölüyorlardı. Bu arada, evler taranıyor ve gizlenmekte olan biri bulunduğunda, kural olarak oracıkta öldürölüyordu.

Ağustos başlarına öğrendiğimize göre, sakinleri sürgün edilip, daha kuzeye gitmeye zorlanan “küçük getto” da artık yoktu. Julian ve büyükanne, başka bir yere taşınmışlardı ve iyi olduklarını biliyorduk. Ancak Roman’dan hiç haber yoktu. Onu tekrar görebilme umudum gitgide azalıyordu. Daha *Ausweiss* elde edemedi her an sıranın bize gelip, götürölceğimize korkusuyla, umutsuzluk içinde bekleyiyorduk. Ve ağustosun 13’ü gelip çatığında korktuğumuz başımıza geldi. Altı kişilik aileden hiçbirimiz, o imrenilesi kâğıtlara bir türlü ulaşamamıştık.

Leszno Caddesi’ndeki 15 kapı numaralı evimiz sabahın ilk saatlerinde kuşatılmış, giriş çıkışlar yasaklanmıştı. Ta beşinci katın birliklerin kapıyı kırarak avluya girişlerini, ardından kulakları sağır edercesine çalınan düdükleri, daha sonra Lehçe de tekrarlanan yüksek bir sesle, “*Alle Juden raus, schnell, schnell, alle Juden herunter*” (“Bütün Yahudiler dışarı, çabuk, çabuk, bütün Yahudiler aşağıya”) diye bağırıldığını duyabiliyorduk. Sonra kötü kaderine doğru aşağıya, daha da aşağıya doğru koşan düzinelerle adımları. Daha sonra da, bağırışlar, çığlıklar, düdükler ve yakılan ağıtlar inetti avluyu... iki el silah sesi... Şiddet ve sefaletten kaynaklanan tam bir kargaşa.

Dairemizde kalıp, kulak kesildik ve bekledik. Daha çok önceden boyun eğmeme, aşağıya inmeme kararına varmıştık. Karşı koyarak, anında vurulup ölmenin, uzun sürede yavaşça, acı ve umutsuzluk içinde, aşağılanarak ölmekten çok daha iyi olacağını

¹⁵ Alman kimlik damgası

düşünüyorduk. Bir de emirlere boyun eğsek de, yaşam şansımız yoktu; oysa karşı geldiğimiz durumda olabilirdi. Bu yüzden, kıpırdamadan bekleyip, olanlara kulak verdik.

Çok geçmeden merdivenlerden çıkmakta olan çizmelerin patırtısı, zorla açılarak kırılan kilitlerin sesleri geldi kulağımıza: avcılar daireleri araştırmaktaydılar. Onların basamak basamak yukarı çıkıp, üçüncü katı, sonra dördüncü katı araştırmakta olduğunu duyabiliyorduk. Aralarında Lehçe ve Letonyaca konuştuklarını işitiyorduk. Dördüncü katta bayağı bir takıldılar: yağma yaptıkları besbelliydi. Artık dakikalar kalmıştı. Bekliyorduk.

Birden uzun, keskin bir düdük sesi duyuldu. Avludaki bir Alman komutan araştıрманın sona erdiğini bildirip, avcıları geri çağırıyordu.

Kurtulmuştuk.

Gün bitene dek, kılımızı kıpırdatamaz, hiçbir şey düşüne-
mez, daha sonra ne yapacağımıza karar veremez bir halde bekle-
dik, daireden çıkmadık. Kulak kesilmiştik ama etraf ölüm sessiz-
liğine bürünmüştü. Ev sanki bomboştu. Akşamüstüne doğru Ste-
fan her şeyi göze alarak, ne olup bittiğini öğrenmek için dışarı
çıktı. Çok geçmeden pek çok şey öğrenmiş olarak geri döndü. Al-
man fabrikalarında çalışmakta olan iki komşuları işten geri dön-
düklerinde, evlerinin talan edilmiş, aile bireylerinin götürülmüş
olduğunu görmüşlerdi. Ana giriş kapısına, bizim ve Leszno Cad-
desi'ndeki evlerin bir çoğunun, bir sonraki gün boşaltılması ge-
rektiğine dair bir bildiri yapıştırılmıştı. Sürgünden ayrı tutulduy-
sak, ya daha kuzeye taşınacak, ya da *Umschlagplatz*'a bildirimde
bulunacaktık. Bildiride belirtildiğine göre, karşı gelenler vurula-
rak öldürüleceklerdi. Boşaltılması gereken evlerin kapı numara-
ları bildirinin sonunda önemle belirtilmişti.

Uykusuz geçen bir gecenin sonunda ailem, en azından bir
süre için, kuzenlerimizden birinin Leszno Caddesi'ne çok yakın,
listede belirtilmemiş evine taşınmaya karar verdi. Yanımızda gö-

türebileceğimiz her şeyi toparlayarak, tam çıkmak üzereydik ki, Julian, baskından sağ çıkıp çıkamadığımızı öğrenmek üzere bize geldi. Sağ olduğumuzu gördüğünde sevinçten neredeyse ağlamaklı oldu ve annem, ben ve Sophie'yi çok yakında kurtaracağına dair tekrar ant içti. Daha bir rahatlamış halde evi terk ettik.

O sabah evini istila ettiğimiz Leo amca, altımızı birden denklerimiz ve eşyalarımızla birlikte kapısında bulduğunda, ne sevinmiş ne de bozulmuştu. Bunu yalnızca kader olarak kabullenmişti. Sıra dışı bir adamdı. Diğer birçok amcam gibi, o da bir doktordu. Ama akrabalarımız arasında herkesten farklı olarak, siyasi bir geçmişi vardı. Savaştan önce solcu bir takım etkinliklere bulaşmıştı ve baskı gören komünistlere yardım eden uluslararası bir örgüte de üye olduğu söyleniyordu. Ellinin üstünde, göbekli, kel bir adam da olsa, çekiciliğinden hâlâ bir şey kaybetmemişti. Gettodaki savaş öncesinden kalma dairesinde, karısı, kızı ve iki yetişkin kız yeğeniyle birlikte oturmaktaydı. *Aktion* başladığından bu yana ev halkının sayısında üç kat artış olmuştu. Artık aralarına, Leo'nun karısının öğrencileri olan iki genç erkek piyanist, yeğenlerinin iki erkek arkadaşı, annesiyle birlikte Maryla teyzem ve bebekleriyle birlikte genç bir çift katılmıştı. Üstlerine de biz gelmiştik. Evin dört odasından birine denklerimizi koyarak, yeni tür bir hayata başladık.

Enerjiyle özdeşleşmiş biri olan Leo amca, ailesi ve dostlarının güvenliğini sağlayabilecek herhangi birini bulabilmek için çılgınca çırpınıyordu. Çok geçmeden evinin sarılarak, boşaltılacağından korkuyordu.

Hastanede doktorluk yaparak çalışmakta olduğundan, “geçerli” bir *Aussweis* sahibiydi. Aynı nedenden ötürü, karısı da güvenlikliydi. Ama evde başka kimsenin bu tür bir güvencesi yoktu. Bu yüzden Leo amca telefonun ahizesine yapışır, hem gettodan, hem de dışarıdan dostları, iş arkadaşları ve hatırlı hastalarıyla görüşmeler yaparak, umutsuzca bir takım ayarlamalar yapma-

ya çabaldı. Ondan medet uman o minik kalabalık, gittikçe artan bir gerilim içinde bekleyerek, ağzının içine bakardı. Günler akıp giderken, içlerinden en şanslı olanlar tek tek ayrıldılar evden.

Yerlerde yatarak ikinci bir uykusuz gece geçirdik. Gün ağardığında, odanın duvarları kana susamış tahtakurularının oynayan minik kara lekeleriyle yaşam buldu. Sabah olduğunda Leo amca, bir hareketlilik olabileceği içine doğmuş olacak ki, herkese o günü, çok önceden titizlikle ayarlanmış olan gizli bölmede saklanarak, geçirmesini emretti. Bu hemen mutfağın yanı başında, küçücük bir odaydı. Savaştan önce burada hizmetçi kalırmış. Hiç penceresi yoktu. Mutfağa açılan kapısıysa, duvarla tamı tamına aynı desende tuğlalarla örülmüştü ve kolu yoktu. Böylece içeriden kapandığında, mutfak tarafından fark edilemeyecek biçimde saklı kalıyordu. On kadar kişiyi barındırabilecek oda, iki daracık kaneppe, testilerle su, yığınla kuru peksimet ve iki kovayla donatılmıştı. Dışa bakan duvara açılmış küçük küçük delikler, ancak birbirimizi görebilecek ve havasızlıktan boğulmayacak kadar ışık ve hava sağlıyordu. Bir parça alkol verilerek, günün çoğunu uyuyarak geçirmesi sağlanan üç aylık bebek de olmak üzere içeride on üç kişiydik. Sefilce bir ıstırap ve can sıkıntısı içinde birbirimize sıkı sıkı sarılmış halde, zorlukla nefes alarak ve hemen hemen tek laf etmeden bir sekiz saat geçirdik. Dışarıda olup biteni anlamak için kulaklarımızı dört açıyorduk. Ara sıra sokaktan bir takım ürkütücü, uğursuzca sesler geliyordu kulağımıza. İkinci üzerine doğru, bizle saklanmamış olan Leo imdadımıza yetişti. Ondan öğrendiğimize göre gün boyunca çevreden bazı evler basılmış ve boşaltılmıştı. Bizimki değildi, en azından. Tehlike geçmiş değildi. İki arada bir derede, Leo amca gün içinde aramızdan altı kişi için bir kurtuluş yolu sağlamayı başarmıştı. Bir saat kadar sonra, yüreklerimiz kanayarak, en sonunda Schultz fabrikasında iş bulunan Stefan, Jadwiga ve Henryk'i uğurladık. Bir telaş gittiler. Derken, uzun çizmeleri ve deri ceketleriyle esrarengiz bir adam çıkagel-

di ve Maryla'yı, annesini ve Leo'nun yengesini alıp, beraberinde "Aryan" tarafına götürdü. Yahudiye benzemiyordu. Onlar da telaş içinde gittiler. Leo'yla karısıysa, onlar için daha güvenli gibi görünen hastanede kalacaklardı. Böylece Leo amcanın dairesinde, bebekli genç çiftle beraber, bir tek bizler, annem, ben ve Sophie kalmıştık. Genç baba umutsuzluk içinde telefona sarılmış, üçüne sığınacak bir yer bulabilmek telaşı içinde "Aryan" tarafından dostlarına ulaşmaya çalışıyordu. Bizimse geleceğimiz hâlâ Julian'ın ellerindeydi.

Bir sonraki sabah ondan haber aldık. Telefonla arayıp, en sonunda bize daha güvenli bir yer bulunduğunu ve ertesi gün gelip bizi alacağını söyledi. Bu arada Leszno Caddesi'nden derhal ayrılıp, gettonun daha kuzeyinde bir yerlere gitmemiz gerekiyordu. Bize büyük hala Bella'nın Nowolipie sokağındaki evini önerdi. Bizi ertesi akşam oradan aldığı anda, artık endişelenecek bir şey kalmayacaktı.

Artık bize ne yapıp edip, kesinlikle iki gün daha sağ kalmaya çalışmak görevi düşüyordu. Ancak o sabah Leo'nun evinden ayrılmak için artık çok geçti. Alman araçlarının Leszno Caddesi'ne her zamankinden çok daha erken yerleştiğini duymuştuk. Genç aileyle birlikte bir telaş sığınağına girdik ve gene ikindiye kadar oradan çıkmadık. Oradan ancak, sokaktaki gürültüler kesilince çıkmaya cesaret edebildik.

Sıcak mı sıcak ve insanın uykusunu getiren bir öğleden sonraydı, pencerelerin ardındaki dünya akıl sır ermeyecek kadar durgundu. Bir telaş yanımıza bazı eşyalarımızla, konserve yiyecek alıp, birlikte saklandığımız kader arkadaşlarımıza veda ederek, evden ayrıldık. Tam ön kapıdan çıkmak üzereydik ki, ansızın hemen yakınımızdan, o pek tanıdık gürültüler ve fren sesleri geldi kulağıma. Ne merdivenlere koşup geri dönecek ne de düşünecek zaman vardı. Bir içgüdüyle arkamıza dönüp, avluya doğru koştuk. Konuşmalar ve güçlü ayak sesleri çoktan ulaşmıştı ön ka-

piya... avcılarının avlunun orta yerinde, gün ışığı altında bizi fark etmeleri işten bile değildi. Derken avlunun dip taraflarında yıkık dökük bir tahta perde çarptı gözüme. Bir an bile düşünmeden, anemle Sophie'yi de beraberimde çekiştirerek, hızla oraya doğru koşmaya başladım. Bütün gücümle boşa kalmış tahtalara asılınca, önümüzde yol açıldı. Göz açıp kapayınca kadar kendimizi çitin öbür tarafında bulduk. Issız, yemyeşil bir yerdi burası, gözüme hiç yabancı gelmeyen. Evet, bir yıl kadar önce çalışmış olduğum harap hastanenin arazisine dalmıştık. Aniden aklıma parlak bir fikir geldi ve hastane temelinin kalıntılarına doğru koştum. Çok iyi anımsıyordum. Kalıntıların arasında saklı kalmış dar bir giriş vardı, aşağıya, yıkılmamış bir yeraltı geçidine açılıyordu. Geçidin karanlığına attık kendimizi. Az önce girip saklandığımız yerden, insanların toplanıp, götürülüşünün gürültülerini açık seçik duyabiliyorduk. Ağır ağır ve sessizce yarı karanlık dehliz boyunca, ta sonuna varana dek yürüdük. Geçidin diğer ucu yıkıntılar tarafından kapanmıştı. Durduk ve karanlıkta oturup, yüreğimiz ağzımızda, kulaklarımızı dört açıp bekledik. Tuğla ve yıkıntı katmanları arasında boğulan düdük sesleri, haykırışlar ve çığlıklar bize kadar geliyordu. Zaman geçmek bilmiyor, dünya yok olup gidiyordu sanki. Kuduruk avcılar kızgın güneşin altında öyle sağa sola saldırırlarken, biz de karanlığın içinde boğulmuş gidiyorduk. Zaman akıp geçti.

Birden tam başımızın üstünde ayak sesleri duyduk. İki adam orada dikilmiş, yüksek sesle konuşuyorlardı. Derhal anladık; araziye araştırıyorlardı. Taş kesmiş bir halde kalıntılarla bir olduk adeta. Yüreğim ağzıma gelmişti. Ayak sesleri giderek yaklaştı ve sonra aşağıya indi. Avcılar yeraltı geçidine inmişlerdi. Derken sanki daha ileri gitmeyi gereksiz bulmuşlar gibi durdular. "Kimse var mı orada?" diye bağırdığında, yankılanarak katlanan o kalın, sert ses ölümcül bir mermi gibi geldi bana. Ortılığı araştıran parlak bir el lambası ışığı yaladı geçti yıkıntıların nemli duvarla-

rını... gittikçe yaklaşıyor ama daha bize ulaşmadı... henüz değil... Yüreğim gırtlığımda düğümlendi... ölüm, ölüm yaklaşıyordu adım adım... Derken sert bir ses, “*Niemand!* (Kimse yok!) diye bağırdı. Işık yitip gidiyor, ayak sesleri gittikçe uzaklaşıyor. Sessizlik. Karanlık. Korku.

Sonraki birkaç saat boyunca, bedenlerimiz uyuşmuş bir halde geçidin duvarlarına yapışıp, yerimizden kıpırdamaya cesaret edemedik. En sonunda kıpırdandığımızda, gece yarısının ve so-kağa çıkma yasağının koyu gölgesi çoktan çökmüştü şehrin üstüne. Bu kadar geç bir vakitte, Leo’nun evine dönmekten başka bir şey yapamazdık. Dairenin kapısını ardına kadar açık, eşyaları altı üstüne getirilmiş, yerleri kırılmış tabaklardan saçılan cam parçaları ve parçalanmış yastıkların tüyleriyle kaplı bulduk. Hemen mutfığa koştuk. Hiç kimse yoktu. Bir evvelki gün saklandığımız gizli bölmenin kapısı ardına kadar açıktı. Orada da kimseler yoktu. Bebeğin arabası mutfak lavabosunun altına itilmişti... Bebeğin ıslak alt bezi masanın üzerinde... emziğiye yerdeydi...

Ertesi sabah erkenden Nowolipie Caddesi’ne doğru yola çıktık. Eve girerken birden aklıma büyük hala Bella’nın çoktan sürgüne yollanmış ya da vurularak öldürülmüş olabileceği geldi. Çok şaşırtıcıydı ama hâlâ evdeydi. Solgun ve hiç olmadığı kadar zayıf ama capcanlı ve kendinden emin görünüyordu. Her zaman-ki neşeli haliyle bizleri sıcacık karşıladı. Hepimizi sırayla öperken, “Gördüğünüz gibi, Hitler’e karşı hâlâ dimdik ayaktaayım,” dedi. “Havyar yerine arpayla idare etmek zorunda kaldığımız şu günler pek parlak geçiyor sayılmaz.”

Gün bitmeyecekmiş gibi geldi. Küçük odası korkunç sıcak ve havasızdı, etrafta ise ölüm sessizliği kol geziyordu. Bir önceki gün ve gece yaşadıklarımız aklımızdan çıkmıyor, kulaklarımızı dört açıyorduk. Haftanın hangi günü, ayın kaçı olduğunu çıkarmaya çalışıyordum. Anılarını tutmakta olan büyük hala yetiştirdi imdadıma. Ağustosun 18’i, günlerden pazartesiydi. Doğum

günüm anlamına geliyordu bu, belki de sonuncusu. On altı olmuştum.

Söz verdiği gibi Julian bizi alıp, sokağa çıkma yasağından hemen önce götürmeye geldi. Bella için elinden bir şey gelmediğine pek üzülüyordu ama yaşlı kadın, o güne kadar hep kendi yağıyla kavrulduğunu ve henüz kimsenin yardımına gereksinim duymadığını söyleyerek, onu keyiflendirmeye çalıştı. Son kalan üç teneke konservemizi ona verdik ve vicdan azabı içinde yaşlı kadını kaderiyle baş başa bıraktık.

Yeni “evimiz” daha kuzeyde, Bella’ya tam beş dakika uzaklıkta, Nowolipie sokağı, 18 numaradaydı. Julian’ın anlattığına göre, getto artık, yalnızca resmen sürgün dışı tutulmuş Yahudilerin oturduğu tek blok evler haline getirilmişti. Bunlar Alman fabrika işçileri, birkaç Yahudi Konseyi hizmetlisi, birkaç hastane çalışanı ve Yahudi polisinden ibaretmiş. Bu ayrıcalıklı insanlara gettoda oturabileceklerine dair birer kimlik kartı verilmiş. Bu ayrıcalıktan karıları da faydalanırken, ne çocukları, ne de anne ve babalarını kapsıyormuş. Julian, sanki bir parça da övünerek, yüksek kademedan tanıdıkları ve harcadığı hatırı sayılır bir para sayesinde, “iki karısı”na da birer tane olmak üzere iki kimlik kartı elde ettiğini anlattı. Bu karılarından biri büyükanne Viera, diğeri ise annemdi. Büyükanne onunla hastane lojmanlarında oturan “karısıyken”, annem güya bir polis karısıydı ve “kocası” yanında olmadan polis bloklarında oturuyordu. Tabi ne benim, ne de Sophie’nin kimlik kartımız yoktu. Ne olursa olsun annemle oturacaktık: başka çare yoktu.

Bu yeni yerimiz ve ondan sonraki günler anılarımda pek belirgin değiller. Çoluk çocuğu, döşekleri, tenceresi, tavası ve bavullarıyla bu sefil dairede, Yahudi polisi adına çalışan dört ya da beş doktor ailesi vardı; kaba saba, kavgacı ve huzursuz. Ne yazık ki, arkamızda bir erkek olmadığından, derhal herkesin tuvalete gidip gelirken geçtiği en berbat odaya yerleştirildik. Sorun değil-

di. Dehşet içinde geçen o günler ve gecelerden sonra bir şekilde kendimizi rahatlamış hissediyorduk. Tuhaf bir güç bizi orada güvende olduğumuza inandırmıştı. En azından o an için. Aynı güç bizi, polis bloklarının ötesinde hâlâ süregelen olaylara, her gün *Umschlagplatz*'a götürülüp, daha sonra trenlere bindirilen onca insanın içinde bulunduğu o feci duruma karşı ilgisiz kılmıştı. Her gün görgü tanıklarının ağzından kulağımıza *Umschlagplatz* hakkında tüyler ürpertici haberler geliyordu. Bu tanıklar ya görevli polis memurlarıydı, ya da para karşılığı veya birilerinin acıyarak kaçmasına yardım ettiği insanlardı.

Bu arada, sanırım, oradan kaçmayı başaran birkaç insan, sürgün edilenleri çalışma kampları yerine Treblinka'daki gaz odalarının beklediği haberini gettoda çoktan yaymışlardı bile. Ama biz bu haberi epey sonra duymuştuk. Sayısız dostumuzun ve akrabalarımızın başına gelebilecekler hakkında pek fikrimiz yoktu. Leszno Caddesi'nden ayrıldıklarından beri, onlarla hiçbir bağımız kalmamıştı. Hatta sevgilim bile gitgide belleğimden siliniyor, gerçekliğin yerine düşselleşerek, geçmişin pusu içine gömülüyordu. Her şeye rağmen gözümü dört açmış, polis blokları arasındaki avlu ve geçitlerde birbirlerine sokulmuş insanların arasında onu bulmayı umut ediyordum.

Stefan, Jadwiga ve Henryk'le vedalaştığımız günden beri ailenin gerçek reisi ben olmuştum. Yanında kardeşi olmadığından annem kendini son derece güvensiz ve çaresiz hissediyordu. Artık, yerleşmek, yiyecek bulmak ve hatta pişirmek gibi ailenin günlük gereksinimlerini karşılamak bana düşmüştü. Hatta anne ve Sophie'ye ne yapmaları gerektiğini söylemek ve onlar adına her türlü kararı vermek zorundaydım. Benim yönetimim altına girmeyi sevinçle kabullenmişlerdi. Benim küçük, yürekli yaverim Sophie, yardımcı olmaya ve işbirliğinde bulunmaya hep hazırды. Sessiz ve sakin bir tavır içinde, çok az soru sorar, halden anlardı.

Küçültülmüş getto içindeki bloklar, karşılıklı görüşmeleri önlemek amacıyla, tahta perdeler veya dikenli tellerle birbirlerinden ayrılmışlardı. Schultz fabrikasında çalışanların oturmakta olduğu blok hemen yanı başımızdaydı ama polis evlerinden yüksek bir tahta perdeyle ayrılmıştı. Nasıl oldu anımsayamıyorum ama, Stefan'la görüştük ve tahta perdenin her iki tarafında yeri ve zamanı belli bir buluşma ayarlamayı başardık. Tahta perdenin bir yerlerinde, birbirimizi görmeye ve konuşmaya yetecek kadar bir aralık vardı. İkindiye doğru hava ılık ve dingindi. Belki de ilk kez etrafta kimseler yoktu. Üçü birden çıkıp geldi ve tahta perdenin her iki tarafında yer değiştirerek, herkesin birbiriyle görüşmesini ve iki çift laf etmesini sağladık. Stefan ne kendilerinin ne de bizlerin güvende olduğuna inanmadığını söyledi. En kısa zamanda Maria teyzeyle görüşüp, bize "Aryan" tarafında gizlenecek bir yer ayarlaması için ona yalvar yakar olmalıydık. Jadwiga, deliler gibi günde on saat çalışarak, Alman askerlerine çamaşır dikmekte olduklarını anlattı. Ondan Hanka ve annesinin sağ salim olduklarını ve aynı fabrikada çalıştıklarını öğrendim. Aniden, bir umutla ona Roman'ı sordum. Yok, Jadwiga onu hiç görmemişti. Yalnız, fabrikada çalışan ve bloklarda yaşayan binlerce insanın arasında onu fark etmesinin olanaksız olduğunu anlattı.

Bizle en son konuşan Henryk oldu. Tahta perdenin arasından onu öpmemizi istedi, adeta yalvararak. Yanağını tahtaların arasındaki boşluğa yapıştırdı ve sırayla onu öptük. Sonra da biz aynı şeyi yaptık ve bu sefer o tek tek bizi öptü. Henryk'le sonsuza dek vedalaşmakta olduğumuzu bilmediğim halde, kendimi çok kötü hissettim.

6 Eylül, Pazar sabahı erken saatlerde, bir yandan eşyalarını toplayan, bir yandan da çılgınlar gibi bir aşağı bir yukarı koşan apartman komşularımız tarafından uyandırıldık. Sabaha karşı dörtte bloğun duvarlarına yeni bir bildiri yapıştırılmıştı. Polis bloklarında oturanların en geç saat onda evlerini boşaltıp, bir sü-

re için daha kuzeye, Wolynska Caddesi'ne taşınmaları gerektiği bildiriliyordu. Daire kapıları açık bırakılacaktı. Saat 10'dan sonra içeride görülenler vurularak, öldürüleceklerdi.

Hazırlanmamız için dört saatten az bir vaktimiz vardı. Yeni kayıt yapılacağından Wolynska Caddesi'ne taşınmamız istendiği söylentileri ortalıklarda dolaşırken, kulaklarımıza o uğursuz "ayıklama" sözcüğü de çalınmıyor değildi. Söylentilerden hangisi gerçekleşse de, her ikisi de ben ve Sophie için yeni bir bela demektir. Bizler polis bloklarında *wild*¹⁶ (yabani) denilen, kimlik kartsız, yaşama hakkı olmayan sakinlerdendik. Annemle mi gitmeliydik, yoksa blokta mı kalmalıydık? Yoksa hep birlikte kalıp, sığınacak bir yer mi aramalıydık. Ama bu annemin, bizim için yaşamsal değeri olan yeni kimlik kartından yoksun kalması anlamına geliyordu. Kafası tamamen durduğundan, karar vermek bana düştü. Bütün komşularımız "yabani" çocuklarını beraberlerinde götürüyorlardı. Hiç kimse ailesinden ayrı kalmak istemiyordu, özellikle de biz. Çabucak kafamı toparladım: ben ve Sophie annemle birlikte gidecektik. Ne olursa olsun, ayrı kalmamalıydık.

Şimdi sıra yanımıza ne almamız gerektiğine gelmişti. O anda ne kadar yoksullaşmış olursak olalım, hâlâ giysilerimiz, yatak yorganımız ve hatıra eşyalarımız vardı. Julian bir gün evvel bunları Leo'nun evinden alıp, getirmeyi başarmıştı. Saklansak da, kaçsak da, bu eşyaların bize ayak bağı olacağının farkındaydık artık. Ayrıldığımızda dairenin didik didik aranacağı besbelli olduğundan, annem küçük bir kutu içinde hep yanında sakladığı o değerli hatıra eşyalarını yakmaya karar verdi. Ama buna eli varmayacaktı, biliyordu. Mutfağa gittim, fırını yaktım ve kutunun içindekileri bir bir ateşe verdim Aralarında resimler, annemin gençken yazdığı bir takım şiirler, babamın aşk mektupları ve bir tutam

¹⁶ Getto argosunda "wild" (Yabani), ilk sürgünden sonra el konulmuş olan gettoda Alman izni olmadan oturan, "kimlik numarası" almamış kişi anlamına gelirdi.

kurutulmuş mimoza vardı. Babam bu çiçekleri ona aşkını ilk ilan ettiğinde vermiş. Anında alev alıp, bir saniyede küle döndüler. Gözyaşlarımı tutamadım.

Yanımıza biraz yiyecek bir şeyler almak akıllıca olacaktı sanki. Ama evvelsi gün gettonun dışında çalışan bir Yahudi işçi-den aldığım çiğ patateslerden başka bir şey yoktu ki. Onları bırakmaya karar verdim. Nasılsa kısa sürede geri gelecek, ya da ölmüş olacaktık.

İnsanlar sokaklara dökülmüş, kollarında bebekleri, sırtlarında denkleri ve ağır çantaları, yığınlar halinde kuzeye doğru yürüyorlardı. Belliydi ki gettodaki bütün blokların boşaltılmış olması gerekiyordu ve bütün insanlara dar bir alanda toplanmaları emredilmişti. Fabrikadan ve yerel yönetim bloğundan insanlar da katılmaktaydı bizlere. Birinin, “Yahudi polisi hizmette hiç kusur etmiyor bunlara,” dediğini duydum. Sert bakışlar çarptı gözüme ve kendimi son derece rahatsız hissettim. Ama gözlerim her şeye rağmen kalabalığın içinde Roman’ı arıyordu.

Daha hiç görmediğim Wolynska, Varşova gettosundaki en yoksul, en yıkık dökük, en pis caddeydi. Köpek bağlasan durmaz haldeki evlerin bundan önceki sakinleri çoktan sürgüne gitmiş olmalıydılar. Bütün dairelerin ardına kadar açık kapıları, içerdeki hırpaniliği ve pisliği gözler önüne seriyordu. Yeni gelenler görevli Yahudi polisince içeri sokuluyor ve sırayla yerlere oturtuluyordu. Pislikten geçilmeyen dairelerden birine girdik ve şükür ki sırtımızı duvara vererek yere oturduk. İnsanlar durmadan akın ediyorlardı. Kadınlar avazları çıktığı kadar inliyor, çocuklar ağlaşıyordu. Birkaç saniye içinde ev tıka basa dolmuştu. Yanımıza sıkışmış oturan ailesine arka çıkmaya çalışan bir polis memurunun dediğine göre Wolynska Caddesi’nde kalışımız birkaç saat de sürebilirmiş, günlerce de. Kimse ne olup bittiğinden haberi yoktu. Birden bir lokma bile yiyeceğimiz olmadığı geldi aklımıza. Annemin yalvarışlarına kulak asmadan, Nowolipki’ye dönüp bırak-

tığımız patatesleri getirmeye karar verdim. Nowolipki’de aynı daireyi paylaştığımız ailelerden biri, Dr. Koenig, karısı ve çocuğu hemen yanımızda oturmaktaydı. 13 yaşlarında, cin gibi bir erkek çocuğu olan ağabey Adam benle gelmeye kalkınca annesi neredeyse çıldıracak gibi oldu. Aralardan kayıp dışarı çıktık ve hâlâ kuzeye doğru akın etmekte olan insan kalabalığının arasında kendimize yol açmaya başladık. Köşeye yaklaştığımızda bir grup Letonya ve Ukrayna askerinin Nowolipki Caddesi’nde devriye gezdiğini gördük. Hemen geri adım atıp, içgüdüsel bir hareketle en yakınımızdaki evin kapı aralığına saklandık. Evde ölüm sessizliği kol geziyordu, bütün oturanları gitmişti. Koşarak geriye, Wolynska’ya dönmek istedim ama Adam kolundan çekerek beni merdiven aralığına götürdü. Dairelerin ön kapıları, emredildiği gibi ardına kadar açık bırakılmıştı. Bir tanesine daldık. Daha ben başkasının evinde ne aradığımızı anlamadan, Adam ortalığı karıştırmaya, yiyecek aramaya başlamıştı bile. Çok geçmeden, bir gardırobun üstüne gizlenmiş altı kutu yağlı sardalye konservesiyle geri döndü. İki tanesini cebime sokuşturup, geri kalanını kendine sakladı ve evden çıkıp, gittik. Sabah saat tam 10 olmak üzereyken sağ salım Wolynska’ya döndüğümüzde, içimi utanç ve övünçle karışık bir duygu kaplamıştı.

Bütün gün boyunca, sırt sırta, sıkış tıkış yerlerde oturduk. Öyle sıkıştı ki sabırsızca bekleyen insanların kuşattığı bahçedeki tahtadan tuvalete gidip gelmek bile başlı başına bir işti. Olan biten hiçbir şey yoktu. Beklemeye devam ettik. Julian artık yanımızdaydı. Büyükannenin bir gün önce “Aryan” tarafına geçirildiğini söyledi. Küçük gelini Halina’nın kanatları altında, artık daha bir güvendeydi. Julian onun kimlik kartına, bir başkasına yarar diye el koymuştu. Yeni “karısı”, güzel genç bir kız, büyük bir aşkla ona yaslanmış, hemen yanı başında oturuyordu. Ama Julian sinirli ve soğuk bir tavır içinde sanki ona hiç aldırmaz görünüyordu. Bir parça sarhoş olduğunu fark ettim.

Gece olunca, getirdiğim tenekelerden birini açmaya cesaret ettik ve oturup, parmaklarımızla sardalyeleri yedik. Komşularımızsa, akıl edip yanlarında getirdikleri bir *primus*'un¹⁷ üstünde arpa kaynatmaktaydılar. Bizim pişirecek hiçbir şeyimiz yoktu. O havası boğuk yerde, insanların acı içinde sızlanmalarının yankılandığı gece yavaş ama çok yavaş geçip gitti.

Sabah olduğunda, öğlen vakti hemen yanımızdaki meydan-
da kimlik kartlarının dağıtılacağını duyduk. Bir gün önceki kimlik dağıtımından sağ kurtulanların söylediğine göre, o meydan-
dan binlerce kişi doğrudan *Umschlagplatz*'a gönderilmişti. Yalnızca başta kimliği eski olanlar, çocuklar ve yaşlılar değil, Alman fabrikalarında çalışmakta olan yüzlerce işçi de vardı içlerinde. İçlerini korku sarmış, her şeye karşın umut dolu insanlar, şu kalan bir iki saat içinde hiç olmazsa çocuklarını kurtarmak telaşına düşmüşlerdi. Julian ayılır ayılmaz hemen bir telaş, karısı bir hafta kadar önce sokak ortasında vurularak öldürülmüş olan bir yakın dostunu, genç bir polis memurunu aramaya koyuldu. Dul adamın karısının kimlik kartını atmamış olduğunu umut ediyordu. Sonunda onu buldu ve acaba beni yanında karısı olarak kimlik kaydına götürebilir miydi diye sordu. Ama polis bu konuda çoktan başka bir “yabani” kadına söz vermişti bile. Aslında benim açımdan bunun hiçbir anlamı da yoktu zaten; bu olsaydı bile Sophie'yi bırakıp, o adamla birlikte bir yerlere gidemezdim.

Aktion tam saat 11'e doğru başladı. Kulakları sağır eden dü-
dükler ve kalın sesli Almanca komutlar insan yığınlarını sokağa çıkmaya çağırıyordu. Dehşet içinde ama kaderine razı olmuş insanlar, denklerini bırakmış, eski kimlik kartları gösterilmeye hazır bir halde ellerinde, evlerden dışarı çıkıyorlardı. Julian umutsuzluk içinde bir parlayışla bana ve Sophie'ye olduğumuz yerde

¹⁷ Bolşevik devriminden sonra, demir perde ülkeleri de olmak üzere, Sovyet-
lerde yaygınlaşan, pratik kullanımlı, sağlam, soba benzeri alet. Isınılır ve yemek pişirilirdi.

kalmamızı söylerken, annem ve genç kadını kapıya doğru itti ve üçü birlikte o kargaşanın içinde gözden kayboldular.

Artık ikimiz, ben ve Sophie'cik, terk edilmiş dairede, o bomboş evde, ortalığa saçılmış eşyaların arasında kendi başımıza kalakalmıştık. Birkaç saat öncesinin feryatları ve ağlaşmaları yerini derin bir sessizliğe bırakmıştı. Başka insanlar, belki bir çocuk ya da götürülmemiş yaşlı birini buluruz umuduyla evin içinde kattan kata uyurgezer gibi dolaşıp durduk. Ama hepsi gitmişlerdi. Belki de saklanıyorlardı; ama nerede acaba? Ne tuhaftır ki bulunup, oracıkta vurularak öldürülebileceğimiz düşüncesi aklımın ucundan geçmiyordu. O anda bütün aklım, duygularım, hayallerim meydanda, annemin yanındaydı.

Sophie durup dururken, "Annem geri gelmezse, artık yaşamak istemem," deyiverdi. Ben de tam öyle düşünmekteydim. Tekrar bir önceki gün ve geceyi geçirdiğimiz dairedeydik. Mutfağa gidip ocağa baktım. Ama bu kömür yakılan sıradan bir fırındı. Bu sefil mahallede gaz olmasını beklemek fazlaca lükstü. Uzun, paslı bir bıçak çarptı gözüme ve dehşetle ürperdim. Yok, asla böyle olamazdı. Mutfak masasında, üzerinde boş bir tava duran bir *primus* gördüm. Hemen yanında, yarısına kadar ispirto dolu kocaman bir şişe duruyordu. Altına kapkara bir kurukafa çizilmiş olan, "Zehir!" yazılı etiket bana göz kırpyordu. "İşte tam da aradığın şey!" Sophie, fal taşı gibi açık gözlerle etikete bakarak yanı başımda dikiliyordu. Düşüncemi okuyor, sessizce onaylıyordu. İki tane pis maşrapa buldum ve onları mutfağın musluğunda iyice yıkadıktan sonra masaya, şişenin yanına koydum. Sonra iki tane kırık dökük tabure getirdik, masaya oturduk ve sessizlik içinde beklemeye başladık. Ama şişenin içindeki mor sıvının bizi öldürmeyeceğinden ama üstelik kör bırakacağından haberimiz bile yoktu. Aradan biraz zaman geçti ve tam uyuyakalıyordum ki, Sophie'nin, "Çok acıktım," dediğini duydum. Kendimin de açlıktan ölmek üzere olduğunu fark ettim. İkinci ve son

tenekemizin içinde etlice dört tane sardalye vardı. İkimiz de birer tane yedikten sonra, tenekeden birer yudum yağ içtik ve gerisini ezkaza gelecek olursa diye annemize ayırdık. Hâlâ bir umut vardı... Beklerken, uyuyakaldık.

Geri dönmekte olan kalabalığın çıkardığı uğultuyla ayağa fırladık. Daireye hışımla ilk dalan annemizdi. Bir yandan ağlar-ken, bir yandan da kahkahalar atıyor, durmadan bir daha bizden asla ayrılmayacağını tekrarlayıp duruyordu. Göğsünün üzerinde bir sicime takılı sarkan kocaman turuncu kartın üzerinde bir dam- ga ve dört haneli siyah bir rakam vardı. Kimlik kaydından dön- mekte olan insanlar hâlâ yığınlar halinde eve dolarken, hepsinin göğsünde aynı kart olduğu görülüyordu. Bu onların Wolyns- ka'dan, eski yerlerine dönebilecekleri anlamına geliyordu. Ama gene de hepsi şaşkın ve gergin görünüyorlardı. Kimlik kaydı sı- rasında, kural olarak yaşlı ve çocuklar da olmak üzere, yüzlerce insan, hatta eski kimlikleri olanlar bile ayıklanarak, oradan doğ- ruca *Umschlagplatz*'a gönderilmişlerdi. Yahudi polisleri ve aile- leri de artık ayrıcalıklı değildiler. Yanımızdaki insanların çoğu çocuklarını ve büyüklerini yitirmişlerdi. Bizse gene sağ kalmış- tık.

Artık karşımızda göğüs germemiz gereken yeni bir tehlike vardı: bloğumuza geri dönmek. Çok geçmeden verilen yeni bir emirle Wolynska'yı terk edip, Yahudi Konseyi önündeki geniş alanda toplanacaktık. Julian artık bizle birlikte değildi. Annem kimlik kaydından sonra onun izini kaybetmişti. Diğerleriyle bir- likte yola çıktık. Sophie ve ben, yaşamsal numaraların olmadığı tek yere, annemizin, kanatları altına sığınmıştık. Göğsümüze asılmış o turuncu levhalar olmadan, kendimizi neredeyse çıplak gibi hissediyorduk. Sophie daha çocuktü. Büyükmüş gibi numa- ra da yapamazdı çünkü boyu kısaydı. Bu yüzden Sophie aslında daha büyük tehlike altındaydı.

Günbatımının kızıl ışığı altında, tüfekli ve kırbaçlı Nazi su-

bay ve askerleri, ele avuca sığmaz kalabalığı toparlayabilmek için bir aşağı bir yukarı meydana koşuşturup duruyorlardı. Bağırıp çağırarak, düdükler öttürerek, kırbaçlarını kullanarak, insanları sık saflarda, beşerli kol haline sokmaya çalışıyorlardı. İki yabancıyla birlikte anında itilip kakılarak bir sıra oluşturup, kıtaya katılmamız sağlanmıştı. Arkamızda hemen beşerli kol halinde sıralar oluşmuştu bile; Naziler iş bitiricilikte etkin ve hızlıydılar. İnsanlar korku içinde tık nefes olmuşlar, tek kelime bile etmeye cesaret edemiyorlardı.

Tam arkamızda, cırlak, aşırı heyecanlı bir ses, “Hele şuraya bir bakın, aramızda iki ‘yabani’ kız var!” diye çınlattı birden ortalığı. Dehşet içinde arkama döndüm. İyi giyimli, aklı başında görünen, kırk yaşlarında bir kadın arka sıradan öfkeyle bana bakmaktaydı. Anneme, “Onların hakkı yok,” dedi. “Onların yerine masum insanlar ölüyor olabilir!” Annem sıkıntı içinde mırıldandı, “Ama onlar da günahsız...” Yürümemizi emreden kalın bir Almanca ses tartışmaya nokta koydu. Sıra şöyle bir kıpırdandı ve bir Nazi ekibinin dikkatli bakışları altında ilerlemeye başladı. Tam onlara yaklaşırken, arkamızdaki kadın, “*Herr Offizier! Herr Offizier!*” diye bağırdı. Durduk... Üniformalı adam tüfeğiyle bizim sıranın yolunu kesti. Dipçiğini yaftasız göğsümde hissettim. “*Wer schreit?*” (Kim bağırdı?) Kadın yine, “*Herr Offizier!*” diye bağırdı. “*Ruhe!*” (Kapat çeneni!) Nazi, ani bir öfkeyle, kamçısını kadının suratına indirdi. Kadın acıyla inledi ve sustu. Nazi tüfeğini çekerek, “*Nachzuschicken!*” (İlerleyin!) diye kükredi. “*Schnell, Schnell!*” (Çabuk, çabuk!) Etrafına bile bakmadı. Öndeki sıralara yetişebilmek için neredeyse koşarak, yürüyüşümüze devam ettik.

Sonunda Nowolipki’ye vardığımızda, Naziler ortadan yok oldular, sıralar inlerine doğru küçük gruplar halinde dağıldı. Dairemize girdiğimizde, içeride kimseler yoktu. Tek sağ kalanlar değilsek de, ilk evine girenler bizdik. Karıştırma ve talan izlerine

aldırmadık. Bütün giysilerimizin yerinde yeller esiyor olsa da, patateslerimiz yerli yerinde duruyordu. Sersemlemiş, hiçbir şey düşünemez bir halde, kendiliğimden onları soymaya başladım. Derken, beynimi zonklatan ve kemiren, acı veren bir soru takıldı aklıma. Kadın haklı mıydı acaba? Benim yerime ölen biri olabilir miydi?

Sırtında şişkin bir çantayla, güçlü kuvvetli, uzun boylu bir yabancı belirdi kapıda. Daireyi paylaştığımız bir çifti, Riders'ları sordu, acaba geri geldiler mi diye. Gelmemişlerdi. Bunu duyan yabancı bir süre düşündü ve sonra sırtındaki ağır yükünü indirerek, yere bıraktı. "Bunu derhal açınız, bayan," dedi ve tek bir kelime bile açıklama yapmadan, çekip, gitti. Ellerim titreyerek bohçayı açtım. Kat komşumuzun iki yaşındaki kız çocuğu çıktı ortaya, sarılmış mışıl mışıl uyumakta olduğu bohçanın içinden. Belli ki annesiyle babası adamın kendilerinden daha çok onu kurtarma şansı var diye düşünmüşlerdi. Belki ona para vermişlerdi ya da adam bunu sırf acıma duygusuyla yapmıştı. Nasıl olursa olsun, başarmıştı işte, kendi yaşamını tehlikeye atarak çocuğu o ölümcül meydandan koparıp getirmişti.

Küçük kıza ilaç verildiği gün gibi ortadaydı. Annem kucağına alarak onu uyandırmaya çalıştı. Solgun yüzünü öptü, sarı, kıvrıkcık saçlarını okşadı. Buz kesmiş yüreğime bir sıcaklık yayıldı; şu çaresiz minik insancığa duyduğum sevgi, anneme duyduğum sevgi.

Çocuk en sonunda ilaçlı uykusundan uyandı ve ağlamaya başladı. Kendimi toparlamış bir halde onu annemin kucağından aldım ve bir yerlerden bulmayı başardığım bir tutam şekerle tatlandırıdığım ılık suyu ona içirmeye başladım. İşe yaradı. Sustu ve büyük bir iştahla suyu içmeye başladı. Bana yaslanmıştı, yumuşacık, sıcacık. Sonsuza dek benim olsun istedim. Ona bakmak, onu soğuktan, acılardan ve ölümden kollamak istiyordum.

Dr. Rider ve karısı o gece geç vakit, sağ salim geri döndüler.

Yalnızca daha uzun süre tutulmuşlardı meydanda. Kurtulmuş olmanın rahatlığıyla gözyaşlarına boğularak, o en değerli minik varlıklarını geri aldılar. Adam ve ailesinden, ta öbür gün, sağ salim ama korkudan ödleri patlamış bir halde geri gelene kadar, hiçbir haber alamadık. Kimlik kaydı sırasında Adam ve küçük kardeşi babalarının yanından alınarak, bir kamyonla *Umschlagplatz*'a doğru yola çıkarılmışlar. Annesiyle, babası umutsuzluk içinde peşlerinden o uğursuz yere gitmişler ve oraya vardıklarında çocukları kurtarabilmek için bütün akıllarını ve paralarını kullanarak, onları kaçırıp, geriye getirmişler. Beraber oturduğumuz diğer ailelerden başka geri dönen hiç olmadı.

Julian da paçayı kurtardı. Acaba sağ mıyız diye bizleri görmeye geldiğinde, sarhoş olduğu her halinden belliydi. Yağmurlu bir sabahtı ve bütün yünlü giysilerimiz çalındığından, hepimiz soğuktan tir tir titriyorduk. Sözü uzatmayalım, Julian bir süre için dışarı çıktı ve sonra kucağında montlar, sıcak giysiler ve hırkalarla geri döndü. Ne kendisi bu eşyaları nereden bulduğunu söyledi, ne de biz sorduk. Derhal sırtıma geçirdiğim o yünlü sarı elbise bana hiç yabancı gelmemişti, sanki onu daha önce birinin üzerinde görmüş gibiydim.

Böylece giyinme sorunumuz çözülmüştü ama karnımız zil çalıyordu. Kimlik kayıt işlemi hâlâ devam ettiğinden ve gettoyla "Aryan" tarafı arasında gidiş gelişler tamamen kesilmiş olduğundan, satın alacak bir şeyler bulmak olanaksızdı. Bir iki gün patatesle idare etmiştik ama artık o da bitmek üzereydi. Derken, geçirmiş olduğu o berbat deneyimin şokundan çabucak sıyrılmayı başarıp, gene o eski arsız, ele avuca sığmaz çocuk haline dönen Adam, yürek isteyen bir seferden söz açtı bana. Nereden yiyecek bulabileceğimizi bildiğini anlattı ve ben de hiç düşünmeden peşine düştüm haylaz çocuğun. Karmakarışık tavan araları ve merdivenlerden geçerek, sonunda kendimizi gene terk edilmiş bir evde bulduk. Dairelerin kapıları kilitli değildi ama henüz talan edilme-

dikleri besbelliydi. Evin sakinleri sanki birkaç gün önce telaşla kaçıp gitmişler gibi görünüyordu. Girdiğimiz ilk dairede, yarısına kadar içilmiş çorba kaseleri ve bir parçası koparılmış ekmek dilimleri hâlâ mutfak masasının üzerinde duruyordu. Hem çorbanın, hem de ekmeklerin üzeri yemyeşil küf tutmuştu. Diğer odada sıkı bir briç partisinin ansızın yarıda bırakıldığı besbelliydi; masanın üzerinde dört koldan dağıtılmış oyun kâğıtları ve bir şeyler karalanmış yazboz duruyordu. Görüntüyü açık bir şarap şisesi ve dört tane kadeh tamamlıyordu. Heyecan ve açlıktan titreyerek şişeye uzandım ve ağzıma dikerek içtim. Şarabın içinde tuhaf bazı yumuşak parçalar vardı. Geri kalanı lavaboya döktüm, ne olduklarını anlamak için. Ölü sineklerdi.

Ortalığı karıştırmaya devam ettik ve dairelerden birinde karşımıza bir yığın kitap çıktı. Sıkı kitaplardı: Freud, Mann, Zweig gibi. Birkaç tanesini seçip, yanıma aldım. Ertesi gün tekrar oraya gidip birkaç tane daha aldım. Ölmüş gitmiş insanların evlerinde cirit atmaya alışmam çok uzun sürmemişti ve hatta bundan keyif almaya başlamıştım. Yozlaşmanın içime işlediğinin farkındaydım ama umurumda değildi.

“Kimlik kaydı” 6 ila 12 Eylül arasında gerçekleşti. 54,000 insan sürüldü ve 2,600’den fazlası vurularak veya intihar ederek yaşamını kaybetti.¹⁸

Judaica Ansiklopedisi, 16. Fasikülde şöyle yazar:

Sürgünlerin ardından getto arazisi tekrar olabildiğince daraltılarak, bazı fabrikalar ve bloklar yeni duvarların arkasında bırakıldı, oraya sığınabilecek insanlara karşı, dikenli tellerle çevrildi. Almanlar aynı zamanda, getto nüfusunu en fazla 35,000’le kısıt-

¹⁸ Ringelbluma tutanakları: 1942 ila 1943 yılları arasında: Varşova gettosu, Devlet kayıtları 1980, sayfa 294-5.

ladı... Yeraltı hareketinin başındakiler bu yeni durumdan faydalandı. İlk bir araya geldiklerinde, Yahudi Direniş Örgütünü kurdular ve bundan sonraki olası sürgünlere karşı durabilecek etkin önlemler aldılar. Treblinka'dan kaçmayı başaran bazı örgüt üyeleri, sürgün edilenleri bekleyen sonun, aslında topluca yok edilmeleri anlamına geldiğinden haberdar ettiler, gettoda yaşamakta olanları...

Çoğu fabrikalarda çalışmakta olan 30-35 bin kadar Yahudi ve aileleri, yasalara uygunluk içinde gettoda kaldılar ve gettonun içinde veya dışında çalışmaya devam ettiler... Bunların yanında gettoda yasadışı kalmakta olan 20 veya 30 bin Yahudi vardı...

Bu arada silahlı direniş için yoğun çalışmalar yapılıyordu....

Eylül ayı sonunda, polis bloğu Nowolipki'den, Zamenhof Caddesi'ne taşınmıştı. Oturmakta olduğum yeni evimin penceresinden, Yahudi Konseyi'nin o unutulması olanaksız avlusuyla, hemen onun sol yanında, küçültüle küçültüle kuşa çevrilmiş gettonun sıkı koruma altındaki ana kapısını görebiliyordum. Riders ve Koenig aileleri bizle kalırken, orta yaşlı anne baba, yetişkin çocukları ve genç hizmetçilerinden oluşan bir aile de dört odalı dairemizde bize katıldı. Annem bu sefer kendiliğinden en küçük odayı -koridorun bir bölümü- almamız gerektiğine karar verdi. Daire arkadaşlarımızla bir sorun yaşamak istemiyordu. Eski bir battaniye buldum ve kendi tarafımızı evin içindeki dolaşımdan uzak tutmak, kendimize ait bölgeyi belirlemek amacıyla, koridora gerdim.

Aktion bir süre için durdu ve yaşam yavaş yavaş ölüme karşı tekrar üstün gelmeye başladı. Penceremden baktığımda, gettonun dışında çalışan Yahudilerin sabahın köründe alaylar halinde kapıdan geçip, işe gidişlerini, akşamın alacakaranlığında da geri dönüşlerini izleyebiliyordum. Kontrol ne denli sıkı olsa da, insanlar kapıdan yiyecek kaçırmayı başarıyorlardı. Gece geç vakit bunları avlularda satıyorlardı. Yaşam artık yalnızca bu arka avlu-

larda veya dar sokaklarda devinimini tam anlamıyla sürdürmekteydi. Hâlâ duvarların içinde kalmış olan o birkaç sokakta gece sokağa çıkmak çok tehlikeliydi.

Yavaş yavaş “Kimlik kayıt” günlerinin dehşetinden kaynaklanan o sersemliği üstümüzden attığımızda ve duygularımız yerine geldiğinde, kayıplarımızı hesap etmeye başladık. Bunların iki Henryk’di. Kayıt günü fabrika saflarından alınıp, götürülmüştü. Bir daha hiç geri gelmedi. Bu olduğunda Stefan ve Jadwiga da onla beraberdi. İnsanların sıralardan ayıklanıp, sürüklenerek *Umschlagplatz*’a götürülüşlerini çaresizlik içinde izlemişlerdi. Ellerinden hiçbir şey gelmiyordu. Kimlik kaydından sağ çıktılar ama kısa süre sonra fabrikadan ayrıldılar ve polis bloklarında birer “yabani” olarak saklandıkları terk edilmiş çatı katına yerleştiler. Onlara göre saklanmak, göz önünde ve savunmasız bir halde fabrikada kalmaktan daha iyiydi.

Büyük hala Bella’nın hâlâ sağ olup olmadığını öğrenmenin bir yolu yoktu. Nowolipie Caddesi insanlara yasaklanalı epey olmuştu. Ağustos ayında boşaltılan alan kordon altına alınmış, yerleşime kapatılmıştı. *SS Werterfassungstelle* (SS Değerli Eşyaları Toplama Merkezi) diye bilinen özel bir Nazi birimi, sürülen insanların geride bırakmış oldukları mücevher, altın, gümüş gibi eşyaları toplamak ve bunları Reich’e¹⁹ ulaştırmakla görevlendirilmişti. Yahudiler en zor, en pis işlerde çalıştırıyorlardı. Ekim ayında bir gün annemi görmeye bir yabancı geldi. Adam Nowolipie Caddesi’ndeki evlerden birini boşaltmakta Almanlara yardımcı olurken, yerde yatmakta olan yaşlı bir kadına rast gelmiş. Açlıktan ölmek üzere olmasına karşın kadının bilinci yerindeymiş. Etrafta yalnızca bir SS görevlisi varmış. Yabancı ona yaşlı kadının hayatını kurtarmak istediğini söylemiş. Nasıl olduysa Almanın iyi ta-

¹⁹ Adolf Hitler tarafından kurulan, Nasyonal Sosyalist Alman İmparatorluğudur. Hitler ilk ve son III. Reich imparatorudur ve Führer olarak adlandırılmıştır. (Ç.N.)

rafına rastlamış ve yardımcısının “yaşlı acuze”yi kurtarmasına izin vermiş. Adam Bella’yı gettoya getirmiş ve hastaneye yatırmış. Bella ölüm döşeğinde iken ondan annemi bulup, yanına getirmesini istemiş. Annemin o anda nerede olduğunu bilmiyormuş ama adam her türlü zorluğu üstlenerek, Yahudi Konseyi aracılığıyla yeni adresimize ulaşmış. İşte karşımızda duruyordu.

Annem derhal hastaneye koştu. Beni yanında götürmeyi kabul etmedi. Döndüğünde yıkılmış bir haldeydi. Hastanede karşısına çıkan şey; bir insan müsveddesi, sapsarı bir derinin sarmalandığı bir kemik yığını, bir zamanlar pek güzel olan ama şimdi çökmüş ve bir çeşit urlarla kaplanmış bir yüz, ölümün buğusuyla çoktan donuklaşmış ama anlamlı bakan gözler olmuş. Bella kendini zorlayarak, gittikçe kısılan sesiyle anneme başından geçenleri anlatmış. Bütün o zaman boyunca evini hiç terk etmemiş. Ne büyük bir rastlantıdır ki, onu öldürmeye de kimse gelmemiş. Pirinç ve arpadan oluşan kıt erzakını azar azar yiyip, bitirmiş ve sonra yiyecek aramaya çıkmış. Ama sokaklarda çoktan kimseler kalmamış. Zaman geçtikçe elden ayaktan düşmeye başlamış. Elbiselerini parça parça kesip pişirmeye çalışmış ama bir türlü oturup onları yiyememiş. Bunun üzerine musluktan su içerek açlığını gidermeye çalışmış. Ne kadar mı? Dört, beş hafta belki de, bilemiyormuş. Annemin onun ağzından duyduğu son sözler, “İşte bak da gör, tatlı Bella Bay Hitler’e karşı verdiği savaşımını nasıl kaybediyor,” olmuş. Halamız üç gün sonra öldü. Annem ona doğru dürüst bir cenaze töreni düzenleyebilmek için yırtındı; tek kişilik bir mezara gömüldü ve üzerinde adı yazılı bir tahta yafta toprağa sokularak, baş ucuna dikildi.

Kış hızla yaklaşmaktaydı. Beraberinde soğuğu, sefaleti ve acıları getirerek, günler kısalıyor, gecelerse uzuyordu. Tehlikenin tamamıyla geçtiğine kimse inanmıyordu. *Aktion*’un her an tekrar başlayacağı korkusu içinde artık iyi biliyorduk ki, sürgün, gaz

odalarında yok olup gitmekle aynı anlama geliyordu. Uçsuz bucaksız dünyanın bir yerlerinde savaş iyice gemi azıya almaya başlamıştı. Yaz başından beri sürmekte olan Stalingrad savaşı, Nazi'lerin buradan bir zaferle çıkmasına olanak tanımaz hale gelmişti. Ama bize gelince, kendi şehrimizde, kendi caddelerimizde Almanlar hâlâ, yan bile bakılamayacak efendilerdi.

Akşamları komşular gene eskisi gibi bir araya geliyor, son olup bitenler üzerine konuşuyorlardı. Stefan'la Jadwiga tavan arasından aşağıya indiler. Oturup, bu işten yakayı kurtarmanın olası çareleri üzerine hep birlikte kafa patlattık.

Günlerim artık okumakla ve yiyecek aramakla geçiyordu. Yahudi Konseyi'ne şükürler olsun ki, blokta yaşamakta olan kayıtlı herkesin, boyunlarında yaşam kurtarıcı numaralar asılı olanların, günlük bedava çorba istihkakı vardı artık. Boynumda annemin numarası, elimde bir tasla her gün arka avluda çorba sırasına giriyordum. Patates veya o gün elimize geçen herhangi bir şeyle zenginleştirdiğimiz bu çorba günlük ana yemeğimiz, bazen de tek gıda kaynağımızdı. Gece geç vakit çoğunlukla ekmek aramaya çıkardım. Daracık bir arka sokakta, gizli bir fırın vardı. Ununu kaçakçıların getirdiği bu fırında işinin erbabı bir fırıncı geceleri ekmek pişirir, şafak sökmeden önce bunları sıcak sıcak satardı.

Fırına varmak için karmakarışık dehlizler ve yeraltı geçitlerinden oluşan bir labirentten geçtim. Adam hep yanımda olurdu. Tek başıma gitmeye cesaretim yoktu. Hatta o yanımdayken bile, yeraltı dünyasının o koyu gölgeleri arasına indiğimizde, tüylerimin diken diken olduğunu hissederdim. Çoğunlukla emekleyerek ağır aksak yol alırken, sıkça karşımıza hiç beklenmedik tuhaf cisimler çıkardı. Bir keresinde, çürümüş saman yığını sandığım ıslak, yumuşacık bir şeye çarptım. Bir keresinde de ölü bir kediye basmıştım. Bazen yolumuzu tıkayan eski sandıklar ve mobilyaların üzerinden tırmanmak zorunda kalıyorduk. Yanı başımda duyduğum tuhaf bir hışırtı aklımı başımdan alırdı. Ya sıçanlar

karanlıkta cirit atıyorlardı ya da ekmek aramaya çıkmış bir başkasıydı bu. Dönüş o kadar korkutucu olmazdı. O sıcacık ekmeğin mis gibi kokusuyla, kendimi daha güvende hissederdim. O nefis kırırlarını didiklemeden edemezdim.

Adam komşu bir evden bir el lambası aşırıdktan sonra ekmek seferlerimiz birazcık daha çekilir hale geldi. Bir keresinde, lambanın soluk ışığında, mahzen duvarına yapıştırılmış bir afiş gözüme takıldı. “Kardeşlerim,” diye yazılıydı posterde. “sessizlik içinde ölüp gitme. Gelin Nazi dehşetine baş kaldıralım. Savaşalım.” Altında “ZZW”²⁰ imzası vardı.

29 Ekimde, ileride, köşeden kulağımıza silah sesleri geldi ve çok geçmeden Yahudi Polisi Şefi Jakob Lejkin’in Gesia Caddesi’nde öldürüldüğünü öğrendik. İnsanlar aralarında, bunun bir yeraltı Yahudi direniş örgütünün misillemesi olduğunu fısıldaşıyorlardı. Birinin dediğine göre, bu saldırıyı planlayanlar arasında onlu yaşlarında bir kız vardı. Bütün bu gelişmeler canımı sıkıyordu.

O geçici durgunluğun karanlık günleri içinde, ne yakın bir arkadaşım, ne de iki çift laf edebileceğim biri vardı. Uzun bir aradan sonra gene anılarımı tutmaya başladım.

2 Kasım 1942

“Savaşın,” diyorlar. Evet, tabi, bunu yaptığımız takdirde sağ kalma olanağı pek olmasa da tek çıkar yol bu gibi görünüyor. İyi de, başka ne yapabiliriz ki? Bu günlerde unutup gittiğimiz, “saygınlık” diye bir şey var. Evet, bir an bile geçirmeden katılım aralarına ama kimlerin arasına? Kimler bunlar, onlara nasıl ulaşabilirim? O üç harfin arkasında olan insanları bulmaya çalışıyorum, nicedir. Gözüme kestirdiklerimin arasında, bir zamanlar ka-

²⁰ ZZW: Zydowski, Zwiazek Wojskowy (Yahudi Askeri Birliği). Bu örgüt kısa bir süre sonra, Varşova gettosundaki başkaldırıdan sorumlu ZOB’la (Yahudi Savaş Örgütü) birleşmiştir.

rıları ve çocuklarını kurtarmak için kendi yaşamlarını hiçe sayan değerli insanlar, Dr. K. ve Dr. R. var. Bir de şu genç, yan oda komşumuz, bütün gün yarı çıplak ortalarda fink atıp duran F. Var. Bütün akli fikri hizmetçilerinin, kıza çığlık attırmak için cimcikleyip durduğu kuru kışında. Kafadan sakat herhalde.

Daha sonra, ilk başta Stefan olmak üzere dayılarımla konuştum. Afiş ve diğer şeyler hakkında Stefan'a danıştım. Ona göre, içinde bulunduğumuz bu şartlarda, bütün Avrupa'yı istila etmiş bir güce silahla karşı gelmek, tam bir delilik olurdu. Dediğine göre Nazilere karşı gelmenin tek yolu, bizi yok etmelerini önlemekten geçiyordu. İşte bu yüzden hepimizi buradan kaçırmak için elinden geleni yapıyor, "Aryan" tarafında bize bir yer bulmaya çalışıyordu.

Sonuncusuydu, ama en azından ötekiler kadar önemliydi. Julian. Onunla da konuşmak istemiş ama sonra vazgeçmiştim. Dün geldiğinde gene zil zurna sarhoştı. Dediğine göre bir ambulansın başındaydı ve başını kaşıyacak hali yoktu. Artık yetişkin biri olduğumu söylediğinde bana bakışından hiç haz etmedim. Benden bir şişe saf alkolü saklamamı istedi çünkü ona göre komşulara bu günlerde pek güvenilemezdi. Şişeyi, gereksiz bir şekilde odanın yarısını kaplamakta olan o kocaman dolaba kilitlerken aklıma belli belirsiz Adam ve becerileri gelmişti.

Bana sorsanız kendime bile anlatması zordu ama Julian'dan nefret ediyordum. Ne kadar korkunç olduğunun farkındaydım. O babama son derece benzeyen, çok sevgili amcamdı ve hayatımızı kurtarmıştı ve hâlâ da yardım etmekteydi. Ondan bu derece nefret edişimin nedeni belki de sırf ona muhtaç olmamızdan kaynaklanıyordu.

Ah, keşke babam yanımızda olsaydı... Onunla ne kadar güvende ve iyi durumda olurduk. O ne yapacağımızı ve en kötüsü de olsa, içinde bulunduğumuz durumla nasıl başa çıkılabileceğini iyi bilirdi. Annemin de aynı şekilde düşünüyor olduğundan

şüphem yok. Onu çok özlediğini ve onun için sıkça gözyaşları döktüğünü iyi biliyorum. Geçen gece, “Neden beni yalnız bırakıp, uzaklara gittin,” diye kendi kendine mırıldandığını duydum. Bunu uykusunda söylemiş olmalıydı.

Aslında babamın burada, yanımızda olmamasından mutluluk duyuyorum. O Yahudi polisinin belli bir kısmıyla hayatta geçinemezdi. Öyle bile olsa, bu sefer buna ben dayanamazdım. Bir de her neredeyse, çok daha güvende olduğundan eminim. Sevgi bu günlerde hiç de güzel bir şey değil. İçinde bulunduğumuz bu şartlarda, etrafımızda yakınlarımızın çok fazla olmaması daha iyi. Bir kocam veya çocuğum olmadığı için kendimi çok şanslı sayıyorum. Hepsinden önemlisi çocuğum olmadığı için.

Arkadaşlarımdan yoksun olmam, eğitimimi sürdürmemin olanaksızlığı, yeraltı savaşının sürdüğünün farkındayken, bir yararım dokunmaması, bütün bunlar sinirlerime dokunmaya başladı.

12 Kasım 1942

Sophie henüz içeri girdi arka bahçeden, şarkılar söyleyerek. Son günlerde kendine bir takım arkadaşlar edindi ve günün çoğunu onlarla birlikte geçiriyor. Onun için ne iyi. Ona öğrettikleri İbranice şarkıyı dilinden düşürmüyor, o berrak sesiyle durmadan söyleyip duruyor. Thomas Mann'ın, *The Magic Mountain* (Sihirli Dağ) adlı eserini okuyorum. Anlamam için kendimi vermem gerekiyor. Çenesini kapatsın diye onu azarladım ve dilini anlamadığı bir şarkı söylediği için onunla dalga geçtim. Sophie kendini aşağılanmış hissetti ve şarkının ne demek istediğini çok iyi bildiğini çünkü arkadaşlarının bütün sözlerini tek tek kendisine çevirdiklerini anlattı. Şarkı, aşağılanarak yaşamak istemeyen ve doğdukları toprakları terk edip, Filistin çöllerinde kendilerine yeni bir vatan kurmak isteyen kız ve erkek Yahudi çocuklarından söz ediyordu.

Artık kitap falan okuyamam. Yaşamları adına ne yapmaları gerektiğini gayet iyi bilen insanları düşünüp duruyorum; ezici bir askeri güce karşı savaşılmaya kararlı insanları düşünüyorum; çok uzaklarda kendilerine mutlu bir yaşam kurmak arzusunda insanları; ya da aynı şeyi kendi topraklarında toplumsal eşitsizliğe karşı savaşıp yapanları. Ben bunlardan hiçbirini değilim. Ait olduğum hiçbir yer yok. Yoksa yaşamımın bir anlamı yok mu? Yaşamak için koşuşturup durmamın ne anlamı var ki?

Bir gün, kendi kendime karalar bağlayıp, otururken, Julian'ın saklamam için bana verdiği içki aklıma geldi. Daha önce hiç sert bir içki içmiş değildim ama hep kafa dağıtmaya iyi geldiğini duymuştum. Dolaba girdim ve içeri girebilecek herhangi biri tarafından suçüstü yakalanmamak için kapısını üstüme çektim. Şişenin mantarını çıkardım ve sek içkiyi kafama diktim. Sanki ateş yutmuştum. Bedenimdeki her hücre sanki tutuşmuş gibiydi. Sırtımı dolabın içindeki kontrplağa dayamış, acıyla kıvrılarak, kısıldığım yerde çılgınlar gibi dönüp durmaya başladım. Kontrplak birden açıldı ve kendimi karanlık bir bölmenin içinde buldum. Bunun ne olduğunu anlamam çok uzun sürmedi. Ufacık odamızda dünya kadar yer kaplayan ama yerinden oynatılamayacak kadar ağır, o koca meşe dolabın arkasına gizlenmiş, on belki de bir araya sıkıştıklarında on beş kişinin saklanabileceği bir bölmeydi bu. Leo amcanının aksine bu bomboştu ama birilerinin uğraşıp, didinerek, burayı saklanmak amacıyla yaptıklarından da hiç şüphem yoktu. Peki ,bu insanlar şimdi neredeydiler? Onlara ne olmuştu? Buraya girmeyi başaramadan yakalanmışlar mıydı, yoksa içerdeyken bulunup, zorla çıkarılıp, götürülmüşler miydi? Ama bir şekilde burası bize kalmıştı ve gene bir şeyler olduğu takdirde güvenle saklanacak bir yerimiz vardı artık. İçkiden başım dönerek dolaptan çıktım ve müjdeyi vermek için diğerlerinin yanına koştum.

Werterfassung boş evleri aramak üzere daha çok insana gereksinim duymaya başlamıştı. Fabrika işçilerinin işsiz karıları, polisler ve cemiyetten yazmanlar ara sıra zorunlu olarak göreve çağrılıyordu. Kasım ayının ortalarında anneme, bir sonraki gün sabah saat 7’de Yahudi Konseyi’nin avlusunda bulunması gerektiğine dair bir yazılı emir geldi. Grip olmuş, yorgan döşek yatmaktaydı. Tam zamanında istenen yerde hazır bulunmazsa bu bir felaket olabilir, yaşam kurtaran numarasını elinden alabilirlerdi. Onun yerine kendimin gidebileceğini fark ettim; yüzlere değil numaralara bakıyorlardı; geçerli olan insanlar değil, boyunlarındaki turuncu yaftalardı. Böylece ertesi sabah, boynumda annemin numarası sallanarak, meydanda hazır bulundum. Acı bir ayaz vardı ve kadınlar soğuktan donmuş, endişeli bir halde birbirlerine sokulmuşlardı. Hepsinin de evli olduğunu hiç sanmadığım eli yaşlarında kadınların yanında, küçücük kızlar da vardı. İçlerinden bir bana sanki tanıdık gibi geldi. *Aktion*’dan evvel onu sokakta görüyor olduğumu anımsamam biraz vakit aldı. Akşam alacakaranlığında sürür sürüşür, Leszno ceddesi boyunca bir aşağı bir yukarı dolaşır dururdu. O bir hayat kadınıydı. Çirkin mi çirkin, kaba saba ve hatta hiç de genç olmayan bu kadına kim ilgi duyabilir diye hep merak etmişimdir. Makyajsız yüzüyle artık hiç de öyle kaba saba durmuyor, aksine bitkin ve sefil görünüyordu. Acıma duygusuyla yüreğim burkuldu.

Sıraya girip, uygun adım yürümemiz emredildi. İki Yahudi polisi ve tek başına bir Alman nöbetçi eşliğinde getto kapısından geçip, dışarıdaki terk edilmiş alana girdik. Çok geçmeden bir sıra kocaman ve zengin görünümlü evin önünde durduk. İkişerli gruplar halinde evlere girmemiz, yerleri ovup, camları silmemiz istendi. Kendimi birden o hayat kadınıyla birlikte, altı odalı kocaman bir dairede buldum. Nazik ve içten bir hali vardı. İş aramızda eşit olarak paylaştık, o arka üç odayı, bense ön üç odayı alarak, temizliğe başladık.

Dairedeki eşyalar çoktan boşaltıldığından, ev yeni sahipleri-
ni bekler bir halde, bomboş duruyordu.

Yerleri ovma ve cam silmek pek hoşlandığım işler değildi. Bu işte pek ağırdım ve elime hiç yakışmıyordu ve nefret ediyordum. Daha da kötüsü, aklıma kimlere uşaklık yapmakta olduğum takılınca midem bulandı; belki Almanlar, belki de büyük bir iştahla, yaşamlarını yitirmiş Yahudilerin evlerine konmak isteyen o ciğersiz bir takım Polonyalılar. Bu yüzden doğru dürüst çalışmak, elimi tez tutmak içimden gelmiyordu. Tek başıma kalmış, derin düşüncelere dalmıştım. Kolay kolay ele geçmez bir fırsat olduğunu düşündüm. Ara sıra polislerden biri çıkıp geliyor, olup bitenle ilgileniyormuş gibi görünme zahmetine bile katlanmadan evin içine şöyle bir göz atıp gidiyordu.

Odanın içinde porselenlerin saklandığı yerde biraz mola vermek istedim. Koleksiyona yakından bir göz atmak amacıyla yere oturdum. Dolapta bazıları çok eski, bazılarıysa eşine zor rastlanır güzellikte, en iyi cins porselenden yapılmış ve sakınılmadan bolca süslenmiş harika yemek ve kahve takımları, kristal bardak takımları, paha biçilmez vazolar ve biblolar vardı. Oldum olası bu türden şeylere bayılır, onları elime alıp okşamaktan büyük keyif alırdım. Şimdi de onları alıp, yavaşçacık okşamaktan kendimi alamamıştım. Bunu yaparken, bir yandan da bir zamanlar bu tabak çanağa ve biblolara sahip olmuş, bunlardan zevk almış ama şimdi çoktan ölüp gitmiş insanları düşündüm. Pek yakında yeni sahipleri, Nazi subayları ve büyük olasılıkla aileleri de beraber, bu değerli şeyleri masalarına serecek, Avrupalılardan çaldıkları yiyecekleri büyük bir iştahla bu narin tabaklardan mideye indirecekler, Fransız şaraplarını bu şık bardaklardan kana kana içeceklerdi... Neredeyse bedensel bir acı içinde, elimden geldiği kadar ses çıkartmadan, bu nadide eşyayı birbirlerine sertçe vurarak kırmaya, kullanılmaz hale getirmeye başladım. Bu benim ilk direnişimdi. Ve de son.

Annem çok geçmeden gripi atlattı ama Yahudi Konseyi'nden gelen bir sonraki çağrıda da, onun yerine gene çalışmaya ben gittim. Bu böyle sürüp gitti. Bu pis işlere elini bulaştırmasını, polislerin salakça ettikleri laflar yüzünden hakarete uğramasını, gettoya dönüşünde Alman nöbetçilerce üstü başı aranırken, itilip kakılmasını istemiyordum. Olup bitenlerden ben de nefret ediyordum ama çok daha genç olduğumdan bu tür pisliklere göğüs germem daha kolay oluyordu. Böylece ne zaman anneme yeni bir çağrı gelse, kalkıp çalışmaya ben gittim.

Ben daha çok boş katları silip süpürmeye yollanıyordum. Çoğu pislik içindeydi. Sefil yaşanların ve en son oturanların ani yok oluşlarının izlerini taşıyorlardı. O son yaz mevsiminin güneşli bir gününde, dilencilerin paçavralarının, yorgan ve döşeklerinin anlatılması zor pisliğin içine daldım.

İş arkadaşlarımın hepsi bayan değildi. Bir keresinde genç bir delikanlıyla aynı blokta görevlendirilmiştik. Natan bir zamanlar Roman'la arkadaşlık etmiş, birlikte aynı sınıfta okumuşlar. *Aktion* başlamadan hemen önceki partiden beni iyi anımsıyordu. Bu güzel rastlantının heyecanıyla, sırtımızdaki ağır işi unutup, daireden çıkarıp arka avluda yakmamız gereken küf tutmuş tüylerin üzerine oturarak, içten bir sohbete başladık. Yanıtı pek umurumda değilmiş gibi bir tavırla Natan'a Roman'ı sordum. Yo, ta temmuzdan beri ondan hiçbir haber alamamıştı. Hemen konuyu değiştirdik. Konuşacağımız ortak o kadar çok şeyimiz vardı ki. Natan da benim gibi polis bloğunda bir "yabani" olarak yaşamaktaydı. *Aktion* sırasında o da ailesini ve iki küçük kız kardeşini kaybetmişti. O da benim gibi bir başkasının yanında zorunlu işe girmişti ama bunu yiyecek karşılığında yapmaktaydı. O da tıpkı benim gibi kime, nasıl başvuracağını bilemez bir halde yeraltı hareketinde görev almaya hevesliydi. Tabi o da öğrenimine devam etmeye can atıyordu. O pislik yığınının üzerinde otururken, gerçek bir dostluğa imza atmıştık. O sıkıcı aralık günü daha bir gü-

zelleşmişti. O berbat yer, yapmakta olduğumuz o mide bulandırıcı iş bir süre için de olsa rahatsız ediciliğini yitirmişti. İnsanın duygularını ve düşüncelerini paylaştığı bir arkadaşının olması ne güzeldi. İş günü sonuna doğru, güçlerimizi birleştirip, yaşamlarımız adına yararlı bir şeyler yapmamız gerektiğine karar vererek, ayrıldık.

Birkaç gün sonra başka bir dost çıktı ortaya. Tam çorba sırasına girmiştim ki, bir el hafifçe omzuma dokundu. Genç, inanılmaz derecede yakışıklı bir polis denizci mavisî şapkasının altından bana gülümsemekteydi. Gözlerime inanamıyordum; bu delikanlıyı ta eski günlerden tanıyordum. Savaş öncesi bizim evdeki küçük çalışma gruplarından birindendi bu çocuk. Evet küçük Danny’i, diğer çocukların neşe kaynağı oğlanı anımsamıştım. Akıllı ama varlıklı ailesi tarafından son derece şımartılmış bu çocuk sırtında, o kıvrıkcık, kız gibi sarı saçlarını ortaya koyan siyah kadife giysileriyle vara yoğa ağılardı. Bir keresinde pantolonuna çişini kaçırmış, diğerleri gülmekten çatlayacak hale gelmişlerdi. Nasıl olmuştu da şimdi bu şapkayı giymiş, bu copu beline takmıştı.

Uzun uzun sohbet ettiğimiz o günün akşamı, aynı hikâyeyi dinledim. *Aktion* başladığında Natan gibi o da hem annesini hem de babasını kaybetmişti. Bir kuşatma sırasında evlerinden alınıp, götürülmüşlerdi. O gün bir arkadaşını görmeye gittiğinden evde olmayan Daniel canını kurtarmıştı. İlk başlarda kendini tamamen yapayalnız hissetmişti ama Yahudi Konseyi’nin söz sahibi üyelerinden biri olan arkadaşının babası onu sahiplenmiş ve Yahudi Polis örgütüne girmesine yardımcı olmuştu. Benden biraz küçük ama daha uzun boylu ve güçlü bir çocuk olan Daniel, yetkili kılınıp, *Aktion*’da Alman ve Letonya birlikleri saflarında görev aldığında, daha on altı yaşında bile değildi. Boş bakan gözleri uzaklara dalarken, “Berbat bir görevdi,” dedi. “Ama bir süre sonra ayak uydurmayı öğrendim. Eğer kafan çalışıyorsa ve yürekli

biriysen, her türlü zorluğa ayak uydurabilirsin,” diye sürdürdü sözlerini, belli belirsiz bir övünç gülümseyişi yüzünü yalayıp geçerken.

Şaşkın, kuşkulu gözlerle bakarak dinledim söylediklerini. Şu son üstü örtülü ettiği söz, buz tutmuş yüreğime biraz da olsa umut verdi. Demek ki gene de, kendi yaşamlarını tehlikeye atarak, kurbanların kaçıp kurtulmasına yardımcı olan bazı soylu polisler vardı. Julian’ın, hiç tanımadıkları için bile elinden geleni yaptığını biliyorum. Daniel de bu birkaç kişiden biri olabilirdi, pekâlâ. Hiçbir şey sormadan gülücüğüne karşılık verdim ve en kısa süre içinde tekrar görüşmemiz gerektiğini söylediğinde, olmaz diyemedim.

Birkaç gün sonra beni gezdirmek üzere çıkageldi. Bu bana çok saçma gelmişti; o sıralarda gezmek dendi mi hep arka avlular, mahzenler geliyordu aklıma. Gizemli ve ağırbaşlı bir tavır içinde Daniel bana, o güne kadar hep yoksun kaldığım bir eğlence içinde, şahane bir gece yaşatacağını söyledi. Tam çıkarken, yüzünde son derece ağırbaşlı bir ifadeyle bana bir armağan verdi. Bu olağanüstü güzellikte bir kolyeydi. Arkası oymalı, ön yüzü turkuvaz ve yakut bezeli, gümüşten, çok eski, paha biçilmez bir usta işi gerdanlıktı. Büyülenmiş ve akıllı başından gitmiş bir halde, kabul edip etmeme arasında gidip geliyordum. Bunun bir zamanlar Daniel’in annesine ait olduğu farz ederek, bu mirası hak edecek kişinin ben olmadığımı düşündüm. Daniel gülerek bu gerdanlığın bir anneye, birilerinin annesine ait olduğunu, ama bunun kendi annesi olmadığını söyledi. Bunu yalnızca, *Aktion* sırasında terk edilmiş evlerden birinde bulduğunu ve karşısına çıkacak ilk güzel kıza armağan etmek üzere yanına aldığını anlattı. Dediğine göre bu kız bendim. Armağanı kabul etmekte, karşı konulmaz bir istek duydum. Daniel bir an cesaret edip cebine atmamış olsa, bu gerdanlığın bir Nazi karısının boynunu süslüyor olabileceğini düşündüm. Böylece, vicdanımın sesi gitgide kısılırken, gerdanlığı

boynuma taktım. Ama gene de, arka yollardan o gizemli eğlence yerine doğru giderken, kendimi pek iyi hissetmedim.

Burası çıka çıka, girişi kocaman bir kereste yığının arkasına gizlenmiş küçük bir bodrum katı çıktı. Dışarıdan hiçbir ses duyulmuyordu ama içeri girdiğimizde eğlenmekte olan insanların yüksek uğultusu doldurdu kulaklarımızı. Birkaç mumla aydınlatılmış bodrum, çoğu kafalarında mavi kasketleriyle eğlenmekte olan erkeklerle doluydu. Yalnızca birkaç tane bayan vardı. Kendilerini kaptırmışlar, uzunca kaba saba bir masada hep birlikte yiyip içiyorlardı. Bar olarak kullanılan bir başka masada, inanılmaz yüksek fiyatlarla satılan içki ve yiyecekler sergilenmişti, şişelerle votka, parça parça etler, lop yumurtalar, somunlarla taze etmek. Masanın yarısını, içinde enfes görünümlü pastaların olduğu fırın tepsileri kaplamıştı.

Yiyeceklerin yoğun kokusu burnuma çarptığında, başımı döndürdü. Sersemlemiş bir halde az daha bayılıyordum. Ta yazdan beri açlık çekiyordum. Ölecek kadar kötü değildi tabi ama gene de gece gündüz kendimi halsiz ve kurt gibi aç hissediyordum. Daniel olduğum yere yığılmayayım diye sıkıca omuzlarımı kavradı. Çabucak kendime geldim. Sonra dönüp bara bakan şişmanca, pasaklı bir kadınla konuşmaya başladı. Ona küçük bir demet kâğıt para uzattı. Bunun karşılığında elimize gazete kağıdına sarılmış harika iki dilim ılık elma pastası tutuşturdular. Aç bir kurt gibi kocaman bir parça ısırduğımda, Daniel ağzı açık beni seyrediyordu. Kendisinden, bu yaptığından mutluluk duyuyor gibiydi. Bana bir bardak votka almayı önerdi ama bunu kesinlikle reddettim. Biraz düş kırıklığı içinde kendine bir kadeh söyledi. İçimi sıcacık bir mutluluk kaplamış halde onun kadehiyle oynayışını izledim. Şapkasını çıkardı ve artık, mum ışığında parıltıyan o kıvrıkcık sarı saçlarıyla pek çocuksu duruyordu, o hâlâ anımsamakta olduğum şımarık küçük çocuk gibi. O masum yüzü bir anda iğrenti içinde buruştu. Sanırım votkanın kokusu rahatsız

etmişti onu. Sırf gösteri olsun diye, bana erkekliğini kanıtlamak istermiş gibi, bir yudumda kafasına dikti içkisini.

Pastamı bitirince, şaşkın gözlerle etrafıma baktım. Yiyecek ve içkilere yumulmuş kaba saba adamların ağza alınmayacak şakaları, yanlarındaki sarhoş kadınların cırlak kahkahaları sinirime dokunmuştu. Yo, biz buraya ait değildik, ne ben, ne de Daniel. Canım temiz hava almak, insanların şehvet ve zevke dalıp gittikleri bu iğrenç yerden çıkmak istedi. Geriye dönerken tek laf etmedim. Daniel'le bir daha buluşmak istiyor muydum acaba? Hâlâ bir çocuktu ama gelin görün ki, daha şimdiden eline geçirdiği o güçle ve isteklerini dizginlemekteki zayıflığıyla, felakete doğru sürüklenmekteydi. Ne ailesi ne de kardeşleri vardı onun elinden tutacak. Birden ona el uzatmak benim görevimmiş gibi geldi bana. Nasıl olacağını ben de daha bilemiyordum. Oturup, düşünmeliydim. Ayrıldığımız da Daniel'e, ben onunla ilişki kurmadıkça, beni aramamasını söyledim. Buna razı geldi ve bir sonraki hafta her akşam gettonun kapısında görevli olduğunu söyledi. Onu pencereden rahatlıkla görebileceğimi, yanına gidip onunla bir süre olsun konuşursam, çok mutlu olacağını anlattı.

Bir iki gün sonra Natan'dan çok iyi haberler aldım. Onlara, ilk başlangıçta yalnızca fizik ve matematik olmak üzere, ders vermeyi öneren bir öğretmenle karşılaştığını ama birkaç öğrenci daha bulabilirsek öğretmenin, Yunan Klasiklerini de ele alabilecekleri sözünü verdiğini anlattı. Aklıma hemen Daniel geldi. Zekâsı ve yetenekleriyle biçilmiş kaftandı. Onunla birlikte derslere girmek harika olacaktı. Üstelik kafasını yapmış olduğu o berbat işten de arındıracaktı.

Onu gettonun kapısında görmek arzusuyla, akşamı zor ettim. Pencereden onu kollamaya başladım. Sonunda onun incecik bedenini fark ettim, şişko, iri yarı bir Alman askerinin yanı başında. "Aryan" tarafından gettoya dönmekte olan uzun bir işçi kuyruğunu kontrolden geçirmekteydiler. Hemen üçüncü kattaki evimizden

bir telaş aşıya indim ve hızla kapıya doğru yürürken, gördüğüm korkunç bir manzara beni adeta olduğum yere çaktı. Daniel'i, sısk, yaşlı bir adamla itişirken gördüm. Adamın sırtından eski püskü ceketini sıyıp aldı, astarının içine iştirilmiş büyükçe bir paket buldu ve sert bir hareketle yırtıp içindekileri Arnavut kaldırımının üzerine boca etti. Korkudan aklı başından gitmiş olan adamcağız, kekeleyerek bir şeyler anlatmaya çalışıyor ya da merhamet dileniyordu. Arkası dönük, diğer işçilerle uğraşmakta olan Alman nöbetçi olayın hiç farkına varmadı. Ortalığa saçılmış olan eşyalara doğru eğilen Daniel, torbanın ve sebze paketlerinin altını üstüne getirdi. Beni hiç fark etmedi bile. Yaşlı adam, neredeyse ağlamaklı bir halde cebinden bir kâğıt para çıkardı.

Sarsılmış bir halde, ona hiç görünmeden, koşarak gözden kaybolmak amacıyla tiksinierek hızla geri döndüm. Daniel bu yüz kızartıcı hareketine tanık olduğumu fark etseydi, daha da çok utanırdım. Ama artık çok geçti. Parayı almak üzere doğrulduğunda birden göz göze geldik. Olduğu yerde titredi ve o anda gözlerinde dehşet ve utancı bir arada gördüm. Sonra, hiç beklenmedik bir şekilde, korkunç bir sırtışıla yüzü kaskatı kesildi. Copunu kavradığı gibi zavallı, elden ayaktan düşmüş ihtiyara kafa göz demeden girişti. Arkasından onu yere devirdi ve o kocaman postallarıyla, arnavutkaldırımı taşları üzerinde, çaresiz bedenini tekmelemeye başladı. Oradan kaçıp uzaklaştım ve bir daha Daniel'den ne haber aldım, ne de onu gördüm. Her şeye rağmen gerdanlığa sahip çıktım.

Aralık ayı akıp giderken, bir kız ve arkadaşım Natan'la birlikte derslere devam ettim. Öğretmenimiz orta yaşlarda, yorgun ve ürkek bir adamdı. Üç kişilik bir aileden oluşan yabancılarla birlikte oturduğu karanlık, küçük odasında "yabani" olarak yaşamını sürdürmekteydi. Bu odada oturup, aile bireylerinin meraklı bakışları altında, kendimizi logaritmaya vermeye çalışıyorduk. İlk baştaki hevesimize karşın, bu hiçbir işe yaramıyordu. Karın-

larımız zil çalıyor, her an Aktion'un yeniden başlamasını beklıyorduk. Varşova gettosunun pek yakında yok edileceğine dair tüyler ürpertici söylentiler gün be gün artıyordu.

Ailem artık gettuyu terk edip, "Aryan" tarafında saklanmaya kararlıydı. Maria teyze, ta ekim ayından beri, bazı dostlarının da yardımıyla, umutsuzca bize sığınacak bir yer bulmaya çalışıyordu. Bir yaran olduğu takdirde canını bile feda etmeye hazır bir halde, bizi esenliğe kavuşturmak için elinden gelen her şeyi yapmaya çabalıyordu. Ama bizi aynı dam altında saklama olanağı yoktu çünkü ev onun değildi. Savaş patlak verdiğinden beri büyük dedemlerin evinde oturmaktayken, artık kız kardeşi ve kocasıyla birlikte tek göz odada kalmaktaydı.

Uzun bir s reden sonra Maria teyzeyle tekrar ilişi kurmuştuk. Belirli günlerde, evinde telefonu olan ve ebelik yapan diğer kız kardeşini ziyarete gidiyordu. Maria teyze orada oturur, bizle konuşabilene dek beklerdi. Gettoda bir telefon bulmak inanılmaz zordu. Annem telefon konuşmalarını çoğunlukla, Julian'ın nöbetçi olduğu günlerde, ambulans odasından yapardı.

Ocak ayının ikinci haftasında iyi haberler aldık. Bizi, anne-mi beni ve Sophie'yi yanına almaya istekli bir aile vardı. Bir başkası, tek başına yaşayan bir kadın da, Jadwiga ve Stefan'ı yanına alacaktı. Bu olası ev sahipleriimiz bize "Aryan" soyundan olduğumuza dair sahte kimlikler sağlamayı bile üstlenmişlerdi. Bunun için bir dolu paraya ve Yahudi olduğumuza dair izlerin yok edil-diği özel vesikalık resimlerimize gerek vardı.

Bu yüzden henüz gettodan ıkamamıştık. Maria teyze o parayı elde edebilmek için her şeyden önce birkaç resim ve gümüş eşya daha satmak zorundayken, biz de gerekli resimleri sağlamaya çalışıyorduk. Bu sorun değildi çünkü bloğumuzda yaşamını, resimlerdeki insanların görüntülerini değiştirmekle kazanan bir fotoğrafçı vardı. Birkaç gün sonra, kendimi kısa burunlu ve düz saçlı bir kız olarak gördüğümde, şaşakalmıştım.

17 Ocak 1943

İşte bakın artık ben, geleceğe umutla bakan Hristiyan bir kız olup, çıktım. Hatta belki de barış dolu bir geleceğe doğru. Kendimi kandırmanın hiç gereği yok; bundan pek de hoşlandığım söylenemez doğrusu. Bu resmim en azılı düşmanlarıma bile kolaylıkla gösterilebilir ama gerçek yüzüm değil ki. Birilerinin kapalı kapılarının ardına saklanacak, sokağa bile çıkamayacak, bizi yanlarına alarak kendi yaşamlarını tehlikeye atan bu insanlardan başka kimseleri göremeyeceğim. Ve ben burada güvende ama sıkıntıdan patlayarak yaşarken, o duvarların arkasında dostlarım ve komşularım tek tek ölüp gidecek. Ve belki de ölmeden önce çarpışarak. Orada kalıp, onların içinde bulundukları kötü duruma ortak olmam gerektiğini biliyorum. İşin tuhafı, sanki Julian da aynı duyguyu taşıyor. Kaçışımızın ayrıntılarını tartışmak üzere sabah erkenden çıkıp geldi. Her şeyi planlamış. Gettoda gece vardiyasına giden işçilerle birlikte çıkacağız. Bir daha dönmek üzere. Julian asla “Aryan” tarafına kaçmayacağını, diğer Yahudiler gibi buraya ait olduğunu anlattı. Üzgün ve acı çekiyor gibi görünüyordu, sarhoş falan değildi. Sanırım sonuçta, yeraltı savaşımında yer alacaktı. Her nedense bunu ona soramayacak kadar utanç içindeydim.

O ayrıldıktan sonra kalkıp dışçıye gittim. Bu son randevumdu. Umarım savaşın sonuna dek de dışçıye gerek duymam çünkü dışarı çıkma yasağı yüzünden bütün dışlerimi kaybedip, ağrılar içinde kıvranabilirim. Bu şimdiki dışçim, daha ona ilk gördüğümünden beri zaten sinirlerime dokunuyor. Oturup, ardına kadar açık ağzımın içine bakıp durduklarından, karısı ve kayınvalidesine hiç dayanamıyorum ama gene de onları bağışlayabilirim çünkü zavallıların o günlerde başka hiçbir eğlenceleri yoktu ki. Bana her seferinde çektiirdiği ağrılardan da onu sorumlu tutamam çünkü elinde doğru dürüst alet edevat ve anestezi maddelerinin

olmaması hiç de onun suçu değildi. Asıl kafama takıp, dayanmadığım şey, el yordamıyla, beceriksizce ağrıyan dişimle uğraşırken, bir yandan da çene yapması. Durmadan sızlanıp, beslenme yetersizliğinden, can güvenliği olmamasından falan şikâyet eder, “Acaba sağ kalabilir miyiz?, Acaba sağ kalacak mıyız?” gibi sorular sorup durur. Ve her benle işi bittiğinde ve konuşabilecek duruma geldiğimde derhal, “Peki amcan ne diyor, bu işlere?” diye son ve en önemli sorusunu patlatır. Sonra da öyle durup, yanıtlımı bekler. Bunu oraya gittiğim her seferinde yapmıştır. Yani şimdi, ona ne yanıt verebilirim ki? Acaba Julian’ı Tanrı mı sanıyor? Bana kalırsa, bir Yahudi polisi yalnızca bir Yahudi polisidir ve bu içinde olduğumuz günlerde ancak diğer Yahudilerin bildiğini bilebilir. Bu yüzden bu sabah da o Tanrının cezası dışı bana gene aynı aptalca soruyu sorup, umut ve kaygı dolu bakışlarını suratıma dikince, edepsizce bir şeyler söylemekten kendimi alamadım. Ciddi bir tavırla söze, “Julian amca dedi ki,” diye başladım. “yeni *Aktion* yarın başlayacakmış.’ Bu acımasızca, utanılası bir şakaydı. Bunu dediğim için bugün bile çok pişmanım.

İkinci sürgün dalgası 18 Ocak 1943’de başladı. Naziler zorla gettoya girdiler, birçok binayı kuşattılar ve içindeki insanları Treblinka’ya sürdüler. Hastaneyi tasfiye ettiler, hastaları vurdular ve personelinin sürgüne yolladılar. Getto dışındaki fabrikalarda çalışmakta olan birçok işçiyi de, bu sürgün kervanına kattılar. Silahlanmaları yetersiz ve hazırlıksız yakalanan yeraltı örgütleri, her şeye karşın silahlı bir direniş gösterince, bu dört gün süren sokak çatışmalarına dönüştü...

Sonuç olarak bu ikinci sürgün dalgası dört gün içinde askıya alındı. Bu sürede Almanlar yalnızca 6,000 kişiyi Treblinka’ya göndermeyi başarmış, 1,000 kadar insanı da gettonun içinde öldürmüşlerdi.

Judacia Ansiklopedisi, Fasikül 16

Bu dört günü, toplam on beş kişi, gardırobun arkasında boş ve zifiri karanlık bir daracık odada, sıkış tıktık oturarak geçirdik. Aramızda her an ağlayıp yerimizi belli edebilecek üç tane ufak çocuk vardı. Ancak bu olmadı. İlk sabah dairemiz basılmış ve didik didik aranmıştı. Odamızdan gelen yoğun ayak sesleri ve sertçe, kaba konuşmalar saklandığımız yere kadar ulaşıyordu. Birisi gardıroba göz attı ve Almanca boş olduğunu söyledi. Arkasından avcılar çekip gitti. Gene sağ kalmayı başarmıştık.

Daha sonra silah sesleri ve patlayan el bombaları duyduk. Akşamüstü, tekrarlanan *Aktion*'un ilk günü sona erip de saklandığımız yerden çıktığımızda, o sabah bir avuç kadar silahlı Yahudi'nin Alman birliklerine saldırdığını öğrendik. Sokağımızda bir Nazi ve birkaç Yahudi savaşçısı öldürülmüştü. Alman çoktan götürülmüştü ama bir cesaret dışarı çıkıp baktığımda, biri kız, iki gencin bedenleri hâlâ kaldırımda, hemen kapımızın önünde durmaktaydı. İçimden gelen garip dürtüyle, yüzlerine bakmak istedim. Henüz batmış olan güneşin solgun ışığında her ikisinin de ne kadar genç olduğunu görebiliyordum. Kızın kapkara saçları kana bulanmış karların üzerine saçılmıştı. Onu tanıyordum. Hem de yakından tanıyordum. Adı Helenka'ydı. Benim gibi bir doktor kızıydı ve benden bir yaş küçüktü. Gettoda daha küçük yaşta bir "Karma" grupta eğitim görmekteydi. Arkadaşlarım ve hatta ben bile, öfke ve kıskançlıkla karışık duygular içinde onu enikonu çekiştirip dururduk. On beşinden küçük olmasına karşın bir sevgilisi vardı. Karlar üzerinde yanı başında cansız yatmakta olan, on sekiz yaşlarındaki yakışıklı, esmer delikanlı, o sevgiliydi işte. Yüreğim acıyla burkuldu. Çaresizlik içinde kıvranarak, onlar için gözyaşı dökerken, başkalarttım.

Gün içinde yakalanıp, sürüklenerek *Umschlagplatz*'a götürülen bir komşumuz, gece geç vakit sağ salim eve döndü. Bu kaçışını Julian'a borçlu olduğunu anlattı. Kullandığı ambulansı ölü-

mün kol gezdiği o yerde, bir aşağı bir yukarı sürerken, kalabalığın içinden rasgele erkek ve kadınları aracın içine saklayıp, bir fırsatını bulunca da gettoya geri getiriyormuş. Adam onun gerçek bir kahraman olduğunu söyledi. Bunu duyunca çabucak bir kara vardım. Julian hakkında yanlış bir kanıya varmış olduğumdan şüphem yoktu; yol gösterici olarak başvurulacak en doğru kişiydi. Derhal onu görüp, konuşmak istedim. Ama önce Natan'ı bulmalıydım. Savaşa katılabilecek fırsatı ele geçirdiğimizde birbirimizi arayacağımız konusunda çok önceden sözleşmiştik.

Tam gece yarısı evden fırladım ve doğru Natan'ın yanına koştum. Yabancı bir takım insanlarla paylaşmakta olduğu dairenin kapısı ardına kadar açıldı ve bomboştı. O bildik şiddet ve yağma izleri arkadaşımın trajik sonunu anlatıyordu. Natan'ı bir daha artık hiç göremeyecek, seni seviyorum deyişini duyamayacak ve büyüdüğümde aşkına karşılık veremeyecek olduğumu fark ettim. Gözlerimi kör eden bir umutsuzluğun pençesinde, karanlığın içinde saklı tehlikeleri gözardı ederek, yeraltındaki dehlizlere dalıp, hastaneye doğru yol aldım. Bina alışılmadık bir şekilde sessiz ve karanlıktı ama içinde ambulans yazıhanesinin bulunduğu bodrum katı uzantısındaki karartma yapılmış pencerelerin aralığından, ölgün bir ışık çarptı gözüme. Julian inşallah oradadır diye dualar ettim. Hiç patırtı etmeden küçücük hole girdim. Ortalarda kimseler yoktu ama kontrplak perdenin arkasından Julian'ın sesi gelmekteydi. Başka birilerinin yanında Julian'la konuşmak istemediğimden, adeta taş kestim. Bekledim. Gizlice kulak vermek gibi bir amaç gütmeden, amcamın, anladığım kadarıyla yardımcı hastabakıcılığını ve şoförlüğünü yapmakta olan başka bir adamla konuşmalarını dinledim. Kafam tam anlamıyla Julian'a söyleyecek olduğum şeylerle doluyken, onların ne konuştuklarını algılayamadım bile. Birden para saymakta olduklarını fark ettim. Geri çekildim ve duyduklarım karşısında kulaklarıma inanamadım ama hepsi gerçektir. Evet paralarını, yığınlarla,

ama yığınlarla paralarını saymaktaydılar. Önce şaşkınlık ama daha sonra dehşet içinde olan biten kafama dank etti. Ya da belki bana öyle geldi. Nefes dahi almadan, yavaşça ve sessizce geri çekildim ve bloğuma geri koştum.

Saklandığımız bundan sonraki üç günü, puslu bir şekilde, yalnızca acı ve umutsuzluklarla dolu bir karabasan olarak anımsarım. Rasgele sıkılan silahların ve patlamaların sokaktan gelen sesleri, çarpışmanın devam ettiği anlamına geliyordu. Bu arada *Aktion* da almış başını *gidiyordu*. Akşam olup da deliğimizden çıktığımızda, gündüz olup bitenler hakkında tüyler ürpertici şeyler duyardık. Getto hastanesi varlığını yitirmiş, içindeki hastalar hemen oracıkta öldürülmüş, doktor ve hemşireler ya evlerinden, ya da iş yerlerinden toplanıp, götürülmüştü.

Dişçimin başına gelenleri, bizle aynı yerde gizlenen ve olup bitenleri gözleriyle görmüş olan birinin anlattıklarına istemeden kulak misafiri olarak öğrendim. Karısı ve kaynanasıyla birlikte o küçük odasından sürüklenerek çıkartılmıştı. Bir Yahudi polisinin eşliğinde Nazi birliği odasına daldığında sanki onları bekliyormuş gibi bir hali varmış. Dışarı çıkması emredildiğinde, iki kadına paltolarını giymelerinde yardımcı olmuş, askıdan kendi ceketini almış ve dışarıda lapa lapa kar yağmakta olduğundan, galoşlarına uzanmış. Bir telaş galoşlarını giymeye çalışırken Nazi ona sıkı bir tekme atmış ve gülerek, “Bırak şunları salak,” diye kükreymiş, “galoşlarına gerek duymayacaksın artık.”

Ambulansıyla *Umschlagplatz* dolaylarında dolaşıp duran Julian, *Aktion*’dan sağ çıkmıştı. Naziler beşinci günde gettoda çekilip de, sokak savaşları dindiğinde ve sağ kalanlar saklandıkları yerlerden çıktıklarında, bizi kaçırabilmek amacıyla elinden geleni yaptı. Ne yapmamız gerektiğini söylemek üzere bize geldiğinde, yüzüne bakamadım. Bu Julian’ı son görüşümdü. Son anına kadar gettoda kaldı ve bir sonraki ilkbaharda, yıkıntılar arasında can verdi. Onun Yahudi Savaş Örgütü saflarında savaşıp sa-

vaşmadığını hiçbir zaman bilemeyeceğim. Ne de bazı kurbanların göz göre göre ona verdikleri paralara neden gereksinim duymuş olabileceğini de. Acaba bu sırf bir açgözlülük müydü, yoksa bu paraları, silah ve cephane almak için deli gibi parasal desteğe gerek duyan örgüt için mi toplamaktaydı? Bilmiyorum ve bu yüzden Julian'ı yargılayamam. Huzur içinde yatsın.²¹

Annem, Sophie ve ben Varşova gettosunu 25 Ocak 1943 yılında terk ettik. Akşamüstüne doğru ne kadar elbisemiz varsa üstümüze giydik ve ceplerine de ufak tefek eşyalarımızı doldurduk. Benim durumumu sorarsanız, anı defterimle, Roman'ın resmi vardı tabi. İşe gidiyor gibi yapacağımızdan elimizde öte beri taşıyor olmamız düşünülemezdi. Yahudi Konseyi'nin avlusunda toplanmış olan işçi kalabalığının arasına karıştık ve Julian'a bizi gettoda kaçırma sözü veren görevliye kendimizi tanıttık. Adam bizden sıranın en başına geçmemizi istedi. Çok geçmeden, pejmürde kılıklı tören alayının başını çekerek, duvardaki geçide doğru ilerlemeye başladı. Peşimizde işçiler, çabucak geçip gittik kapıdan. Artık duvarların dışındaydık. Sıra halindeki insan topluluğu ölüm sessizliği içinde, gettoyu "Aryan" tarafından ayıran boşaltılmış bölge boyunca ilerledi.

Ansızın çoktan öbür tarafa geçmiş olduğumuzun farkına vardım. Eski şehrin, dondurucu bir savaş akşamının gölgeleriyle bezenmiş ama gene de dokunaklı bir şekilde bana hiç de yabancı gelmeyen sokakları, alışılmadık derecede sessiz ve sakindi. Tektük gelip geçenlerse, binaların dibinden pür telaş, hızlı adımlarla yürürken etraflarına hiç bakmıyorlar, ara sıra göz ucuyla, onlara yasaklanmış olan kaldırımlardan uzak durup, bitkin ve mahzun

²¹ Bu kitabın ilk basımından hemen sonra, getto başkaldırısı sırasında Julian'la aynı sığınakta kalmış bir adamın yaşam öyküsü geçti elime. Adam kitabında ondan, kendi yaşamını hiçe sayarak, başkaları için elinden geleni ardına koymayan yürekli bir adam diye söz etmekte. Bu yüzden sanırım amcamı yanlış değerlendirmişim.

bir halde Arnavut taşları boyunca dolaşıp duran mavi-yıldızlı yoksulları süzüyorlardı.

Bu gün bile hâlâ, Varşova'da, Kožia ve Senatorska caddelerinin birleştiği yerde çıkıntı yaparak duran bir ilan tahtası vardır. Tam ona yaklaşıyorduk ki, gruba yol göstermekte olan rehber geriye döndü ve fısıltıyla bizden kolluklarımızı sıyırıp, sıkıca ilan tahtasına yapışmamızı istedi. Sonra geçip gitmekte olan grubun gölgesinde, bir bir ilan tahtasının çevresinden dolanarak, Senatorska Caddesi boyunca aceleyle yürüyüp, çabuk çabuk on numaralı evin açık kapısından içeri daldık. Kapının bizi kucaklayan gölgesine girdiğimizde, küçük, çömelmiş birisi sevgiyle sımsıkı sarıldı bana. Maria Teyze, "Aziz İsa, Babamız Aşkına!" diye fısıldadı, hıçkırıklar içinde. "Aziz Meryem, yardımını esirgeme bizlerden!"

DUVARLARIN DIŞINDA

DUYURU²²

Konu: Yahudi yerleşim b6lgelerini izinsiz olarak terk eden Yahudilere yardım ve yataklık etmek suçuna idam cezası verilmesi.

Son zamanlarda birçok Yahudi, kendilerine ayrılmış olan sahayı izinsiz olarak terk etmiş bulunmaktadır. şu sıralarda Varşova b6lgesinde gizlenmektedirler.

Bu durumdan dolayı duyururum ki, 15 Ekim, 1941 (UBL GS s.595) tarihli Merkezi H6k6met komutasındaki b6lgeden sorumlu Merkez Valisinin 66 numaralı emriyle, yalnızca kendilerine ayrılan yerleşim b6lgesinden bu şekilde izinsiz ayrılan Yahudiler değil, bilerek bu t6r Yahudilere yardım ve yataklık edenler de idam cezasına 6arptırılacaklardır. Bu yalnızca yataklık etmeyi ve yiyecek yardımını değil, aynı zamanda, Yahudileri herhangi bir ara6la nakletmeyi, Yahudi mallarını almak gibi birçok şeyi kapsamaktadır.

Gene bu durum nedeniyle Varşova b6lgesi halkına, Yahudi yerleşim b6lgelerinin dışında yaşamakta olan herhangi bir Yahu-

²² Josef Banas'ın Tadeusz Szafar tarafından 6evrilmiş, Scapegoats kitabında yer alan SS ve Polis Amirliği bildirisinden alınmadır.

diyi derhal en yakın polis karakoluna veya polis kuvvetlerine bildirmeleri gerekliliğini önemle duyururum...

Varşova,

6 Eylül 1942

SS VE POLİS AMİRLİĞİ

Varşova Bölgesi

Sophie'yle el ele, gözyaşlarımdan etrafımı göremez bir halde, yeni "yuva'mıza doğru Krakowski Przedmiescie boyunca Maria teyze ve annemin peşi sıra gittim. Karanlıktı, acı bir soğuk vardı. Dondurucu bir yağmur yağmaya başladı ve ısırgan bir soğuk suratıma kamçı gibi vurmaktaydı. Kaçaklar için biçilmiş kaptan bir havaydı. Burunlarımız yakalarımızın içine gömülü, kendimizi daha bir güvende hissediyorduk. Kimse dönüp bize bakmıyordu. Gerek devriye gezmekte olan Polonya polisi, gerekse ortalığı kolağan etmekte olan birkaç Nazi, berbat havadan öyle etkilenmişlerdi ki, sığınacak bir yer bulmak telaşıyla koşturmakta olan dört kişiyi fark edebilecek durumda değil gibi görünüyorlardı. Önünden geçmekte olduğumuz bir kapıdan yayılan sıcacık taze ekmek kokusu yüzünden neredeyse düşüp bayılıyordum. Sekiz gündür gırtlığımızdan, akşamdan akşama zorlukla yuttuğumuz, baştan sávma pişirilmiş bir avuç arpadan başka hiçbir şey geçmemişti. Birden, yolun sonunda bizi sırf başımızı sokacak bir yer değil, aynı zamanda dört dörtlük bir yemek bekliyor olabileceği düşüncesi sardı benliğimi. Bu fikre gülümsedim.

Nowy Swiat'dan, Swietokrzyska Caddesi'ne döndük ve çok geçmeden Marszalkowska Caddesi'ne ulaştık. Orada, iki cadde-nin birleştiği köşede, çocukluğumu geçirdiğim o yere pek yakındı gittiğimiz ev. Bizim Sienna Caddesi'ndeki evimize benzer, altı katlı, zenginlerin oturduğu görkemli bir evdi. Şansa bakın ki girişte kimseler yoktu ama, camları sıkı sıkıya karatılmış geniş mermer merdivenlere vardığımızda, ortalık ışığa boğuldu. Bu yo-

lumuzun en kısa ama en tehlikeli bölümüydü; hiç kimseye görünmeden merdivenleri çıkmak ve daireye süzülürmek zorundaydık. Bu bizim olduğu kadar, ev sahiplerimizin de gelecekteki güvenliği anlamına geliyordu. Gene şans bizden yanaydı, tek bir kişiye bile rastlamadan merdivenlerden çıktık ve ikinci kattaki dairenin zilini çaldık.

Koca ön kapı hemen açıldı. Kırışmış küçük sakalı ve bıyığıyla, uzun boylu bir yaşlı adam, “Hoş geldiniz, hoş geldiniz, sevgili bayanlar,” diye bizi kapıda sevecenlik dolu bir sıcaklıkla karşıladı. “İçeri girin, soğukta durmayın.” Küçük gözlerinin içi gülüyordu, sanki uzun zamandır hasret kaldığı çok sevgili yakınlarını karşılar gibiydi. Ev hali içinde, sırtında büzgülü, yıpranmış bir hırka vardı. Heyecan içinde bir telaş koşturup, eski püskü paltolarımızı çıkarmamıza yardım ederken, bir yandan da neşeyle, geldiğimizden beri durmadan havlayıp, zıplayan, Miki adındaki, kırma cins köpeğine laf yetiştiriyordu..

Hemen yan odadan, kendisi de bizi içtenlikle karşılamak için, sırtında kalınca bir sabahlıkla, kısa boylu, balık etinde bir kadın çıkıp geldi. Bütün içtenliğiyle ellerimizi sıkıp, Sophie’nin uzun saçlarını okşarken, “Ne kadar yorgun görünüyorsunuz,” dedi. Rica minnet bizden, kendisine “büyükanne”, beyine de “büyükbaba” dememizi istedi. Öne düşüp bizi geniş, antika eşyalarla döşenmiş odalardan geçirerek, daha küçükçe ama bize ayrılmış olan bir odaya getirdi. Bu uzunca, dar odada üç yatak ve üç sandalye ve bir masa vardı. Duvardan duvara, kalın bir halı, adımlarımızı sessizliğe boğuyor, kocaman ön pencereyi ağır, oturaklı bir perde sıkı sıkıya örtüyordu. Oda sıcacık, pek sevimliydi.

Büyükanne nazıkçe odadan ayrıldı ve sokağa çıkma yasağı başlamak üzere olduğundan bir telaş koşarak eve dönmesi gereken Maria teyzeyle bir süre baş başa kaldık. En sonunda bir araya gelmiş, öpüşüp, koklaşabiliştik. Bize değıştirelim diye tertemiz giysiler getirdi ve yıkayıp paklamak, ve enine boyuna bitle-

rinden arındırmak üzere, üzerimizdeki paçavraları alıp götürdü. Sabah ilk iş yanımıza döneceğine söz verdi. Sonra mayışmış, ne yapacağımızı bilmez, sıcak, sessizlik ve açlıktan sersemlemiş bir halde bizi odanın ortasında öyle bırakıp gitti. Ne açacak, ne de yerleştirecek eşyamız vardı, bırakın o göz kamaştırıcı gıcır gıcır bembeyaz çarşafların üzerine uzanıp yatmayı, şöyle enikonu bir yıkanmadan o antika sandalyelere oturmaya bile cesaret edemiyorduk. Zaten o şaşkınlığımızla pek uzun süre baş başa bırakılmamıştık. Çok geçmeden kapı sertçe vuruldu ve biz daha yanıt veremeden, ardına kadar açıldı. Cıvıl cıvıl, iyi görünümlü, kelli felli, kırk yaşlarını geçkin, sarışın bir bayan, titiz giyimi ve mak-yajıyla, adeta hoplaya zıplaya içeri girdi ve derhal işe koyuldu. Kendini bize Bayan Serbin diye tanıttı. “Büyük baba” ve “büyük-kanne”miz Sokolnicki’lerin dul kızıydı ve ev sahibeliğimizi yapacaktı. Evdeki diğer insanlarla tanışmak, evde kalışımızla ilgili ayrıntıları konuşmak için fazla yorgun olduğumuzu söyledi. Sabah hiç de geç olmazdı. Bunun yerine iyice bir yıkanıp, yemek yedikten sonra yatsak daha iyi olacaktı. Bu önerisini sevinçle karşıladık.

Göz kamaştırıcı banyoda, ağzına kadar sıcak su dolu küvetin içinde, çoktan unuttuğum gerçek sabun kokusunu içime çeke çeke, zevk içinde kendimden geçtim. Kendimi bir anda içinde bulduğum bu dünyanın ne yakın geçmişimle bir ilgisi vardı, ne de anlamlı bir geleceğin müjdecisiydi. Ama ne geçmiş ne de gelecek artık hiç umurumda değildi, hele sonsuza dek sürecekmiş gibi duran böyle bir anda. Yoksa çoktan ölmüş müydüm? Bu sonsuzluğa ermenin getirdiği bir mutluluk muydu acaba?

Bayan Serbin’in banyo kapısını yıkar gibi çalışı, beni gerçeğe döndürdü ve banyo küvetinin içinde acıklı bir sondan kurtardı. Akşam yemeğinin odamızda hazır olduğunu söyledi. Köy peyniri ve şekerle hazırlanmış o nefis şehriye yemeğini hâlâ anımsarım- bir an daha aç kalmak istemediğimden onları öyle

hızla yalayıp, yutmuştum ki. Daha sonra yatağa yattığımda bir türlü uyku tutmadı. Yatak çok fazla temiz ve rahattı. Konforun bu kadarına alışık değildim. Son zamanlarda yakama yapışan şiddetli öksürük nöbeti bütün uykumu alıp götürdü. Bir acı düşünceler seli, içine girmiş olduğum coşkunun son izlerini de silip süpürdü. Tanımadığım bir yerde, yabancıların arasında belirsiz bir gelecek duruyordu karşımda. Benim o acımasız ama bildik, ait olduğum dünya orada, duvarların arkasında kalmıştı. Canımı kurtarmak için kaçarken onu, mis kokulu banyolara ve yumuşacık bir yatağa feda etmiştim. Kendi insanlarımı korkunç kaderleriyle baş başa bırakıp, terk etmiştim. Gecenin çok geç saatlerinde, acı ve suçluluk duygusu içinde gözyaşlarına boğularak yataktan fırladım ve yere halıya uzanıp, soğuk ve sefaleti tekrar hissetmiş olarak, ancak uykuya dalabildim.

Bundan sonraki günlerde saklanarak yaşamının inceliklerini öğrendik. Yavaş yavaş, büyük ve oturaklı bir Polonyalı ailenin gereksinimini duyduğu ve arzu ettiği tarzda konuklar olmanın bilgeliğini ve yeteneklerini kazandık. Aile fertlerinin her birini tek tek, erdemleri ve kötü huyları, günlük alışkanlıkları ve zayıf yönleriyle tanımaya başladık. Uymamız gereken kuralları öğrendik.

Büyükanne ve büyükbaba Sokolnicki'lerle geçinmek çok kolaydı. İkisi de, son derece kültürlü ve insan halinden anlamamanın incelikleriyle bezenmiş, sıcakkanlı ve anlayışlı insanlardı. Yüksek sınıftan, eski bir Doğu Polonya ailesinin çocuğu olan büyükbaba Sokolnicki, emekli bir mimardı. Rusya devriminden önce St Petersburg'da öğrenim görmüş, sonra orada çalışmıştı. Tasarımları üst düzeyde kabul görmüş ve bizzat Çar tarafından övgüyle karşılanmıştı. Orada, bir Polonya asilzadesinin kızı olan gelecekteki karısıyla tanışmıştı. Üç çocukları Rusya'da dünyaya gelmiş ama iyi birer Katolik ve Polonyalı vatansever olarak yetiştirilmişlerdi. Aile, devrimin başlamasından hemen sonra Rus-

ya'dan kaçmış, Varşova'ya yerleşmiş ve o günden beri orada yaşamıştı. Büyükbaba, savaşın patlak vermesinden hemen önce, uzun ve başarılı bir iş hayatının ardından, iki ülke ve kültürleri arasında bir köprü oluşturarak, emekli olmuştu.

Sokolnicki'lerin evde kalmış, çıtkırıldım, orta yaşlı, büyük kızları Klara, çekingen, sessiz, minik bir fare gibiydi. Annesiyle ortak üstlendiği görevi, ev halkının gereksinmelerini sağlamaktı. Ana, kız zamanlarının geri kalanını ayinlerde geçirirlerdi. Aslında Klara bana hep bir rahibeyi anımsatmıştır ve gidip bir manastırda yaşayacağına neden kalabalık aile evinin ağır işlerini sırtlanmayı yeğlediğini hep merak etmişimdir. Bizi de yadsımadan, herkesin işine koşan, nazik, sevecen biriydi.

En küçük Sokolnicki'yi, Andrzej'i pek tanımazdık. Eve gelir giderdi ve kimseye bir sonraki gün ne yapmak istediğini söylemezdi. Marszalkowska Caddesi'nde oturduğumuz süre içinde onu ya üç, ya da dört kere gördük. Onu evden uzak tutan işin ne olduğunu ve neyle uğraştığını hiç öğrenemedik. Aslında otuz beş yaşlarındaki bu solgun yüzlü, zayıf adam ilgimi çekmiyor değildi. Bizi, safkan prenseslere hitap eden gerçek bir prensin büyüğü altında bırakırdı. Onun yan odadan gelen kahkahalarını duymaktan hoşlanır, bazen odasında tek başına söylediği Rusça aşk şarkılara bayılırdım. Esrarlı bir hali vardı ve bir gün oturup benle konuşmasını, bana sırlarını açmasını ne kadar isterdim. Ama başını kaşıyacak vakti yok gibiydi. Evde olduğu zamanlar, akli kim bilir nerelerde, tek başına otururdu. Bir süre sonra, bizim durumumuzu ilk duyanın ve bizi evlerine almakta kız kardeşini zorlayanın Andrzej olduğunu öğrendiğimde pek şaşırmışım.

Ev halkı içinde en önemli kişinin, her işin başı ve yol göstereni olanın, Sokolnicki'lerin ortanca kızları Bayan Serbin olduğu su götürmezdi. Onun ilk ismiyle çağrıldığını hiç duymadım. Annesiyle, babası ona "kızım" diye seslenirlerdi; Klara ise, saygılı bir tavırla, biraz da hayranlık duyarak ona "abla" derdi. Bu neden

böyleydi pek bilemiyorum. Bütün ev halkının Bayan Serbin'in eline baktığına hiç şüphem yoktu ama işte gene gelin görün ki, bu orta yaşlı, işsiz, dul kadının, ailesinden birçok kişiyi destekleyecek parasal gücü nereden bulduğunu kestirmek çok zordu. Bayan Serbin ne annesine, ne babasına, ne kız kardeşine, ne de erkek kardeşine ve hatta ne de kendi kızına benziyordu. Onlarla aynı kanı taşıdığına, aynı soydan geldiğine inanmak gerçekten olası değildi. Keskin, sert hali, iyi ve şen şakrak bir yaşam sürmeye olan tutkusuyla o, kendi soyundan gelenlerin bir tekinin bile inceliğine ve başka insanların halinden anlamamanın erdemine sahip değildi. Onların uysallığına karşılık olarak tam bir hoppalık ve canlılık sergiliyordu. Annesi ve kız kardeşi evde oturup, çalışır, dua ederlerken, o gününün çoğunu kuaförlerde, terzilerde veya arkadaşlarıyla kafelerde geçirirdi. Daha başından beri Bayan Serbin'in kişiliğinden rahatsız olmuştuk. Onun ağzına bakmak zorunda olmamız gurur kırıcıydı.

Ailenin üçüncü ve dördüncü kuşaktan bireyleri de aynı evi paylaşmaktaydı- Bayan Serbin'in tek kızı Musia, onun kocası ve Kizia takma adlı iki yaşındaki kızı. Bach'lar canından bezmiş, bet suratlı bir karıkocaydılar. Çok çalışıp, az kazanıyorlardı. Evin reisi yazman yardımcılığından kazandığı kuş kadar maaşıyla evini zor geçindirirken, Musia öğrenimini eş ve annelik görevleriyle birlikte yürütmeye çalışarak, kaçak kurslara katılmaktaydı.

Ev halkı içinde parasını ödemekte olan bir başka konuk daha vardı. Bunu ancak, eve gelişimizin ertesi günü kapıdan diye ardına kadar açılıp da, Maryla teyze geceliğiyle bizi kucaklamaya koştuğunda fark edebildik. Heyecanlanıp, ilk gecenin o bitkinliğiyle dayanamayarak, olduğumuz yere yığılırız korkusuyla bunu bir ertesi güne kadar bizden saklamışlardı. Kıрма Miki'yi işin dışında tutacak olursak, ev halkının son birseyi, "o kadın"dı. Hiç karşılaşmadığımız ve karşılaşmamız gereken kişi. O yalnızca bir temizlikçiydi ve mutfak işlerine yardım ederdi. Sabahın köründe

gelir, akşam yemeğinden önce giderdi. Bu kadıncağz dünyanın en dürüst ve soylu insanı olabilirdi ama, ne olursa olsun biz üç Lubowicki, yani annem, ben ve Sophie, evin değişmez kuralı olarak Sokolnicki ailesi bireylerinden başka hiç kimseyle yüz yüze gelmemeliydik. İşte bu yüzden günün büyük bir bölümünde odaya kapanır, kadın ortalarda dolaşırken, burnumuzu bile dışarı çıkaramazdık. Tuvalet ve banyoyu herkesten önce kullanmak üzere sabah erkenden kalkar, ta hava kararana dek odamıza kapanırdık. Saat altıya doğru büyükanne, kadının gittiğine ve çıkıp güven içinde “küçük odaya” gidebileceğimize dair müjdeli haberi vermek üzere hafifçe kapıyı çalardı.

“Lubowicki” adı, üzerinde “Aryan” suratlarımızın olduğu yepyeni *Kennkarten*’lerimizle (kimlik kartı) birlikte bize “Aryan” tarafına geçişimizin ilk haftasında verilmişti. Kartların üzerinde daktiloyla, Polonya’nın doğusunda, şimdilerde Rusların işgali altındaki küçük bir kasaba olan Lida yakınlarında bir malikane de doğduğumuz ve orada vaftiz edildiğimiz yazılıydı. Belgeler tabi ki sahteydi, isim de kulağa yeteri kadar Lehçe ve havalı geldiğinden, Büyükbaba Sokolnicki tarafından seçilmişti. Bütün bu belgeler, ezkaza birileri evde aile bireylerinden başkaları kalmakta olduğunu fark ederse diye düzenlenmişti. Üstelik bu kayıt pusulalarımız olmadığı takdirde, Bayan Sarbin bize fazladan kuşmanya alamazdı. Naziler veya denizci-mavisi polis²³ tarafından yakalandığımız takdirde, bu kaba saba kâğıtlar aslında bir işe yaramayacaktı. “Aryan” tarafında saklanmakta olan Yahudilerden bazıları, artık hayatta olmayan gerçek kişilerin bir zamanlar sahip oldukları geçerli kimlik kartlarını edinecek kadar şanslıydılar. Bunlar son derece pahalıydı ve bizim bunları karşılayacak kadar paramız yoktu. Aslında bizim de öyle pek dışarılara çıkma niye-

²³ Bu denizci-mavisi polis, Savaş öncesi Polonya polisi gücü emektarları odaklı olarak, Alman istilacılarca kurulmuş, Alman asıllı Polonyalılar ve Polonyalı işbirlikçileri tarafından güçlendirilmiştir.

timiz yoktu çünkü bu tipik Yahudi görünümümüzle bizi en iyi belgeler bile kurtaramazdı. Büyük dede Sokonicki'nin kabaca düzenlediği aynı türden kimlik kartı olsa da, Maryla bize göre çok şanslıydı; "daha uyumlu bir görünümü" vardı- bizim kadar esmer, bizim kadar "tipik" değildi. İşte bu yüzden ara sıra, çok seyrek de olsa, dışarı çıkabiliyor, evin içinde dolaşp, istediğinde kadınla görüşebiliyor, gerek duyduğu anda tuvalete gidebiliyordu. Aileyle birlikte yemek salonundaki antika masaya kurulup, onlarla yemek de yiyebiliyordu. Halbuki biz yemeklerimizi, günde üç öğün Büyükanne veya Klara tarafından kurulan masada yiyorduk.

Daha ilk akşamdan beri artık açlık çekmeyecek olduğumuza anlamıştım ama aynı zamanda, kendimizi rahat hissedecek kadar çok yiyebileceğimizden de şüphe ediyordum. Bu doğrudu. Önümüze konan o lezzetli, şık görünümlü yemekler bir bebeği bile doyurmazdı. Büyükanne ve Klara, her ikisi de bunun pekâlâ farkındaydılar ve yemeklerimizi getirdiklerinde hep bir ezilip, büzülürlerdi. Bu onların suçu değildi. Ellerinde olsa bize seve seve bütün bir kuzu ikram edeceklerinden şüphemiz bile yoktu. Gelin görün ki Bayan Serbin'in eline bakıyordu. Sabahleyin günlük istihkakları dağıttıktan sonra, kileri kilitler, anahtarını da cebinde saklardı. Maryla kendisinin ve ailenin olandan pek küçük bir parçayla geçiştirildiğini iddia ederdi. Gerçekten de bir gün Bayan Serbin'in odasına kaçamak bir göz attığında, şans eseri onu tuvalet masasının başında otururken yakalamıştı. Masanın üzeri dondurulmuş et, peynir ve havyar doluydu.

Bütün bunlara karşın dışarıdan yalnızca iki kişinin bizi ziyaret etmesine izin verilirdi. Maria teyze haftada iki kere bizi görmeye gelirdi ve dış dünyayla ve sevdiklerimizle aramızdaki tek bağıdı. Stefan ve Judwiga da zaten "Aryan" tarafındaydılar ve onlar da saklanarak yaşıyorlardı. Ev sahipleri, babamın savaş öncesinde şoförlüğünü yapmakta olan Bay Richter'ın boşanmış, dul

karısıydı. Eski kocasından nefret eden Zina Richter, ailemize yürekten bağlı kalmıştı. Stefan ve Ludwiga'yı, saçını süpürge edencesine bir içtenlikle bağrına basmıştı. Maria teyze durmadan onlara uğrar, gereksinmelerini sağlar, bizden de haberler ulaştırırdı. Derken haftada iki kere de bize uğrar, eksik gediğimizi tamamlar, Stefan ve Jadwiga'dan da her yönüyle bizleri haberdar ederdi. Saklanan iki yer arasında mekik dokuyup, öte beri satarak ev sahiplerimize her ay başı istedikleri onca parayı sağlamakta olan Maria teyze riskli ve yıpratıcı bir yaşam sürmekteydi. O asla savayımca, gözü pek bir kadın olmamıştı. Sessiz, yumuşak kalpli, artık elli yaşlarında bir kadın olarak, canı kadar sevdiği bu beş kişinin yaşamları adına ortaya koyduğu bu gösteriştten uzak gayret, onu birden gözümüzde bir kahraman yapmıştı. Saçları eni konu kırılmıştı, gülmek nedir bilmeyen suratı, uykusuzluk ve endişenin izlerini taşıyordu. Onun ziyaretleri bizim için haftanın olayıydı, sonu gelmeyecek gibi görünen savaş göz ardı ederek, yolunu gözlerdik.

Ara sıra çıkıp gelerek, içimize ferahlık verip, gençlik umutlarımızı yeşerten, dışarıdan ikinci ziyaretçimiz, Bay Stas Chmielewski'ydı. Bu hiç tanımadığımız insan Maryla'nın, daha doğrusu onun kaybolan kardeşinin savaş öncesinden arkadaşıydı. Çok sonraları anladım ki, ileri yaşına rağmen Stas'ı Karol'a bağlayan meğer arkadaşlıktan da öte bir şeymiş. Bu her ne idiye, Stas'ın içtenlik dolu bu bağlılığında eksiksiz ve şaşırtıcı bir vefa vardı ki bu sırf Karol'un yakın aile çevresini değil bütün uzaktan akrabalarını ve Karol Yahudi olduğundan bütün Yahudileri kapsardı; Karol'u kendi benliğinde yaşatırdı. İlk *Aktion* sırasında Maryla ve yaşlı annesi gettoda kaçtıklarında Stas, sevgi dolu bir oğul ve kardeş gibi onları bağrına basmıştı. Yaşlı kadını kendi annesinin yanına yerleştirdi. Andrzej Sokolnicki ve ailesiyle tanış olduklarından, onlarla konuşarak Marlya'yı kendi evlerine aldı. Derken kış geldiğinde, ondan yardım isteyen Maria teyzenin uya-

rısıyla aynı şeyi, hiç tanımadığı halde, bizim için de yaptı.

Daha ilk ziyaretinden beri, sanki yıllardır tanışıyor muyuz gibi, Stas'la pek iyi geçiniyorduk. Bu çok basitti. Stas iyi huylu, şen şakrak bir adamdı ve bizim ya da daha birçok kişi için yaptığı onca şey gözünü hiç korkutmuyordu. Dediğine göre tek başına olduğundan ve kendi işini görebilen annesinden başka hiçbir bağı olmadığından, bu riskleri göze alabiliyordu. İlk bir araya geldiğimizde böyle konuşmuş, annem de bizim için yaptıklarından ötürü ona teşekkür etmeye çabalamıştı.

Stas daha ilk baştan beri beni büyülemişti. Normal yaşamdan eli ayağı çektilmiş, genç arkadaşlardan yoksun bırakılmış bir durumda, yakışıklı, genç ve erkek olan herkese karşı bir hoşlanma eğilimi içine girmiştin. Stas'da bunların hepsi vardı. Otuz iki yaşındaydı, uzun boylu ve güçlüydü, mavi gözlü ve sarışındı (bundan özellikle hoşlanırdım) ve bir köylü çocuğunun içtenliğini yansıtan bir yüzü vardı. Uzun çizmeleri, golf pantolonu, tüvit ceket, yeşil tüy takılı garip şapkasıyla tam savaş zamanının modasına göre giyinirdi. Babam ve amcalarım hayatta böyle giyinmezlerdi ama umurumda bile değildi. Bu yeni ahbaplığımdan son derece mutlu, kendi kendime onun Roman'a benzediğini düşündüm. Aslında mavi gözleri ve sarışın olmasından başka ortak bir benzerlikleri falan yoktu.

Gelin görün ki Stas'ın gözü beni görmüyordu. Bir zaman sonra bu iyice su yüzüne çıktığında, kendimi biraz düş kırıklığına uğramış hissettim. Eve kapanıp oturmanın bütün cazibemi alıp götürmüş olduğunu düşündüm. Bu kuşkularımı anneme açtığımda tamamen yanıldığını söyledi. Biraz yüzü kızarak bana Stas'ın öyle kadınlara ilgi duyacak tipte erkeklerden olmadığını anlattı. Annemin anlattıklarını yanlış anladım ve iktidarsız olduğunu zannederek, Stas'a acıdım.

Kilitli kapıların ardında, kalın perdeler ve yumuşak halılarla sessizliğe bürünmüş olan yaşamımız, sabah yüzümüzü yıkadı-

ğımızdan, akşam banyosuna, yemekten yemeğe, melek gibi iki gardiyanımızın ziyaretleri arasında akıp gidiyordu. Arada kalan zamanlarda çene çalıyor, kitap okuyorduk. Okumaktan yoksun kalmayalım diye, kütüphaneden ödünç aldığı kitapları bize getirmek işini büyükbaba Sokolnicki üstlenmişti. Üst düzeyde bir edebiyat zevki vardı ve içinde bulunduğumuz bu berbat durumu bize neyin unutturabileceğini iyi biliyordu. Rus edebiyatıyla tanışmamı ona borçluyumdur. Marszalkowska Caddesi'nde kaldığım o dört aylık sürede, Leo Tolstoy ve Çehov'un eserlerinin çoğunu okumayı, Puşkin ve Turgenyev'e gönlümü kaptırmayı, hat-ta Şolokhov veya Alexsei Tolstoy gibi, büyükbabanın da pek hoş-landığı yazarlara şöyle bir göz atmayı başarmıştım.

Günlerimin tembellik ederek, bir işe yaramadan, bomboş geçmesi bayağı bir canımı sıkıyordu. Ara sıra büyükanneye ev iş-lerinde ona yardım etmeyi önerdiysem de, beni nazıkçe geri çe-virdi. Gün süresince evden çıkmama izin verilmiyordu ve akşam olup da kadın gittiğinde ev işlerinin çoğu zaten bitmiş oluyordu. Bazen sırtına yüklenmiş iki misli sorumluluktan bunalan Musia bir telaş odaya dalar, bir iki saat de olsa küçük Kizia'ya bakma-mız için bize yalvar yakar olurdu. O narin, çaresiz çocuğun ken-dini kollarıma bıraktığı, onu besleyip, sallayabildiğim, hiçbir art düşüncesi olmadan bana sevgisini belli ettiği, işe yaradığım o bü-yüleyici dönemlere bayılıyordum. Ama bir de, bizimle aynı oda-da yakalandığı takdirde çocukcağızın başına gelebilecekleri dü-şünmek, tüylerimi diken diken ediyordu.

Okumaktan sıkılıp, yorulduğum zamanlarda, saatle boyunca babamı, Roman'ı ve arkadaşlarımı düşünüyordum. Hepsini nasıl özliyordum, içim yanarak. Bir keresinde Maria teyze bana iyi bir haber getirdi. Şans eseri sokakta Hanka'nın annesine rastlamıştı. İki kadın, bütün güvenlik önlemlerini göz ardı ederek, birbirleri-ne olup bitenleri anlata anlata yol boyunca yürümüşler. Bayan K. ve Hanka ikinci *Aktion*'dan hemen önce gettodan kaçmışlar.

Dostlarının da yardımlarıyla daha güvenilir kimliklere sahip olmuşlar ve kendilerine oturulacak daha bir iyi yer bulmuşlar. Saklanmalarına hiç gerek yokmuş çünkü ikisi de basit köylülere benziyorlarmış. Bayan K. bir iş bulup para kazanmaya başlamış. Hanka ise gizli bir çalışma grubuyla derslere tekrar başlamış.

Duyduklarımdan pek etkilendim ama mutluluk kadar kıskançlık da duydum çünkü benim dışarı çıkıp bu derslere katılmam olanaksızdı. Ama Maria teyzenin getirdiği bütün haberler bundan ibaret değildi. Bayan K. savaştan önce Zula'nın dadılığı-nı yapmış biriyle karşılaşmış. Zula gettoda tek başına kaçmış; İlk *Aktion* sırasında annesini alıp, götürmüşler. Hiç zaman kaybetmeden doğru, kendisini kolları ardına kadar açık kucaklayarak evine alıp, sevgiyle bakan, yaşlı dadısına koşmuş. Ama Zula yerinde duramayan, tez canlı biri olduğundan, kapanıp sessizce evde oturamamış. Bir hafta kadar sonra, koruyucusunun bütün uyarı ve yalvarmalarına aldırmadan, temiz hava almak ve güneş altında gezip tozan insanları izlemek için kendini sokağa atmış. Yaşlı kadın korkudan yüreği ağzında, belli bir uzaklıkta, peşine takılmış. Zula dikkatleri üzerine çekmeden dolaşacak kızlardan değildi. Kıp kıp kıp saçları, güzel, soluk benizli yüzüyle herkesin ilgisini çekmiş. Onun Yahudi kökenli olduğunu anlamamak için aptal olmak gerekirdi. Çok geçmeden tembel tembel sokakta gezmekte olan üç Nazi'nin ilgisini çekmiş. Onu durdurmuşlar ve biraz konuştuktan sonra bir kapı aralığına çekivermişler. Oradan tekrar ortaya çıktığında Zula çırlıçıplakmış. Kahkahadan kırılan Almanlar geçmekte olan bir tramvayı durdurmuşlar, çıplak kızı ite kaka öne bindirip, yanına çıkmışlar ve vatmana el işaretiyle yoluna devam etmesini söylemişler. Kanı çekilmiş ve çaresiz yaşlı kadın, beyaz bedeni ve kıp kıp saçlı başının trafiğin içinde kaybolup gidişine arkadan bakakalmış. Zula'yı bir daha hiç gören olmadı.

Perdeleri çekili pencerenin arkasında bir yerlerde, gittikçe

güneşin etkin olduğu gökyüzü ve yoğun ilkbahar yağmurlarının itekleyerek uzaklaştırdığı kış etkisini kaybetmeye başlamıştı. Acılar içinde ve baygın bir halde, adı konamayan bir hastalığın pençesinde kıvranarak, zamanımın büyük bir bölümünü yatakta geçiriyordum. Eli ayağı birbirine dolaşmış olan annem ve Maria teyze ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Bir doktor çağırmak düşünülemezdi bile ama zaten benim asıl gereksinimim olan şeyin doktor değil, temiz hava ve özgürlük olduğu gün gibi ortadaydı.

Bütün o savaş yılları boyunca Maria teyze, durumumuzu yakından izleyip, bize hep yardımcı olmaya çabalayan Halina yengeyle ilişkisini hiç kaybetmedi. İçinde bulunduğum zor durumu haber alınca, kalkıp kendisine gelmemi istedi. Halina, “Aryan” tarafında yaşayan ama evde oturmayıp, direniş hareketine katılmış olan Yahudi kocası Vladek’le yakın ilişki içinde olmakla büyük bir tehlikeyi göze almıştı. Büyükanne Viera’yı tek göz oda evinde saklamakta ve kocasına, kayınvalidesine ve küçük çocuklarına destek olmak için türlü çeşitli yasadışı işler kotarmaktaydı. Bu yüzden beni birkaç günden fazla yanında tutamazdı. Ama bunun benim için büyük önemi vardı; dışarı çıkmak, başka bir yerde kalmak, her zamankinden başka insanlar görmek kim bilir ne heyecan verici olacaktı. Ancak bu konuyu önce ev sahiplerimizle görüşmeliydik. Bayan Serbin bu işe daha baştan bütünüyle karşı çıktı. Benim dışarı çıkışım ve geri dönüşümün bütün ev halkını tehlikeye atacağını ve bunun aramızda uymaya söz verdiğimiz kurallara da aykırı olduğunu söylerken, hiç de haksız değildi. Ev halkının geri kalanının bu tehlikeli girişimimde bana arka çıkması pek şaşırtıcıydı. Büyükbaba Sokolnicki, Klara, Musia ve hatta dilini yutmuş kocası bile, benim dışarı çıkmamda pek bir çekince olmadığını çünkü annem ve Sophie’nin aksine benim, daha açık renk saçlarım, renkli gözlerim ve kemersiz küçük burnumla, tam bir Yahudi gibi durmadığımı söyleyerek, Bayan Serbin’i ikna etmeyi başardılar. Gene de ne olur olmaz diye Büyükanne So-

kolnicki dalgalı saçlarını örtsün diye eski bir kep getirirken, Bayan Serbin homurdana homurdana, güneş gözlüklerini verdi. Ona göre, her ne kadar açık renk de olsa, hüzünlü, dalgın edasıyla, gözlerim gene de tipik Yahudi gözü gibi duruyorlardı.

“Bacakların da tipik Yahudi bacakları,” diye ekledi. “Uzun yağmurluğunu giyerek, onları da saklamalısın.”

Sonunda cuma akşamı, yanımda korkudan ödü patlayan ve bunu her haliyle belli eden Maria teyze olduğu halde, ev halkı tarafından kapıya kadar geçirilerek ve sanki kutuplara keşfe çıkıyormuşuz gibi Büyükanne Sokolnicki’nin el kol hareketleriyle kutsanıp, haç çıkarılarak, kapatılmış olduğum yerden çıktım. Günler çoktan uzadığından ortalık hâlâ aydınlıktı. Hava rüzgârlıydı ve mis gibi kokuyordu. Üç aydan beri açık havaya çıkmadığımdan, ilk başlarda kendimi sersemlemiş hissettim. Şehrin ana yolları boyunca yürüdük ve ben heyecan içinde etrafa bakarken, Maria teyze küçük adımlarla iki büklüm yanımda yürüyor, bir yandan da bana etrafa bakmayayım diye yalvarıp duruyordu.

“Tanrı aşkına, ne olur insanlarla göz göze gelme!”

Birden bir mağazanın vitrinine aksetmiş olan görüntümle göz göze geldim. Bu gerçekten de ben miydim? Gördüğüm şey cinsiyeti belli olmayan, garip bir yaratıktı. Ta kıştan kalma, berbat kahverengi, yırtık pırtık bir palto vardı sırtında. Kafasında resmi bir şapka, gözlerindeyse yüzünün yarısını kaplayan, insandan çok bir arıyı andırtan, kapkara güneş gözlükleri vardı. İğrenerek irkildim ve içimden Nazilere değil ama onlardan korkup, güvenli olur diye beni böyle korkunç bir hale sokanlara lanet ederek, yoluma devam ettim.

Bütün olumsuzluklara karşın, Halina’nın evinde her şey yolunda gidiyor gibiydi. Etrafına neşe saçan, iyi görünümlü, sıcacık, yürekli bir kadındı. İşçi sınıfından bir ailenin kızı olarak dünyaya geldiğinden, yaşamın günlük zorluklarıyla başa çıkmayı özümsemiş ve savaş zamanının tehlikelerine yiğitçe göğüs ger-

mişti. Beni o halde gördüğünde, gözlerinden yaşlar gelen dek güldü. Beni içtenlikle kucakladı ve hemen koridorda, büyükannem beni öyle görür de, şaşkınlıktan küçük dilini yutar diye üstümü başımı değiştirdi.

Büyükannemi altı ay öncesine göre çok daha fazla yaşlanmış ve zayıflamış buldum. Dört oğlu için duyduğu onmaz endişe yüzünden hızla çökmüştü. İçlerinde en çok Julian'ın acısını çektiği besbelliydi.

Hoş ve mutlu bir hafta sonuydu. Artık altı yaşlarında, sevimli, zeki bir çocuk olan kuzenimin arkadaşlığından büyük zevk aldım. Kısa zamanda bana kanı ısındı ve durmadan annesinin dolabından bana tatlılar taşıyıp durdu. İnanılmaz keyifliydi; uzun zamandır ilk defa karnım doymuştu. Pazar akşamı Halina beni Marszalkowska Caddesi'nde gezdirdi. Şapkayı ve güneş gözlüklerini giymemi yasakladı ve sokaklarda kendimi güvende hissetmem gerektiği konusuna beni yüreklendirdi. Bu durumda kendimi oldukça rahat hissettim.

Halina'yı bir sonraki ziyaretim 17 Nisana ayarlanmıştı. Bu sefer, sırtımda Stas'ın pazar yerinde bir tezgâhtan aldığı mevsimlik yeni deri ceket, tek başıyındım. Ilık, güneşli bir akşam vaktiydi. Kendimi gene genç ve çekici hissediyordum. Ama Halina'nın evinde bir ay öncesine göre farklı bir şeyler vardı. Büyükannem artık orada değildi., Komşuları arasında yeğenin bir parça Yahudi'ye benzemekte olduğuna dair kötü dedikodular yayıldığından, Halina evini şehrin dış mahallerine taşımak zorunda kalmıştı. Ama durum böyleyken bile, Halina her türlü tehlikeyi göze alıp, beni gezdirip, tozduurmaktan vazgeçmedi. Pazar sabahı beni bir kafeteryaya götürdü. Orada Vladek amcayla buluştuk. Bana karşı neredeyse bir yabancıymışım gibi davrandı ama, bir amcayla tekrar sohbet etmek ne olursa olsun güzeldi. Aslında bu Vladek'i son kez görüşümdü. İçinde bulunduğu gizli direniş örgütü Almanlar tarafından ortaya çıkarıldığında, Vladek'in bir Ya-

hudi olduğu saptandı ve tutuklanarak bilinmeyen bir yere, belki de bir ölüm kampına götürüldü.

Pazar öğleden sonra Halina arkadaşlarına bir parti verdi. Ona âşık olduğu pek belli olan, orta yaşlı bir avukat, neşeli bir genç kadın ve fabrika işçisi çekingen tavırlı kuzeni. Gerçekten kim olduğumu hiç saklamadan, beni onlara yeğeni olarak tanıştırdı. Halina'nın pişirdiği yemeği yedik ve bol bol votka içtik. Kendimi en az ötekiler kadar tam anlamıyla ağırlanıyor hissettim.

Bir ertesi sabah korkunç patlama sesleriyle uyandım. Büyük perhizin son pazarının hemen ertesi günüydü ve hâlâ uyku sersemi bir halde neden birilerinin İsa'nın diriliş gününü²⁴ altı gün önceye aldığına bir anlam veremedim. Ama çok geçmeden başka bir şeyler döndüğünü fark ettim. Şiddetli makineli tüfek sesleri geliyordu kulaklarımıza. Halina üstünde sabahlığıyla, olup biteni anlamak için sokağa fırladı. Sıkıntı içinde geri döndü. Getto duvarlarının arkasında şiddetli bir savaş sürmekteydi.

Yoğun çarpışma sesleri bütün gün sürdü. Akşam Halina'dan ayrılıp, Marszalkowska'ya dönerken, göğün dumanlarla kaplı olduğunu gördüm. Burnuma gelen keskin yanık kokuları bana Varşova'nın kuşatıldığı günleri anımsattı. O sıralar diğerleriyle birlikte sıkıntı içinde, tehlikedeydim. Şimdi ise orada dikilmiş, utanılası bir güven içinde, duvarların arkasındaki insanlarımla umutsuz savaşımı izliyordum. Eve vardığımda, yaşlı Sokolnicki'ler, Klara ve Bach ailesi salonda toplanmış dualar ediyorlardı. Yüzlerinde ölüm korkusu vardı.

Ardı arkası kesilmeyen patlama ve makineli tüfek seslerinin sürüp gittiği bundan sonraki günlerde gelen haberlerin hiçbiri diğerini tutmuyordu. Bütün bunların nasıl başladığını kimse bilmiyordu ama çok geçmeden gettoda bir direnişin, bir başkaldırının başladığı herkesçe kabul edildi. Bunun çok süremeyeceği, bir

²⁴ Paskalya Yortusunun sabahında havai fişek atılan bir Polonya geleneği.

avuç umutsuz savaşının korkusuzca başlattığı bu patlamanın bir iki gün içinde ezici Alman askeri gücünün önünde boğulup gideceği gün gibi ortadaydı. Ama savaş uzadı da uzadı. Getto alevler içindeydi, getto savaşıyordu.

Sokolnicki'lerin o ilk şoku üzerlerinden atmaları en az birkaç gün sürdü ve gene suratları asık bir halde günlük işlerine geri döndüler. Büyükbaba kütüphaneye giderken, büyükanne gene toz almaya ve t yapmaya başladı, bir yandan Yahudi savaşçıların ruhları adına fısıltıyla İsevi dualar ederek. İnsanların alevlerin içinde yanarak öldüklerine, anaların kucaklarında bebekleri, kendilerini yanan evlerinin pencerelerinden attıklarına ve onlarca direnişçinin saklandıkları yeraltı dehlizlerinden sürüklenerek çıkarıldıktan sonra hemen oracıkta kurşuna dizilerek ldrldklerine dair korku, yürek dayanmaz hikyelerin yanı sıra, Paskalya Yortusu ve o günkü kutlamalar için nereden yiyecek bulunabileceği gibi konular da ailenin günlük sohbetleri arasında yavaş yavaş yerini almaya başlamıştı.

Günlerimiz bomboş, gecelerimiz uykusuz geçiyordu. Gece geç vakit, bütün ev halkı uykudayken, annem, Sophie ve ben gizlice salona süzülüyor, balkon kapısını açıp gökyüzünü seyreliyorduk. şehrin kuzey tarafını silip sprmekte olan kızıl alevler yüzünden gök kıpkırmızı görünüyordu. Ara sıra, bir makineli tüfeğin keskin takırtısı aşağıdaki ıssız sokakların sessizliğini bozuyordu. Aniden kuzeyden esen sert bir rüzgâr, kömürleşmiş öte be-riyi uçurarak, sokağı çöplüğe çeviriyordu.

Paskalya Cumasında Bayan Serbin benden mutfakta kendisine yardım etmemi istedi. "Kadın" bayram iznine çıkmıştı ve ortada yapılacak, son olaylar yüzünden el sürülmeden kalmış, bir sürü iş vardı. Bu yüzden evdeki bütün bayanlar, Bayan Serbin'in yönetimi altında geniş, ferah mutfağa doluşmuş, çalışıp duruyorlardı. Başka bir zaman olsa, yumurta tokuşturmaya, kuru üzüm ayıklamaya ve henüz pişmekte olan pastanın nefis kokusunu içi-

me çekmeye bayılırdım. Ama nedense bu sefer, elim iş görürken, aklım çok uzaklardaydı. Bir grup insanın verilen işi zamanında bitirmek için giriştikleri uğraşın sonucu oluşan o hava sinirlerime dokundu. Ama gene de tek başına bir odada oturup, hüzünlenip durmaktan iyiydi.

Paskalya günü aile bizi akşam yemeğine, masalarına davet etti. Elimden geldiğince güler yüzlü olmaya, insanların keyfini kaçırmamaya çalıştım. Masanın etrafında toplanmış insanların hiçbirinin tadı tuzu yoktu ama hiç olmazsa o akşam gettoda olup bitenlerin konuşulmaması gerektiğine dair sessiz bir uzlaşmaya varılmıştı. Kafam hep orada olduğundan kendimi zor tutuyordum. Annemle Sophie de benim gibi rahatsızdılar. Son tabaklarımızı bitirir bitirmez odamıza çekildik.

Stas Paskalya Pazartesisinde bizle birlikte olmayı önerdi ve en güzel tüvit ceketini sırtında, üstü başı bakımlı ve şık ama yüreği daralmış bir şekilde daha sabahtan çıkageldi. Öyle değilmiş gibi görünerek, elinden geldiği kadar bizleri neşelendirmeye çalıştı. Hatta, bizlerin kafasını dağıtmak, bize acılarımızı unutturmak için yanında birkaç plakla, gramofonunu da getirmişti.

Güçlü bir ses, “Rosamunda, sen buraya kuzey rüzgârıyla geldin,” (Rosamunda, you came with the northern wind) şarkısını söylüyordu.

Kuzeyden yükselen simsiyah duman bulutları, ışıltılı gökyüzünü karartmaktaydı. Yoğun bir kurum yağmuru şenlikli şehrin üzerine düşüyor, duvarlara ve kaldırımlara yapışıyordu. Varşova'nın kiliselerini dolduran insanlar neşe içinde “Alleluia!” diye bağırışıp, eğleniyorlardı.

Getto başkaldırısı üçüncü haftasına girdi.

Şehrin dört bir yanına asılan Nazi posterleri Polonyalılarından, ister yeni, isterse daha önce kaçmış olsun, “Aryan” tarafında saklanmakta olan Yahudileri ele vermelerini rica ediyordu. Gittikçe artan bir ölüm korkusu bizi birbirimize kenetledi. Şehir-

de güvenlik kuralları sertleştirilmişti. Dışarı çıkıp dolaşmam düşünülemezdi bile.

Bir keresinde gece yarısı hava saldırı sirenleri duyduk. Müt-tefiklerin bombardıman uçakları ta yükseklerde homurdanarak şehrin üzerinden geçiyorlardı. Çok geçmeden uzaklardan yoğun patlama sesleri gelmeye başladı. Alman uçaksavarları anında şiddetle karşı saldırıya geçti. Aynı evi paylaştığımız insanlar sakin bir şekilde, çabucak sığınağa indiler. Komşular görür korkusuyla biz aşağıya inmedik. Yaşlı Sokolnicki'ler de yanımızda kaldılar. Büyükanne dualar mırıldanırken, büyükbaba şakadan kırma köpeğinc laf yctiştiriyordu ve hepimiz o anda büyük bir mutluluk duyuyorduk çünkü uzun zamandır beklemekte olduğumuz destek ve misilleme sonunda gökten üstümüze yağıyordu. Ertesi gün Rus topçularının çok stratejik bir Alman üssünü yerle bir ettiğini ama bu arada Polonyalıların arasından da bir epey kayıp olduğunu öğrendik.

Hava saldırısının üstünden çok geçmeden, getto savaşı nihayet sona erdi. 15 Mayıs'ta Almanlar, Varşova Yahudilerine karşı kazandıkları zafere dikkatleri çekmek istercesine, Tlomackie Caddesi'ndeki sinagogu havaya uçurdular. Sağ kalanlara karşı yürütülen insan avı gitgide güçleniyor, yoğunlaşıyordu.

Gecelerim acı düşünceler, korkunç düşler arasında işkenceye dönmüştü. Bir keresinde Roman girdi rüyama. Birlikte minicik bir odada yaşıyorduk. Hem Nazilerden, hem de aynı yatakta yattığımızı görmesinler diye komşulardan saklanıyorduk. Uykumda kapı yıkılırcasına vurulunca dehşet içinde uyandım. Tan vaktinin alacakaranlığında Bayan Serbin'i gördüm. Siyah şapkalar ve siyah deri ceketler giymiş üç uzun boylu adam onu kenara itip odaya daldılar.

Bayan Serbin, "Kâğıtlarınız Bayan Lubowicki?" diye bağırdı. "Bu baylar sizin *Kennkarten*'lerinizi görmek istiyorlar."

Kafamda onları ansızın tanımanın şimşekleri çakınca, yüre-

ğim burkuldu: Gestapo! Sonum gelmiş, ölüm yatağıma girmişti. Annem titreyen elleriyle, hep yatağının yanındaki çantasında sakladığı kimlik kartlarını derhal onlara uzattı. Adamlardan biri ışığı yaktı ama kimliklere bakmadı: doğrudan annemin korkudan kireç gibi olmuş suratına bakarken, diğer ikisi dikkatle beni ve Sophie'yi inceliyorlardı.

Sonuç olarak, “Bunlar Yahudi,” dediler.

İlk adam buz gibi soğuk bir tavırla, “Derhal çıkın yatakları-
nızdan, bizle geliyorsunuz,” dedi. Lehçe konuşuyordu.

Toparlanalım diye bize beş dakika verip, Bayan Serbin'i de yanlarına alarak, odadan çıktılar. Kadın bir süre sonra, kıpkırmızı bir yüzle geri gelmişti.

“Para,” diye soludu, “Onlara para verirseniz, sizi bırakacaklar. Bayan Lubowicki bunu yapmalısınız, hepimizin selameti adına onlara istedikleri parayı vermelisiniz.”

Annem biraz daha rahatlamış halde, “Ne kadar?” diye mırıldandı. “Üstümde hiç para yok ki.”

İstedikleri tutar 100,000 zloti kadardı. Bu, sağlamamız olanaksız bir servetti. Maria teyze gittikçe suyunu çekmiş olan elindeki malları satsa da bunun yarısını bile toplayamazdı. Ama burada belli olan bir şey vardı ki, bu üç adam Gestapo'dan falan değildi. Bunlar besbelli, ne kadar tehlikeli de olsa, yüz yüze görüşülmesi gereken şantajcılardı. Kendini toparlayan annem yürekli bir şekilde onlarla yüz yüze görüşmeye karar verdi. Şöyle bir üstüne başına çeki düzen verip, cesaretini topladıktan sonra, o akıcı Almanca'sıyla şantajcıların başıyla konuşmaya başladı. Adam aptalca suratına bakıp, söylenenlerin bir kelimesini bile anlamadı. Bu annemi davasında bir adım öne çıkardı. Kısa bir süre sonra istenen tutar 40,000'e kadar düştü. Koşullarda anlaşmaya varılmıştı; adamlar parayı almak üzere üç gün içinde geri döneceklerdi. Bir telaş çıkıp gittiler.

Kaybedilecek bir an bile yoktu; sığınağımız artık bizim için

güvenli olmaktan çok uzaktı ve gerek kendimiz, gerekse de ev sahiplerimizin iyiliği adına, olabilecek en kısa sürede orayı terk etmeliydik. Büyükbaba Sokolnicki hiç vakit kaybetmeden Maria teyzeyi eve çağırdı. Zavallı kadın etekleri tutuşmuş bir halde, ağlayarak derhal çıkageldi. O ve Bayan Serbin'le oturup, çıkar bir yol bulmaya çalıştık. Biz şöyle aradan bir çıktığımız takdirde, Maria teyze bir şekilde istenen fidyeyi toparlayabilir ve Bayan Serbin de bu haydutlarla yalnız başına daha rahatlıkla başa çıkabilirdi. Tamam da, nereye gidebilirdik ki?

Kısa sürede ortaya çıkan gerçek, Halina da o sırada uzaklara gittiğinden, geçici olarak sığınma isteğinde bulunabileceğimiz tek insanın, zaten Jadwiga ve Stefan'ı da küçük dairede saklamakta olan kadın, Zina Richter olduğuydu. Onun fikrini soracak, hatta geldiğimizi haber verebilecek kadar bile zamanımız yoktu aslında. *Hemen* yola koyulmalıydık.

Güzel bir gündü, Yahudi avı almış başını gidiyordu, korku dolu gözlerimiz her zamankinden daha Yahudiydi. Son derece sıkıntılı bir halde kara kara, bunu nasıl yapacağımızı, Zina'nın evine sağ salim nasıl ulaşabileceğimizi düşünüyorduk. Şaşırtıcı bir şekilde en iyi fikir Klara'dan çıktı. Dediğine göre o sıralar Varşova sokakları her zaman olduğundan daha çok yaralı insanla doluydu; birçok insan da son bombardımanda kaybettikleri yakınları için yas tutmaktaydı. Kafasından ne geçirdiğini hemen anladık.

Büyükanne Sokolnicki, o dünyaları alabilecek genişlikte sandıklarının içinden, kaybettiği yakınları için yas tuttuğunda kullandığı siyah bir şapkayla, siyah bir peçe bulup çıkardı. Klara ilk yardım çantasını kapıp getirdi. Annem yas tutmakta olan kadın rolünde yüzünü gözünü siyah peçenin arkasına saklarken, burnu da olmak üzere yüzünün yarısı sarılıp sarmalanan ve kara gözlerinden yalnız biri sargıların arasından hüznle bakan Sophie yaralıyı oynayacaktı- o durumda hüznü bakmakta ne kadar haklıydı. Çabucak benim kılık değiştirmeden gitmem gerektiğine

karar verdik. Büyükbaba aşağıya indi ve istila altındaki Varşova'da o sırada taksi bulunamayacağına göre, sürücüsü arkada oturan iki tekerlekli bir araba çağırttı. Sonra bir telaş, bizi ilk olarak bağırklarına basmış olan aileyle vedalaşarak, bilinmeyene doğru yola çıktık.

KAÇIŞ

Atlar anayollar boyunca yavaşça ilerlerken, nallarının sesi geliyordu kulaklarımıza- klip-klop, klip-klop. Arkası bize dönük, yüksekçe yerinde oturmakta olan yaşlı arabacının bayağı bir sesli iç geçirişlerini duyuyorduk. Etraftan gelip geçenler bizlere acıyarak bakıyordu. İşte ancak arabada öyle saf saf oturmuş giderken farkına varmaya başlamıştık, ne berbat bir durumda olduğumuzun. Şantajcıların nasıl olup da izimizi bulduğunu bilmiyorduk (hiçbir zaman da öğrenemedik zaten); besbelli ki, parayı ceplerine bir koydular mı bir daha ne bayan Serbin'i ne de Maria teyzeyi asla rahatsız etmeyeceklerdi. Şu anda bile çaktırmadan peşimizden geliyor ve böylece Zina'nın, Stefan'la Jadwiga'nın da saklanmakta oldukları evinin yerini saptamak üzere olabiliyorlardı. Nereye gitsek bize yardım elini uzatan insanların da başını derde sokuyor, onları da tehlikeye atıyorduk.

İki yavaş, üç hızlı vuruş. Ön kapı yavaşça, çekinceli bir şekilde açıldı. Bir çift güzel göz dehşet içinde bizlere bakıyordu. Derken Jadwiga müthiş bir çığlık attı. Sanki düşüp bayılacakmış gibi bir halde bizi içeri aldı ve kapıyı kilitledi. Seslendiği Stefan da en az onun kadar korku içinde görünüyordu. Zina evde değildi.

Bu, ta ocak ayında gettoyu terk ettiğimizden beri ilk bir araya gelişimiz olduğundan, bir an için duygusallaştık. Lakin, çok

uzun sürmedi bu. Zina'nın mutfağında oturup kendi yaşadıklarını ayrıntılarıyla anlatmaya başlamadan Stefan'la Jadwiga'nın tüyler ürpertici hikâyesini dinledik.

Bir sabah önce Zina, yarım gün çalıştığı temizlik işine gitmiş ve bir daha hiç dönmemişti. Giderek artan bir endişe içinde, umutsuzca onun dönüşünü beklemişlerdi. Sokağa çıkma yasağı başladığında başına ciddi bir iş geldiğini anlamışlardı. Üstelik karınları açmış ve Zina'nın alışverişten dönmesini beklemek zorundaymışlar. Kalkıp mutfakta ve Zina'nın yatak odasında yiyecek bir şeyler aramaya başlamışlar. Sonra birden başucundaki komodinın üzerinde, yarısı dolu bir enjektör ve kırık bir morfin ampülü bulmuşlar. Ansızın kafalarına dank etmiş. Zina bir bağımlıymış.

Onunla bir süre birlikte yaşayınca, bir şekilde dengesiz bir insan olduğunu fark etmişler. Gün içinde değişik davranış şekilleri göstermekteymiş ama onlar bunu yalnızlığına, bir erkeğe duyduğu özleme veya içki bağımlılığına yormuşlar. Gerçeği öğrenince akılları başlarından gitmiş. Eğer yolda giderken, savaş zamanı Varşova'sında herkesin başına gelebileceği gibi yakalanıp, tutuklandıysa bir parça morfin için her şeyi yapabilirdi. Dü-rüst, sevgi dolu bir kadındı ama uyuşturucunun pençesinde kıvrılırken sırf serbest kalsın diye evinde sakladığı insanları ele verebilirdi. Stefan'la Jadwiga'nın bir an önce evi terk etmek zorunda oldukları apaçık ortadaydı. Tabii biz üçümüzün de. Ama gidecek hiçbir yerimiz yoktu. Kısılp kalmıştık.

Zina bir sonraki akşam çıkageldi. Son derece bitkin ve berbat görünüyordu. Sophie, annem ve beni karşısında bulunca göz yaşlarına boğuldu. Durmadan, "Özür dilerim, özür dilerim," diyerek tek tek hepimizi öptü ve kendisini odasına kilitledi. Bir süre sonra daha bir toparlanmış halde geri döndü. Son altmış saati nerede geçirdiğinden hiç söz etmedi.

Ertesi sabah Zina her zamanki gibi çıkıp, işe gitti. Jadwiga

dün bir cesaret çıkıp alışveriş yaptığından, karınlarımız toktu. Ama gittikçe artan gerilim hepimizi sinir küpüne çevirmişti. Kapı her çalındığında yerimizden ayağa fırlıyorduk.

Aslında bu özel bir kapı vuruş tarzıydı, iki yavaş üç hızlı vuruş; kapıdaki Maria teyzeydi. Solgun ve bitkin görünüyordu ama getirdiği haberler güzeldi. Son bir buçuk gün içinde büyükbabadan kalan resimleri satmayı başarmış ve şimdiden şantajcılarının istediği paranın üçte ikisini doğrultmuştu. Geri kalanı birine borçlanmayı tasarlıyordu. Bu arada bayan Serbin, o gün geç vakit bizi yeni, güvenli bir yere yerleştirebilecek biriyle ilişkiye geçmişti. Bu adamla buluşma yeri ve zamanı ayarlanmıştı bile. Maria teyzenin ayrıntılardan hiç haberi yoktu; adamın kim olduğunu, bizi nereye götürmek niyetinde olduğunu ve ne süreyle ve kaç paraya bunu yapacağını hiç bilmiyordu. Elimizden gelen tek şey, ona güvenmekti, o kadar.

İyi veya kötü bu sorun çözümlendiğine göre derhal karar vermek zorunda olduğumuz başka bir şey vardı. Hiç paramız kalmamıştı. Sıra artık, annemin uzun yıllardır kötü günler için sakladığı son şeye gelmişti. Bu, üzerinde paha biçilmez kocaman bir elmas taş olan, platin bir yüzüktü. Varlıklı bir aile içinde doğup, büyümüş olmasına rağmen, annem son derece alçakgönüllü bir kadındı. Tabi ailenin ona doğum günlerinde armağan ettiği bir sürü harika, ufak tefek mücevheratı vardı ama onları pek nadir takardı. Üstündeki tek süs eşyası evlilik yüzüğü ve küçük altın bir saatti. Bu elmas yüzük falan gibi görmemişçesine pahalı şeyleri asla takıp, takıştırmazdı. Ayrıca takmasının da bir anlamı da yoktu. Babam savaşın kapıda olduğunu fark ettiğinde, ileride aileye paradan daha çok güven sağlayabilir diye uzun yıllar zorluklara göğüs gererek çalışıp da elde ettiği bütün birikimlerini bu son derece pahalı elmas yüzüğe yatırmaya karar vermişti. Haklıydı. O kötü günler gelip çatmıştı. Annem hep sutyenininde içinde sakladığı, küçük keten torbacıktan elmas yüzüğü çıkararak, satsın diye

Maria teyzeye uzattı.

Zavallı teyzemin, pahalı şeylerden hep eli ayağına dolaştığından, bir telaş onu kendi sutyenine sakladı. Bu arada Stefan'la Jadwiga'nın da ivedilikle sığınacak bir yer aramakta olduklarını öğrendi. Sanki yüreğine incekmiş gibi bir hali vardı. Derken hiç umulmadık bir şey oldu: gökten bir koruyucu melek iniverdi aniden. Kapının iki kere yavaş, üç kere hızlı çalındığını duyduk. Az sonra pek çıkartamadığımız candan görünümlü bir kadın, içtenlikle ellerimizi sıkmaktaydı. Kendini Zina'nın ablası, Bayan Koterba diye tanıttı bizlere. Bu kadar insanı sıkış tıkış bir dairede görmekten biraz kafası karışmış gibiydi ama çok geçmeden hepimizin kimler olduğunu kestirdi.

Bayan Koterba hiç zaman kaybetmeden, kendini oraya atan rüzgârın ne olduğunu anlattı. Zina son zamanlarda, Koterba'ların yakın bir dostuyla aşk ilişkisine girmiş. Adam geçen gece hiç haber vermeden, konuşmak üzere onlara gitmiş. Zina'nın bir bağımlı olduğunu fark ettiğinde buna çok bozulmuş. Anlattığına göre, morfinden uzak tutmaya çalışarak, safça bir davranışla onu kendi tedavi etmeye kalkmış. Onu iki gün, iki gece evinde, kendi odasına kilitlemiş ve bağımlılığın ne tehlikeli bir şey olduğunu ona evinde göstermek için elinden geleni yapmış. Zina berbat bir halde onu tekmeleyip, ısırarak, ağlayıp, sızlayarak, saçma sapan laflar etmiş. Dairesinde sakladığı Yahudiler olduğu, kendisini kilitlediği takdirde açlıktan kırılacakları gibi anlaşılması zor bir şeyler gevelemiş. İsterse, yalan söylemediğine inanması için evine gidip, kendi gözleriyle bakmasını istemiş. Hatta ona, içeri alınabilmesi için kapıyı nasıl vurması gerektiğini bile tarif etmiş. Adam kalkıp gitmemiş ama Zina kendine gelip, sakinleştiğinde, onu serbest bırakmış. Sonra da kalkıp, kendisine destek olsunlar diye Koterba'lara gitmiş.

Bu anlatılanlara Bayan Koterba şaşırarak, Ne Zina'nın bağımlı olduğundan, ne de evinde Yahudileri sakladığından haberi

varmış. Aslında ikinci anlatılandan şüphe etmekteymiş çünkü Zina'nın bizim aileye ne kadar derinden bağlı olduğunu biliyormuş. Ama aklından geçenden adama hiç söz etmemiş ve Zina'ya destek çıkacağını söyleyerek, onu neşelendirmeye çalışmış. Delikanlı gittikten sonra karı koca sabaha kadar oturup, ne yapabileceklerini düşünmüşler. Kadıncağız sonunda, gerçekten evde sakladığı kimse var mı, yok mu diye bakmak için kalkıp evine gitmeye karar vermiş.

İşte karşımızda duruyordu, bütün kararlılığı ve işbirirliliği ile duruma bir çare getirmek üzere. Ona göre Zina bir hastaneye yatmalı, bağımlılık tedavisi görmeliydi. Öyle yapmayıp evde kalırsa bile, artık güvenilir biri olmadığından, onun çatısı altında saklanma çok tehlikeli olurdu. Bayan Koterba ve iyi yürekli kocası, evlerine alıp, sığınmalarını sağlamak üzere kapılarını, ama yalnızca bir çiftte olmak üzere, açmaya hazırđılar. Orada beş kişiyi birden karşılarında bulmayı akıllarından bile geçirmemişlerdi. Biz, şaşkın ve duygulanmış bir halde çabucak, asıl korunmaya Jadwiga ve Stefan'ın gereksinimi var deyince, Bayan Koterba rahatlayarak, şöyle bir iç geçirdi.

Ayrıntılar derhal ortaya kondu. Zina'nın, ne onun ziyaretinden, ne de Stefan'la Jadwiga'yı evine alıyor olduğundan haberi olmamalıydı. İşt en döndüğünde ona bir yalan kıvırıp, beşimizi birden konuk edecek bir yer bulduğumuzu, bu yüzden birlikte saklanmaya karar verdiğimizizi, ama bunun Zina'nın küçücük daireesinde olanaksız olduğunu ona anlatacaktık. Güvenli olsun diye Jadwiga ve Stefan bizden sonra yarım saat daha bekleyecek ve sonra çıkıp, doğru Kosterba'ların evine gideceklerdi. Buna karar verdikten sonra Bayan Kosterba bizlere iyi şanslar dileyerek evden ayrıldı.

Şayet Walicow Sokağı sakinleri o akşam saat tam altıda pencerelerinden dışarı baksalardı, karalar giymiş bir dul, yaralı bir çocuk ve hafiften Akdenizli gibi duran genç bir kızın kapıdan çı-

kıp, köşeye doğru seğırttiklerine tanık olurlardı. Belki de birileri görmüş ve o siyah peçenin ve beyaz sargıların ardında kimlerin olduğunu merak etmişlerdi. Yine de bu üç ne idüğü belirsiz görün-tü, hiçbir engelle karşılaşmadan, yola koyulmuşlardı. Yolcu kol-tuğunda düzgün giyimli bir adamın yayılıp oturduğu bir fayton köşede beklemekteydi. Beklemekte olduğu bayanı fark edince, eliyle çabucak gelmesini işaret etti.

Şehrin içlerine dalıp, ırmağa doğru ağır aksak ilerledik. Adam belki de biraz ürkek olduğundan, suratsız, sıkı ağızlı biriy-di. Sadece bir kere, gitmekte olduğumuz yerin adresini vermek ve anneme, kendini ev sahibesine dul bir polis binbaşısı karısı olarak tanıtması gerektiğini bildirmek için fısıltıyla konuştu. Ev sahibesinin adını bile söylemedi. Annem endişe içinde, “Bizim gerçekten kim olduğumuzu bilmiyor mu?” diye sordu. Adam, “Bundan ona söz etmenize hiç gerek yok,” diye hırıldayarak kes-tirip attı ve sonra arabayı durdurup, indi.

Bundan sonra birkaç dakika daha ağır aksak yol aldık. Poni-atowski Köprüsüne geldiğimizde arabacı arabayı durdurdu ve, “İşte geldik, bayanlar,” dedi. Annem parasını ödedi, adam şapka-sının ucunu tutarak bizi selamladı ve gene ağır aksak çekip, gitti. Uzun zamandır görmediğimiz ırmağın parıltısı karşısında gözle-rimiz kamaşmış bir halde kendi başımıza kalakalmıştık. Savaştan hemen önce, çok önemli insanlar için inşa edilmiş bir dizi mo-dern bina, köprüye karşı, ırmak boyunca uzayıp gidiyordu. İçle-rinden biri yuvamız olacaktı.

Asansör bizi göz açıp kapayana dek yedinci kata çıkarıver-di. Kapıyı açan kişi, fıldır fıldır gözleriyle, yaşını hiç belli etme-yen, solgun benizli ufak tefek bir kadındı. Hiçbir şeye aldırmayan rahatlığı içinde bizi coşkulu bir şekilde karşıladı. Kapıyı arkamız-dan kilitledikten sonra, hemen bize olması gerekenden soğuk ge-çen mayıs ayı yüzünden hastalandığından, evden uzakta tren yol-larında çalıştığından ve yalnızca hafta sonlarında evde kalabildi-

ği için, cumartesiye kadar göremeyeceğimiz kardeşinden dem vurdu. Bizi “odamıza” götürürken, yol boyunca koridorlardan giysileri toplamayı, parmak uçlarıyla toz almayı ve burnunun ucunda çıkmış olan bir sivilceyi aynada yakından incelemeyi becerdi. Ne sorulan bir soru, ne de istenen yanıtlar vardı.

“Hava soğuk, çok soğuk bir tanelerim, bildiğiniz gibi bu günlerde merkezi ısıtma sistemi hiç çalışmıyor. Keyfinize bakın, bir tanelerim, bir tanelerim, evinizdeymişsiniz gibi hareket edin, ne olur. Geç mi yatarsınız? Hayır mı? Hiç fark etmez canımın içleri. Erken yatarsanız iyi olur. Ben geç vakitlere kadar oturur, sonra da sabah geç vakitlere kadar uyurum. Sizce bir sakıncası yok değil mi, bir tanelerim?” Ardı arkası gelmeyen bu laf kalabalığı karşısında sersemlemiş bir halde kendimizden geçmiş, kocaman, yarısı boş, penceresi tam köprüye bakan odayı gözlemlemeye başladık. Yataklar biraz dağınıkçaydı, çarşafalara bakarsanız sanki birileri birkaç gece yatmış gibi duruyordu. Bundan başka etrafta masa, sandalye falan görünmüyordu. Mutfak eski püskü haliyle, sanki hiç bakım görmemiş bir haldeydi. İki arada bir derede kendini bize “yalnızca” Lily! diye tanıtıveren ev sahibemiz, kendinin pek gerek duymadığı mutfağını istediğimiz an kullanabileceğimizi söyledi. Daha çok dışarıda yiyip içmeyi yeğlerken, ancak erkek kardeşi evdeyken mutfağı kullanıyordu. Annem çekinerek, bir parça da tedirgin, mutfağa bir şeyler almak istediğini söyledi.

Lily kıkırdayarak, “Ben zaten çarşı pazarda hiç iyi değilimdir, tatlım,” dedi. “Ama çok istiyorsan... Lily bir kere kanı kaynadı mı, o insanlar için her şeyi yapar. Ve şekerlerim ben sizlerden, üçünüzden de pek hoşlandım.”

Sonra hemen, bizi dairede kilitli bırakarak, çekip gitti. Yapacak daha iyi bir şey olmadığından, etrafı dolaşmaya başladık. İki odası kilitli, kocaman bir daireydi bu. Odaların diğer ikisiyse, önlerinde pufları olan küçük koltuklar, üzerleri düzinelerle el işle-

meli yastıklar ve bez bebekler dolu oturaklı, rahat koltuklar ve kanepelerle döşenmişti. Bütün masalar ve dolaplar dantelli örtülerle kaplıydı. Vazolar egzotik bitkiler doluydu. Altın çerçeveli tablolarla yalnızca kıpkırmızı gurup manzaraları ya da ormanda dolaşan geyikler görülüyordu. Ortalık onlarca deniz kabuğu, seramik biblo ve kalın camdan kâse kaynıyordu. Annem, “Tanrım, böylesine zevksiz insanlar acaba nasıl oluyor da böyle bir mahallede ev sahibi olabiliyorlar?” diye düşündü.

Odamızda ışık yakamıyorduk çünkü camlarda ne perde, ne de karartma vardı. Bunun yüzden, tiksinemeyi bir taraf bırakarak, yataklarımıza girdik ve nasıl olduysa uykuya dalmayı başardık. Gece geç vakit şiddetli bir öksürük nöbetiyle uyandım. Ateşler içinde yanıyor, tir tir titriyordum, besbelli hastalanmıştım. Diğer odalardan gelen seslere bakılırsa evde artık yalnız değildik. Kulak kesilip, dinledim. Yan odada vur patlasın, çal oynasın bir eğlencenin sürüp gittiği besbelliydi. Bangır bangır sarhoş zırvalamaları, kadınca kıkırdamalar ve kaba erkek kahkahaları, bozuk bir gramofondan yükselen, son derece boğuk “Rosamunda”ya karışıyordu. Çok geçmeden bu eğlencede, içlerinden biri Lily olan iki kadın ve en az üç erkeğin yer aldığını kestirdim. Artık soluğumu tutmuş, kulak kesilmiştim. Evet hiç şüphem yoktu, adamlar Almanca konuşuyorlardı. Karanlıkta hafif, telaşlı ayak sesleri duydum. Sophie kapıyı kilitlemeye kalkmıştı. Annem şaşkınlık içinde, yatağında oturuyordu. Uykusu kaçmıştı. Bir Alman genelevinde ya da buna benzer bir yerde kısılıp kaldığımızın üçümüz de farkındaydık.

Ertesi sabah kalktığımızda bu konuyu hiç açmadık. Öğleye doğru Lily aynı hoppa ve içtenlik dolu tavırlar içinde odasından çıktı. Gece yarısı konukları çoktan kalkıp, gitmişlerdi. Onlar giderken anahtar deliğinden gözetlediğimde gözüme hâkî üniformalar çarpmıştı.

Lily hazırlandı ve hatırlatılmasına meydan vermeden dışarı,

alışverişe çıktı. Mutlu bir şekilde geri döndüğünde torbasında beş kilo taze ıspanak vardı. Sonra biraz koyu kahve içti ve tekrar yatağa girdi.

Maria teyzenin Bayan Serbin'den yeni adresimizi öğrenip, elinde para, dilinde haberlerle ziyaretimize gelmesi üç gün aldı. Onu görmeye can atıyor, deli gibi, tekrar elimizden tutmasını istiyorduk. Yan odadaki curcuna geceler boyu sürüp gitti. Bir kere-sinde adamın biri kilitli kapımızı zorladı. Artık Lily'nin evinde daha fazla kalamazdık. Üstelik hastalığım ciddiydi. Geceleri ateşler içinde öksürüp, gündüzleri bitkin düştüğüm-den, bir dok-tora görünmem kaçınılmazdı.

Maria teyze bunları duyunca umutsuzluk içinde omuzları çöktü. İyi haberlerle gelmişti ve kendisinin ve bizlerin artık rahat bir yaşam süreceği düşünüyordu. Şantajcılar tam 22,000 almışlar ve bir daha ortalarda görünmeyeceklerine dair söz ver-mişlerdi. Jadwiga'yla Stefan, Koterba'ların yanında güven için-deydiler ve oraya enikonu yerleşmişlerdi. Elmas yüzük değer-inde bir fiyata satılmıştı ve bu parayla belki de savaşın sonuna ka-dar saklanarak idare edebilecektik. Teyze çaresizlik içinde dualar mırıldanarak, "Aziz İsa adına, Tanrım," diye bağırdı. "Ben ne ya-pacağım şimdi, başka kimler size kucak açabilir ki, benim zaval-lı, talihsiz kızlarım!"

Hafta sonunda, Lily'nin erkek kardeşi çıkageldi. Hoyrat, sert, yabancı aksanlı bir Lehçe konuşan, elli yaşlarında, şişman bir adamdı. Daha ilk karşılaştığımızda bize kıvançla söylediğine göre, Almanya doğumlu bir *Reichsdeutsch*²⁵ idi. Ama ne gariptir ki sanki bizi tanımaktan mutluluk duyuyor gibiydi ve bizi hoşnut etmeye çalışır hali vardı. O ve Lily'le birlikte pelüş koltuklara kurulup, haşlanmış lahana tuzlaması ve Alman sosisi yedik, tik-sindiğimiz biralarından içtik. Onun bu ikramını geri çevirmek eli-

²⁵ Alman İmparatorluğu vatandaşı. (Ç.N.)

mizde değildi. Yiyip içip, keyfi yerine gelince, bize inciğine cıncığına kadar yaptığı işi anlattı. Bir zamanlar, daha gençken, lokomotif sürücü yardımcılığı yapmış ama savaş başladığından beri yaptığı iş daha bir kazançlı ve sorumluluk ister hale gelmiş. Artık Varşova Berlin arasında gidip gelen trenlerde, kaçakçıları, partizanları ve Yahudileri avlamak üzere silahlı muhafızlık yapmaya başlamış. Bu inanılmaz başarılarından bazılarında, bir takım haydutları nasıl yakaladığına veya nasıl öldürdüğüne dair birkaç hikâye anlattı bize.

Anlattığı hikâyelerden iyice kanı kaynayan adam birden elimden kavradığı gibi, beni çckerek kanepeye götürdü ve zorla yanına oturttu. Kocaman, ağır kolunu omzuma doladı.

“Acaba bu gece benle dansa gelir miydiniz, benim şirin Fraulein’im ?”

Burnumu leş gibi bira ve lahana kokan nefesinden uzak tutmaya çalışarak, dehşet içinde, kılımı bile kıpırdatmadan oturdum. Ne karşılık vereceğimi kestiremiyordum. Annem derhal imdadıma yetişti.

Kararlı bir sesle “Çok özür dilerim, Bay Schmidt,” dedi. “Onu bu gece dışarı bırakamam. Hasta, bakın zavallı şey ne kadar da solgun. Ateşi var ve çok kötü öksürüyor.”

Bu doğruydı ve Lily de annemin söylediklerine, başıyla işaret ederek hak verdi.

Schmidt sonsuz bir düş kırıklığı içinde, “*Schade, schade*’ (Yazık, ne yazık) diye mırıldandı. “O zaman bir dahaki haftaya. Sizi şahane bir gece kulübüne (*einen fabelhaften Nacht-Klub*) götüreceğim, Fraulein. Orada en yüksek rütbeden subaylarla dans edeceksin, *mein Schatz* (hazinem) ama öncelik bende olacak.”

Beni az daha bayıltacak bir ayı inceliğiyle omzumu sıktı. Birden uykusu geldi ve Lily’i de yanında sürükleyerek, sallana sallana yatak odasına doğru gitti. Lily’nin erkek kardeşi falan olmadığı gün gibi ortadaydı.

Hasta halimle ve korku içinde, gittikçe artan bir endişeyle günleri sayıyordum. Olabildiğince yakın bir süre içinde Lily'nin yanından ayrılmamız gerekiyordu ama benim için son gün cumartesiydi. Pazartesi, salı, çarşamba derken günler gelip, geçti. Saatler boyu burnumu cama yapııştırıp, büyük bir sabırsızlık içinde ırmağı, caddeleri ve köprüyü gözlüyordum. Bunu ilk kez güven içinde yapıyordum çünkü o kadar yüksekte beni kimse fark edemez, tanıyamazdı. Hava pek güzeldi, ilkbahar doruklarındaydı. Genç sevgililer el ele tutuşmuş, köprü boyunca öylesine geziyorlardı. Hafifçe bir esinti kızların rengârenk elbiselerini dalgalandırıyordu. Yaşlı bir kadın kaldırıma oturmuş, dalından henüz koparılmış, beyaz, mor, mavimsi renklerde leylaklar satıyordu. Sakat bir sokak çalgıcısı hüzünlü ama akordu bozuk bir sesle "Rosamunda"yı söylüyordu.

Maria teyze ancak cuma sabahı çıkıp gelebildi. Bize henüz saklanacak bir yer bulamamıştı ama Stas'ın kafasında bir yer vardı. Maria teyzeden, ilişkide bulunduğu birinin bir dahaki hafta sonuna kadar onu arayıp, bizi kabul ettiğini söyleyene kadar sabırla oturup, beklememiz gerektiğini söylemesini rica etmiş. Ama benim sabırlı olmam olanaksızdı: yarından önce oradan ayrılmalıydım.

Maria teyze durumumu duyunca uzun bir süre düşündü. O öğleden sonra beni götürmeye gelmişti zaten. Benim için bir doktordan randevu almıştı. Ne bahasına olursa olsun, beni bu ahlaksızlık zindanına geri getirmeyecek, saklayacak, bir yerlerde güven içinde sarıp sarmalayacaktı... nerede mi? Henüz o da bilmiyordu.

Hazırlandım ve bir daha onları nerede ya da hiç görüp göremeyeceğime dair en küçük bir fikrim olmadığından, yüreğim kurşun gibi ağır mı ağır, Maria teyzenin peşinden gittim.

Bu yaşlıca bayan, bir çocuk doktoruydu. Artık çocukluktan çıkmıştım ama Maria teyze için önemli olan ona güven duyma-

siydi. Gerçekten de tatlı, sevecen bir insandı. Daha ilk bakışta ne olduğumu anlamış olmasına karşın, bu konuda tek kelime etmedi. Beni muayene etmesi uzun bir zaman aldı ve bunu enine boyuna yaptı. Tanısı insanın aklını başından alacak kadar kötüydü: veremdim, mikrop her iki ciğere de bulaşmıştı.

Doktor, umutsuzluğa düşecek bir durum olmadığını çünkü hastalığın henüz başlangıç evresinde olduğunu açıkladı ve bütün ailede ilk vereme yakalanan ben olduğumdan, kalıtsal bir eğilim söz konusu değildi ve iyi beslenip, bol temiz hava aldığım takdirde, iyileşmemem için hiçbir neden yoktu. Öksürük ve ateşe karşı ilaçlar ve kalsiyum hapları vermenin yanında önerebildiği tek şey köyde veya dağlarda yaşamamdı. Elbiselerimi tekrar sırtıma geçirirken, onun sevecen, hüzünlü bakışlarıyla göz göze geldim. Para falan da almadı.

Doktordan çıkınca Maria teyze beni, bir ebe olan kız kardeşi Helena'ya götürdü. Ablası gibi katı bir şekilde prensiplerine bağlı ve kendini işine adanmış bir kadın olan Helena, beni eşikte gördüğünde, endişesini pek saklayamadı. Sessizce bizi iterek banyoya soktu ve kendi de içeri girerek kapıyı kilitledi. Son derece utanç içinde, oğlunun beni görmesini istemediğini söyledi. Anlattığına göre Antoni, kusursuz, yürekli bir gençti ve onunla ancak gurur duyabilirdi. Ama beni evde görecektiklerinde çok kızardı. Bunun korkaklıkla falan uzaktan yakından ilgisi yoktu. Ölüm kalımla eş değerde bir sırta bizi ortak etmenin suçluluğunu yüreğinde duyarak, Antoni'nin bir yeraltı hareketinin üst düzey bir üyesi, askeri bir birliğin komutanı ve Batılı güçlerle ilişkileri yürüten kişi olduğunu anlattı. Ev her türlü şüpheden uzak, temiz kalmalıydı.

Gene de Helena beni kapı dışarı etmedi. Beni bir geceliğine konuk ettikten sonra, gene gidecek bir yerim olmadığından, beni iki gün ve gece boyunca daha barındırdı. Görmesine izin vermediği oğluna benim, çocuğunu düşürmüş ve kanaması durana ka-

dar kıpırdamadan yatması gereken bir hastası olduğunu anlattı. Beni kendi odasındaki yatağa aldı ve orada gece gündüz hiç kalkmadan yattım. Hasta ve bitkin bir halde, Antoni ara sıra eşyalarını almaya geldiğinden yüzüm battaniyenin altında, çoğu zamanı uyuklayarak geçirdim.

Üçüncü gün Helena beni alıp götürsün diye Maria teyzeye yalvar yakar oldu: Antoni akşam, gizli bir toplantı için o odayı kullanacaktı.

Ondan sonraki üç ya da dört gün boyunca nerede kaldığımı anımsamıyorum. Maria teyzeyle birlikte, ateşten sersemlemiş, neredeyse yarı baygın bir halde şehrin dış mahallelerinde, adını bilmediğimiz sokaklarda sürtüp durduk, ya da yabancı insanların meraklı bakışları altında, tıka basa dolu tramvaylarda oturduk. Birilerinin kuzenlerinden birinin dairesi, bir başkasının tanıdığı-nın evi derken, daha önce hiç görmediğim yerlerde yatıp, uyudum... Sonunda, Maria teyzenin beni alıp, Stas'ın söz verdiği, yeni saklanma yerime götüreceği gün gelip çattı. Orada Sophie ve annemle tekrar bir araya geldik.

Daha önce saklandığım yerlerin içinde en çok burayı sevmiştim. Eski ve yeni şehri birbirine bağlayan tek ana yol olan Nowy Swiat, savaş öncesinde, ve hatta sonrasında da şehrin en gösterişli ve modern caddesiydi. Nazi işgalinden sonra yolu daha çok Almanlar kullanır olmuştu. Sığındığımız ev kuşatma sırasında büyük zarar görmüştü. Bir tek zemin kat yıkıntıya uğramamıştı ve şimdi bir Alman pazarlama şirketince kullanılıyordu. Bir kısmı yıkılmış, doğramasız pencereleri tamamen tahtayla kapatılmış olan birinci kat ise bu yüzden şirket tarafından kullanılmıyordu. Ama duvarları, zemini ve tavanı olduğu gibi sapasağlam duruyordu. Birinci kattan sonra, kömürleşmiş doğrama kalıntılarından başka ortada pek bir şey kalmamıştı.

Alt kattaki Alman şirketi her gün sabah 8, akşam 4 arası ça-

lışıyordu ve bu saatten sonra çalışanlar evlerine giderken, kapıcı, bir sonraki sabaha kadar kilitli kalmak üzere, ön kapıyı kilitliyordu. Kapıcı Polonyalıydı. Aynı binada, hemen şirkete açılan küçük bir bodrum katta, annesiyle birlikte oturuyordu. Uzun boylu, otuz yaşlarında asık suratlı bir adam olan Kazik, aslında yaptığı işe fazla gelecek kadar akıllı ve bilgili birine benziyordu. Pek az konuşur, iş bitirici olmayı, çene çalmaya yeğlerdi. Şirkette yaptığı iş, çeşitli gizli kapaklı işlerini arka planda tutmasına yarayan bir paravandı. Bunlardan biri Yahudileri saklamaktı. Öyle bir iki kişiyi falan değil, düzinelerle. O kocaman, geniş giriş katı bir siper işlevi görüyordu. İki büyük oda ve bir mutfaktan oluşan daire, kabaca ve seyrek döşenmiş mobilyalarıyla gün boyunca oturma yeri diye kullanılırken, gece olduğunda kolayca yatak odaları haline dönüştürülebiliyordu. Bu alana giriş zeminden biraz yukarıdaki bir bölmeli kapıdandı ve gerektiğinde kapatılıp, dışarıdan kamufle edilebiliyordu. Kazik kapıyı bir yabancıya açmak zorunda kaldığında, alt kattaki ana giriş kapısının dikizleme deliğinin hemen yanına gizlenmiş alarm düzeneğine bağlı bir düğmeye basarak yukarıyı uyarıyordu.

Ben geldiğimde sığınakta gizlenmiş bekleşen, aileler, evli çiftler ve her yaştan insanlardan oluşan on beş kişi vardı. Daha bir gün önce sekiz kişi ayrılmış ve böylece bize yer açılmıştı. Diğerleri de umut içinde ayrılacakları günü bekliyorlardı. Nereye gittiklerini öğrenmemiz bayağı bir zaman alıyordu.

Şirketin çalışma saatleri içinde oturduğumuz bölümü kapalı tutmak ve sessiz olmak zorundaydık ama saat dörtten sonra özgürce bütün katı kullanabiliyor, biraz rahatlıyorduk.

Hemen yan binada, Nowy Swiat ve Swietkrzsyka caddelerinin kesiştiği noktada bir Alman nöbetçisi beklediğinden, dikkatli olup, çok fazla gürültü çıkarmadığımız takdirde bizi kimse göremez, duyamazdı. Kazik'le annesi her gün bizim için alışverişe çıkıyor, aldıklarını akşam dörtten sonra bize getiriyorlardı. Ancak

o saatten sonra yemek pişirebiliyor, karnımızı doyurabiliyorduk çünkü boş diye bilinen bir daireden çıkacak yemek kokuları hemen alt kattaki Alman memurların dikkatini çekebilirdi.

Daha evvel yaşadıklarımızla karşılaştırılınca bu, bayağı hoş, keyif verici bir yaşamdı. Her ne kadar günler ve geceler boyu hiç tanımadığımız insanlarla aynı ortamı paylaşmak, onlarla kucak kucağa uyumak, hiçbir özelimizi yaşayamamak pek hoşumuza gitmiyorsa da, onların yanında kendimizi, bir başımıza olduğumuzdan daha iyi hissediyorduk. Sağlığım da, biraz o iyi yürekli doktorun verdiği ilaçlar, ama çokça konuşacak birileri olduğundan, gitgide düzeliyordu.

Aynı sığınağı paylaştığımız o insanların yüzlerini ve isimlerini unutalı uzun zaman oldu. Ama içlerinde, hâlâ unutmadığım üzerimde güçlü bir etki bırakmış bir adam vardı. Gününün çoğunu, bir döşeğe bağdaş kurmuş, alacakaranlıkta durmadan bir şeyler karalayıp durarak geçiren Bay Lusternik bir yazardı. Akşam olduğunda yeni yazdığı öyküsünü, her kim dinlerse, yüksek sesle okurdu. Ben sadık dinleyicilerindendim, öykülerine bayılır, pek etkilenirdim. Hep son iki yılda olup biten trajik olayları, gettonun insanlarını konu ederdi. Bir sabah döşeğime kıvrılıp, aşağıda kısaltılmış olarak bulacağınız, kendi öykümü yazdım. Bir görgü tanığının ağzından duyduğum bir olayı anlatmaktadır:

Yapayalnız onlu yaşlarında bir erkek çocuk etrafını saranlarca yakalanıp, çığlıklar atan, ağlayıp sızlayan bir sürü insanla birlikte itilip kakılarak *Umschlagplatz*'a götürülüyordu. Çocuk bağıırıp çağırmıyor, onun yerine, kucağında tek eşyası kemanıyla, sessiz, sanki hiç orada değilmişçesine dalgın yürüyordu. Sefil insanlarla dolup taşan, çığlıklar, silah sesleri ve Treblinka'daki gaz odalarına doğru yola çıkmak üzere olan trenin düdüğüyle çınlayan *Platz*'a gelindiğinde, çocuk taş yürekliliği kadar bazen duruma göre iyilikseverliliği tuttuğunda birilerinin hayatını kurtar-

makla tanınan, *Umschlagplatz*'ın komutanı Brandt'ın dikkatini çekti. İşte o an, böyle bir andı. Çocuğu durdurdu ve çalmasını emretti. Bir anda anlaşılmaz bir sessizlik çöktü ortalığa, o patırtı, gürültünün yerine. İnsanlar eğlenceyi kaçırmak istemeyen ve kendilerine yol açmak amacıyla onları itip kakan hâkî üniformalara yer açmak için birbirlerine sokuldular. Sıska, soluk yüzlü çocuk elinde kemanı, karşısında dikilmiş duran iri yarı Nazi'den korkusuyla küçücük meydanın orta yerinde tir tir titriyordu. Titreyen parmakları bir süre kemanın tellerine gitmedi. Sonra birden çalmaya başladı. Bu, bir duayı, Tanrının ta kendisinden yardım dileyişı andıran, zarif, insanı alıp götüren, içli bir melodiydi. Mahkûmlar ve kasapları nefeslerini tutmuşlardı. Hepsi bu yetenekli çocuğun hayatının bağışlanacağından emindiler. Çocuk da öyle düşünüp gülümsedi. Şükran duyguları içinde canlı bir şeyler çalarak, konserine son verdi. Ortalık tekrar sessizliğe bürünmüştü. Çocuk bekliyor, kalabalık bekliyordu. Komutan Brandt ağır ağır, büyülenmiş bir halde ayağa kalktı. Kendini toparlayarak saatine baktı ve çocuğu işaret etti.

Yüzünde zevk alıyormuşçasına bir kıvılcımla, “Yarın aynı saatte,” dedi. “Treblinka’da çalacak.”

Sonra sanki kendi kendine konuşmuş gibi, “Ne yazık!” dedi.

Bu gün biraz fazla acıklı gelebilir insanlara ama bu gerçek bir öyküydü. Savaş, o büyük felaket, her gün, her saat bunun gibi yüzlerce öyküye tanıklık etmiştir.

Öykümü o gece Bay Lusternik’e okuttum. Uzunca bir süre öyle sessizce oturduktan sonra, bütün bu olup bitenleri yazmanın ve ölecek olursak arkamızda kaleme alınmış kanıtlar bırakmanın ne kadar önemli olduğuna değinerek, gettoda gördüğüm, yaşadığım her şeyi yazmaya başlamak gerektiğini söyledi.

Boşaltılmış odalardan birinde, içi kitap dolu kocaman bir

tahta kutunun yanında birlikte oturuyorduk. Bay Lusternik sigara içerdi ve bir tane de bana ikram etti. Hem yazmaya, hem de sigara içmeye işte böyle başladım.

Bundan kısa bir süre sonra Bay Lusternik yaşamımdan çıkıp gitti. Sığınağı terk etti. Diğer oturanların çoğu da ayrılık hazırlıklarına başlamışlardı. O anda nereye gitmek üzere olduklarını biliyorduk. Fransa'nın Nazi işgali altındaki bir bölgesinde, bir kaplıca olan Vittel'deki bir kampa yollanmak için servet dökmüşlerdi ve daha da fazla ödemeye hazırdılar. Bu kampta savaşın sonuna dek güven içinde ve oldukça konforlu bir yaşam süreceği garantisi verilmişti onlara. Bu alışverişin gizli ortakları Nazi subaylarıydı.

Gönüllü olanların toplanıp, Vittel'e yollanmayı bekledikleri nokta Długa Caddesi'ndeki Polski oteliydi. Biz gelmeden biraz önce sığınağı terk edenler bile hâlâ orada yollanmayı bekliyorlardı. Ve Kazık aracılığıyla arkada kalan eski oda arkadaşlarına, onları da gelmeye ikna edici mesajlar gönderiyorlardı. Polski otelinde yaşam tam bir tatil kampı gibiydi. İnsanların tıka basa karınları doyulurken, istediklerini yapmakta da özgürdüler. Akşam olduğunda kızlı erkekli çocuklar, ellerinde özel izin kâğıtlarıyla, güven içinde sokaklarda gezip, tozuyorlardı.

Bu görüntü Sophie ve beni bu şenlikli partiye katılmaya ve Vittel'e gitmeye imrendiriyordu. Annem de az can atmıyordu ama bu kadar parayı ödeyemeyiz diye korkuyordu. Bir de Stefan ve Jadwiga'yı da beraber götürmek istiyordu. Maria teyze eliyle onlara uzun bir mektup yolladı. Stefan'ın yanıtı pek kestirmeydi: *Hayır!* Bu parayı karşılayabilse bile, Nazilere hiç güvenmiyordu. Bu işten burnuna bir yanık kokusu gelmişti. Ve haklı da çıktı. Savaş bittikten hemen sonra, Vittel'in bir Alman ölüm tuzağı olduğu ortaya çıktı. Bu oltaya gelenlerin hepsi Vittel'e yollanacakları yerde, toplama kamplarına gönderilerek, öldürülmüşlerdi.

Ev arkadaşlarımızın hemen hepsi gidince, içimize aniden bir

yalnızlık hissi dolu. Yalnızca üç kişi kalmıştı: Lusternik'in, diğerlerine katılabilmek için oğlunun daha fazla para sağlamasını bekleyen yaşlı annesi ve orta yaşlı bir çift, Ralf ve Olga. Ralf eklem romatizması yüzünden yatalaktı. Stefan ve Jadwiga da gelip, bizle beraber Nowy Swiat'ta kalırlar diye umut ediyorduk. Koterba'ları huzur içinde bırakmaları gerektiğini düşünüyorlardı. İyi, dürüst bir adam olan Bay Koterba, onlarla aynı çatı altında yaşamaktan son derece endişeliydi. Sabah akşam dua ettiğinden, neredeyse dinsel bir çılgınlığa kapılmak üzereydi. Kazik sayesinde gelişleri ayarlanmış, günü bile saptanmıştı.

Stefan ve Jadwiga gelecekler diye beklediğimiz akşam, heyecandan kafayı yemek üzereydik. Onlara nasıl özel bir karşılama hazırladığımı hâlâ anımsarım. Kesilmiş süt kremasıyla beze- li, üzerlerine rendelenmiş Frenk soğanı serpilmiş katı yumurtalar hazırlamıştım. Sokağa çıkma yasağı gelip çattı ama ne gelen vardı, ne görünen.

Günler sonra başlarına gelenleri Maria teyzeden öğrendik. Stefan'ın burnu siyah bir göz bandıyla yarı yarıya örtülü bir halde, Nowia Caddesi'nde kol kola yürüyorlarmış. Tam bizim olduğumuz yere varacakları sıra, iki yabancı bunları durdurmuş ve onları Yahudi olmakla suçlamış. Stefan buna tamamıyla karşı çıkınca, ondan bunu kanıtlamasını istemişler. Onları zorla hemen yanımızdaki binanın açık kapısından içeri sokmuşlar. Stefan pantolonunun düğmelerini çözmeyi reddedince, karşı köşedeki Alman nöbetçiyi çağırmakla tehdit etmişler. Bu Stefan'ı taktik değişikliğine itmiş. Hergelelere, kendilerini bırakmaları için ne kadar istediklerini sormuş. Üst başlarında ne varsa istemişler. Stefan'la Jadwiga'yı, saatlerine, dolmakalemlerine, paralarına kadar üstlerinde ne varsa soyup soğana çevirmişler. Sonra da ortalıklardan kaybolmuşlar.

Kazik'in yerine gitmeleri artık söz konusu bile olamazmış. O haydutlar hâlâ etrafta dolaşıyor olabilirlermiş. Aynı nedenden,

doğruca Koterba'ların evine gitmeleri de sakıncalıymış. Beraberce en yakın kiliseye girip, karanlık bir koridora saklanmışlar. Çok geçmeden, onların varlığından haberi olmayan zangoç gece oldu diye kilisenin kapılarını kilitlemiş. Sabaha kadar orada bekleyip, sonra Koterba'ların yanına dönmüşler.

Bütün umutlarım da suya düşünce, oturup, karalar bağladım. Ortalıkta iki çift laf edilebilecek kimse yoktu. Bayan Lusternik öyle yârenlik edilecek tipte, tatlı dilli, hoş bir yaşlı bayan değildi ki. Akıllı ve hoş sohbet insanlar olan Ralf ve Olga'nınsa, kafaları hep Ralf'ın hastalığında olduğundan, gözleri başka hiçbir şeyi görmüyordu.

Artık güvenlik işlerimize ben bakıyordum. Kazik, alarm çaldığında nasıl hareket etmem gerektiğini bana enine boyuna anlattı ve aynı akşam, kapıdaki düğmeye basarak beni sınadı. Bunun bir prova olduğunu önceden bildiğimizden hiç korkmadık. Delikten dışarı sarkarak, sığınma yerimizin hemen dışına bırakılmış kocaman, ağır bir kömür çuvalına bağlanmış olan ilmeği sıkıca kavradım ve duvara sıkıca yaslanana dek ağır ağır yukarı çektim; sonra deliği içerden kapadım. Üç dakika kadar sonra Kazik yaptığım işi kontrol etmek üzere yukarı çıktığında görebildiği şey yalnızca tahta sandıkların ve ağır torbaların atılmış olduğu, terk edilmiş odalardı. Her yer tam bir sessizlik içindeydi. Kimse hemen yan kapıda altı insanın yaşıyor olduğunu, hatta öyle bir kapının olup olmadığını bile fark edemezdi. Kazik kendine has kısa ve sert tavırla beni kutlayınca, hiç olmazsa bir süre için mutlu oldum.

Artık ortalık bayağı boşalmış olduğundan, odanın orta yerindeki döşeklerimizden, tahtalarla kapatılmış olan pencerenin kenarındaki yataklara taşınabildik. Buradan daha çok ışık geliyordu ve aralıklardan kısmen de olsa, sokağı izleyebiliyorduk. Yatağımdan karşıdaki Alman nöbet noktasını ve savaş öncesi Varşova'sının en yüksek binası olan, içinde telekomünikasyon

şirketinin bulunduğu Cedergrren'i görebiliyordum. Ara sıra, yol ortasında "*Heili Heilo,*" diye marşlar söyleyerek, Nowy Swiat boyunca uygun adım yürüyen Alman askerleri gözüme çarpıyordu. Bu iğrenç şarkı tek müzikal eğlencemdi. Görsel tek eğlen-cemse Roman'ın, çoktan kıvrılmış ve yıpranmış resmine bak-maktı. Roman'a âşık olduğumun üzerinden tam bir yıl geçmişti. Baş başa geçirdiğimiz o üç haftaya kıyasla, bana çok uzun bir za-man geçmiş gibi geliyordu. Tek avuntumuz, Kazik'in konukları için tahta bir sandık içine istiflediği kitaplardı. Bunlar aklınıza gelebilecek her türden, değişik okuma zevklerine yanıt verebilecek şekilde rasgele toparlanmış kitaplardı: Beş para etmez aşk ro-manlarının altına gömülüp kalmış Shakespeare'lar, Proust ciltle-rinin arasında kovboy kitapları. Annem, ben ve Sophie, tahta kap-lı pencereden gelen ölgün ışık altında saatlerce bu kitap yığını-nı karıştırır, her seferinde iki üç kitap seçer, bütün gün bunları okur ve akşam olduğunda tekrar karıştırmaya başlardık.

Günler artık uzamıştı. Başka yapacak bir şey olmadığından erkenden yatıyorduk. Bir gün, haziranın son gününde, yatağıma yatmış, umutsuzca uyumaya çalışıyordum. Bayağı sıcaktı; bat-makta olan güneşin loş ışığı pencereleri örten tahtaların arasında-ki çatlaklardan içeri doluyordu; yanımdakiler düzgün bir şekilde solurlarken, yalnız Ralf uykusunda inleyip duruyordu. Birden, bu tuhaf sessizlik içinde alarm çalmaya başladı, biip...biip... biip... Hemen yatağımdan fırladım ve yapmam gerekenleri yerine getir-meye başladım. İlk başta bütün bunları, önceden haber verilme-den yapılan yeni bir prova zannettik. Üç, beş, hatta sekiz dakika geçmesine rağmen, Kazik'ten hiç ses çıkmadı. Sonunda duvarın arkasında ayak sesleri duyduk. Ve de sesler... Evet, bunlar bangır-dayarak konuşan erkek sesleriydi ama hiçbirisi Kazik'inki değildi. Kanımın donduğunu hissettim, Sophie ise yanımda tir tir titriyor-du. Ağır eşyaların karıştırılarak, sağa sola itilmesinden doğan sesler, yabancıların saklandığımız yeri aradıklarına hiç şüphe bı-

rakmıyordu. Çabucak çuval ve sandık yığınlarını duvardan temizlediler ve zeminin hemen üstündeki deliğin farkında olmadan, kürek sapları ya da silah kabzası gibi şeylerle duvarları dövmeye başladılar. İnanılmaz bir gürültü çıkarıyorlardı.

Korkudan neredeyse ölmek üzereydim ama soğukkanlılıkla ne yapabileceğimizi düşünmeye çalıştım. Kafam yerindeydi ve çalışıyordu. İçlerinden biri saklandığımız yeri biliyordu. Nerede olduğuna emindiler. Er veya geç girişi zorlayıp, bizi ele geçireceklerdi. Bunlar Nazilerse, işimiz bitikti. Ama yalnızca şantajcılarsa, işimiz gene daha bir kolay olurdu. Ama çıkardıkları onca gürültü nöbetçilerin dikkatini çekebilirdi ki bu durumda da zokayı yutan biz olurduk. Yapılması gereken ilk iş gürültüyü engellemekti.

“Onları içeri almalıyız,” diye fısıldadım. Kimseden çıt çıkmadı. Sırtımda geceliğim, çıplak ayaklarla duvara yaklaştım ve “Patırtıyı kesin. Sizi içeri alacağız,” diye bağırdım. Tangırtı bir anda kesildi.

Eğildim, demir çubuğu ittim ve deliğin kapısını açtım. Anında saçlarımdan yakalanıp, dışarı çekilmiştim bile. El fenerinin keskin ışığından gözlerim kamaşmış bir halde, saçlarımı sımsıkı kavramış olan adamı ancak seçebildim; üstünde Alman üniformasıyla, kısa boylu bir adamdı ve silahını alnıma dayamıştı. Uzun boylu, sivil giysiler içindeki diğeri el fenerini suratıma tutarak, yakından iyice bir inceledi. Karanlıkta emeklemekte olan bir diğeriye tanıdıktı. Kazık’ın annesiydi.

Sivil olan sert bir şekilde, “İçeride kaç kişisiniz?” diye sordu. Lehçe konuşuyordu.

Alman saçlarıma vahşice asılıp, silahı kafama dayayarak, “*Beantworte, schnell, schnell, du verfluchtes Schwein*” (Çabuk cevap ver, çabuk, seni lanet domuz) diye bağırdı.

“Altı,” dedim.

Alman, “*Luge!*” (Yalan!) diye kükredi. “Aranızda kaç erkek var?”

“Yalnızca bir.”

“*Luge!*”

Uzun boylu adam daha bir yumuşayarak, “Ne tür silahlarınız var?” diye sordu.

İş henüz kavradım; bizden korkuyorlardı.

Gözü pek bir tavırla, “İçeri girip, kendiniz bakın,” dedim.

Alman buna sert bir tekmeye karşılık verdi. İki adam bir süreye kafamın üstünde fısıldaşıp durdu. Alman’ın söylediklerini kap-
tım bir an.

“Sen git, ben beklerim.”

“Yo, olmaz, sen git.”

Sonunda elindeki fener karşılığında, Polonyalıya teslim edilmişim. Bir elinde fener, diğerinde silahla adam delikten süzülerek, gözden kayboldu.

Sanki bir şekilde kaçacakmışım gibi beni sıkı sıkıya tutan uzun boylu adamla birlikte, rehine olarak orada, karanlıkta bırakılmışım. Çıtı çıkmıyordu. Pençelerinin yavaş yavaş gevşemekte olduğunu sezinledim. Bu sarılış gitgide düşmanca olmaktan çıkarak, sanki sevişir gibi olmaya başladı. Sırtımda yalnızca geceliğimin olduğunu fark ettiğimde, sırtım ürperdi. Panik içinde, serbest elimle rasgele yaşlı kadına uzandım. Ölüm sessizliği içinde, hemen yanı başımda oturmaktaydı. Kendimi biraz rahatlamış hissettim.

Çok geçmeden kısa boylu adam tekrar delikte göründü ve yanındakileri içeri çağırırdı. Beni tutmakta olan adam tarafından itilerek ben de içeri sokuldum. Kazık’ın annesi geride, karanlıkta oturup kaldı. Gerektiğinde kullanırız diye odalarımızda sakladığımız mumlar yakılmıştı. İki adam, canını yaktıklarına aldırmadan Ralf’ın yatağını aramaya başladılar. Ne döşeğin, ne de hastalıklı bedenin altında hiçbir şey bulamadılar. Bize yan yana yatağın kenarına oturmamızı emrettikten sonra, yatakları, çekmecele-
ri ve elbise bohçalarımızın altını üstüne getirerek, sıkı bir arama-

ya giriştiler. Artık rahatlamış görünüyorlardı. Ortada fal yok, yumurta yokken Alman vahşice bağırıp çağırarak konuşuyor, sivil olan ise gülümsüyor, bize karşı daha bir yumuşak ve arkadaşça davranıyordu. Durumu  akmıştım: bu yoldan bir şeyler elde etmeyi umarak, “iyi adam-kötü adam”ı oynuyorlardı. Bu henüz kaybetmediğimiz anlamına geliyordu.

 ng r m çok geçmeden doğru  ıktı. Kötü adam bir telaş mutfağı ararken, iyi olanı kalkıp yanımıza geldi, küçük bir masaya oturdu, bir sigara yaktı ve bizle “ zel” konuşmaya başladı. Bize isimlerimizi, Ralf’ı yatağa bağlayan hastalığın ne olduğunu sordu; hatta ona üzüldüğünü bile söyledi. Sonra gözleriyle mutfağı işaret etti.

“Ondan sakının, aman. Tehlikeli bir adamdır,” diye fısıldadı.

Bu pazarlığın başladığı andı. Annem fırsatı kaçırmadı. Bodoslama oyunun içine girerek, “Ne kadar istiyor?” diye o da fısıldayarak sordu.

Uzun boylu adam bir epey düşündü, taşındı. En sonunda, güya g nl  yokmuş gibi bir tavırla, “Yani...” dedi. “Sizi Gestapo’ya teslim etmek ister diye  d m kopuyor ve bunu önlemek için elimden hiçbir şey gelmez, ancak... ancak... aranızda onu bundan vazgeçmeye ikna edecek kadar yüklü bir para toplarsanız...”

Bize baktığında, yüzünde derin bir kaygı ve acıma ifadesi vardı.

“İyi düşünün,” diye ekledi. “Aranızda durumu değerlendirin diye sizi bir süre baş başa bırakacağım.”

Sigarasını söndürdü, masadan indi, ve yanıma geldi.

Gene sert bir tavırla, “Seninle iki çift laf etmek istiyorum,” dedi. “Hadi, dışarı çıkalım!”

Geceliğimin içinde ürperdim ve tam ağzımı açıp ona, “Hayır” diyecekken, kötü adam mutfaktan geri geldi. Ortağının son sözlerini duymuştu ve tabancasını bana doğrultup, avazı çıktığı

kadar bağıarak, “*Raus, raus!*” (Dışarı, dışarı!) dedi.

Soğuk ve korkudan tir tir titrerken, kendimi gene karanlıkta, uzun boylu adamla baş başa buldum. Gene “iyi adam” rolüne geri dönerek, nazik bir şekilde elimi okşadı.

Yavaşça, “Bak canım, sana bir öneride bulunmak istiyorum,” dedi. “Görüyorum ki, yürekli olduğun kadar, iyi ve güzel bir kızsın da. Sana yardımcı olmaya karar verdim. Seni yanıma alıp villama götüreceğim. Yanımda, savaşın sonuna dek, belki de bir ömür boyu canın güvende olacak. Ne dersin?”

Hiç düşünmeden, “Hayır!” diye çığlık attım ama sonra kendimi toparlayarak, hemen ses tonumu değiştirdim. Nazikçe, “Hayır,” diye yineledim. “Teklifiniz çok hoşuma gitti ama kabul edemem. Annem ve kız kardeşimden hayatta ayırlamam.”

Yanıma yaklaşarak kolunu belime doladı ve, “Kızım sen önce kendi paçanı kurtarmaya bak,” diye yineledi. “Fikrini değiştirmen için hâlâ vaktin var.” Artık yüzü yüzüme geliyor, elleri korunaksız bedenimde dolaşıyordu. Beni iterek, deliğin oradan uzağa, odanın en karanlık köşesine götürmeye çalışıyordu. Çılgınca ona karşı koymaya başladım ama ne çare. Beni olanca gücüyle kavramış, bastırarak yere yatırmaya çalışıyordu. Birden karanlığın içinden hiç umulmadık bir yardım çıkageldi.

Yaşlı kadın, sanki bir köylü çocuğunu azarlıyormuşçasına bir ses tonuyla, “Bayım, o kızı kendi haline bırak!” diye seslendi. “Görmüyor musun, o daha çocuk!”

Uzun boylu adam, sanki suçüstü yakalanmasından utanmış gibi, sıçrayarak kenara çekildi. İnanılmaz bir öfke içinde iyi adamlığı falan bir tarafa bırakmıştı.

“Defol buradan, seni yaşlı cadaloz,” diye kükredi ve karanlık bir köşede çömelmiş oturan Kazık’ın annesine el yordamıyla saldırdı. Suratına tokadı bastığı gibi, onu deliğe soktu. Sakinleştikten sonra tekrar yanıma geldi. Adamı oyalayan o son derece değerli saniyeler içinde aklımı başıma toplamayı başarmıştım.

Meymenetsiz bir sesle, “Bakın bayım,” dedim, “bana o kadar iyi davrandınız ki, kendimi size bunu söylemek zorunda hissettim. Hastayım, anlıyorsunuzdur, hani o en berbat hastalık var ya, ondan...”

Kolları hâlâ beni kucaklamak üzere açık, olduğu yerde donakaldı. Bir saldırı bekledim ama olmadı. Ne yapacağını kestiremez bir halde, orada öyle dikildi kaldı. Bana inanmış gibi görünmüyordu ama riski göze alamayacak kadar da temkinliydi. Ortalık süt liman olmuştu. Buz gibi bir sesle bana sığınağa geri gitmemi söyledi ve sessizce peşimden geldi.

Bütün bu olanlar on dakikadan fazla sürmemişti. Bu arada annem, Olga ve korkudan midesi ağzına gelmiş olan Bayan Lusternik, aralarında toplayarak, küçük masanın üzerini dolduracak kadar çok parayı bir araya getirmeyi başarmışlardı. Kötü adam mutfığa dönmüş, besbelli gelirken yanında getirdiği votkayı yudumlarken, bir yandan da bizim hıyar turşularımızı zıkkımlanıyordu. Annem omzunun üstünden korku içinde beni kesiyordu. Onun açıkça sormadığı soruyu, ikna edici bir göz kırpışla yanıtladım.

Kâğıt paraları telaşla ceplerine tikiştirmakta olan iyi adam, “Eh,” dedi, “başlangıç için hiç fena değil ama onun pek yeterli bulacağını sanmıyorum. Ne de olsa altı kişisiniz. Sizi Gestapo’ya teslim etse, aynı parayı onlardan alırdı zaten.”

Olga doğrudan, “Elimizdeki hepsi bu,” deyiverdi.

“Hiç altın, gümüş, değerli taş falan da mı yok?” diyerek Olga’nın elini kavradı.

“Tatlım bak, ne güzel bir yüzüğün var! Her birinizde bu türden bir şeyler olmalı.”

Bunlardan başka, Olga’nın boynunda bir dizi inci kolye, kocasıdaysa altın zincirli, köstekli bir altın saat vardı. Yaşlı kadın da hiç vakit kaybetmeden altın çerçeveli gözlüklerini ve antika değerinde broşunu ortaya koydu. Sophie ve benim hiçbir şeyim

yokken, annem bir telaş en sevdiği saatini ve nikah yüzüğünü saklamayı başardı. Adamın sert bakışları altında, gönülsüzce hepsini masanın üzerine, diğer değerli eşyaların yanına koydu. İyi adam bütün bunları cebinden çıkarttığı mendilinin içine süpürüverdi. Tam hepsini bohçalayıp, düğümlerken, annem birden evlilik yüzüğünü geri istedi. Yalvarmıyordu, hiç de öyle zavallı bir hali yoktu. Anlatmak istediği tek şey yüzüğün onun için çok büyük anlamı olduğuydu. Uzun boylu adam, ya iyi insan rolüne kendini fena halde kaptırmıştı, ya da o kadar berbat biri değildi. Ne o zaman, ne de şimdi bunu yanıtlayamazdım. Her neyse, adam inanılmaz bir âlicenaplıkla yüzüğü bohçanın içinden çıkarıp, çini sobanın üzerine fırlattı. Yaptığından mutlu, kötü adama karşı işbirliği içinde olduğu anlamında anneme göz kırptı.

Üniformalı adam yiyip içtikten sonra, sarhoş ve ne dediğini bilmez bir halde mutfaktan geri dönmüştü. Ortağınla fısıldayarak, karşılıklı bilgi alışverişinde bulunduktan sonra bize dışarı çıkmamızı emretti: “*Raus!*” Uzun boylu adamın bize çevirdiğine göre, aşağı kata inip, bir sonraki emre kadar orada beklememiz gerekiyordu. Ralf yerinden kalkamadığından, ona yüzü duvara dönük bir şekilde yatmasını emrettiler. Giyinip, yanımıza eşya almamızı yasakladılar.

Böylece olduğumuz gibi, sırtımızda geceliklerimiz, ayaklarımız çıplak bir halde giriş katını terk ettik. Kazik’in annesi bize yol gösterdi. Bizi kendi dairesine götürdü. Orada Kazik ve annesinden başka birinin yaşıyor olduğu besbelliydi. İnanılmaz derecede güzel bir kadın yeni doğmuş bebeğini emzirmekteydi. Korkudan neredeyse ölecek gibiydi. Hiç şüphesiz o da Yahudi’ydi. O ve yaşlı kadınla birlikte saatlerce oturup, gece olana dek bekledik. Kazik ortalarda hiç görünmüyordu. Onun mutlaka yakınlar da bir yerlerde saklanıyor olduğunu düşünüyorduk. Hiç sormasak da, bebeğin babasının o olduğunu biliyorduk.

Gün ağarırken iyi adam geri gelip, bizden ön kapının anahtarı

tarını istedi. Çok geçmeden kulağımıza, ağır eşyaların sürüklenerek aşağı indirildiği ve çekilerek götürüldüğüne dair belli belirsiz sesler geldi. Derken anahtar deliğinde tıngırdadı, kapı gıcırdayarak açıldı, inildi ve dan diye kapandı. Gitmişlerdi.

Yukarı çıktığımızda, odanın silinip, süpürülmüş, parasal değeri olan ne varsa, bütün elbiselerimiz, ayakkabılarımız ve hatta havlularımızın bile götürülmüş olduğunu gördük. Kazik'in tence-releri, tavaları ve sofrta takımları götürülmüş, geride yalnızca yükte ağır mobilyalar kalmıştı. Annem sobanın yanına bir sandalye çekip, üstüne çıktı ve el yordamıyla nikah yüzüğünü aradı. Şaşırtıcıydı ama yerinde duruyordu. Bunu tüm yüreğimizle iyiye yorduk.

Epey sonra, eskisinden daha ketum bir halde Kazik ortaya çıktı. Bir önceki gece olup bitenlerden haberdar olduğunu söyleyince, evdeki herkes onun gece boyunca aynı bina içinde saklanmakta olduğunu anladı. Soyulup, soğana çevrilmiş odaları inceledikten sonra, ne yapıp edip, birkaç saat içinde bizim orayı terk etmemizi sağlayacağını söyledi. Gizliliğimiz falan kalmamıştı. Artık hiçbirimiz burada saklanamazdık.

Sırtımızda geceliklerimiz, çıplak ayaklarımızla öğleden sonraya kadar bekledik. Saat dörtten sonra, şirket çalışanları evlerine gidince, Kazik, Maria teyzenin yolladığı para ve giysilerle tekrar çıkıp geldi. Siyah peçeli yeni bir şapka ve sargı bezleri de getirmişti. Annem, Sophie ve ben geçici sığınağımıza hareket etmek üzereydik. Kazik bir dostu aracılığıyla bunu ayarlamıştı bile. Ralf, Olga ve Bayan Lusternik, sahte bir cankurtaran gelip onları Polski oteline götürene dek biraz daha beklemek zorundaydılar. Onlara iyi şanslar dileyip, oradan ayrıldık.

Yeni sığınağımız eski şehirdeydi. Yakın olduğundan, bu sefer oraya yürüyerek gittik. Plac Zamkowy, (Şato Meydanı) denilen yere ulaştığımızda, dikkatleri çekmeyen, gri renk giyimli bi-

ri, Kral Zygmunt anıtından çıkarak, peşimizden gelmeye başladı. Adam tek kelime bile etmeden önümüze düştü ve bizi karmakarışık, eski sokaklara soktu.

Geçmiş onca yüzyılın kiri pası üzerinde duran, eski mi eski bir evin sevimsiz bodrum katında, Krystyna adında bir kadın bizi beklemekteydi. Bizi oraya götüren kadın ve kocası Tom, dediklerine göre, beklenmedik, kaçarken uğrayıp, bir süre onlarda kalan konuklara alıştılar. Daha iyi bir yer bulana dek onların sefil fakirhanelerinde ağırılanacaktık.

Bu ev gerçekten pis, karanlık ve rutubetli bir yerdi. Tek odanın kocaman iki penceresi, ara sıra yaptıkları gibi, gelen geçenin içeriyi dikizleyebileceği kadar sokakla birdi. Gözlerden uzak durmamızın ve ev sahiplerimizi iş için ziyaret eden yabancılardan kaçınmamızın tek yolu, odanın ta gerisindeki bir gardırobun gizlediği kanepede sessizce büzülüp, oturmaktı. Günler boyu, sabahın köründen, ta pencerelerin gece için karartıldıkları akşam vaktine kadar böyle yaptık. Krystyna bize yiyecek getirir, iki çift laf ederek, rahatlatmaya çalışırdı. Hem o hem de Tom, kaliteli, yürekli insanlardı. Çocukları olmadığından, kendilerini işe vermişlerdi. Tom bir yerlerde matbaacılık yapmaktaydı. Eve geldiğinde, mahzene inip, gözden kaybolur, sabahlara dek yasadışı broşürler ve bildiriler basardı. Krystyna büyük bir coşkuyla ona yardım ederdi. Onların bize, bizim de onlara güven duyduğumuz daha ilk gün oraya girmemize izin verilmişti. Zaten, onların eski model matbaasını gece olduğunda yıkanmak ve gizli atölyenin yanında kurulmuş olan tuvalete gitmek üzere aşağıya indiğimizde görebiliyorduk. Krystyna, dehlizde aynı zamanda, zemine gömülü silah ve yığınlarla sahte evrak ve kâğıt para olduğunu ağzından kaçırdı.

Bu yanardağın üzerinde oturmamızın hem bizim, hem de onların açısından çok tehlikeli olduğu ve bu yüzden orada pek uzun bir süre kalamayacağımız gün gibi ortadaydı. Kulağımız Maria teyzenin getireceği haberlerdeydi. İçinde bulunduğumuz

zor durumun farkındaydı ama güvenlik adına, bize saklanacak yeni bir yer bulana dek yanımıza uğramaması gerekiyordu.

Altı ya da yedi gün boyunca, çok karanlık olduğundan kitap bile okuyamadığımız o daracık yerde, kanepenin üzerinde oturup bekledik. Geceleri Tom ve Krystyna'yla aynı odayı paylaşıyor, yerlerde yatıyorduk. Bir sabah, Tom henüz işe gitmişti ki, birisi hoyratça pencereye vurdu. Krystyna kim olduğuna bakmak için dışarı fırladı. Yıkılmış bir halde geri geldi. Bir dostun getirdiği habere göre hemen iş yerinin kapısında Gestapo tarafından kısı-kıvrak yakalanmış ve bir arabaya tıkılarak, götürülmüştü. Krystyna'nın da iyi bildiği gibi, evinin her an basılıp aranması iş-ten bile değildi. Bize bir an evvel gidelim diye yalvardı ve baskı makinesini saklamak üzere bodruma koştu.

Karalar bağlamış dul kadın, her yeri sargılar içinde yaralı çocuk ve Akdeniz'li kız, sıcak bir yaz gününün, yakıcı güneşi altında sokaklara düşmüşlerdi gene. Hızla gelişen olayların şokuyla ve yüzlerini örten peçe ve sargıların verdiği sersemlikten an-nem ve Sophie hiçbir şey düşünemez olmuşlardı. Bir takım karar-lar vermek bana düşüyordu. Ama ben de şoktaydım. Şaşkınlık içinde, nereye gideceğimi bilemez bir halde ana kapının yanında dikilip kaldık. İnsanlar tuhaf tuhaf bize bakıyordu. Derhal bir şeyler yapmalıydık.

Sokağın köşesinden aniden bir fayton döndü ve parke taşla-rı üzerinde takırdayarak yavaşça ilerledi. Boştu. Umutsuzca bir içgüdüyle arabayı durdurdum ve bindik.

Faytoncu, "Ne tarafa, hanımefendi?" diye sordu.

Bir an beynim durdu.

Adam suratıma kuruntuyla bakarken, "Ne tarafa?" diye tek-rar sordu.

Derken gaipten, çok iyi bildiğim, deliler gibi sevdiğim bir yer düştü aklıma: "Sienna Caddesi, 5 numaraya," deyiverdim. Faytoncu atını kırbaçladı.

Artık, kuşatmadan beri küller içinde yatıp durmakta olan çocukluğumun geçtiği eve doğru, şehrin göbeğinde tıngır mıngır yol almaktaydık.

Bir ara yaşlı adam, canı sıkkın bir tavırla bana, “Buradan nereye gidiyoruz, Bayan?” diye soruverdi. Swietokryzka Caddesi’nden sapıp, tam Marszalkowska Caddesi’ne girmek üzereydik ki, tanıdık bir şey görünce faytoncuya durmasını söyledim. Havanın çok güzel olduğu, canımızın biraz yürümek istediği falan gibi şeyler geveleyerek, adama yol parasının tamamını ödedim. Boşalan faytona şen şakrak iki bayan atladı ve araba gözden kayboldu. Durduğumuz yerden o bildik kapıyı görebiliyorduk, zaten. Birkaç adım daha yürümemiz gerekiyordu, o kadar.

Büyükbaba Sokolnicki’nin, gelenlerin kim olduğuna baksın diye karısına seslenirken içlerinin güldüğünü fark ettiğim gözleri yaşlarla doldu. Yaşlı kadın, hemen arkasında Klara, sendeleyerek çıkageldi. Onlar da gözyaşlarına boğuldular.

Çok geçmeden ne kadar şanslı olduğumuz çıktı ortaya; Bayan Serbin ve Bach’lar, temmuz ayını geçirmek üzere köye gitmişlerdi. “O kadın” da yoktu. Maryla geçen mayıs ayındaki şantajın hemen ardından, başka bir sığınak bulmuştu kendine. Böylece kırma köpek Miki’yi saymazsak evde yalnız üç kişiydik. Israrla diller dökerek, pek tabi kalabileceğimizi, bir parça dinlenerek kendimize gelip, başımızdan geçen onca zorlukları unutabileceğimizi söylediler. Öyle de yaptık.

Gözlerdeki yaşlar kurduğunda oturup, akli başında bir şekilde bütün durumu gözden geçirdik. Vardığımız sonuca göre Bayan Serbin tatilden dönmeden oradan ayrılmalıydık. Bizi bir daha asla kabul etmez, evini böylesine bir tehlikeye soktukları için anne, babasını fena halde haşlardı. Orada olduğumuzu bile bilmemeliydi. Maria teyze ve Stas çağrıldıklarında, koşarak geldiler. Zaten temmuzun birinden beri bize “yeni bir yer” bakmaktaymışlar. Ellerinden geleni yapacaklarına söz verdiler.

Bu arada üç Sokolnicki tarafından öpölüp koklanılıyor, eni konu şımartılıyorduk. Kalmamız karşılığında bile olsa, paranın adını ağzımıza almamızı istemiyorlardı. Bir zamanlar çatıları altında katlanmak zorunda kalmış olduğumuz o yavan yemeklerin acısını çıkarmak için ellerinden geleni artlarına koymuyorlardı. Sanki kuduran bir denizin orta yerinde, güvenli ve sıcacık bir adada güneşleniyor, tadını çıkarıyorduk. Bir süre, ama kısa bir süre için ... Çok geçmeden elveda deyip, bir daha hiç dönmek üzere ayrılmak vakti gelip çatmıştı bile.

* * *

İyi giyimli bayan bütün yol boyunca dedikodu yapıp durdu. Beni yanlarına kabul etme cömertliğini gösteren bütün akrabalarını bir bir anlattı bana. Dedğine göre kayınbiraderi, korkunç savaş başladıktan sonra geçimini sağlamak için Varşova'nın gece kulüplerinden birinde müzik yapmak zorunda kalan, yetenekli bir piyanistti. Çok yakında kendi gözlerimle de görüp, anlayacağım gibi, kız kardeşi harika bir kadındı. Ve yeğeni Mirka'ysa, tam benim yaşlarımda, bir arkadaşına can attığından sabırsızlıkla yolumu gözleyen, çok ama çok sevimli bir kızdı. Bütün komşulara, eşe dosta ve diğer herkese, Mirka'nın yakın arkadaşı olduğum ve tatilimi geçirmek üzere onun yanına geldiğim söylenecek, öyle tanıştırlacaktım. Kadın bundan kimsenin kuşku duymayacağından emin olduğunu çünkü gerek aksan gerekse ses olarak hiç kulak tırmalamayan Lehçe'min, mükemmel olduğunu söyledi. Kalış ücretim o tarihe kadar önceden ödendiğinden, eylül sonuna kadar keyfime bakıp, temiz hava alabilecektim. Sonrasını bekleyip görecektik.

Küçük banliyö treni tarlaların ve ağaçlıkların arasından geçerek, tıngır mıngır ilerliyordu. Kılavuzumun bütün canı tezliğine karşın, hiç heyecan duymuyordum. O sırada kafam hep, gene kılık değiştirmiş, başka bir yöne doğru yol almakta olan Sophie

ve annemdeydi. Zina'nın ve Bayan Koterba'nın kız kardeşi Dan-ka annemle Sophie'yi yanına almaya karar vermişti. Oturduğu evde yalnız iki oda olduğundan, ayrılmak zorunda kalmıştık, ne kadar zaman için, Tanrı bilir. Üstelik, Maria teyzenin inanılmaz çabaları sayesinde benim de elime, orman içinde bir malikanede, gözlerden ırak tatil yapabilmek gibi, eşine rastlanmaz bir fırsat geçmişti. Sağlığım tekrar bozulma eğilimi göstermeye başladığından, bu şiddetle elzemdi.

Yorgun tren üfleye püfleye, aksıra tıksıra, kondüktör *Radosc*! (Lehçe, “Sevinç” anlamına gelir) diye bağırmasa, “tren istasyonu” olduğuna bin şahit gereken, köhne, pislik içinde bir yere büyük bir gürültüyle girdi. Sonunda durdu. Yol arkadaşım ayağa fırladı. Gelmiştik.

Yeni “yuvam” olacak küçük, ahşap kulübede karşılaşıp, tanıştığım Majewski ailesinin bireyleri, hiç de yol arkadaşımın süsleye püsleye anlattığı gibi çıkmadı. Huysuz, geçimsiz babaları, çekilmez biriydi. Geceleri Varşova'ya işe gider, sabah erkenden dönüp, öğleye kadar uyurdu. Sonra üstünde pijamalarıyla, saçları darmadağınık bir halde, ona buna çatarak ortalıkta dolaşır, aklına gelen en olmadık şeyler yüzünden, anlamsızca karısına diklenir, kızını azarlardı. Bana sanki şeffafmışım gibi bakardı: onun için ben hiç yoktum. Eve ilk girişimde bir “Hoş geldin” demeye bile zahmet etmemişti.

Anneye gelince, canından bezmiş ufak tefek bir kadındı. Kocasını evdeyken suspus oturur, adam işe gittiğinde hırçın ve dırdırcı bir kadın kesilirdi. Benle yalnızca şunu yap, ya da bunu yapma demek için konuşurdu.

Ama içlerinde en düş kırıklığı yaşadığım insan “arkadaşım” Mirka'ydı. Uzun boyu, solgun saçları ve anlamsız suratıyla pek salak duruyordu. Cart kırmızı renkte oje sürmekte olduğu ayak parmaklarından başını bile kaldırmadan, omuz silkerek gelişimi umursamamıştı bile. Daha baştan onunla ortak hiçbir şeyimiz

olamayacağını anlamıştım. İlk gece kendimi pek yalnız hissetmiş, az daha gidip yol arkadaşıma, Varşova'ya dönerken beni de yanında götürsün diye yalvaracak hale gelmiştim. O ve kayınbiraderi evden ayrıldıklarında, ne yapacağımı bilememiştim. Derken Mirka'yla aynı yatağı paylaşacağımı öğrenince, aklım başımdan gitmişti. O ana kadar çoktan aynı yatağı paylaşmaya alışmıştım ama bunlar annem ve Sophie olduktan sonra umurumda değildi. Ama hemen yanı başımda horlayarak uyuyan Mirka aklıma düşünce, dehşete kapıldım. Şansa bakın ki o da benle yatmaktan hoşlanmadı ve altına bir şezlong çekip, ondan sonra her gece orada yattı.

Bu berbat başlangıca karşın, Radosc'da yaşamım hiç de öyle can sıkıcı değildi. Canım her istediğinde, yaz tatilinin keyfini çıkartmakta olan sıradan bir kız gibi dışarı çıkmama ve özgürce dolaşmama izin verildi, hatta buna özendirildim bile. Böylece bahçede uzanıp güneşleneceğime ve Mirka'nın modaya uygun kıyafetler ve delikanlılar üzerine zırvalıklarını dinleyeceğime, ormana yürüdüm ve orada tek başıma vakit geçirdim. Sanki gettodaki bütün o huzursuz gecelerimin düşleri canlanıp geri gelmişti. Sıcacık, mis gibi kokan taze çimlerin üzerine uzanıp, çam ağaçlarının rüzgârlarla salınıp duran incecik tepelerini seyrederek, yumuşacık iç çekişlerine ve kuşların tatlı cıvıltılarına kulak verdim. Etrafta kimseler yoktu. Güneş ışığı karmaşık dalların arasından gergef gergef yolunu buluyor, havada puslu bir parlaklık yaratıyordu. Karıncalar tüm çalışkanlıkları üstlerinde, topraktan tepeler yapmakla meşguldüler.

Bir keresinde, yağmurlu bir günde, bir cesaret köyün küçük meydanına doğru yürüdüm ve orada fazla büyük olmayan bir halk kütüphanesi olduğunu keşfettim. Dünyada hiçbir şey, hatta fark edilip yakalanma riski bile beni içeri girmekten alıkoyamazdı. Cep harçlığım son derece makul ücreti karşılamaya yetiyordu, artıyordu bile. Oradan kucağımda iki kitapla çıktım. Orman-

da kitap okuyabildiğime göre, artık bütün gün orada kalabilirdim. Çok kısa bir süre için bile olsa, canım kulübeye dönmeyi hiç istemediğinden, öğlen yemeklerini boş veriyordum. Aç kalmak umurumda bile değildi.

Eh, aç kalmak aslında böyle olurdu, işte. Bayan Majewski Mirka ve benim yemeklerimizi, yalnızca ikimiz baş başa yiyelim diye tutturdu. Bu zaten yavan olan öğünleri arkadaşımınla paylaşmam gerektiği anlamına geliyordu. Şımarık ve katı yürekli bir çocuk olan Mirka yemekleri öylesine çabuk silip, süpürüyordu ki, bana sonuç olarak çanak yalamak düşüyordu. Ha, onunla yarışmaya kalkabilir, sandviç ve patatesleri birbiri ardına avuçlayabilir, ve onları çiğnemedi yutabilirdim. Ama bu kendine saygısızlık etmek anlamına geldiğinden, aç yatmayı yeğliyordum. Aile reisinin olduğu, önüme konan minicik lokmalarla karnımı doyurmaya çalıştığım o akşam yemekleriyse tam çetin bir sınavdı. Bu adamdan sırf kaba davranışları yüzünden değil, Nazilerin kulübünde çalışıyor olmasından tiksiniyor, nefret ediyordum. İşgal altındaki Varşova'da hiç Polonyalıların işlettiği gece kulübü olmadığından, bundan hiç şüphem yoktu.

Yağmur yüzünden, kendimi dışarı atıp, yeşil dünyamda inziyaya çekilemediğim berbat günler de oluyordu. Bu tatsız günlerde Mirka'nın yârenliğine katlanmak, onun zırva sohbetlerini dinlemek ve çoğunlukla bana tamamen yabancı olan arkadaşlarıyla saatler boyu bir arada olmak zorunda kalıyordum. Kulübede kendime yakın hissettiğim bir kedici vardı. Aslında kedilerle aram pek iyi olmasa da, özellikle bundan pek hoşlanmıştım. Hamileydi ve çok geçmeden beş tane yavru doğurdu. Bu olay mutfakta meydana gelmişti. Mirka, annesi ve ben, doğumu izlemiştik. Hepimiz pek heyecanlıydık. Bir kereliğine de olsa onlarla aynı duyguları paylaşmıştım. Bir canlının dünyaya gelişine ilk kez tanık oluyordum. Bu son derece önemli ve içtenlik dolu bir deneyimdi.

İki gün sonra, yağmurlu bir öğleden sonra, bütün aile Mirka'ya yaklaşmakta olan ergenlik bayramı için elbise almaya, Varşova'ya gittiklerinde, kulübede tek başıma kalmıştım. Mutfığa gittim ve karışacak kimse olmadan, tamamıyla kör, küçük yaratıkların, telaşla birbirlerini çiğneyerek, kediden süt emmeye çalıştıklarını seyrettim. Ortalıkta çıt çıkmıyordu ve mutfak kıyı bucağı yıkanıp paklanmıştı. Henüz ovulan zeminse gazete kâğıtlarıyla kaplıydı. Öylesine, istençsiz bir şekilde gözüm oynamakta olan kedi yavrularından, yerdeki gazetelere kaydı. Birden, bana hiç de yabancı gelmeyen bir takım şeyler şimşek gibi çaktı beynimde. Uzunca bir isim listesi içinde babamın adıyla, soyadı takılmıştı gözüme. Gazeteyi yerden kaptığım gibi, listenin neye ait olduğunu anlamaya çalıştım. Sayfalarca sürüp giden bu isim listesinde kişilerin doğum tarihleri ve ait oldukları askeri birlikler de belirtilmişti. Bazılarının birlik adı karşısında, “bilinmiyor” yazıyordu. Gazeteyi hemen hatırlamıştım; *Nowy Kurier Warszawski*, Varşova'da yayınlanan tek Lehçe gazeteydi. Bu gazete Nazi'lerin yalanlarını yayan bir basın organıydı ve bu yüzden Polonyalılar tarafından hiç sevilmez, biz Yahudilerceyse asla okunmazdı. Listenin başındaki ön yazıyı bulunca, bu isimlerin gün be gün, haftalar, hatta aylardır yayınlanmakta olduğunu öğrendim. Ön yazıda belirtildiğine göre bu, Rus toplama kamplarında öldürülen ve daha sonra Katyn yakınlarındaki bir toplu mezarda Almanlar tarafından bulunan Polonyalı subayların listesiydi. Aklım başımdan gitmiş bir halde, titreyerek listeyi baştan sona tarayınca, Jozef dayının adına da rast geldim. Gerçekten ölmüşler miydi acaba? Yo, bu olamazdı. Bu kesinlikle bir Nazi propagandası, acımasızca uydurulmuş bir yalandı. Ruslar asla böyle bir şey yapmazlardı. Bu insanları neden öldürmüş olabilirlerdi ki? Stefan'dan duyduğuma göre onlara pek iyi davranıyorlardı. Kafamı toparlayarak, bunun bir tek açıklaması olabilir diye düşündüm: Alman ordusu Rusya'ya girip de, kampların da bulunduğu bazı bölgele-

ri işgal ettiğinde, Almanlar eski tutuklu listelerini ele geçirmiş ve şimdi de kurnazca bir düşünceyle düşmanlarını bu cinayetleri işlemekle suçluyor olabilirlerdi. Almanlar yaklaştığında, babam, Jozef dayı ve birlikte oldukları bütün tutukluların Ruslar tarafından başka bir yere götürülmüş ve büyük bir olasılıkla şimdi Sibiry'a'da bir çalışma kampında canları çıkarcasına çalışmakta oldukları düşüncesiyle yüreğime biraz su serptim. Hatta Kızıl Ordu'ya katılmış, Nazi Almanya'sına karşı savaşıyor bile olabilirlerdi. Becerip de kendim sağ kalabildiğim takdirde, onları tekrar görebileceğim gün mutlaka gelecekti. Tehlikenin daniskası aslında Nazilerdi. Dünyada hiç kimsenin acımasızlıkta onların eline su dökemeyeceğinden emindim. Birden kafama dank etti. Terk edilmiş tutukluları Naziler bizzat kendileri öldürmüş ve suçu Rusların üzerine atıyor olabilirlerdi. Korkunun demir pençesi yüreğimi burktu. Umutsuzluk içinde, Mirka'nın eve dönüşünü görmemek için erkenden yattım. Dertleşecek kimsem yoktu. Korkumla ve acılarıma baş başa kalmıştım. Annemin bu listeden hiç haberi olmamalıydı. Babamın ölmüş olabileceği kuşkusu yüreğine düştüğü an, yaşama olan bağlılığını hepten yitirebilirdi. Onu bir daha görebilsem bile, bu listeden ona hiç bahsetmeyecektim. Daha sonraki günlerde bu sözümü tuttum, ta ki Katyn olayını bir başkasından duyana dek.

Bundan sonraki günler boyu derdimi kimseyle paylaşmadan, içime kapanıp, oturdum. Ne Mirka'nın ne de anasının gözü, ergenlik gününden başka bir şey görüyordu. Kutlamalar için yapılan hazırlıklar bütün hızıyla sürüp gidiyordu. Sonunda büyük gün gelip çattı ve kızlı erkekli bir sürü çocuk, yiyip, içip, oyunlar oynamak için çıkageldi. İçine kapanık ve diğerlerince dışlanmış bir halde, komşulardan zar zor ödünç alınan küçük masalardan oluşan o uzun ziyafet masasına kuruldum. Diğer konuklar istediğini yiyip, içerken benim önüme, içine bütün yiyeceklerden birer parça serpiştirilmiş, ayrı bir tabak konuldu. Ama öylesine acı do-

luydum ki, bu aşığılama bana vız geliyor, tırıs gidiyordu.

Mirka'nın kutlama partisinin hemen ardından benim on yedinci yaş günüm gelip çatmıştı. Bunu da içime gömdüm; oradaki kimseyi ilgilendirmezdi. Bol güneşli bir gün olduğundan, sabahın köründe çıkıp ormana gittim ve ikindiye dek orada kaldım. Kulübeye geri döndüğümde, Majewski üstünde pijamaları, bahçede beni bekliyordu. Tahta perdenin aralığından yüzüme bakarken, "Sana kötü haberlerim var," dedi. Benimle doğrudan ilk kez konuşuyordu. "Yabancı biri buralarda dolaşıp, senin hakkında sorular sordu. Bu durumda evimde daha fazla kalamazsın."

Çok geçmeden, alıp beni götürsün diye baldızını çoktan oraya çağırmış olduğu ortaya çıktı. Kadın bir telaş geldi ve aynı akşam beni Varşova'ya geri götürdü. Veda ederken ne yakınlık içeren bir söz duydum, ne de gözyaşı gördüm. Yol arkadaşım trende bana, Radosc'dan ayrılmam gerektiğini bir iki gün evvel haber aldığını ve hemen, kısa sürede gereğini yapacak olan, Maria teyzeyi aradığını anlattı. Majewski'lerde kalmam için önceden ödenen altı haftalık paradan hiç söz etmedi. Bu meraklı yabancı yalanını, beni başından def etmek ve paranın üstüne konmak için Mirka'nın babasının uydurduğundan hiç şüphem kalmamıştı. Yol arkadaşımın da besbelli bundan haberi vardı ve yüzüme bakamıyordu. Aslında fena biri de değildi. Beni evine götürdü ve o gece kendi odasında konuk etti. Sabahın ilk işi Maria teyze çıkageldi ve birlikte, annem ve Sophie'nin sabırsızlıkla beni beklediği Rembertow'a doğru yola çıktık.

Bielinski ailesiye birlikte, onların Rembertow'daki küçük müstakil evlerinde geçirdiğim o altı ay, kaçak olarak dolaşıp durduğum yaşamımın en olaysız, en uzun dönemi olmuştu. Bu altı ay boyunca, sıkı bir şekilde içeride kapalı kalmamıza karşın, son derece huzurlu ve rahat bir yaşam sürdürdük; hiç dışarı çıkmıyor, tanımadığımız insanlarla görüşmüyorduk. Oraya gelişimden, so-

nunda bu huzurlu yeri terk etmemiz gereken güne kadar, yüreğimizi ağzımıza getiren yalnızca bir olay olmuştu ki bundan size ileride söz edeceğim. Rahat bir nefes aldığımda ancak oturup yazabildiğim kadarıyla.

Rembertow Varşova yakınlarında, daha önce hiç görmediğim sıradan bir kasabaydı. Dikkate değer iki özelliğinden biri kocaman bir askeri atış alanı, diğeryse, işgal sırasında Almanların kendi yararlarına işletmeye başladıkları bir fabrikaydı. Fabrikada Polonyalılar çalışıyordu ve çevre halkının ana geçim kaynağıydı. Ev sahibimiz Bay Bielinski de orada çalışıyordu. İşinin ehli bir işçi olmasına karşın, dört kişilik bir aileyi bile zorlukla geçindirebilecek kadar az bir para kazanıyordu. Vasıfsız bir ebe olan karısı Danka, yaptığı kürtaajlarla ya da köylere gidip aldığı yiyecekleri getirip Varşova'da üstüne kâr koyup satarak, aile bütçesine elinden geldiği kadar katkıda bulunmaya çalışıyordu. Bu yaptığı iki iş de yasadışıydı ve Naziler tarafından acımasızca cezalandırılıyordu. Bir de son derece yorucuydu. Tehlikeli işler yapmak yerine, ailesi ve kendisine daha iyi bir hayat yaşatmak isteyen Danka'nın bizi güle oynaya evine kabul etmesine hiç şaşdırmamak gerekirdi. Bayan Serbin'e verdiğimizden çok daha azını ödüyor, buna karşılık en az, gelişimizle yaşam düzeyi yükselen aile bireyleri kadar karnımız doyuyordu. Üstelik enikonu sıcak, hiç olmazsa günün büyük bölümünde kendimize ait bir odamız bile vardı. Geceleri odayı Danka ve sekiz yaşındaki kızı Ela'yla paylaşırdı, Bay Bielinski ve on üç yaşındaki oğulları Bogdan yan odada yatıp, uyuyorlardı. İlk başlarda Danka, yatacak yer darlığından, eve üç konuk birden almaya pek gönüllü değildi. Ama sonradan büyük bir insanlık göstererek, sorunu çözdü. Annemle bana kendi çift kişilik yatağını verirken, kendisi kızıyla birlikte daha dar bir yatakta yattı. Sophie'yi de, daha önce küçük kızının yatmış olduğu ağ korunaklı bir beşikte yatırdı.

Bielinski'lerin oturduğu ev, iki oda, bir mutfak ve derme

çatma bir tuvaletin de olduğu küçük bir tavan arasından ibaretti. Evin zemin katında dul bir kadın, Pawlik ve onlu yaşlarındaki kızı oturmaktaydı. Evde yalnız başımıza kaldığımızda çıt bile çıkarmamamız gerekiyordu. Bay Bielinski'nin sıkı sıkı tembih ettiğine göre, bizden kimsenin, hatta tamamen zararsız gibi görünen Pawlik'lerin bile haberi olmamalıydı. Gün boyunca muslin bir perdeyle kapatılmış olan pencereden baktığımızda, küçük bir bahçe, bir giriş kapısı ve sokakta dolaşmakta olan insanları görüyorduk. Giriş kapısında şüpheli bir yabancı belirecek olursa, hemen yukarı tavan arasına koşup, orada saklanmamız gerekiyordu. Çatı katının tavanıyla, evin damı arasında dar bir boşluk vardı ve burası saklanmamıza yetiyor da artıyordu. Oraya varmak için bir kalas yığınının tırmanmamız, dar bir aralıktan emekleyerek geçmemiz ve sonra da yan yana, kıpırdamadan, nefes bile almakta zorluk çekerek uzanıp, yatmamız gerekiyordu. Bunu bir iki kere denemiş ve inanılmaz derecede zor bulmuştuk. Gene de güvenliydi işte.

Günün büyük bir bölümünde evde Danka'yla baş başa kalıyorduk. Bielinski işe, çocuklarsa okula gidiyorlardı. Çoklukla gününü yemek işlerine dalmış, mutfakta geçiriyordu, tehlikeli yolculuklardan ve yasadışı işler yapmaktan kurtulmuş olmanın mutluluğu içinde. Bazen şarkılar söylüyordu. Aynı ablası Bayan Koterba gibi şen şakrak, iyi huylu bir kadındı. Yalnızca ara sıra, sabahın köründe gizlice gelen ve çocukların okuldan dönmesine az bir vakit kala çıkıp giden bazı hastalara bakardı. Bu durumlarda ölüm sessizliği içinde odamıza kapanıp, kilitli kapımızın hemen arkasında gerçekleştirilen kürtaj bitene dek beklemek zorunda kalırdık. Hastanın orada olduğumuzdan haberi bile yokken buna tanıklık etmek, oturup istemeden onun iniltilerini ve çığlıklarını, Danka'nın ciddiyet içinde ettiği sözleri dinlemek, son derece iğrenç bir deneyimdi. Neyse ki bu çok sık olmazdı. Genellikle, çocuklar okuldan gelip de, bir içeri bir dışarı koşarak, ortalığı

ayağa kaldırana dek, huzur içinde oturup yazmaya fırsatım olurdu. Her şeye rağmen, güvenilir ve halden anlar, iyi çocuklardı. Onlara güvenebilirdik. Yabancılarla konuşmamaları öğretilmiş, evde olan bitenden başkalarına söz etmeleri kesinlikle yasaklanmıştı. Annem ilk başta bu tür bir endişesi olduğunu söyleyince Danka anlatmıştı bunları. Bu yüzden çocuklardan yana hiçbir endişemiz yoktu. İki çocuktan, güler yüzü ve içtenliğiyle annesine benzediğinden, oğlanı daha çok sevmiştim. Yalın, bir şekilde donuk, insanlara kolay sokulmayan tavrıyla Ela, tıpkı babasıydı. Sanki o çocuktan kimse hoşlanmazdı. Çoğunlukla ağlardı ve buna yüreğim dayanmasa da, solgun yanağını öpmeyi, yağlı saçlarını okşamayı aklımdan bile geçirmezdim. Bu yüzden kendimi suçlu hissederdim.

Bay Bielinski'ye gelince, öyle oturup iki çift laf etme şansımız pek olmamıştı. İştten eve geç vakit gelir, yemeğini mutfakta yer, sonra da erkenden yatar. Pazarları uzun bir süre evden kaybolur, ortalıklarda görünmezdi. Hiçbir şekilde konuşkan bir insan değildi ve yanımızda sıkılırdı. Bana hep öyle geliyordu ki, kendi karısı ve çocuklarına bile açıkça katlanamaz görünürken, bizimle aynı çatı altında olmaya zor dayanıyordu. Bundan ileride söz edeceğim.

Danka'nın kuzeni Aniela'nın dışında pek gelip gidenleri yoktu. Herkes gibi varlığımızdan haberdar olmaması gerektiğinden, onunla hiç yüz yüze gelmezdik. Genellikle sabahları gelir, Danka'yla mutfakta oturup yapma kahve içer, durmadan çene çalardı. Danka kuzeninin gelip gidişlerinden sonra hep sinirli görünürdü. Bir keresinde ağladığını görmüştük. Artık içli dışlı olduğumuzdan annem cesaretini toplayıp, onu neyin ağlattığını sordu. Ela uyumuş, ışıklar söndürülmüş, hepimiz yataklarımıza girmiştik. Derken karanlıkta Danka'nın çekilmez yaşamının öyküsüne kulak verdik.

Kendinden sekiz yaş büyük Bielinski'yle evlendiğinde yir-

mi iki yaşındaymış. Öyle birçok kızın yaptığı gibi laf olsun diye değil, gerçek bir evlilikmiş bu. O zamanlar pek güzelmış. Esmer teni, dolgun bedeniyle hem çalışıp, hem de eğlenceli bir yaşam sürmekmiş bütün arzusu. Çok donuk bir adam olmasına karşın, gönlü en çok ona kaymış. Karşılıklı birbirlerini sevmişler ve ilk başlarda pek mutluymuşlar. Ama Bogdan'ın doğumuyla birlikte her şey bir anda değişmiş. Bielinski soğuk, öfkeli ve sevgisiz biri olup çıkmış. Boş zamanlarında evde oturmuyor, iki çift lafı kendisinden esirgiyormuş. En sonunda da ikili yataklarını terk edip, kanepede yatmaya başlamış. Biricik kuzeni Aniela'ya ilgi duymaya başladığını anlaması çok uzun sürmemiş. Aralarından su sızmadığından Aniela kalkıp bunu halasına kendi ağzıyla söylemiş.

Danka'yla aynı yaşlarda olan Aniela kız kardeşiymiş gibi ona benziyormuş ve o da evliymiş. Evde Danka varken, Bielinski'nin nasıl olup da körü körüne ona âşık olduğunu anlamakta ikisi de zorluk çekiyorlarmış. Ama aşkmış işte bu, yıllar boyu yapnıp tuttuğu, karşılıklı bir tutku içinde yüreğini karısından soğutan aşk. Aniela da kocasından ayrılmış, tek başına oturmaktaymış. Bütün hafta sonlarını ve tatillerini sevgilisiyle birlikte geçirmekteymiş.

Danka ilk başlarda umutsuzluğa düşmüş. Ağlamaktan gözleri şişer, kendini öldürmek istermiş. Sonra yavaş yavaş ağlamayı bırakmış, kaderine boyun eğmiş ve sonunda umursamaz olmuş. Bir şekilde ortak yaşamları normale dönmüş, sevginin yerini günlük alışkanlıkların aldığı bir şekilde sürüp gitmeye başlamış. Ve bir süre sonra Ela doğduğunda, bu ne bir mucizeymiş, ne de Danka'nın kocasını aldatması: onu hâlâ deliler gibi sevmekteymiş. İki kuzen ne birbirlerini görmekten, ne de candan birer dost olarak kalmaktan vazgeçmişler. Aniela, Danka'nın içini dökebildiği tek insanmış artık. Kocasının gönlünü yitirince, kuzeni-ne daha bir bağlanır olmuş. Aradan yıllar geçmiş ve derken savaş

patlak vermiş. Zorluklar ve zaman duyguları köreltmış ve iki kadını bitkinlik içinde çökertmiş; artık ne güzellikleri kalmışmış, ne de çekicilikleri.

İşte tam burada Danka karanlığın içinden derin bir iç çekti ve suskunluğa gömüldü. Bunu bozmaya cesaret edemedik. Ama bir süre sonra öyküsüne devam etti. Son zamanlarda gene değişen birçok şey olmuştu.

Danka'nın anlattığına göre, biz evine yerleştikten epey sonra yağmurlu bir sabah, Aniela kafası son derece allak bullak bir halde Aniela çıkıp gelmiş. İçi içine sığmaz halde, bitkin bir yüzle o, o kadın değilmiş. Onu bu denli üzen şeyin ne olduğunu da, Danka'dan saklamaya bile çalışmamış. Geçen son iki pazardır umutsuzca Bielinski'nin yolunu gözler olmuş. Ne çıkıp gelmiş, ne de bir haber yollamış. Bu hiç de sıradan değilmiş ve daha önce hiç olmamış. Bunun üzerine meraktan çıldıracak hale gelen Aniela, bir telaş olan biteni öğrenebilmek umuduyla kuzenine koşmuş. Bielinski hasta, ya da tutuklanmış olabilirmiş. Ama ikisi de değilmiş. Danka'nın anlattığına göre her zamanki gibi işe gitmiş ve hep yaptığı gibi son iki pazar gününü evden uzakta geçirmiş. Derken iki kadın oturup, birlikte sevdikleri adamın başına ne gelmiş olabileceğini düşünmeye başlamışlar. Ama işin içinden çıkamamışlar.

Bu belirsizlik ortamı iki aydan fazla sürmüştü. Blienski her pazar yaptığı gibi evden çıkıp gitmiş, ama Aniela'ya falan uğramamış. Zaman geçtikçe iki kız kuzen onun yasadışı işlere bulaşmış olabileceğini düşünmeye başlamışlar. İşin aslına bakarsanız, bu pek olası değilmiş çünkü onun bu taraklarda bezi yokmuş. Bunu ona doğrudan sormanın da bir yararı yokmuş çünkü Bielinski her iki kadına da gerçeği söylemezmiş.

Danka tekrar iç geçirerek, ciddi bir tavırla, "Ama gerçek ortaya çıkacak," dedi.

Aniela umutsuzluk içinde sevgilisini gözlemeye başlamış ve

sonunda çok geçmeden gerçeği ortaya çıkarmış. O sabah, başını göğsüne dayayıp, kollarında ağlamak üzere koşarak Danka'ya gelmiş: Bielinski'nin bir sevgilisi varmış, aynı yerde çalıştığı dul bir genç bayan. İki kuzen oturup bütün sabah birlikte ağlamışlar. Kendilerini avutabilecek hiçbir şey yokmuş. Danka, yatağının içinde tekrar gözyaşlarına boğuldu.

Başka insanların evinde saklanmak yalnızca dış dünyayla ilişkilerin kesilmesi ya da bitip tükenmek bilmeyen yasaklara ve sürüp giden tehlikelere göğüs germek anlamına gelmiyordu. El ayak oynatmanın bile zor olduğu daracık bir yere kapatılmış, hareketsizliğe mahkûm bir şekilde, sanki kendi hayatımızı yaşamıyor gibiydik. Bizi barındırmakta olan aileler, hatta çocukları bile, kendi günlük sorunlarıyla boğuşuyordu, küçücük dertleri veya büyük üzüntüleri, başarıları veya düş kırıklıkları, keyifli veya hüznü dönemleri oluyordu. Kaygı ve sorunlarımız, birbiri ardına gelen ev sahiplerimizin veya sahibelerimizin yaşamlarında ön sırada gelen şeye göre, bir sığınaktan diğerine değişim gösteriyordu. Bizi bağrına basmış olan insanların gözünde varlığımızın, büyük tehlike, baş belası ve ek gelirden daha başka bir şeyler anlamına da geldiğini anlayana dek, belli bir zaman ve sığınılan farklı mekânların gelip geçmesi gerekmişti. Bu bir şekilde onları da etkiliyordu. İçlerindeki soyluluklar veya alçaklıklar öne çıkıyordu. Bazen aileyi ikiye bölüyor, diğer bazı durumlarda da, yardım etmek ve yaşatmak çabası içinde onları birbirlerine kenetliyordu.

Bizim suskun varlığımızın Danka adına ne kadar bulunmaz bir nimet olduğu kısa süre içinde açık bir şekilde ortaya çıktı. Yaşamında ilk, belki de son kez, konuşacak, içini dökerek rahatlayacak birileri vardı yanı başında, hiç karşılık vermeden, hiç burnunu sokmadan, konuşmak gereği hissettiği sürece, gece veya gündüz, ne zaman olursa onu dinlemeye hazır birileri. Böylece o konuştu durdu ve bizler de oturup sabırla, içtenlikle onu dinledik.

Annem o koca yüreğiyle o kadar anlayışlıydı ki, gerçekten inanılmazdı. Ahlaki öğütler vermeden ya da uçuk laflar falan etmeden acılı kadının gönlüne su serpmeyi gerçekten iyi beceriyordu. İşe de yaradı. Birkaç gün içinde kadıncağız kendini bayağı toparladı. Mutfakta söylediği şarkılar kulağımıza gelmeye başlamıştı, gene.

Danka'nın başından geçenler ben de derin bir etki yaptı. O gece tek bir kelime bile etmeden oturup, büyük bir merak içinde kadının itiraflarına ve annemin hoşgörü dolu yanıtlarına kulak verdim. Sanırım bundan büyük dersler aldım ve bir şekilde daha bir olgunlaştım.

Yazmaya devam ettim- bu bana Tanrının bir bağışydı, içinde bulunduğumuz o dönemden ve konumdan bir kaçıştı. Akşamları yazdığım öyküleri anneme ve Sophie'ye okurdum. Onlara da iyi gelirdi. Onlar kendi anılarını kâğıda dökmeye hiç yanaşmadılar. Ya oturup Danka'nın yerel kütüphaneden ödünç aldığı kitapları okuyor, ya da sökükle yırtık işlerinde ona yardım ediyorlardı. İki de bana göre çok daha sabırlıydılar ve ben yararı olmadığı halde çılgınca isyan ederken, onlar hiç homurdanmadan, o sonsuz bekleyişe ve yaşamın karşılıklarına çıkardığı zorluklara göğüs geriyorlardı. Oldukça büyüüp, serpilmiş olmama rağmen daha annemden öğrenecek çok şeyim vardı ve bir türlü onun kadar iyi yürekli, hoşgörülü ve kendine güven dolu olamıyordum. Sophie ondan bir şeyler kapmakta bana göre çok daha becerikliydі. O sıralar on dört yaşlarındaydı ve artık çocukluktan çıkmıştı. İncecik bedeni, uzun, kalın bir şekilde örülmüş dolgun, gür saçları, koyu ten rengi ve hüzünlü bakan kara gözleriyle, gittikçe kadınsı ve çekici oluyordu. Ancak hâlâ, çoğunlukla içine kapanık, o sessiz kızdı. Katyn'den hem annemin, hem de onun haberi vardı ama babamızın ölmüş olabileceğini kabullenememiştik. Onun sağ ve iyi olduğuna güvenimiz sonsuzdu. Bu güçlü, içten inanç hepimizi ayakta tutuyordu.

Rembertow'da kaldığımız süre içinde iki kere bizi görmeye

gelen Halina'dan, Vladek dayının kaybolmuş olduğunu öğrendik. Vladek tutuklanıp da, götürülünce, küçük oğlunu yanına alıp, evden kaçmış. Üç ay boyunca köyde, akrabalarının yanında kalmışlar. İşte çılgınlar gibi onun yardımını aradığımız sırada ortalarda olmayışı, bu yüzdenmiş.

Maria teyze de, ayda en az iki kere ziyaretimize geldi. Jadwiga ve Stefan hakkında anlattıkları çok üzücüydü. Koterba'ların evinden ayrılmış, artık başka birilerinin yanında kalmaktaymışlar. Tam yeni yerlerine alışırken, Jadwiga'nın hamile olduğu ortaya çıkmış. Durmadan kaçıp durdukları bir ortamda çocuk sahibi olmaları söz konusu değilmiş. Bebek doğana kadar savaşın sona ermesi de pek olası görünmüyormuş. Bunun üzerine Stefan ve Jadwiga, birbirlerine deli gibi âşık ve sağlıklı bir çocuk sahibi olmak üzere dünyaya gelmiş bu iki genç ve akıllı insan ellerini çabuk tutup, yürek dağlayıcı bir karara varmak zorunda kalmışlar. Helena, ebe olarak derhal yardımlarına koşmuş ve tereyağından kıl çekercesine bu işi halletmiş. Ama iki genç, derin bir acı içinde bu şoku bir türlü üstlerinden atamamışlar, üzüntü içinde yaşar olmuşlar. Bu haber beni de çok üzmüş, uzun bir süre geceleri uyuyamaz olmuştum.

Olaysız bir şekilde geçip giden günler, haftalar ve aylar bütün canlılığımızı alıp götürmüştü. Sanki bundan sonraki yaşamımız hep böyle sessiz, sıkıcı geçecek, iyi veya kötü hiçbir değişiklik yaşamayacaktık. Kış bastırmış ve penceremizin dışındaki dünyayı kalın bir kar örtüsüyle kaplayarak, günlerimizin daha bir sakın ve ıssız geçmesine neden olmuştu. Bir gün, evde tek başımıza oturup dururken, dış kapıya doğru ilerlemekte olan iki uzun boylu adam gördük. Zift karası giysileriyle bahçeyi örten bembeyaz karda insanın gözünü alıyorlardı, birbirlerinin omzundan bakan bu iki tuhaf mı tuhaf karartı. Eve doğru ilerlemekteydiler.

Annem ölü gibi soluk bir yüzle, "Gestapo," diye mırıldandı.

Korkudan iliklerimize kadar titredik; en tehlikeli, Yahudile-

rin en acımasız avcılarını bizi ele geçirmek üzereydiler.

Anında kendimizi tavan arasında bulduk ve ancak korkuların en büyüğünün insana sağlayabileceği bir hızla damın hemen altındaki boşluğa sıkışarak, sırtüstü yattık ve nefeslerimizi tutup, beklemeye başladık. Ama aşağıda kapıya ne vuran, ne de zorlayan vardı. Bir an için kasapların çekip gitmiş olabileceğini düşündük. Derken birden yukarıdan, sanki beynimizin içinde atların nal sesleri takırdıyormuşçasına korkunç bir ses geldi. Damdaydılar ve besbelli bizi bu yolla ele geçirmeye çalışıyorlardı. Orada öyle çaresizlik içinde yatıyor, artık sonumuz olduğunu düşündüğümüz saniyeleri sayıyorduk. Gürültü giderek dayanılmaz bir hal aldı. Artık sırf tepinmeler değil, tuhaf bir takım gıcır ve tangırtilar da kulak zarımızı yırtıyor, kafamızı patlatıyordu. Bizi yakalamak için damı deliyorlardı. Bu gürültü hengâmesi içinde birden Sophie'nin kıkırdadığını duydum. Keskin zekâsıyla, yukarıda olup bitenleri ilk anlayan o olmuştu. Çok geçmemişti ki, hepimiz ellerimizi yumruk yapmış, kahkahalarla gülmek çabası içinde ağzımıza tıkamıştık. Baca temizleyiciler gidip de, bitkinlikten sallanarak odamıza döndükten ancak epey bir sonra kahkahalarla gülmekten kendimizi alıkoyabildik. Daha sonra o akşam başımızdan geçenleri anlattığımızda bütün aile pek eğlendi. Bu olaya bayılan çocuklar yalvar yakar, ardı ardına anlatmamızı istediklerinden, o Noel yemeğinin baş eğlencesi bu "baca temizleyicisi" öyküsü olmuştu.

Altı hafta kadar sonra gerçek tehlike kapıya dayandığında tınmadık bile. Belki insanın devamlı korku içinde yaşamasının bir sınırı vardı, belki de insan korkuyla yaşamayı sonunda öğreniyordu. Bir pazar günü deri ceketli, uzun çizmeler giymiş üç yabancı aniden kapıyı açıp da oturduğumuz odaya daldığında öyle pek ürkmedik. Sophie daha sonra bana, o üç adam içcri girdiklerinde şaşkınlık içinde pişmiş kelle gibi sırtıttığını anlattı. Ne saklayayım, genç bir erkek görmeyeli uzun bir zaman olmuştu.

Daha önceki iki olayda olduğu gibi, bu adamların kim olduğunu ve izimizi nasıl bulmuş olduklarını bilmiyorduk ve hiç öğrenemedik. Halina henüz ikinci kez gelmişti bizi görmeye. Casusların dikkatini çekecek tarzda riskli, yasadışı işlerle uğraştığından, belki de Varşova'dan beri onun peşine düşmüşlerdi. Çene çalmakla meşgul olduğumuzdan, hiçbirimiz kapıya dayanmış olan yabancıları fark etmemiştik. Bielinski ve çocuklar evde değildiler, Danka'ysa dul Pawlik'le çene yarıştırmak için ön kapıyı açık bırakarak aşağıya inmişti. Bu yüzden, hiçbir engelle karşılaşmadan eve girmiş, daireye dalarak, odamıza kadar gelmişlerdi. Bizim orada saklanmakta olduğumuzu önceden bildikleri pek söylenemezdi. Ancak yüz yüze geldiğimiz anda kim olduğumuza dair en ufak bir şüpheleri kalmamıştı. Bize karşı açıkça sert ve haşın davranmak bir yana, son derece naziktiler. Doğrudan bizi, sağ kalıp kalmayacağımız belli olmayan bir toplama kampına götürmeye geldiklerini söylediler. Toplama kampının ne anlama geldiğini zaten eni konu biliyorduk. Bu tehdit oldukça ciddi görünüyordu; adamlar Almanca konuşuyorlardı ve Gestapo ajanı olmaları işten bile değildi. Bu durum Halina bütün cesaretini toplayıp onlara rüşvet teklif edene dek sürdü. Uzun bir bekleyişten sonra bunu kabul ettiklerinde Halina onlara, ilk başta verdiği yüklü bir miktar zlotiye ek olarak, cüzdanı boşalana dek sırasıyla Amerikan doları ve İngiliz lirası verdi. İyi miydi, değil miydi bilemem ama üzerinde, aslında kendine değil ama iş ortağına ait bir servet vardı. Danka yukarı çıkarken, ganimetlerini cebine indirmiş, bir telaş evden çıkmakta olan bu adamlarla burun buruna geldi. Birkaç gün sonra onunla vedalaşmak zorunda kalmıştık.

Rembertow'dan ayrılarak, kara kışın orta yerinde Varşova'ya geri döndük. Şantajcılar iliğimizi kemiğimizi sömürdüklerinden beş parasız kalmıştık. Elmas yüzüğün satışından son kalan parayı da Helena'ya geri ödemek zorunda kaldığımızdan, şantaj-

cılar yüzünden elimizde, avucumuzda hiç para kalmamıştı. Artık satacak bir şeyimiz de yoktu. Eğer Maria teyze bir zamanlar dedelerim tarafından ona bırakılmış arsayı satıp da, parasını bize vermese, halimiz perişandı. Saklanmayı sürdürüp, biraz daha sağ kalabilelim diye arsayı paldır küldür sattı. Ama bu işten sonra uzun bir zaman Maria teyzeyi görmekten vazgeçtik. Gözlendiğinden korkuyor, bizi de tehlikeye atmak istemiyordu. Artık tamamıyla, Maria teyzeyle tek kontağımız olan Stas'ın kanatları altına sığınmıştık.

Üçümüzü birden saklayacak bir sığınma yeri bulmak zor olduğundan, tekrar ayrılmak zorunda kaldık. Bundan sonraki haftaları, evde kalmış yaşlı bir kızla birlikte oturmakta olan Maryla'nın yanında geçirdim. Beni evine kabul edip etmemek bu bayanın umurunda bile değildi; zaten evinde hepsi hepsi tek bir oda ve mutfağı olduğundan bir kişi fazla veya eksik ne fark ederdi ki. Gözü parada falan değildi, hatta ne de can güvenliği umurundaydı. Bir zamanlar öğretmenken, şimdi emekli olmanın büyüüne kapılmış ve bütün benliğiyle kadere inanır olmuştu.

“Yarın öleceksem, bu öleceğim demektir, ya damdan başıma düşecek bir kiremit yüzünden ya da Nazi kurşunuyla, fark etmez,” deyip duruyordu.

Ve hoş sohbet, dost canlısı biri olduğundan, kendi günlük işlerini gördükleri sürece, etrafında insanlar olmasından büyük keyif alıyordu. Kendini hepten yıldızları okumaya ve yıldız falı bakmaya verdiğiinden, öyle sıradan ev işleriyle falan pek uğraşmıyor ve yemek yapmak gibi şeylerden pek anlamıyordu. Bu yüzden ev işlerini yapmak hep bana ve Maryla'ya düşüyordu. Tutumlu olmak konusunda birbirimizle yarışırken, tek bir yumurta-dan tam on beş tane gözleme yaparak rekor kırdığımızda, pek eğlenmiştik.

Maryla beni tekrar İngilizce'ye başlamaya zorladı. Bu sefer gerçekten pek istekli ve azimliydim. İngilizce öğrendiğim takdir-

de, hep katılmayı arzu ettiğim gizli örgüte daha çok yararlı olabilirim diye düşünüyordum. Ülkede İngilizce bilen o kadar az insan vardı ki. Britanyalı bir paraşütçünün yaralanıp da, Polonyalılara sığındığını ve bakıldığını düşünün. Dediklerine göre bu sıkça ol-maktaymış. Onun için bulunmaz bir nimet olmaz mıydım? Böyle hayallere dalarak durmadan tekrarlayıp duruyordum:

*Bir bulut kadar kimsesiz dolaşıp durdum
Ovaların ve dağların üzerinden uçup giden,
O sırada birden bir kalabalık gördüm
Bir sürü altından nergis çiçekleri....*

Berbat aksanım yüzünden yaralı kahramanımın dediklerim-den bir şey anlayamayacağını ancak otuz yıl sonra fark edebil-dim.

Ben orada oturmuş, ev sahibemin anlattığı peri masalları ve Maryla'nın şen şakrak yarenliğinin tadını çıkarırken, annem ve Sophie'nin başına korkunç işler geliyordu. Değişik nedenlerden dolayı durmadan bir sığınaktan diğerine dolaşıp duruyorlar, gar-dıroplarda ve sandıklarda saklanmak, yollara düşüp, sık sık güne-şin altında sokaklar boyunca yürümek zorunda kalıyorlardı. Bir keresinde, umutsuzca onlara yardımcı olabilmeye çabalayan Stas, annem ve Sophie'yi bir kilisede terk edip, onları evine ala-cağını umduğu bir dostuna koşmak zorunda kalmıştı. Stas'ın ar-kadaşı hemen o anda evde bulunmadığından, saatlerce kilisede saklanmak zorunda kalmışlardı. Üstlerinde aynı sahte kıyafetler vardı ve o süre boyunca numaradan dua edip durmuşlardı. Der-ken rahip onları fark etmiş, bu iki zavallı kişiye bayağı sahip çık-mıştı. Onların kim olduğunu ve neden böyle durmadan dua edi-yor gibi yaptıklarını anlamış olmalıydı. Akşama doğru bütün ce-maat kiliseden elini eteğini çektikten sonra, açıktan nefesi kokan bu iki insana yiyecek, içecek getirmişti. Hatta onlara bir iki rahat-

latıcı Latince sözcük bile bulmuştu. Çok geçmeden de Stas iyi haberlerle çıkıp gelmiş ve onları oradan alıp, eski dostu Vala'ya götürmüştü.

Annemle Sophie'yi yeniden görmek üzere evine gittiğimde Vala bana, "Tam kafamda tasarladığım gibi biri çıkmadın," dedi. "Seni hepsi hepsi sıradan bir kız olarak düşlemiştim. Gelin görün ki karşımda genç bir bayan duruyor."

Porseleni andıran koyu mavi gözleriyle bana bir parça kuruntuyla bakıyordu. Kısa boylu, tombulca ve elli iki yaşında olmasına rağmen, pırıltılı gözleri ve hafif gül rengi teniyle gene de bayağı çekici duruyordu. Annem ve Sophie'nin yanı sıra benim gelişimden de heyecan duyuyor gibiydi. Yalnızca üç haftadır birlikte olmalarına rağmen, onunla pek iyi geçinmekteydiler. Bütün bu nedenlerden kendimi evimde gibi hissettim ve hatta ondan çok hoşlandığımdan, Vala'yı öptüm. Tıka basa eşya dolu, mutfak da içinde olduğu dört köşe odanın ortasına benim onuruma verilen ziyafet için yerleştirilen masa, özel yiyeceklerle donatılmıştı. Yemekte marul yapraklarıyla süslenmiş kızarmış bir tavuk, dayanılmaz güzellikte mayonez soslu bir salata, ev yapımı mantar turşusu, henüz fırından çıkmış sıcacık, leziz kurabiyeler ve Vala'nın gururla sunduğu erguvani renkte kiraz likörü vardı. Sophie ve annemin de yürekten katıldıkları gibi, bana iki arada bir derede çok mükemmel bir aşçı olduğundan söz etti. Daha sonra çok iyi bir aşçı olduğunu, bu konuda övülmekten çok hoşlandığını ve yaptığı yemekleri yemekten ve başkalarını da iştahla yerken oturup seyretmekten büyük mutluluk duyduğunu fark ettim. O gece, Vala'nın leziz yemeklerini büyük bir iştahla mideye indirir, inanılmaz derecede lezzetli karışımlarını tadarken, onun hakkında daha çok şey öğrendim.

Vala'nın birkaç arkadaş dışında, hiçbir akrabası, yakını falan yokmuş. Tek erkek kardeşi 1940 yılında Gestapo tarafından ele

geçirilmiş, bir daha ondan hiç haber alınamamış. Ondan geriye kalan tek şey, tuvalet masasının üzerinde yığılı duran, Einstein, Rabindranath Tagor ve Nietzsche'ye ait birkaç kitapmış. Eğitici kitaplara hiç ilgi duymadığından, Vala bunların hiçbirini okumamış. Üstelik yaptığı işin zorluğundan buna vakti de yokmuş. Kendini bildiğinden beri böyle çalışıp duruyormuş. Bir keresinde, daha çok gençken, bir istasyon şefiyle evlenmiş. O günden sonra varlıklı bir kadın olmuş. Ama her kadının yüreğini hoplatacak kadar yakışıklı bir adam olan kocası pek genç yaşta ölüp gince, henüz otuz yaşlarında, çocuksuz bir dul olarak ortada kalıvermiş. Hiç kimse ölen kocasının yerini alamayacağından, etrafındaki hiçbir erkekte onu bulamadığından, bir daha hiç evlenmemiş. Savaş sırasında yalnızlık canına tak ettiğinden ve birilerinin elinden tutma özlemiyle, cici bir Yahudi çifti tek göz odalı evine kabul etmiş ve onlar için elinden geleni ardına koymamış: can güvenliği, sıcacık bir ev ve doğru düzgün yemekler sunmuş onlara. Karşılıklı bir sevgi ve saygı ortamında, bir yıl boyunca birlikte uyum içinde yaşayıp gitmişler. Ama birden...

Bana ziyafet sofrasında öyküsünü anlatmakta olan Vala tam burada durdu ve kıpkırmızı kesildi ama hikâyeyi daha önceden yüreğiyle dinlemiş olan Sophie'nin ısrarıyla devam etti. Geçen eylül, yalnızca altı ay kadar önce, bir partide, kendisine ileri yaşına rağmen pek tatlı ve güzel görüldüğünü söyleyen bir adama rastlamış. Bu onda bir şok yaratmış; birden, unutalı uzun zaman olan bir duygu, kadın olduğu duygusu kaplamış bütün benliğini. Adamdan hoşlanmış: bu kadar uzun yıllar sonra ilk defa kocası kadar iyi biri çıkmış karşısına. Çok geçmeden birlikte çıkmaya başlamışlar. Tekrar mutluluğu tatmış. Artık tek derdi evinde konuk ettiği insanlarmış. Edward'ın kendine ait bir evi varmış ama, gelip sevgilisinin evini görmek, ara sıra ona konuk olmak istediğinden, konuklarını ondan saklamak pek zorlaşmış. Adamı henüz çok fazla tanımadığından bundan ona söz etmesi doğru olmaz-

miş- konuklarının hayatını tehlikeye atamazmış. Elinden gelen tek şey onlara yeni bir barınak bulmakmış. Bunu yapmış ve konukları ona hiç bozulmamışlar, aksine onu anlayışla karşılayıp, ayrılırken ona iyi bir yaşam dilemişler. Derken, bir süre sonra erkek kardeşinin en candan arkadaşı Stas bir telaş çıkıp gelerek, ivedilikle kendisinden yalvar yakar yardım isteyince, hiçbir çekince göstermeden annemi ve Sophie'yi evine almış. Edward'ın güvenilir biri olduğunu, tehlikeli bir iş olan yasadışı direniş örgütünde yer aldığını daha önceden öğrenmişmiş zaten.

Vala daha ilk geceden, "Onu size anlatmam gereksiz," dedi. "Pazar günü kendi gözlerinizle görür, hakkında kararınızı kendiniz veririsiniz."

Edward'ı tekrar görecekt olmanın ve erkeğini birilerine tanıştırmamanın heyecanı içinde, mutluluktan havalara uçuyordu. Onun o mutlu hali ve kiraz likörü bize sefil yaşamımızı unutturdu. Çok yakın bir gelecekte bizler için her şeyin en iyisinin olacağına dair güçlü bir inanç içinde, yataklarımıza girdik. Başımıza neler geleceğini nereden bilebilirdik ki?

Vala'nın, diğer tek odaların da sığınmacılarca tıka basa doldurulmuş olduğu tavan arasındaki tek göz odasında geçen günlerimiz aslında öyle pek keyif verici sayılmazdı doğrusu. Vala bir fabrikanın kantin şefliğini yapıyor, her sabah erkenden işe gidip, gece geç vakit dönüyordu. Birbiri arkasına gelip geçen günler ve bitip tükenmek bilmeyen saatler boyunca kendi başımıza kalıyorduk. Fısıltıyla konuşmak ve yataklarla ocağın, yuvarlak masayla küvetin arasında kalan o daracık yerde dolaşırken çık çıkartmamak zorundaydık. Komşularımızla o kadar dip dibe idik ki, incecik duvarların arkasında konuşup öksürdüklerini veya birlikte kullandığımız koridordan gelip geçtiklerini duyabiliyorduk. Vala dışarıdayken son derece dikkatli hareket etmesek, onlarda boş olduğunu sandıkları odadan bizim seslerimizi rahatlıkla duyabilirlerdi. Ancak o geç vakit eve döndüğünde rahatlıyorduk ama çok

değil çünkü etrafta oturan herkes onun tek başına oturduğunu sanıyordu. Vala işten dönüşte alışveriş yapar ve eve girer gizmez yemek yapmaya koyulurdu. Yemek konusunda bize pek güvenmezdi. Ona göre biz onun kadar iyi yemek yapamıyorduk. Haklıydı da aslında. Masaya oturduğumuzda çoğunlukla fısıltıyla konuşur, gün boyu olup bitenlerden söz eder, pazar günü için tasarladıklarını anlatırdı. Yatağa girmeden önce, bütün komşuların uykuya dalmasını beklerdik. Vala, hemen yakınıımızdaki kapı aralıklarından ve anahtar deliklerinden hiçbir ışık sızmayana dek, ara sıra koridora fırlar, ortalığı kolaçan ederdi. Ancak ondan sonra tek tek tuvalete sızar, işimizi görürdük. Gündüz çok zorda kalırsak, tuvalet yerine başka yollara başvururduk. Ama bu pek sık olmazdı. Artık deneyimli kaçaklar olarak, beklemeyi öğrenmiştik.

Pazarları bir başka olurdu. Vala evde oturur, büyük bir heyecan içinde konuğuna hazırlanır, sabahın köründen itibaren yemekler pişirirdi. Onun bu coşku dolu bekleyişi bize de bulaşır, biz de elimizi yüzümüzü yıkar, en cici giysilerimizi sırtımıza geçirir, ayakkabılarımızı temizlerdik. Edward çoğunlukla sabah kahvaltısına gelir, ikindiye kadar otururdu. Uzun boylu, yakışıklı bir adamdı ve Vala'dan sekiz yaş büyüktü. Siyah pazar giysileri içinde, benim beğeni anlayışıma göre çok fazla ağırbaşlı bir görünüşü vardı ama sesindeki derinlik ve beyefendi davranışları bu yönünü örtüyordu. Eski bir subaydı ve artık memur olarak Posta İşletmeleri merkezinde çalışmaktaydı. Boşandığından yalnız başına yaşıyordu ve görünüşe göre en az Vala kadar bu birlikteliğe gereksinimi vardı. Ona derinden bağlıydı ve yaptığı yemekleri ölçsüzce, sözünü esirgemedi ve överek, göklere çıkarıyordu. Bize karşıysa son derece nazik ve sevecendi. Her geliş gidişinde annemizin elini öper, içtenlikle benim elimi sıkar ve babacan bir tavır içinde Sophie'yi kucaklardı. Öğlen yemeğinden sonra Edward'la Vala gezintiye çıkar, ya da belki, onun evine giderlerdi. Vala,

mutluluktan uçar gibi tam sokağa çıkma yasağından önce eve döndüğünde, pazar öğleden sonralarıyla ilgili tek laf etmezdi. Bu böyle haftalar boyu sürüp gitti.

Paskalya Yortusu yaklaşmaktaydı ve Vala, yakınlarını bir araya getirmek ve bizi de bir parça olsun rahatlatmak amacıyla bir parti düzenlemeye karar verdi. Konuklarımız Paskalya'nın ikinci gününde çıkageldiler: Edward eskisinden de ağırbaşlı halvalardaydı; Stas şen şakrak ve içtenlik dolu bir halde, bir yıl evvelki gibi gramofonunu kapmış gelmişti; Maryla en şakacı teyzemizdi; ve sonuncusu ama en önemlisi Leo amcaydı. 1942'nin Temmuz ayının o acılarla dolu günlerinde gettodaki evinde bir süre birlikte kaldığımızdan bu yana onu hiç görmemiştik. O dönemde "Aryan" tarafında saklanmaktaydı. Yerinde duramayan, yürekli bir adam olduğundan öyle uzun süre bir yerde saklanamaz, direnişçilerin gözü kara doktoru olarak, oradan oraya koşturur dururdu. Yahudi yüz hatlarını saklamak amacıyla kocaman bir bıyık bırakmıştı. Ayağında uzun çizmeler, sırtında deri bir ceket vardı. Elindeki, bir fahişenin oğlu olarak dünyaya geldiğini ve bir mahalle kilisesinde vaftiz edilmiş olduğunu siyah beyaz harflerle belirten o "geçerli" kimlik belgesiyle, kendini bayağı bir güvende hissediyordu. Şubat ayında, ben ayrıldıktan hemen sonra, büyüyle uğraşan bir bayanla birlikte, tıpkı annem gibi kuzeni olan Maryla'nın yanına taşınmıştı ve hâlâ da orada kalmaktaydı.

Vala bizden çok önce Maryla ve Leo'yla tanışmıştı. Geçmişte onların ikisini de bir veya iki kere evinde saklamıştı. Bize gelince, bunu Stas yardımcı olsun diye yalvarıp yakardığı için kabul etmişti. İşte bu yüzden, diğer konuklara tanıştırılması gereken Edward'ın dışında, sofradaki herkes birbirini tanıyordu.

Parti öğlen vaktinden karanlık basana dek sürdü ve inanılmaz güzeldi. Hepimiz masanın etrafında sıkış tıkış oturduk, durmadan tıkındık ve kiraz likörü içip, çene çaldık. İlk kez dilediğimiz kadar patırtı yapmakta özgürdük. Tavan arasındaki diğer bü-

tün sığınmacıların, Vala'nın bir parti verdiğiinden haberleri vardı ve zaten onlar da kendi Paskalya partilerini vermekle meşguldüler.

Almanların büyük bir hızla doğudan çekiliyor olmaları ve batıdan gelebilecek bir istilanın beklentisiyle, umut dolu ve şen şakrak bir ruh hali içinde, ilk başta dünyada olup bitenler üzerine kurduk sohbetimizi. Kiraz likörü de zaten şişede durduğu gibi durmuyordu. Stas gramofonunu çalıştırdı ve eğer yerimiz dar olmasaydı, kalkıp dans etmemiz işten bile değildi.

Sevdiğim insanlarla bir arada olmanın verdiği sıcaklık ve güven duygusuyla, bir parça çakır keyif oldum ve Edward'la Stas'ın arasında iyice kendimi koyuverip, biraz fazla çene yaptım, biraz fazlaca yüksek sesle kahkahalar attım. Buna kimsenin aldırmadığını sanıyordum ama yanılmıştım. Bir çift kararlı göz her zaman olduğu gibi, üzerime dikilmiş, beni izliyordu. Parti sona erip de konuklar gittikten sonra ben ve Sophie birlikte kullandığımız kalın pamuk yorganın altına girdiğimizde, birden kulağımın dibinde kibar kız kardeşimin hakkımda ne düşündüğüne dair sesini duydum.

Kulağımın ta içine, "İğrençti," diye fısıldadı. "Senin yüzünden bütün gece yüzümü kızartıp oturdum. Bir yandan kaş göz ederken, o yaşlı adamla kucaklaşıp durman çok aptalcaydı. Doğrusunu söylemek gerekirse, adamın hoşuna da gitmiyor değildi, ihtiyar bunak yediği önünde yemediği arkasında ev kedileri gibi sırtıp duruyordu." Yorganın altından ona sıkı bir tekme patlatıp, uykuya daldım.

Ertesi sabah uyandığımda, sanki bir gece önce yanlış bir şeyler yapmış olmanın sıkıntısı vardı üzerimde. Vala çoktan işe gitmişti; annem yattığı yerden endişeli gözlerle beni izliyordu.

"Seninle konuşmam lazım," dedi.

Ve o sevecen, insanı okşayan ama etkileyici ses tonuyla, Edward'la fingirdememin ne kadar aptalca ve haksızca olduğundan

dem vurdu. Bu sırf benim on yedi, onun kırk altısında olduğundan ötürü değildi. Çünkü o Vala'ya aitti ve onu dünyalara değışmezdi.

Annem, "Farkındayım evladım," dedi. "Bunu bilerek yapmadın. Senin adına çok üzüliyorum, bir tanem. Sen ve Sophie'nin, yaşıtınız arkadaşlardan, genç kızların erkek arkadaşlarıyla flört edip eğlendikleri ortamdan yoksun neler hissettiğinizi gayet iyi anlıyorum... Ama gene de, başkalarını da düşünmeli, onların duygularını da anlamaya çalışmalısın. Unutma, mutsuz olman sana başkalarını da mutsuz etme hakkını vermez."

Ortada kimseye verilmiş bir zarar olmadığını bildiğim halde, utancımдан yerin dibine girdim. Gene yanıılmıştım. Paskalya partisinden sonra Vala'nın bana karşı davranışları aşağılayıcı bir şekilde değışmişti. Ya bana seslenirken buz gibi bir sesle aşağılayarak yapıyordu bunu, ya da konuşurken yüzüme bile bakmıyordu. Onlara karşı davranışlarında en ufak bir değışme olmamıştı gene de. Pazar günleri Edward'ı eve çağdırmaktan da vazgeçmedi. Eskiden keyifli geçen haftalık buluşmalar artık hepimiz için çekilmez olmuştu.

Edward da değışmişti. Gergin bir halde masaya oturuyor, çoğunlukla sessiz ve hareketsiz duruyordu. Ara sıra içini çektiğini duyuyordum, ya da Vala mutfaktan odaya girdiğinde o mahcup, çekingen bakışları çarpıyordu gözüme. Bu her olduğunda yüzümün kızarmasını engelleyemiyordum ve bu daha da çok elimin ayağımın dolaşmasına neden oluyordu. Umutsuzca masum haller takınıyordum ama her seferinde kendimi gene suçlu hissediyordum. Vala aslında duyması ve görmesi gerekenden çok daha fazlasını görüyor ve duyuyormuş gibi ağır bir baskı oluşmuştu üzerimde. Üstüne üstlük, kırgınlıkla karışık kibirli hallerim onu bana karşı daha da kabalaştırdıkça, bu beni Edward'ın seven cen bakışlarına daha da çok karşılık vermeye itiyordu.

Bahar, tavan arasındaki odamızın pencerelerinden içeri göz

kırıptı. Savaşın başlamasından buyana beşinci bahar, kaçıp saklanarak yaşadığımız ikinci bahardı bu. Neredeyse boğulmak üzere olduğumuz pis kokulu odamıza kapanmıştık. Nazilerin kısa süre içinde yenilgiye uğrayacaklarına dair umutlarımız gitgide sönmeye başlamıştı. Dört gözle beklediğimiz istila bir türlü gerçekleşmiyordu. Tekrar ateşim çıkmıştı ve komşular duyar korkusuyla kafamı kalın yorganın altına gömüp, gece gündüz öksürüyordum.

Evinde can güvenliğimiz Vala'nın pek övündüğü aşçılığı gibi, yaşamındaki birkaç vazgeçilmez değerden biriydi. Komşularını saklayacak hiçbir şeyi olmadığına dair inandırmak üzere kullandığı pek ince düşünülmüş taktikleri vardı. Akşamları işten geldiğinde veya pazar günleri kapısını ardına kadar açar ve komşular koridordan gelip geçerken içeriyi görebilsinler diye, bir saat kadar öyle bırakırdı. Üzeri yere kadar muşamba örtülü masanın altına girer, kıpırdamadan otururduk. Bu her olduğunda mutlaka bir öksürük hapi yutmak zorunda bırakılırdım. Vala bazen, şu veya bu bahaneyle komşulardan birini içeri çağırır, odada kendinden başka kimsenin oturmadığını görsünler diye bir süre onlarla çene çalardı. Çoğunlukla bu, hemen yan odadaki, her şeye burnunu sokan çamaşırcı Stefa olurdu. Bu bayağı işe yarayan toplantılara biz "havalandırma" diye isim takmıştık. Vala konukları olduğundan kimsenin şüphe etmeyeceğini söyleyerek, böbürlenirdi.

Ama bir gün, Vala dışarıdayken, Stefa'nın bir komşusuna onu çektişirdiğine kulak misafiri oldum. Saklanıp durmakla geçen onca yıldan sonra, kulağım öylesine delik bir hale gelmişti ki, bütün konuştuklarını harfi harfine duyabiliyordum.

Stefa, "Pek burnu büyük," diyordu. "Kendini hanımefendiden sayıyor. Beni şimdiye kadar hiç çay içmeye çağırdı mı? Hiç her pazar gelen sevgilisine tanıştıracak kadar ince düşünceli davranırdı mı?"

Diğer kadın da, "Ya öyle, benle de öyle pek konuşmaz," diye ona katıldı. "Daha çok kendi kendine konuşur!"

“Kendi kendine mi?”

“Evet, odada yalnız başınayken çok duydum onu, kendi kendine konuşurken.”

“Gerçekten mi? A, inanmıyorum! Bu kadın ya zır deli, ya da o pis yorganının altında birilerini saklıyor olmalı. Yedek bir sevgili, belki de bir Yahudi!”

Kadınlar kıkırdayarak güleştüler ve sohbet sona erdi.

Anneme ve Sophie’ye baktım ama okumaya öylesine dalmışlardı ki, hiçbir şey duymamışlardı. Onlara duyduklarımı anlattım ve son derece gergin bir şekilde oturup, acaba başka bir sığınak mı bulmamız gerektiğini düşündük. Vala hiç beklenmedik bir şekilde erkenden eve döndü. İşte kendini biraz kötü hissettiğinden öğleden sonra izin almıştı. Kulak misafiri olduğum sohbeti kelimesi kelimesine ona aktardım. Yanıtı pek çarpıcıydı: suratı hiddetten kıpkırmızı kesildi.

Komşulara falan aldırmadan, “Yalan söylüyorsun, seni küstah kaltak!” diye bağırdı.

“Yalan söylüyorsun, sırf beni kızdırmak, canımı sıkmak için yalan söylüyorsun!”

Soluğu sıklaşmıştı. Ben de suratımın hiddetten kızardığını hissettim, elim ayağım titriyordu. Yaşamımda kimseye yalan söylememiştim ve bundan gurur duyuyordum. O anda, dürüstlüğüme sorgulanıyor, saygınlığıma saldırılıyordu. Kendimi inanılmaz derecede hakarete uğramış hissettim. Gözü dönmüş bir hiddet içinde bilinçsizce kapıya koştum ve arkamdan çarparak kapattım. Altı dik merdiven boşluğu boyunca çılgınlar gibi aşağıya koştum ve bir anda kendimi ev giysilerimle, ayaklarımda terlikler, beş parasız bir halde, insanların vızır vızır geçtiği sokakta buldum. İşte ancak o anda fark ettim yediğim haltı. Ama dünyada hiçbir şey bir daha beni oraya döndüremezdi. İnsanlar duruyor ve sanki tımarhane kaçkınıymışım gibi gelip, yakından bana bakıyorlardı. Yürümeye devam etmeli, bir yerlere girmeliydim. Yaşamımın ge-

ri kalanını sokakta geçirecek değildim ya! Çabucak kafamı toparladım:

“Maryla’ya giderim ben de,” dedim. Büyücü Kadın beni asla boşlamazdı.

Gerçekten de beni kapısının eşiğinde dikiliyor görünce, inanılmaz derecede hoş karşıladı ve içtenlikle içeri çağırdı. Ama Maryla ve Leo onun kadar hoşnut olmamışlardı bu işten. Beni oraya getiren öyküyü anlattığımda, hiddetten küplere bindiler. Yüzüme karşı bağırarak, ne kadar aptal olduğumu, sırf gururum incindi diye ne kendimin ne de başkalarının yaşamını tehlikeye hakkım olmadığını söylediler.

“E, peki şimdi annen ne haldedir acaba, düşündün mü?”

Stas da gelip, o da şiddetle davranışıma katılmadığını söyleyince, omuzlarım iyice düştü. Beni derhal Vala’nın yanına geri götürmeyi önerdi.

“Asla,” diye karşılık verdim. “Bu kendime saygımı yitirmem demek olur.”

Stas iyice öfkeleni.

“Kendine saygı mı? Yaşamın tehlikeye girdiğinde kendine saygı falan gibi şeyleri evde bırakmalısın,” diye suratıma hırladı.

O anda onu boğabilirdim. Kafamın içinde dayanılmaz bir acıyla zonklamakta olan ve Maryla tarafından dile getirilen o tek düşünce olmasa, kaçabilir ve bana hakaret etmiş olan o kadının yanına döneceğime, seve seve sokaklarda can verebilirdim: annemin ölümüne neden olabilirdim. Ve sonunda yelkenleri suya indirip, o aynı akşam Stas’la birlikte Wilcza Caddesi’ne geri döndüm.

Yaşamım çekilmez olmanın yanında, bir de artık üzücü olmaya başlamıştı. Ne ben, ne de Vala birbirimizden özür diledik. Açıkça birbirimizden tiksiniyorduk. Tartışmamızın nedeni kısa sürede unutulup, gitti. Konuştuklarının aksine komşular hiç şüphelenmediler, ya da bizi ele vermek istemediler. Böylece güven

içinde Vala'nın evinde oturmaya devam ettik. Ortada değişen hiçbir şey yoktu. Vala hala annem ve Sophie'ye karşı son derece nazik davranıyor, onları nefis yemekleriyle mest etmeyi sürdürüyordu ama sürekli gerilim altında olmaktan, solup gittiklerinin farkındaydım.

Edward'a bu gerilimin nedeni hiç anlatılmadıysa da, adam bunu açıkça hissedebiliyordu. Üstü kapalı bir şekilde Vala'yla aramda bir şey geçmiş olduğunu biliyor ama hangimizi suçlaması gerektiğine dair en ufak bir fikri olmadığından, gönlünü alması gerekenin ben olduğunu varsayıyordu. Vala'ya karşı tavrı her geliş gidişinde biraz daha soğuk bir hal alıyordu. Ona kırgın gözlerle bakıyordu ve hatta yemeklerine övgüler yağdırmayı bile artık bırakmıştı. Bunun yerine sık sık benim ve Sophie'nin saçlarını okşuyor, "ah, gün ışığından yoksun bırakılmış zavallı çiçekler," diyerek iç geçirişi karşısında Sophie kıkırdayarak gülüyordu. Ona bir seferinde çiçekleri çok sevdiğimi ve onları özlediğimi söylediğimden, her seferinde gelirken bana çuha çiçekleri ve sonra da menekşeler getirmeyi alışkanlık haline getirdi. Aslında Vala'ya getiriyormuş gibi yapmaya falan da hiç zahmet etmiyordu.

Vala yokken bu çiçeklerle ilgileniyor, uzun süre onları izliyordum. Başka yapacak hiçbir şeyim yoktu ki. Gerginlikten ve uyuşukluktan, artık yazmaya karşı hevesim de kaçmıştı. Artık eskisinden çok daha fazla gizli örgüte katılmayı ve bu duygusuzca geçen yaşamıma bir değer kazandırmayı arzuluyordum. Edward'a acaba beni bağlı olduğu organizasyona tanıştıracabilir miydi diye sordum. Bir süre düşündükten sonra, üstlerine sorması gerektiğini söyledi. Bir sonraki pazar geldiğinde, sanki ricamı göz ardı etmiş gibi gözüküyordu. Israrla sorunca, istemeye istemeye önerimin geri çevrildiğini söyledi. Nedenini açıklamadı. Bu işin olmaması varlığımı daha da bir anlamsız kılmıştı sanki. Bir kere sinde öyle tembel tembel oturmuş Vala'nın kardeşinden kalan

ders kitaplarından birini karıştırırken, korkunç bir gerçek olarak kafama dank eden bir deyiş rastladım:

“Kendi yaşamını anlamsız bir biyolojik olgu olarak gören bir insan, yalnızca mutsuz değildir, ama aynı zamanda yaşamını da sürdürebilmekten uzaktır.”

Bu sanki sürdüğüm yaşamın özeti gibiydi.

Vala'nın sağlığında kötü giden bir şeyler vardı. Çoğunlukla işten erken geliyor, karın bölgesindeki dayanılmaz ağrılardan şikâyet ederek, yemek bile yapamayacak kadar bitkin, kendini yatağa atıyordu. Kanamaları oluyordu ve kendini eski kocasını aldatmakla suçluyor, işlediği günahın cezasını çekmekte olduğuna inandığını söylüyordu. Edward'a da kızıyor, ona içerliyordu ama gelmesini engellemeye de cüret edemiyordu. Yüreğimin ta derinlerinde ona acıyor ama bunu asla dile getirmiyordum.

Mayıs ayının ortalarında bir gün, Vala işten geri dönmedi. Akşam üstüne doğru Edward uğradı ve onun işten doğrudan hastaneye kaldırıldığını anlattı. İş yerinde çalışırken aldığı haber üzerine derhal hastaneye koşturmuştu. Anlattığına göre kanamaları ve çektiği ağrılar yüzünden Vala çok berbat bir durumdaydı. Kısa bir süre içinde ağır bir ameliyat geçirecekti. Ondaki yoklukta bize bakmasını istemişti. Ama Edward o istemese de, zaten bunu yapmaya hazır olduğunu söyledi.

Böylece bütün umudumuz artık Edward olmuştu. Bizim eve taşındı ve geceleri yalnız kalmayalım diye Vala'nın yatağında yatmaya başladı. Komşularla tanıştı ve onlara Vala'nın hastalığını anlattı. Hepsi bu duruma sevecenlikle yaklaştılar ve Edward'ın Vala'nın odasında kalmasını olağan karşıladılar.

Sabah olduğunda Edward, annemin bir gün önce Vala için hazırladığı yiyecekleri yanına alarak işe gidecek ve iş çıkışında doğrudan hastaneye koşup, onunla dertleşecek ve sonra alışveriş yapıp eve dönecekti. Çiçek almayı asla unutmuyordu: her gün, komşuların meraklı gözlerinden kaçırmak için ceketinin altında

sakladığı bir demet leylak getirmekteydi bana.

Vala başarısız bir ameliyat geçirdi. Aslında cerrahların yapabileceği fazla da bir şey de yoktu. Kanserci ve çok geç tanımlandığından, onu kurtarmak olası değildi. Ölmek üzereydi.

Onun evinde hapis olmuş bir halde, gene onun sevgilisini beklerken, pişmanlığın ötesinde bir suçluluk hissettim. Vermiş olduğum zarardan dönmem olanaksızdı. Aşkını kaybetmiş, değerlerini yitirmiş bir halde ölmek üzereydi. Ben de ölmek istiyordum. Sıcak mı sıcak, boğucu bir yaz akşamında yatağımdan sessizce kayıp çıkarak, ardına kadar açık pencerenin pervazına oturdum. Altıncı katın yüksekliğinden, arka bahçenin dar ama dipsiz karanlığına göz attım. Zifiri karanlıktı ve görebildiğim tek ışık bir heykelin önünde yanmakta olan ve Meryem Ana'nın yüz hatlarını ortaya koyan bir gaz lambasıydı. Çok değil, daha gün batımında bir grup kadın orada dualar edip, ilahiler okumuşlardı, şu anda kanımı donduran:

*Çayır çimene ve dağlara şükredelim
Mayısın çiçeklerle süslediği,
Hızla akan nehirlere ve gölgeler içindeki ağaçlıklara,
Aziz Annemize şükürler edelim...*

Derin bir umutsuzluk içindeyken, birden hafif bir esinti hissettim ve burnuma yemyeşil tepelerin ve çiçeklere bürünmüş otlaklardaki dağ çiçeklerinin kokusu geldi. Asla atlayamayacağımı, kendi ellerimle yaşamıma son veremeyeceğimi iyi biliyordum, ne kadar kötülük ve duyusuzluk dolu olursa olsun.

Vala haziran başında, müttefiklerin Normandiya'ya çıkartma yaptıkları gün öldü. Cenazesine yalnızca Stas ve Edward katıldı ve her ikisi de mezarlıktan doğruca bizi görmeye geldiler. Bundan sonra ne yapacağımıza karar vermemiz gerekiyordu. Daire Vala'ya ait değildi ve tek sakini öldüğüne göre, yerel idareye

teslim edilmeliydi. Edward ve Stas öncelikle Vala'nın eşyalarını taşımak zorundaydılar. Biz de yeni bir sığınma yeri bulmak ve olabildiğince kısa zamanda evi terk etmek zorundaydık. Stas görmek ve yardım istemek üzere Maria teyzeye gitti. Edward yanımızda kaldı ve hep birlikte, karalar bağlayıp, sessizce Vala'nın masası başında oturduk. Hava karardı. Ancak o zaman kafasından geçenleri söylemek cesaretini buldu kendinde. Bizi köhne evine almaya, annemi ve Sophie'yi barındırmaya ve benle evlenmeye hazır olduğunu anlattı. Bu durumda yasal karısı olarak saklanmak zorunda kalmadan yaşamımı sürdürebilecektim. Gözyaşlarına boğulmuş, sevgiyle gözlerimin içine bakıyordu. Bu nazik, tek yönlü düşünen adamı incitmeden geri çevirmek, bu önerinin kabul edilebilir olmadığını anlatmak, annemin kıvrak zekâsına kalmıştı.

Çok geçmeden sonsuza dek Edward'dan ayrıldık. Altı hafta sonra, birlikte hareket ettiği Polonyalı asiler tarafından ele geçirilmiş olan Posta İşleri Merkezi, Varşova ayaklanmasının ikinci gününde Nazilerce basıldığında öldürüldü.

Saklanmakla geçen son haftalarımızı, umutların yeşermekte olan bir dönem olarak anımsarım. Nazi Almanya'sının yenilgisi pek uzak görünmüyordu. Batı Avrupa'da yenilgiye uğrarlarken, doğudan Kızıl Ordu Vistula yakınlarına kadar gelmişti ve yavaş yavaş Varşova'ya yaklaşmaktaydı. Gene birilerinin evine kapanmış bir durumda da olsak, yeni ev sahibemizin, Maria teyzenin veya Stas'ın getirdiği güzel haberleri yakından takip etmekteydik. Şehirde bir telaş almış başını gidiyorken, Almanlar kuyruğu yanık itler gibi geri kaçıyor, kışla ve karargâhlarını boşaltırken, arşivlerini ateşe veriyorlardı. Varşova'nın yolları ve köprüleri boyunca batıya doğru kaçan, yaralı Alman askerleriyle dolu uzun araç kuyrukları gözlerden kaçmıyordu. Görünüşe bakılırsa, yeraltı direnişi, başşehre girdikleri anda yönetimi ele geçirmesinler di-

ye Ruslara karşı bir eylem hazırlığı içindeydi. Genç erkekler ve kızlar bir bir evlerinden kayboluyorlardı. Varşovalılar nefeslerini tutmuş, vakurlu bir bekleyiş içindeydiler.

1944'ün o görkemli günlerinden pek fazla şey kalmamış aklımda. Şehrin tam merkezinde, Zota Caddesi 54 numaralı evde, Maria teyzenin bir yakının yanında kalıyorduk. Maria teyze de, kız kardeşi Julia ve onun kayınbiraderiyle birlikte avlunun hemen ötesindeki aynı evde kalıyordu. Artık savaşın sona ermekte olduğu iyice belli olduğundan, güvenliği falan pek takmadan karşı pencereye, ona el sallıyor, olup biteni anlatsın diye bizim eve çağırıyorduk. Günler sıcak geçiyor, pencereler ardına kadar açık tutuluyordu ve kulağıma hemen üst kattan, bir piyano sesi geliyordu. Maria teyze piyanoyu çalanın benim yaşlarımda, Urszula adında bir kız olduğunu anlattı. Pek iyi bir piyanist değilse de, çaldıklarına kulak vermek hoşuma gidiyordu. Çoğunlukla Johann Strauss'dan valsler çalıyordu ve saatler boyu sürüyordu bu zırva müzik. Bazen müzik sona eriyor, sonra onu avluyu geçip, karşı evde oturan bir kız arkadaşına giderken görüyordum. Birden içimi derinden bir kıskançlık kapladı; güneşli yollarda dolaşmak, ılık havayı içine çekmek ve kışları topuklarına vura vura kaçmakta olan Almanları kendi gözleriyle izlemekte özgürdü... bu kız savaşımaya hazırlananlardan biri de olabilirdi... Canım burnumda, ne kadar şanslı bir kız olduğunu düşündüm.

31 Temmuz gecesi birden, gene o aksak köstek tarzıyla, Chopin'in "Revolutionary Etude"²⁶ parçasını çalmaya başladı.

²⁶ Devrimci Etüd (Ç.N)

SAKLANDIĞIMIZ YERDEN ÇIKIŞ

1 Ağustosta, Varşova'lı askerlerden oluşan 50,000 kişilik bir birlik, Bor diye tanınan General Komorowski'nin komutasında, eskisine kıyasla gücü iyice azalmış olan Alman kuvvetlerine saldırdı ve bu birlik üç gün içinde şehrin büyük bir kısmını kendi kontrolü altına aldı. Ama Almanlar hemen takviye birlikler gönderdiler ve Polonyalıları savunma hatlarına çekilmeye zorlayarak, bundan sonraki 63 gün boyunca, hem havadan, hem de karadan kafalarına bomba yağdırdılar.

... Varşova ayaklanmasına karşı Almanların başlattığı bu harekât sırasında, siviller de olmak üzere on binlerce Polonyalı yaşamını yitirirken, ayaklanmanın ilk günlerinde Alman saldırısıyla durdurulan Kızıl Ordu güçleri, Varşova'nın Vistula nehri kıyısında bir yerleşim yeri olan Praga'nın bir kısmını ele geçirdi ve orada çakılıp kaldı...

Yeni Britannica Ansiklopedisi

10. fasikül: Varşova Ayaklanması

4 Ağustosta, ayaklanmanın dördüncü günü, kararımızı verdik, eşyalarımızı toplayıp, kapıyı arkamızdan çarparak çıkıp, gittik. Geri dönmek olası değildi çünkü ev sahibemiz sabah giderken, her zaman olduğu gibi anahtarı yanına almıştı. Şehir merke-

zinde sürüp giden çatışmalarda öldürülünce, bir daha hiç geri dönmedi. Bu arada Alman saldırıları öyle bir noktaya gelmişti ki, oturmakta olduğumuz üçüncü katta durmak dayanılmaz bir hal almıştı. Özgürlüğümüz hemen köşeden bize göz kırpmaktayken ve sandığımızca yalnız birkaç saatlik veya günlük bir uzaklıktayken, oraya tıklılıp, serseri bir top mermisiyle geberip gitmenin bir anlamı da yoktu zaten. Böylece aylar boyu süren onca köşe kapmacadan sonra nihayet, yabancı insanlarla yüz yüze gelmek ve onlarla birlikte tanımadığımız bir evin karanlık bodrumunda saklanmak üzere dışarı çıktık. Cadde ve bölgenin büyük bir kısmı ayaklanmanın hemen başında Polonyalı asilerce o yağmurlu öğleden sonra ele geçirilmişken, pencereden ilk defa eli silahlı küçük grupların cadde boyunca koşmakta olduklarını gördük. Kırmızı beyaz kolluklarında, Vatan Ordusu anlamında, A. K. harfleri vardı. Dört gündür çarpışıyorlardı ve Alman takviye birliklerini bölgeden püskürtmüşlerdi. Naziler her an tekrar kontrolü ele geçirebilirdi ama bunu düşünmek bile korkunçtu. Üstelik zaman bize çalışıyordu: Ruslar ırmağı geçmek üzereydiler.

Bodrum tıka basa doluydu ama ne yapıp edip, itiş kakış Maria teyzenin, ablası Julia'nın ve bir zamanlar gramofonumu gettoya getirmiş olan kocası Urbanski'nin hemen yanına yerleştik. Bizi aileden biriymişiz gibi sevecenlikle karşıladılar ve böylece onlara sırtımızı verip, sığındığımız evden ayrı ilk hava saldırısından sağ çıkmış olduk. Kimse bir duvarla ayrılmış, dört ya da beş kiracıya ve ailelerine ait olan o daracık yere sığışmamıza karşı çıkmamıştı. Merakla bakan gözler fark etmiştik ama soru soran falan olmadı. İnsanlar korkudan ölecek gibiydiler ve kendilerini aniden gelecek bir ölüme karşı hazırlayarak, dualar ediyorlardı. Duvarlar aynı 1939 yılındaki kuşatmada olduğu gibi sallanıyor ve çatırdıyordu ama bu sefer uçaksavarlar falan olmadığından kendimizi kapana kısılmış gibi hissediyorduk. Kollarında kırmızı beyaz kolluklarla, eli silahlı genç adamlar koridorlarda koşuş-

turup duruyorlardı. Hemen yakınımızda büyük bir A. K. birliği konuşlanmıştı. Akşama doğru, el yüz yıkamak ve bir şeyler yemek üzere Julia'nın evine çıktık. Kilerde pek az yiyecek vardı ve Julia bunları paylaşmamız gerektiğini söyledi. O ve kocası sığınakta kalıp, orada yiyip içtikten sonra, geceyi orada geçirmeye karar verdiler. Diğer birçokları gibi onlar da, kısa bir süre için de olsa yukarı çıkmaya korkuyorlardı. Böylece ilk kez onların evinde yatıp, uyuduk. Bizi yalnız bırakmak istemeyen Maria teyze de bizle yukarıda kaldı. Yanı başında olduğumuz takdirde daha güvende olacağımızı düşünüyordu. Gene de bir zaman sonra dairede uyumaktan vazgeçtik çünkü şiddetli çarpışmalar karanlık bastıktan sonra da sürüyor, bütün gece gümbürdeyerek sabahı buluyordu.

Bir keresinde, daha sakince bir günde, Maria teyze ve Julia'nın yeğenlerinden biri kalkıp, teyzelerini görmeye bodruma geldi. Tadeusz'i savaş öncesinden iyi tanıyordum. Benden üç yaş büyük olmasına karşın, küçükken benimle oyun oynamaya gelirdi. Artık, enikonu deneyimli bir savaşçı olarak, A. K. saflarında çarpışıyordu. Bizi sağ salım görünce sevinçten aklı uçu. İşte en sonunda şans ayağıma geldi diye düşünerek, yardımcı olup, beni derhal Vatan Ordusu'na yazdırsın diye ona yalvarıp, yakardım. Bunun harika bir fikir olduğunu söyledi ve hazırlanıp ondan haber beklememi söyledi; önce komutanına danışmak zorundaydı. Yarım saat kadar ortadan kaybolduktan sonra, allak bullak ve üzgün bir halde geri geldi. Komutanı Yahudi olduğumdan, beni reddetmiş. Tadeusz'a gidip, A. K.'yle omuz omuza çarpışan ama onlardan farklı olarak Yahudileri kabul eden Halk Ordusu'na (A. L.) başvursun demiş. Tadeusz büyük bir utanç içinde, sanki kendi suçuymuş gibi benden özür diledi. Halk Ordusu'yla ilişki kurmak olanaksızdı çünkü onlar şehrin başka bir kanadında çarpışmaktaydılar ve arada Alman birlikleri konuşlanmıştı. Böylece o bodrumda oturup, patlamaları sayarak, ölümü bekledim.

Günler günleri kovaladı. Ayaklanmanın ilk günlerinde umutlarımızı doruğa çıkaran doğu cephesinden artık çıt çıkmıyordu. Şehir yavaş yavaş gene harabeye dönmekteydi. Binlerce insan barikatlarda ve taş yığınlarının altında kalarak ölüp gidiyordu. Ama gene de isyancılar direniyordu.

Bir gün iki A. K. savaşçısı bodruma daldılar ve bağıra çağırarak, caddeye kurulacak olan barikata yardımcı olacak gönüllüler aradıklarını söylediler. Sophie ve ben derhal ayağa fırladık ve onlara katıldık. Arkamızda iki savaşçı, diğer birkaç gönüllüyle birlikte cadde boyunca yürürken, içlerinden biri bana ve Sophie'ye bakarak, "Hey siz, iki Yahudi kız, başka insanlar canları pahasına çarpışırken, bir bodruma tıkmış, bir boka yaramadan oturmaya utanmıyor musunuz?" dedi. Surata inen bir tokat gibiydi bu soru. Utanç gözyaşlarımızı içimize akıta akıta, kaldırım taşı yığınının doğru koştuk, hınçla sarıldık, kaldırdık ve taşımaya başladık. Hemen ötemizde yoğun bir çarpışma sürüyor, mermiler vızıldayarak başımızın üstünden uçup gidiyordu; umurumuzda bile değildi. Öfke ve hıstan gözümüz hiçbir şeyi görmez bir halde barikatı yapmaya devam ettik. Bir süre sonra barikat yeterli yüksekliğe ulaştı, savaşçılar bize sığınağımıza geri dönmemizi söylediler. İçlerinden biri, "Gene de cesur kızlarmışsınız doğru su," dedi. Yanıt vermedik.

Şehrin diğer bölgelerinden gelen haberler hiç iç açıcı değildi. Söylenenlere göre şehrin eski bölümü yerle bir olmuştu. Bombalanan evlerden kaçan yabancı insanlar bodrum katına dolmaya başladı. Yiyecek kıtlığı başlamıştı. Alman savaş uçakları sabahın köründen itibaren pike yapıyor, ölümcül bir ısıklık sesiyle dalışa geçiyor ve hiçbir engelle karşılaşmadan bombalarını bırakıyorlardı.

Ayaklanmanın üçüncü haftasında büyükçe bir bomba düştü bizim evin üstüne. Güçlü bir patlama sesi duyduk, bodrumun duvarları sallandı, ortalık zifiri karanlığa boğuldu ve sığınağın tava-

nından kafamıza kocaman siva parçaları yağdı. Derken üst katların bir biri ardına çöküşüyle birlikte, gitgide yaklaşan korkunç gümbürtüler koptu başımızın üstünde. Ya ölecek ya da molozların altında diri diri gömülüp gidecektik.

Sarsıntıların kesilmesi uzun bir zaman aldı, yoğun toz bulutu çöktü ve birbirimizi tekrar görür olduk. Hâlâ yaşıyor olduğumuza inanamadan, son bir patlama daha olur diye, kıpırdamadan öyle oturup bekledik. Ancak böyle bir patlama falan olmayınca, tehlikenin şimdilik geçtiğine inanarak, yolumuzun tıkanıp tıkanmadığını anlamak için kapıya yığıldık. Yo, yolumuz açıktı; bombanın çarptığı yer binanın, üç hafta kadar önce oturmakta olduğumuz, sağ tarafıydı. Artık avlu boyunca yatmakta olan bir harabeden ibaretti. Patlamanın sersemliği içinde, tozdan dumandan üstü başı bembeyaz kesilmiş insanlar, telaşla koşuşturup kurbanları moloz yığınlarının altından çekip çıkarmaya başladılar. Onları yere, yan yana diziyorlardı. Hemen koşup, yardım etmeye başladık.

Aniden gene Urszula çarptı gözüme. Tozdan bembeyaz kesilmiş saçları, siyahımtırak renkte suratıyla cansız, adeta bir un çuvalı gibi yatıyordu diğer kurbanlarla beraber. O kadar kıskandığım yaşamı birden sona ermişti.

Bir süre sonra, ağustos sonlarına doğru, bir yangın bombası oturduğumuz tarafta damı delerek içeri düştü ve binada yangına neden oldu. Kiracılar ve sığınmacılar bodrumdan fırlayıp, yangını söndürmeye koştular. 1939 kuşatmasında da aynı şey olmuş, yürekli bir adam çılgınca komutayı ele almıştı. Tek su kaynağı avludaki bir tulumbaydı. Bay Tomczak derhal kova, teneke hatta tava ve çaydanlıklar da olmak üzere, ne kadar kapkacak varsa avluya istedi. İki adam tulumba çekmekle görevlendirilirken, diğerleri Bay Tomczak'la beraber çatıya koştu. Uzun bir sıra oluşturan kadınlar, su dolu kapları avlu boyunca elden ele vererek merdivenlere, yukarıda çalışmakta olan ekibe ulaştırıyorlardı. Yanı ba-

şımızda patlayan bombalara aldırmadan, öğlen vaktinden gece yarısına kadar böyle çabalayıp durduk. Ama bir süre sonra uğraşlarımızın boşuna olduğu ortaya çıktı. Çatı yanıp kül olmuş, yangın aşağı katlara sıçramış ve Tomczak ve ekibi adım adım aşağı katlara çekilmek zorunda kalmıştı. Evin hiç olmazsa küçük bir bölümünü kurtarma umutları hızla eriyip gidiyordu. İnsanların çoğu ortadan kayboldu; kimi çoluk çocuğunu toparlamaya kimi de bazı eşyalarını ve yiyeceklerini alevlerden kurtarmak için cayır cayır yanmakta olan dairelerine koşmuşlardı. İleri yaşlarına rağmen öğleden beri deliler gibi çalışmakta olan Maria Teyze, Julia ve Bay Urbanski sonunda pes etmiş, öteberilerini kurtarma telaşına kapılmışlardı. Annem de elindeki boş kovayı bırakarak, çantalarımızı almaya bodruma indi. Öyle bir an geldi ki, yangına karşı savaşmak için toplanmış olan onca kadından geriye yalnızca, pompanın başındaki yaşlı kadın ve umutsuzca tek başına, zemin kata ulaşmış olan alevlerle başa çıkmaya çalışan Bay Tomczak'la beraber Sophie ve benim kalmış olduğunu fark ettim.

Bundan sonra neler olduğunu, sonraki günler ve haftaların nasıl geçtiğini, hangisinin önce, hangisinin sonra olduğunu, bugün anımsadığım görüntü ve seslerin hangisinin gerçek, hangisinin gece kâbusları olduğunu, hangilerine bizzat tanık olduğum ve hangilerinin bana sonradan anlatılmış olduğunu, inanın kestiremiyorum. Sonunda yangın akşamı tekrar yakama yapışan hastalığımın etkisiyle bitkin, ateşler içinde yanarak, sersemlemiş bir halde annem ve Maria teyzenin peşinden gittim. Tütmekte olan yıkıntıların arasından, karanlık dehlizlerden geçerek, dağ gibi yığılmış molozlardan ine çıkma yol aldık. Bir sonra kendimi, daha önce hiç görmediğim bir bodrum katının taş zemininde yatıyor buldum. Sophie'nin, havalandırmadan sızan solgun bir ışığın aydınlattığı, korkudan bembeyaz kesilmiş yüzünü görebiliyordum. Maria teyze üstüme doğru eğildi ve titremekte olan bedenimin altına bir paçavra sokuşturdu. Annem saçımı okşuyordu. Derken

etrafımda her yer kapkara kesildi. Boşluk... Boşluk...

Bildik bir ses şimşek gibi kafamda çaktı...

Duvarlar tekrar titredi, bir yerlerden vızıldayan mermi sesleri geldi...

“Aziz Meryem, Tanrının Anası,
Biz Günahkârlara dua et...”

Gruplar halinde diz çöken insanlarla dolu koskoca bir yeraltı dehlizi. Yer yer mumlar yakılmış, titreşmekte. Mırıltılar halinde dualar edilmekte.

“Neredeyiz biz? ”

“Hiç olmadığımız bir yerde, tatlım, kışımızı koyacak kadar boşluk bulduğumuz bir yerdeyiz. Dediklerine göre Sienna Caddesi’ndeiz.”

“Julia’yla, Bay Urbanski neredeler?”

“Akrabalarını aramaya, başka bir yere gittiler.”

Boşluk... Boşluk...

Bir dizi sarsıcı öksürük. Yatırıldığım daracık kanepenin üzerinde kıvranmaktayım. Nefesim kesiliyor.

“Aranızda doktor var mı?”

Soğukça bir şey çıplak omuzlarıma bastırıyor, sırtımda geziyor ve göğsüme dokunuyor. Tanıdık olmayan bir yüz... Adamın sesi bile bir soğuk:

“Durumu ciddi gibi, iki ciğeri birden... Benim yapabileceğim hiçbir şey yok... Gıdasına dikkat edilmeliydi!”

Sophie neden ağlıyor?

Enikonu güçlü bir patlama... Karanlık... Gene titreşerek yanan mumlar... Ekşi bir lahana kokusu; karanlıkta birileri yemek pişirmekte...

“Bayan Kozłowska yolladı bunu, hasta kız için.”

“Bayan Kozłowska da kim? ”

“Ne bileyim ben tatlım. Hadi soğumadan ye, ne olur.”

Çorba insanın içini mutlulukla dolduracak kadar sıcacık ama içim daha fazlasını almıyor. Elimin tersiyle kaşığı itiyorum. Sophie’nin gözlerinden kocaman bir damla düşüyor çorbanın içine; çorbayla birlikte indiriyor midesine.

Gece mi, yoksa gündüz mü? Hiç fark etmiyor. Sanki aynıymışlar gibi geliyor insana. Dediklerine göre bu kulakları sağır edici gürültü, hani makineli tüfek ve top atışlarıyla birlikte sürüp giden patırtı, Rusların tekrar atağa geçtikleri anlamına geliyordu. Bu kadar hengâmeden sonra artık kurtuluyor muyduk, ne?

Sıcacık çorba. Şu Bayan Kozłowska da kim oluyordu? Yo, o üzerime eğilip, buz kesmiş ellerime ve yanıp tutuşan alnıma dokunan o uzun boylu bayan olamaz. Doktor mu yoksa? Yo, dediğine göre bir heykeltıraş. Bana birkaç aspirin içiriyor. Diğer uzun boylu bayansa onun hizmetçisi. Öksürükle nasıl başa çıkacağını iyi biliyor.

“Bak, sana iyi gelecek.”

Bir dizi cam kupa çıkarıyor ve pat pat diye sıkı sıkıya sırtıma yapıştırıyor. Uykuya dalıyorum; uyandığımda Bayan Kozłowska’nın bana bir tas sıcacık arpa lapası göndermiş olduğunu görüyorum. Dördümüze de yetecek kadar. Suratını göremiyorum. Ailesiyle birlikte bodrumun bir yerlerinde saklanıyor ve tuğla bir ocağın başına dikilmiş, durmadan yemekler pişirip duruyor. Küçük bir oğlan çocuğu taşıyor bize yolladığı çorbaları, pilavları. Her gün.

Heykeltraş bayan, gerçekten ilgileniyor görünerek, “Ama bayan,” diyor. “kızınız ivedilikle biraz et, yumurta, ne bileyim, en azından yağlı bir şeyler yemeli.”

Annem acı içinde hıçkırarak, “Peki bu türden şeyleri nereden bulurum ki?” diyor.

Karanlığın içinden biri kalkıp, geliyor. Konuşmalara kulak misafiri olmuş. En fazla yarım kilo kadar da olsa bize domuz pas-

tırması bulabileceğini, ama para gerektiğini anlatıyor.

“Paranız var mı? ”

“Yo, yeterli param yok. ”

“Değerli taş falan? ”

“Evet. ”

Annem parmağından alyansını çıkarıyor. Yabancı gözden kayboluyor.

“Anne, bunu nasıl yaparsın, boktan bir parça pastırma için alyansını nasıl verirsin... hem de tamamen yabancı birine! ”

Boşluk... Boşluk...

Gündüz mü, yoksa gece miydi?... Yo, yo olmaz... götürün şu tenekeyi gözümün önünden... helaya kadar yürürüm... Sophie ne zaman bu kadar güçlendi ya? Hep ben onu taşımışımdır, güçlü olan bendim, onun hep elinden tutan... Şimdi o beni götürüyor, sıkıca sarılmış, sürükleyerek bodrumdan çıkarıp, arka tarafa, avluya götürüyor. Biz geçerken bir iki mermi patlıyor, yakınlarda bir yerlerde. Doğu Cephesi'nde kıyamet kopuyor.

Bir süre sonra, bir şekilde yabancı çıkıp geliyor. Son derece üzgün, hiç pastırma kalmamış. Alyansını anneme geri veriyor. Mutlu bir şekilde uykuya dalıyorum. Avlu güneşin altında kavruyor. Tam orta yerinde iki taze toprak yığını duruyor.

Sophie, “Dün,” diyor, “dün küçük bir kız kaçan kedisinin ardından avluya fırladı. Babası da arkasından. Sağ kalan yalnızca kedi idi.”

Doğu Cephesi'nde çıt yok, sesler kesilmiş, kesilmiş gene. Alman havancıları artık gece gündüz, çoğunlukla da gece çalışıp duruyorlar. Önce üç veya altı kez güçlü gacırtılar duyuluyor, sanki bir canavarın devasa bir saati kurması ya da kocaman bir ineğin mölemesi gibi. Sonra da üç ya da altı güçlü patlama. Biz onlara “inek” diyoruz.

Birilerinin dediğine göre, Marszalkowska ile Swietokrzyska caddelerinin kesiştiği köşe yok olmuş. O şahane bina, bodrumu-

na sığınmış olanların tepesine inerek, yıkılıp gitmiş. Sağ çıkan olmamış... Sokolnicki'ler... büyükanne... büyükbaba... Klara... neden onlar? Acaba Bayan Serbin de mi oradaydı? Yoksa çocuk da mı? Yo, olamaz!

Bodruma sığınmacı akıyor durmadan. Benim olduğum sedirin yanına üç kişi daha yerleşiyor. Evli bir çift ve yaşlı bir adam. Jadwiga'yla Stefan mı? Yoksa yanlarındaki Henryk mi?... Saçma, Henryk öldürüleli iki yıl oluyor. Genç kadın bir mum yakmış, artık yüzlerini görebiliyorum. Yahudi bunlar. Daha genç olan adamlar kadın sıkı sıkıya birbirlerine sarılıyorlar. Oh, kadın nasıl da ta gözünün içine bakıyor adamın... anlıyorum, sırlıslıkla âşıkla...

Yaşlıca adam, "Adım Handelsman," diyor. "Şimdiye kadar bir zemin katta oturmaktaydık. Geçen gece bir düzine kadar A. K.'li kadın ve erkek savaşçı doğrudan bir çarpışmanın kaçıp, içeri daldı. Berbat durumdaydılar; çıldır gibiydiler. Yere yığıldılar ve öyle karmakarışık uyudular. Ama uykuya dalmadan önce içki içtiler. İçlerinden biri öfkeden çıldırır bir halde suratımıza karşı bağırarak, oradan defolup çıkmamızı istedi. Bana, "Seni alçak moruk Yahudi!" diye seslendi, tabancasını bana doğrultarak.

Zifiri karanlık bir gece. Patlamalar. Çorba. Doğu Cephesinde çıt yok.

Maria teyze, "Çıkıp, Helena'yı bulmaya çalışacağım," diyor. "Onda yiyecek bir şeyler olabilir."

"Tanrı aşkına Maria... Dışarıda olup bitenleri kulağın duymuyor mu? Daha sokağın karşısına geçmeden ölür gidersin!"

"Ama, ona yiyecek bir şeyler bulmalıyım, yoksa zavallı çık..."

Ve başına eşarbını bağlayıp, eline boş bir çanta alıyor. Gitemeye hazır artık.

"Ne olur Maria teyze, gitme, bizi terk etme, sensiz ne yaparız..."

Duraksıyor, iyice bir düşünüyor ve vazgeçiyor.

Birisi, “Almanlar Mirowski mağazasını ele geçirdiler. Etraftaki evlerden silahsız insanları sürükleyerek dışarı çıkartıp, oraya kilitlediler ve mağazayı ateşe verdiler. Şu anda hepsi diri diri yanmakta,” diyor.

“Tanrım, bizleri affet,

“İsa, bizleri affet...

“Ruhları huzur bulsun...”

(Henüz Stefan’ın da yananlar arasında olup olmadığını bilmiyoruz. Bunu savaş bittikten sonra öğrenebileceğiz.)

Bay Handelsman, “Direnişçiler teslim olduğu an,” diye mırıldanıyor, “hiçbirimizin sağ kalma şansı olmayacak. Vakit geç olmadan kaçmalıyız.”

Ve bir kayıkla Vistula nehrini geçip, Ruslara sığınabiliriz,” diye devam ediyor. Bu karşılıklı iki ateş arasında, gece olmalıymış.

“Çok tehlikeli tabi,” diyor, “ama buna kalkışmaları için hem oğlumun hem de gelinimin aklını çelmeye çalışıyorum. Onlar yüzebilirler. Ben yüzemem. Ben burada kalıyorum. Sen ve kardeşlerin yüzme biliyor musunuz?”

Yo, yo... soğuk sudan nefret ederim ben... zaten soğuktan titreyip duruyorum... bırakın olduğum yerde öleyim...

Genç kadın, “Baba sen olmadan hiçbir yere gitmiyoruz,” diyor.

Her şey bitti işte. Ne silah sesleri, ne bombalar, ne “inek”ler kaldı. Sessizlik. Karanlık. Direnişçiler teslim olmuşlar, ayaklanma bastırılmıştı. Yedi gün içinde, şehirden arta ne kaldıysa, boşaltılmalı. Almanların emri bu: Sağ kalanların hepsi yerlerinden dışarı çıkmalı. Çarpışanlar esir kamplarını boylayacaklar. Sivil-

lerse, eğer genç ve güçlüyseler, çalışmak üzere Almanya'ya gönderilecekler, çalışamayacak durumdakilerse, işgal altındaki Polonya'nın güneyine sürülecekler. İnsanlar ağır ağır, gönülsüzce saklandıkları yerlerden dışarı dökülmekteler.

Ne yapacağız şimdi? Kalsak da, çıksak da öleceğiz. Vistula'yı geçmeye de vakit yok artık.

Bay Handelsman arka taraflardan bir yerden gelerek, "Halk Ordusu'ndan bir birlikle temasa geçtik," diyor. "Kanalizasyonlardan kaçmayı planlıyorlar. Becerebilirlerse ormanda saklanacaklar ve tekrar savaşıma başlayacaklar. Üçümüzü aralarına kabul ettiler. Onlarla birlikte gideceğiz."

Bay Handelsman ne önereceğini öğrenmesi için annemizi komutana götürüyor. Annem heyecanlı ama kafası şüphelerle dolu geri geliyor. Birlik giderken arkasında iyi gizlenmiş bir yeraltı sığınağı bırakıyor. Oraya girip, bizim gibi, ne Almanlara göğüs gerebilecek, ne de ormanda savaşabilecek insanlarla birlikte pekâlâ saklanabilirdik. Sığınakta bırakılmış bir parça yiyecek bile var. Savaş neredeyse bitmek üzere. Şansımız yaver gittiği takdirde sağ kalabiliriz.

Daha önce beni muayene etmiş olan doktor hâlâ ortalıklarda dolaşıyor. Sığınaktan ayrılmak üzere hazırlanıyor. Annem bana bir daha baksın diye ona yalvarıyor. Acaba ona göre bir bodruma kapanmış, daha ne kadar yaşayabilirdim? Birkaç hafta mı, yoksa belki de aylar boyu mu?

Sinirlendiğini hiç gizlemeye çalışmadan stetoskopunu çıkarıyor ve anneme, "Kızınız ölmek üzere, bayan," deyiveriyor. "İyi beslenmediği ve açık havaya çıkmadığı takdirde en fazla bir ay içinde ölür, gider. Küçük kızınızı da yanınıza alıp yeraltı sığınağına gidip, saklanın ve burayı terk edin bayan. "

Doktor gitmişti ama annem sanki farkında bile değil görünüyor. "O ölmeyecek," diyor. "Onun ölmesine izin vermeyeceğim. Dışarıda nefis bir sonbahar var. Temiz havaya ve güneşe çı-

kacağız. Hep birlikte gideceğiz. Ve birlikte öleceğiz. Belki de yaşayacağız.”

Heykeltıraş bayan ve hizmetçisi de ayrılmak üzereler. Veda-
laşmaya geldiler. Bize bolca aspirin, bir şal, bir çift kalınca ayak-
kabı bırakıyorlar. Tanımakta zorluk çektiğim bir adam bana doğ-
ru yaklaşıyor. Dediğine göre hep sığınaktaydı, hemen o sütunun
dibinde. Acaba yanında fazladan taşıdığı bir pantolon ve bir ano-
rağa ne derdim? Baygınca gülümsedim adama. Kabul ediyor-
dum.

Artık aylardan ekim ve sırtımda hâlâ ağustos ayında giydi-
ğim yazlık elbisem var. Annemin aklına ansızın Bayan Kozlows-
ka geliyor. Gitmeden onu görmeli, ne kadar şükran dolu olduğ-
muzu söylemeli. Ama Bayan Kozlowska çoktan gitmişti bile.

Gündüz vakti. Yabancı bir boş daire. Kocaman odanın yarı-
sı harabeye dönmüş durumda. Bir piyanonun ayaklarından biri
yıkıntının boşluğunda sallanmakta. Maria teyze bir yerlerden bir
leğen dolusu su getiriyor. Beş, belki de altı haftadan beri ilk kez
yıkıyoruz. Saçlarımızı tarıyoruz. Birkaç bit öldürüyoruz. Dışa-
rı çıkmaya hazırlanıyoruz. Sonuçta Almanlarla yüz yüze gelme-
ye. Gün ışığı altında, aklanıp paklanmış ve pantolonla anorağı
giymiş bir durumda kendimi çok daha iyi hissediyorum. Kafam
bayağı yerinde. Yanıma ne almalıyım, karar vermem gerekiyor.
Az bir eşya da olsa, nereye gitmek üzere olduğunu bilmediği bir
durumda, bu bile çok geliyor insana. Roman’ın resmini alacağım
bir defa, şüphesiz. Ama notlarımı bırakmalıyım. Yakalandığımız
takdirde, bizi ele vereceklerdir. Yo, yakmayacağım onları. Piya-
nonun altında, yerde bir delik var. Bütün yazılarımı o deliğe so-
kacak, üstlerini sıkıca ortalıktaki tuğlalarla örteceğim. Belki sa-
vaştan sonra birileri bulur onları.

Annem titreyen bir sesle, “Tatlım, biricik Maria’m benim,
ayrılmak zamanı geldi artık,” diyor, “Önce sen çık. Bir parçacık
şansın varsa, kalabalığın içinde akrabalarına, dostlarına, beraber

gidebileceğin birilerine rastlarsın belki. Savaş sona erdiğinde tekrar görüşürüz.”

Annemin söylediklerini işitti mi acaba? Sanki hiç dinlemiyormuş gibi görünüyor. Çantasından bir dikiş takımı çıkarıyor ve Sophie'nin hırkasının kopuk düğmesini dikiyor ve sonra ayakbılarını temizliyor.

Sonunda, “Sizden ayrılmıyorum,” diyor, “Birlikte gidiyoruz!”

Bu çekingen, lafını esirger kadının ilk defa bu kadar sert konuştuğunu duyuyorum. Kimse ona ne yapması gerektiğini söyleyemezdi. Bizden ayrılmaktansa, kendi can güvenliğini hiçe sayıyordu.

Büyük göç başlayalı altı gün oluyor. Sığınmacılar harap binalardan akın akın dışarı uğruyor, sokaklarda sele dönüşüyor, caddelere akıyor. Sallanarak, ağır ağır batıya doğru yürüyorlar. Herkes gibi biz de bu akıntıya kapılmış gidiyoruz. Molozlar, çukurlar, barikatlar çıkıyor yolumuzun üstüne. İlk başlarda Almanlardan eser yok. İlk hâki renkli üniformalılar ancak Mokotow ayırımında karşımıza çıkıyor. İşte burada onlardan bir sürü var. Sık saflar halinde yolu tutmuşlar. Üst başları derli toplu, karınları tok, pejmürde kalabalığı dikkatle izliyorlar. Arada bir genç bir insanı çekip alıyorlar, silahı var mı yok mu diye üstünü başını arıyorlar veya alıp götürüyor, ya da tekmeleyerek geri, kalabalığın içine sokuyorlar. Ağır ağır, sonu gelmeyen bir kalabalık halinde önlerinden geçiyoruz, gizlenmemiş, çaresiz ve ürkek. Aslında, diğerleri gibi üstü başı yırtık pırtık ve sefil görünümlü, sıradan üç bayandan neden şüpheleneceklerdi ki? Geçmemize izin veriyorlar.

Açık hava, bahçelerin karanlık, nemli toprağı, olgunlaşmış domates ve soğan bolluğu içinde bizi kucaklıyor. Çarpışmalar sırasında kimse bu zenginliğe ulaşamazdı. İçinde bulunduğumuz zor durum artık kimsenin umurunda değil. Gözlerimizin önünde serilip giden bu görüntü karşısında aklımız başımızdan gitmiş bir

halde kalabalığa karışmış sürükleniyor, pırıl pırıl domateslere da-
lıyor, parmaklarımızı toprağa sokuyor, ağızlarımızı ve ceplerimizi
dolduruyoruz. Almanlar hiç karışmıyor. Telaş içindeki kalaba-
lığa aşağılayıcı gözlerle bakıyorlar: ara sıra içlerinden biri güzel
kızlara soğan atıyor ya da, “Bakın da görün, haydutlarınızın sizi
ne hale soktuğunu!” diye dalga geçiyor. Bu suratlarımıza inen bir
kırbaç gibi ama hiç kimsenin umurunda bile değil. Toprağa bu-
lanmış taze soğanların o akıllardan çıkmayan tadıyla bayram edi-
yoruz.

Sonra gene sürüne sürüne, zorlukla Batı Varşova tren istas-
yonuna doğru ilerliyoruz. Gün dönüyor, karanlık basıyor. Saatler
boyunca kendi başıma yürüdüm ama artık ateşim yükseliyor, diz-
lerimin dermanı çözülemeye ve titremeye başlıyorum. Annem ve
Sophie bana destek oluyor, ağır bir çuval gibi sürüklüyorlar.

Artık gece ve tren istasyonunun içindeki büyük salonun ze-
mininde yatıyoruz. Esinti. Titreyen mum ışıkları.

“Âlemlerin yaratıcısı Babamızın kutsal adı için...”

Kalabalığın içinde kaybolmuş, belki de artık yaşamayan ya-
kınlarını arayan ve isimlerini çağıran sesler. Karanlık.

Ertesi sabah sıkış tıktık bir teren bindiriliyor ve götürülüyor-
uz. Kısa bir yolculuktan sonra duruyoruz ve bizi dışarı çıkarıyor-
lar. Artık, Varşova yakınlarında, Naziler tarafından aktarma kam-
pı olarak kullanılan küçük bir kasabada, Pruszkow’dayız. “Seçil-
me” işlemi için burada beklemek durumundayız. Yöre insanları
sürgünlere taze ekmek ve su ikram etmekte.

Boş bir deponun zemini üzerinde sıkış tıktık oturarak, bir gün
ve gece geçiriyoruz. Birlikte oturduğumuz herkes dostça davra-
nışlar içinde. Durumun farkındalar. En az bizim kadar acı ve
umutsuzluk içindeler. Hepsi şu “seçilme” işinden kuşkulu. Hiç
kimse Almanya’ya gidip, düşmana yem olmak istemiyor. Genç

adamlar ve kadınlar yaşlı ve işe yaramaz görünmek için büyük çaba sarf ediyorlar.

Dananın kuyruğunun kopacağı an gelip çatıyor. Kollarında gamalı haçlar, elleri silahlı ve kırbaçlı bir sürü Nazi, tan vaktinin masmavi göğü altında meydana toplanmış olan sefil kalabalığı itip kakıyor, sıraya sokuyor. İnsan yığınını, büyük bir titizlik, sürat ve beceriklilikle, genç, güçlü erkek ve kadınları sağ tarafa, yaşlı, sağlıksız olanları ise sol tarafa olmak üzere ikiye ayırıyorlar. İnsanlar sessizlik içinde boyun eğiyorlar. Sıra bize gelince sertçe itildiğimi hissediyorum ve kendimi, sıkı sıkı koluma yapışmış olan Sophie'yle birlikte, meydanın sağ tarafında buluyorum. Annem ve Maria teyze sol tarafa sürükleniyorlar. İşte olabilecek en kötü şey olmuştu, ayrılmıştık, birbirimizi bir daha asla göremeyecektik. Birden meydanın sol tarafında küçük bir hareketlilik oluyor ve annemin ileri doğru atıldığını ve Nazilerin arkasından dolanarak, gizlice sağ tarafa süzüldüğünü görüyorum. Maria teyze de peşinden. Hiçbir engelle karşılaşmadan Sophie ve benimle bir araya geliyorlar. Onları kimse fark etmiyor; nöbetçiler sağ taraftan sol tarafa kaçan olmasın diye gözlerini dört açmış, başka yere bakmıyorlar. İçimi inanılmaz bir mutluluk kaplıyor. Ayrı düşmeyecek, Almanya'ya birlikte gideceğiz.

Ama yo, annem bizin aslanın ininde yok olup gitmemize razı değil. Boyun eğmeye hiç niyeti yok. Kumarbaz falan değildir ama işte şimdi kararlılıkla kumar oynamak üzere. Hemen yanı başımızda sağa sola emirler yağdırmakta olan tıknaz subayın yanına seğirtiyor. Üstü başı yırtık pırtık, bitkin bir halde, koyu renkli Yahudi gözlerini yüzüne dikmiş, yüreklilikle ona yaklaşıyor.

Her birimizi tek tek işaret ederek, azarlarcasına, "*Das ist ein Irrtum: die Dame ist alt; ich auch bin alt; das ist ein Kind; un das... das Madchen ist krank, sehr krank... Lunge... Tuberkulose...*" (Bunda bir yanlışlık var! Bu kadın yaşlı; ben de yaşlıyım; bu bir çocuk;... buysa... bu kız hasta, çok hasta... ciğerlerinden...

verem....) diye bağıyor.

Nazi afallamış görünüyor. Kalabalığın içinden kimse onunla konuşamazdı, hele de kusursuz bir Almanca'yla. Kimse ona bir yanlışlık olduğunu söyleyemezdi. Nazi makinesinin bir yerinde bir aksaklık olmalıydı. Yanlışlığı düzeltmeliydi.

“Ordnung muss sein! Entschuldigen Sie bitte!” (Düzen korunmalı! Çok özür dilerim!) diye homurdanıyor, adeta önüne yanlış yemek konulan bir müşterinin azarladığı garsonun ezikliği içinde. Sonra komuta ettiği sıra aklına gelince, *“Links, links! Schneller, schneller!”* (Sola, sola! Daha çabuk, daha çabuk!) diye böğürüyor.

Böylece Almanya'ya gönderilmiyoruz artık. Nazi, Yahudi olduğumuzun farkına varamadığından, belki de hüzünlü bakan gözlerimiz ve uzun burunlarımıza rağmen az da olsa kaçabilecek şansı yakalamış bulunuyoruz. Birden gökyüzünün güzelliğinin, ağaç dallarındaki yaprakların nasıl da altın sarısı olduğunun, barakaların ne kadar sevimli olduklarının farkına varıyorum. Bu barakalardan birine girip, diğer yaşlılar, çocuklar ve hastalarla birlikte oturuyor, bizi Polonya'nın güneyine götürecek olan treni bekliyoruz. Zaman akıp gidiyor. Bir gün ve gece geçiyor orada. Ara sıra kendimi kaybediyor, sonra toparlanıyorum. Genelde kendimi daha iyi hissediyorum. Kampta bir sahra mutfağı kurulu. Diğerleriyle beraber, çorba ve ekmekten oluşan kumanyamızı alıyoruz. İlk başlarda yalnız başına kuyruğa giren hep Maria teyze oluyor. Ortalarda dolaşıp, yüzümüzü göstermenin hiç gereği yok. Ama dördümüz birden azıcık kumanyayla doymuyoruz. Bu yüzden ikinci gün annem de kuyruğa giriyor, Maria teyzeyle birlikte. Sophie'yle ben yerimizden kıpırdamıyoruz. Güneşli bir gün ve birlikte olduğumuz insanların çoğu dışarı çıkmış, çimlerde oturup, güneşin tadını çıkarıyorlar. Şeytana uyup, biz de çıkıyoruz dışarı ve binanın önünde yere oturuyoruz.

Bize doğru gelmekte olan bir Alman askerini fark ettiğimiz

de, geri, içeri girmekte artık çok geç kalıyoruz. Tembel tembel yürüyor, güzel havanın tadını çıkarıyor, etrafa bakıyor. Dostça bir çift laf etme niyetiyle tam önümüzde duruyor. Birden suratı iğrenç bir sırtışıla değişiyor.

“*Jude!*” diye bağılıyor, “*Sie sind Jude!*” (Siz Yahudi’siniz!).

Kanımız donmuş bir halde anlamazlıktan geliyoruz. Ama asker Yahudi sözcüğünün Lehçesini biliyor.

Öfke içinde, “*Zydowski!*” diye kükrüyor.

Etrafımızdaki herkesin nefesi kesiliyor.

“Yahudi falan değiliz,” diyorum, yaşamımda ilk defa aslımı kesinlikle yadsıyarak. “Biz Ermeni’yiz, Ermeni, Yahudilere çok benzeriz ve bunu Naziler bildiği gibi askerler de bilmeli.”

Bir an düşündükten sonra, bozuk Lehçesiyle kimliklerimizi istiyor. Öyle bir şeyimiz hiç olmadığından, sakın ve sabırlı bir şekilde bütün belgelerimizin ayaklanma sırasında yanıp kül olduğunu anlatıyoruz. İnandırıcı geliyor. Yanı başımda oturmakta olan bir kadın doğru olduğunu onaylarcasına başını sallıyor. Akıllı karışan asker tekrar düşünüyor.

Daha sakın bir tavırla, “Peki, ebeveyniniz yok mu sizin?” diye soruyor.

“Öldüler,” diyorum.

Kadın içini çekiyor. Sophie söylediğimi onaylıyor.

“Bizler öksüz-yetimiz,” diyor.

Asker artık tam anlamıyla ikna olmuştur. Tam gitmek üzereyken, barakaya doğru uzanan patika boyuca elinde çorba kâsesiyle, annem çıkageliyor. Bizi askerle birlikte görünce bir telaş yardımcı olmaya kalkıyor. Onun neyiz olduğunu anlamaması için adamın geri zekâlı olması gerekir.

Alman, “*Mutter?*” diye soruyor.

Annem “*Jawohl!*” (tabii) diye yanıtlıyor.

Ortalığı ölüm sessizliği kaplarken, insanlar dehşet içinde bize bakıyorlar. Asker öfkeden deliye dönmüş gibi, “Sizi alçak ya-

lancılar!” diye bağıyor. “*Du verfluchte Juden!*” (Sizi lanet Yahudiler!)

Silahını kavrayıp bize doğrultur. Ölmemiz an meselesi. Gözlerimi kapatıp, Sophie’nin elini sıkmaktayım. Ama adam birden fikir değiştiriyor.

“Buradan ayrılmayın,” diye bağırp, üstlerini getirmek üzere koşarak uzaklaşıyor. Köşeyi dönüp, gözden kayboluyor. Yanımızda çömelmiş oturanlar ancak o zaman kendilerine geliyorlar.

“Kaçın, bayanlar, kaçın,” diye yalvarıyorlar. “Bir yerlere saklanıp, canınızı kurtarmaya bakın.”

Evet ama nereye gidebiliriz ki? Kampın etrafı dikenli teller ve nöbetçilerle çevrili. Saklanacak hiç yer yok. Derken, sanki gökten inmişçesine, uzun boylu, ayaklarında diz boyu çizmele-riyle bir adam çıkageldi. (Yaşlı ve hastaların arasında, burada ne işi vardı ki, Tanrı aşkına?) Güçlü kollarıyla üçümüzü birden kavrayarak, koşarak uzaklaştırdı bizi oradan. Maria teyze de peşimizden, ayaklarını sürüyerek. Barakalardan, kalabalıktan ve nöbetçilerden uzakta, kampın ta öteki ucunda duruyoruz. Orada terk edilmiş bir ağıl var içi çürümüş saman dolu. Yabancı bize saman-ın içine saklanıp, ertesi güne kadar orada kalmamızı söylüyor. Kendinden emin bir şekilde ertesi güne kadar bizi unutmuş ol-acaklarını söylüyor. Sonra çekip gidiyor. Onu bir daha ne görebilecek, ne de kim olduğunu öğrenebileceğiz.

Gün batıyor, gece sabaha eriyor. Üşüyor ve açlıktan kıvranı-yorsak da, en azından canımız sağ. Derken hoparlörlerden bütün sürgünlerin, güneye gidecek treni beklemek üzere, peronda toplanmaları bildiriliyor. Sonsuza dek samanların içinde kalamaya-cağımıza göre, yerimizden çıkıp, perona doğru yürüyoruz. O ka-dar kalabalık ki, düşmanımız askerin bizi aralarında bulması ne-redeyse olanaksız görünüyor.

Şimdi, kafam annemin omzunda, Sophie’nin kafasıysa benim üzerimde, peronun soğuk betonu üstünde iki büklüm otur-

maktayım. Uyukluyorum ve sonra birden ateşler içinde uyanıyorum. Gece olmuş ve bir yerlerden mavi, soluk bir ışık geliyor. Nöbetçiler kalabalığı ikiye ayırmış, aralarındaki boşlukta bir aşı, bir yukarı gezinip duruyorlar. Birden gözlerimi açtığımda, üniformalı birinin bana doğru eğilmekte olduğunu fark ediyorum. Yoksa kâbus mu görüyorum? Hayır, düş falan değil. Beni sertçe çekiştirip, Sophie'nin kolunu kavıyor ve arkasından gelmemizi emrediyor.

Annem, “Nereye gidiyorsunuz?” diye çılgılık atarak, peşimizden gelmek üzere ayağa fırlıyor. Ama adam onu durduruyor: istediği yalnızca kızlar. Kısa süre sonra döneceğimizi söylüyor. Bu bizi vurmak isteyen değil, ondan çok daha yaşlı biri. Sanki bir tuhaf, dengesiz yürüyor. Ah evet, sarhoş bu adam. Bizi boş, karanlık alan boyunca sürüklerken, Almanca bir şeyler homurdanıyor. Bize, “Çingene kızları” diyor. Aklımdan belli belirsiz, Yahu-di olarak değil de, iki Çingene kızı olarak öleceğimiz düşüncesi gelip geçiyor. Naziler için ne fark eder ki. Korku duyamayacak kadar üşüyorum ve hastayım. Sophie'nin aklından geçeni biliyorum; zavallı bize tecavüz ederler diye korkuyor. Annem de aynı nedenle hop oturup, hop kalkıyor olmalı. Ama ben aldırmiyorum bile, bana ne. Yorulmuşum artık, sonu gelmeyen korkulardan bıkmışım. Eğer toprak sıcaksa, Almanlara kalmadan kendimi diri diri gömebilirim. Tek başına bir barakaya varıyoruz. İçerisi aydınlık, sıcacık ve nöbetini devretmiş asker kaynıyor. Kimi yarı çıplak ortalıklarda dolaşıyor, kimi ahşap ranzalarda uzanmış yatıyor kimi de sobanın üzerinde yemek pişiriyor. Kaba kahkahalar atarak bizi içeri, yere oturmaya çağırıyorlar. Bizi oraya getiren adam, “Çingeneler” ve “yiyecek” dışında hiçbir şey anlayamayacağım kadar hızlı bir şekilde Almanca bir şeyler söyledikten sonra, üstünde üniforması ve çizmeleriyle kendini boş bir ranzaya atıyor ve anında uykuya dalıyor. Arkadaşları bizi umursamıyor, durmadan tıkınıyorlar. Hepsi yaşlı ve yorgun görünüyorlar. İçle-

rinden biri bize sahanda yumurta tozundan yapılmış omlet, ekmek ve yapma kahve getiriyor. Hemen yanımıza oturuyor ve gülümseyerek bize bakıyor. İçtenlikle bakan masmavi gözleri var. İlk başta, bir Almanın ikramını reddetmek anlamında yemeği elimle geri itiyorum ama sonradan taze ekmeğin kokusuna, tadını bile unuttuğumuz yumurtaya ve sıcak içeceğe dayanamıyorum. Ne Sophie'nin, ne de benim iki gündür gırtlığımızdan hiçbir şey geçmiş değil. Suçluluk duygusu içinde, aç gözlülük ve minnet göstermemeye çalışarak, yemeğe başlıyoruz. Alman pek mutlu görünüyor. Biz yerken, o bizle konuşuyor. Bize Almanya'da yolunu gözleyen karısı ve çocuklarından falan bahsediyor.

“Savaş neredeyse sona ermek üzere,” derken derin bir iç çekiyor ama içini çekerken de, gözlerinin içi gülüyor. Bize iki asker arkadaşı daha katılıyor. Devamlı yanlarında kalmamızı öneriyorlar. Yanlarında güvende, sırtımızın pek karnımızın tok olacağı sözünü veriyorlar. Buna karşılık çamaşır, bulaşık yıkayıp, söküklelerini dikebilirmişiz. Ama biz bu önerilerini geri çevirince, mavi gözlü adam alıp bizi perona geri götürüyor. Giderken de bize iyi şanslar diliyor.

Gene sabah oluyor ve ucu bucağı görünmeyen bir tren ağır ağır ilerleyerek perona girip duruyor. Boş, üstü açık vagonlar yüklerini bekliyor. Nöbetçiler tarafından itilip kakılan kalabalık, ileri doğru atılıyor. Tren boyunca aralıklarla peronda dikilmiş duran, siyah gamalı haç kolluklu subaylar, rasgele insanları durduruyor, kimlik soruyorlar. Nasılsa fark edilmeden geçip gidiyoruz, aralarından. Bindiğimiz vagon göz açıp kapayana dek dolup, taşıyor. Nefes alamayacak kadar sıkışana dek dolduruyorlar vagonu. Çocuklar ağlaşıyor, adamlar lanetler okuyup, küfürler ediyor, içlerinden biri isyan ediyor. Kadının biri ansızın, “Şu Yahudileri dışarı atalım!” diye bağıyor.

Yoğun bir tepki geliyor etraftan, çenesini tutsun diye. Hastalıklı bir adam sert bir tavırla, “Bir kelime daha edersen,” diyor,

“dışarı atılan sen olursun.”

Uzun bir süredir bekleyip duruyoruz. Sonunda tren sarsılıyor ve yine de ikircikli bir tavırla, raylarda kaymaya başlıyor. Barakalar, yerlerini Mazovian yaylalarındaki tarlalara bırakarak, gerilerde gitgide kayboluyorlar. Tren yavaşça, ama tanımlanamaz bir şekilde yavaşça, dümdüz uzayıp giden kırlara doğru emekliyor. Biraz oturarak, biraz uzanarak, kâh insanların kollarıyla bacakları arasına sıkışmış, kâh birilerinin dizlerine yaslanmış şekilde, gökyüzünün sonsuzluğu içinde trenle yarışarak uçan, bembeyaz bulutları izliyorum. Gün ilerliyor ve sonunda yerini geceye bırakıyor. Gökyüzü kararıyor. Topraktan yükselen yoğun sis bedenimi sarıp, sırtımı ürpertiyor. Artık gecenin ilerleyen saatleri, ne yıldızlar görünüyor, ne de ay. Tren soluklanıyor, tangırdıyor, duruyor, sonra tekrar yürümeye başlıyor, bir geri bir ileri hareket ediyor ya da bazen uzun bir süre bekliyor. Sonunda bir yerlere varacak mıyız acaba? İniltiler, iç çekişler ve lanet okumalar gidecek duruluyor. İnsanlar uykuya dalıyor ya da bedensel gereksinimlerini gideriyor; boş tenekeler elden ele geziyor ve karanlıktan faydalanılarak, iş görüyorlar. Sıra bana geldiğinde, aynı Sophie'nin yaptığı gibi, geri çeviriyorum. Başkalarının gözü önünde asla; savaşa direnmek adına aramızda ettiğimiz küçücük bir yemindi bu.

Tan vakti bizi harika bir görüntüyle kucaklıyor; düz ovalar çoktan gerilerde kalmış, tren güney yaylalarının inanılmaz güzellikteki dağları ve vadileri arasında ilerlemekte. Sonbahardan kalma tarlalar, sabah çiynin parlaklığı içinde, bin bir türlü yeşil ve kahverengi renkte yamalar halinde gözlerimize bayram yaptırıyor.

Tren durduğunda enikonu sabah olmuştu. Krakow'a varışımız, dört, bilemediniz beş saat yerine, yirmi dört saat sürmüştü. Kısa bir süre için dışarı çıkmamıza izin veriyorlar ve sonra tekrar geri, vagonlara tıkıştırıyorlar. Gene bekleyiyoruz. Peron, yardım

elini uzatmak amacıyla kalkıp gelmiş Krakowlularla dolu. Vagonları paket yağmuruna tutuyorlar. Doğrudan kucağıma harika bir paket düşüyor. Bu bir yumurtalı sandviç. Yaşam tekrar daha bir çekilir hale geliyor sanki.

Öğleden sonra bu misafirperver şehirden ayrılıyoruz ve tekrar tarlaların, ormanların içinde ilerlemeye başlıyoruz. Bir gün önce de olduğu gibi hava yine kararıyor ve trende geçen ikinci gece de karanlığıyla dünyayı sarıp, sarmalıyor.

Bir zaman sonra, bir yerlerde tren artık tam anlamıyla duruyor ve inmemiz emrediliyor. Yüksek vagonlardan atladığımızda, çamura saplanıyoruz. Nerede olduğumuzu kestiremeyecek kadar karanlık. Tren istasyonun önündeki diz boyu çamur meydana at kişnemeleri geliyor. Karanlığın içinden köylülerin kaba saba konuşmaları duyuluyor. Trenden inen herkes çamurla ve karanlıkla boğuşarak, kendilerini alıp götürecek olan at arabalarına doğru ilerlemeye çabalıyor. Arabalar göz açıp kapayana dek tıklım tıklım doluyor ve derhal yola koyuluyorlar. Biri hepimizi götürmeye yetecek kadar araba olmadığını söylüyor. Hiç kimse geride kalmak istemiyor. İnsanlar paniklemiş bir halde karmakarışık ileriye atılıyor. Şaşkın, eli kolu düşmüş bir halde, karşı koyamayacak kadar güçsüz ve çaresiz, oradan oraya sürüklenip duruyoruz. Ne zaman bir araba bulsak, çoktan tıka basa olduğunu görüyoruz. Bu insan dalgası kaldırıp bizi meydanın bir köşesine savuruyor. İşte orada birden karşımıza, karanlıkta sessizce sırasını bekleyen boş bir araba çıkıyor.

Yüzünü göremediğimiz biri, kaba bir sesle, “Burada dört kişilik yer var,” diye sesleniyor.

Kış Bahara Dönerken

Bir çift uyuşuk at, gecenin karanlığı ve sisin içinde ağır ağır ilerliyordu. Çamurlu yolda nalları şapırdıyor, çukurlara girdiğinde araba hopluyor, sarsılıyordu. Arkası bize dönük, kıpırdamadan oturan arabacı, sanki kestiriyor gibiydi. Yola çıktığımızdan beri, bizle tek kelime konuşmamıştı. Ne de, halimizden derin düşüncelere dalıp gitmiş bizler konuşuyorduk onunla. Araba uzaklaşıp da, kalabalık ta arkalarda kalınca, ayaklanmadan beri ilk defa baş başa kaldığımızın farkına vardık. Artık itişip kakışan insan kalabalıklarının arasında ezilmeyecek, bir parça nefes almak için uğraşmayacak ve insan patırtıları arasında canımızdan bezmeyecek olduğumuzu düşünmek bile ne kadar rahatlatıcıydı. O gece, soğuk ve arabanın hoplayıp zıplamaları sonsuza dek bitmesin diye dualar ettim. Bunun böyle sürüp gitmesi, özgür ve güvende olduğumuz anlamına geliyordu. Bu çamurlu yolun sonunda, neresi olduğunu bilmediğimiz bir yerde, bir takım yabancılar ışıklarını yakıp, yakından yüzlerimize bakarak, yazgımız hakkında karar vereceklerdi. Bizi barındırmayı reddedebilir ve beraberimizde taşıdığımız tehlikeden korkup, bizi kaderimize terk edebilirlerdi. Hatta daha da kötüsü, bizi ele verip, Nazilere teslim edebilirlerdi. Köylülerin açgözlü oldukları söyleniyordu ve Nazilerin Yahudi başına koydukları 500 zloti tutarında ödül de hiç az sayılmazdı. Ve de şu hantal, suratsız adamın, şafak söktüğünde birden kimle-

ri arabasına almış olduğunu fark ettiğinde nasıl davranacağını kim bilebilirdi ki. Soğuk ve ateşten titreyip dururken, aklımdan bunlar geçiyordu. Derken uyuyakalmışım.

Ancak araba zınk diye durduğunda gözlerimi açtım. Hâlâ karanlıktı ve damları sazdan köy evlerinin belli belirsiz karartıları, loş ışıktaki olduklarından görkemli duruyorlardı: köye varmıştık. Arabacı işte ancak o andan sonra konuştu. Evine içimizden yalnız ikisini alabileceğini, diğer iki kişinin de komşusunda kalması gerektiğini söyledi. Annem benimle kalmak isteyince, adam Sophie ve Maria teyzeyi alıp, yan komşusuna götürdü. Çok geçmeden geri geldi ve bizi evine buyur etti. Peşimizden eve girmedi, hayvanlarının koşumlarını çıkartmak üzere dışarıda kaldı.

Eve girdik. Kutsal bir resmin hemen üzerine asılmış gaz lambasının titreyip duran solgun ışığını saymazsak, halvet gibi sıcak oda pek karanlıktı ve bir köşede üzeri yastıklar ve kuştüyü yorganlar yığılı bir yatak vardı. Oda gübre kokuyordu ve kullanılmıyor gibi duruyordu. Acaba ne yapalım diye düşünerek, eşikte dikilip, kaldık. Derken yatak takımları yığının altından cırlak bir ses duyuldu.

“Aziz İsa’ya şükürler olsun.”

“Her zaman, her zaman,” diye karşılık verdik.

Kim olduğunu göremiyorduk ama ses bir kadın sesine benliyordu, yaşlı ve hastalıklı. O da bizi göremiyordu. Çok geçmeden arabacı içeri girdi ve kadın ona “Blazek” diye seslenerek, ondan biraz saman getirmesini istedi. Adam ses çıkarmadan bu isteği yerine getirdi ve hışırdayan malzemeyi odanın orta yerine, sıcak ocağın yanına serdi.

Ses gene cırlak bir şekilde, “Yatın, zavallı şeyler ve derin bir uyku çekin,” dedi.

Denileni yaptık ve samanın üzerine uzanıp, boğucu sıcakın da etkisiyle derhal uykuya daldık.

Bir süre sonra, öksürükten boğularak uyandım. Hâlâ karan-

lıktı. Ocağın içindeki ateş çoktan sönmüştü ve oda artık zehir gibi soğuktu. Öksürerek ve olduğum yerde solucan gibi kıvrılarak, elime geçirdiğim samanlarla üstümü örtmeye çalışıyordum ki, gene o paslı ses geldi kulağıma.

“Gel yavrum, yanıma yat, burada için ısınır, rahat edersin.”

Şaşkınlık içinde yatağa gittim ve üzerimde taşıdığım bitler yüzünden bir parça vicdan azabı duyarak, kocaman kuştüyü yorganın altına daldım.

Mutluluktan gevşemiş bir halde uyandığımda şafak sökmek üzereydi. Dar bir pencereden içeri süzülmekte olan güneş ışığı doğrudan yüzüme geliyordu. Öten horozların, möleyen, havlayan, hırıldayan hayvan seslerinin birbirine karıştığı bir koro duyuluyordu dışarıdan. Bir yatakta yalnız başıyaydım. Yatak, zeminini bozuk, tavanı alçak ama geniş bir mutfağın bir köşesindeydi. En fazla yeri, güldür güldür yanmakta olan kocaman bir toprak fırın kaplıyordu. Fırının hemen yanı başında, alevlerin ışığı ile şekillendiğinde kuru bir çalıyı andıran biri oturuyordu. Kadının suratı güneşten kavrulmuştu, yaşlılıktan iki büklüm olmuş kuş kadar bir bedeni vardı ve kollarıyla bacakları yapraksız ağaç dallarını andırıyordu. Patates soyuyordu ve sonra bunları ocağın üzerinde fokur fokur kaynamakta olan bir tencereye atıyordu. Annem hemen yanına başına çökmüş, yardım ediyordu. Erimekte olan domuz yağıyla, tüten ocağın dumanı tekrar öksürttü beni.

Yaşlı kadın yerden kalktı ve kendisinden umulmayacak bir hızla yatağın yanı başına geldi. Boyu bir çocuk kadardı ve sekseninin bayağı üstünde görünüyordu. Gülümseyerek uzun uzun beni inceledi. Gözleri keskin ve meraklı bakıyordu. Bu kendinden emin gözlerden hiçbir kusur, hiçbir sır kaçamazdı. O ana kadar pek bir şeyden şüphelenmiş görünmese de, güneş yanığı yüzüme baktığında ne olduğumu kestirmiş olmalıydı. Yüreğim ağzımda, varacağı kanıyı bekledim. Kıpırdamadan ve sessizce annem de bekliyordu. Yaşlı kadın tek bir kelime bile etmeden, belki de ada-

mı yanına alıp getirmek için odadan çıktı. Korkudan dilimiz tutulmuş bir halde, sessizce bekledik. Epey bir sonra, elinde iki yumurtayla geri geldi. Yumurtaları bir maşrapanın içine kırdı ve bana uzattı.

“Hadi iç yavrum,” dedi.

Kaygan maddeyi bir yutuşta mideme indirirken, artık eve kabul edildiğimize inanmaya başlamıştım. Yaşlı kadın Blazek’in çok geçmeden annemle bana bir çıkma oda yapacağını söylediğinde, inancım iyice pekişti. Çok hasta olduğumu anladığından, o zamana kadar yataktan çıkmamam gerektiğini söyledi.

Böylece Zielonki denilen bu köyde, son derece şirin bir aile olan Pietrzyk’ların yanındaki yeni yaşamımıza başlamış olduk. Ne ele verip ödülü almak, ne de bizi evlerinden atmak geçiyordu akıllarından. Artık saklanmadan serbestçe yaşayıp gitmek ama gene de onlardan gerçeği gizlemek durumundaydık.

Bayan Pietrzyk’ın büyük oğlu Piotr ve hamile hanımı da aynı köy evinde oturmaktaydılar. Annesi öldükten sonra çiftlik Piotr’a kalacaktı. Bütün gün tarlada deliler gibi çalışıyor, yalnızca yemek yemek üzere mutfığa giriyordu. Genç çift bizden pek hoşlanmıştı ve içtenlikle davranıyordu ama karı koca bizi pek umursuyor da görünmüyorlardı. Onları hiç ilgilendirmiyorduk. Hele Bayan Pietrzyk’ın suratsız küçük oğlu Blazek’in o kadar bile umurunda değildik. Aile içinde pek adam yerine konmuyordu ve ona bir köleymiş gibi davranıyorlardı. Evde ona ait bir yeri yoktu ve atlarla birlikte ahırda yatıyordu. Yaşlı ve hastalıklı olmasına rağmen evin annesi ipleri elinde tutuyor, kimse karşı gelmeden, evi çekip çeviriyordu. Onun emriyle küçük çıkma odaya çarçabucak çeki düzen verilmiş, içine üzerinde kalınca bir ot döşekle birlikte kaba saba bir karyola konmuş, altı tane battaniye serilmiş ve uzun borulu bir demir soba kurulmuştu. Artık kendi başımıza kalmıştık.

Maria teyze ve Sophie bizim kadar şanslı değildiler. Kaldık-

ları aile kaba ve nobrandı. Evin onlu yaşlarındaki dört kızı, şehirli olduğundan ve köy yaşamından anlamadığından Sophi'yle dalga geçiyorlar, ona sataşıp duruyorlardı. Ona gece sıçanların gelip, kulaklarını yiyeceğini söylüyorlardı. Sophie söylenenlerin tek kelimesine bile inanmıyorsa da, aptal yerine konmaktan pek inciniyordu. Bu yüzden o ve Maria teyze sabah olur olmaz yanımıza geliyorlar ve geç vakte kadar yanımızda kalıyorlardı. Bayan Pietrzyk buna göz yumuyordu. Hatta bize olduğu gibi onlara da yemekler ikram ediyordu. Ama onun bu cömertliğini daha fazla kabullenemezdik. Öte yandan, elimizde avucumuzda beş para da kalmamıştı.

Maria teyze şöyle bir köyü tanımaya çıktı, bir takım haberlerle geri döndü. Ortalık sürgün edilmiş insan kaynıyordu ve evinde bu türden insan kalmayan yok gibiydi. R. G. O. – işgal altındaki Polonya'nın her yerinde, Polonyalılarca kurulmuş, sığınmacılara yardım eden bir örgüt – hemen orada bir aşevi kurmuştu ve her gün bir öğün parasız yemek dağıtıyordu. Maria teyzenin içini çekerek anlattığına göre bu aşevi köyün tam orta yerine, hem Polonya hem de Alman karargâhlarının yanına kurulmuştu.

Üç ya da dört gün geçmişti ki, Bayan Pietrzyk hastalığının çiğ yumurta ve yağda etli pide yiyerek iyileşemeyecek kadar kötü olduğuna karar verip, Blazek'ten gidip köy doktorunu getirmesini istedi. Kulübemize, ayağımıza kadar gelen bu genç, yorgun yüzlü kadın hemen kalbimi kazandı. Beni tepeden tırnağa muayene etti ve bana bir takım ilaçlar verdikten sonra, hastaneye yatıp, yatmamam gerektiğine karar vermek için röntgen çekilmesini önerdi. O da bizden hoşlanmış olmalıydı ki, daha ilk gelişinde bize kendini anlattı. O ve kendisi gibi doktor olan kocası, adam direniş örgütünde yer almakla suçlanıp, tutuklanana dek Krakow'da yaşamışlardı. Bunun üzerine kaçıp, Zielonki'ye yerleşmiş. Uzun bir süre önce Montelupich hapishanesine kapatıldığından bu yana kocasından hiç haber alamamış. Sağ olup olmadığı-

nı bile bilmiyormuş. Doktor bunu dedikten sonra kendini koyuverince, annem istençsiz bir şekilde saçlarını okşadı. Yahudi olduğumuzu bildiğine şüphe yoktu ama bizi ele verebileceği düşüncesi tamamen abes kaçırdı.

Ertesi gün, Blazek atlarını arabaya koşarak, beni ve annemi alıp Krakow'a götürdü. Meğerse şehir merkezine ne kadar yakınmışız, inanılacak gibi değildi; Zielonki'ye ilk gelişimizde yaptığımız tren ve araba yolculuğumuz sekiz saat almışken, şimdi yalnızca iki saat sürmüştü. Üstelik, güneşin altında keyif çatan o alacalı bulacalı tarlaların arasından geçmek ne güzeldi.

Hastane şehrin kenar mahallerindeydi. Blazek arabadan inmemize yardım ettikten sonra, bizi orada bekleyeceğini söyledi. Radyolog doktor fazla gecikmedi. Bu kel kafalı, orta yaşlardaki adam bizi şöyle bir tepeden tırnağa pür dikkat süzünce, annemle aklımız başımızdan gitti.

Sonunda, "Ne kadar yabancı duruyorsunuz," dedi. "Ne kadar da hüznü." "

Bize sevgi dolu, güven verici bir gülücük attı. Arkasından beni iyice bir muayene ettikten sonra, ciğerlerimin röntgenini çekti. Bütün bunlar sona erince, hastalığın ciğerlerimde bayağı ilerlemiş olduğunu anlattı ama özel bir tedaviye gerek olmadan, kendi kendine iyileşebileceğini belirterek, hastaneye yatırmayacağını söyledi. Bütün gereken iyi bir beslenme ve temiz hava olduğundan, köy yaşamı buna yetebilirdi. Gezip tozacak kadar kendimi güçlü hissettiğimde, vaktimin çoğunu açık havada geçirmemi önerdi. Doktorun odasından çıktığımızda havalara uçuyorduk. Kendimi mutlu, yaşama azmi dolu ve insan gibi hissediyordum.

Hastane koridorunda şekerlemeler ve kırtasiye ürünleri satılan bir tezgâh çarptı gözüme. İçimdeki dayanılmaz istek, o andaki yoksul halimize üstün çıktı. Anneciğim içini çekerek, eski püs-kü cüzdanından bir kâğıt para çıkarttı ve kendime kalem defter satın aldım.

20 Ekim 1944

İşte hâlâ hayattayız. Ve de bir arada. Burada etraf o kadar sessiz ve güven verici ki, yaşadıklarımıza inanmak zor geliyor insana. Kâbus artık bitmiş miydi? Savaş bitene dek böyle huzur içinde yaşayacak ve sonunda sağ kalabilecek miydik acaba? Gündüzleri, güneş küçücük, dört köşe penceremizden içeri dolduğunda, evet diye düşünüyorum, oldu işte, yırttık paçayı. Ama gece yarısı uyandığımda, o ürkütücü hayaller çığ gibi çoğalarak geri geliyor, her yanıma korku sarıyor ve sabahlara kadar uyuyamıyorum. Derken oturup şimdiki yaşamımızı, ne kadar güvende ya da ne kadar tehlikelere yakın olduğumuzu düşünüyorum. Çünkü, her ne kadar artık pek karşılaşmıyorsak da, *onlar* hâlâ buradalar işte. Buradalar ve bu sessiz ülkeye, bizi çatılarının altına almış olan şu insanlara hükmediyorlar. Ve biz buradayız çünkü *onlar*, aynen hasatlarının bir parçasını III. Reich'e vermelerini emrettikleri gibi, onlara sığınmacıları evlerine kabul etmelerini emretmişlerdi. Naziler batıda yenilgiye uğruyor, doğuda ölümüne kan kaybediyor olabilirlerdi ama buralarda hâlâ tam anlamıyla egemenler. Bu yüzden gece veya gündüz, her an, bu sessiz büyü beklenmedik bir şekilde yıkılıp, gidebilir. Varsayın ki köyde yaşayanlardan biri Yahudilerden nefret ediyor veya bizi çatısı altına kabul etmiş aileye bir garezi var ya da ödülün peşinde. Kalıbımı basarım ki yaşlı kadın ve oğulları bizim ne olduğumuzun farkında değiller. Hatta belki de bir Yahudinin neye benzediğinden bile haberleri yok. Naziler bizi teslim almaya geldiklerinde inşallah onları vurmazlar; sonuçta zorunlu kılındıkları bir şeyi yerine getirmekteler; Varşova'dan gelen sığınmacılara evlerinin kapısını açmışlar o kadar. Evet, biz oyuz işte, Varşova'lı sığınmacılar.

Bu günlüğü tutmanın büyük ve gereksiz bir risk altına girmek demek olduğunun pekâlâ farkındayım. Kurşunkalemle yazılmış bu anılar, saklı tutmakta olduğumuz her şeyi ortaya dök-

mekte. Ama bütün bu yaşadığım deneyimlerin unutulup gitmesine gönlüm razı gelmediğinden, gelecek kuşakların hatırına olmasa bile, salt kendim için yazmaya devam edeceğim. Şimdi bu defteri döşeğimin ta altına bir yerlere saklayıp, uyuyacağım.

21 Ekim

Maria bu gün öğleden sonra etekleri zil çalarak köyden geldi. Kucağında, içinde dört porsiyon koyu mu koyu sebze çorbası olan bir kavanoz ve bir somun ekmek vardı. Gerçek şuydu ki, kimlik kartlarımızla birlikte orada olmadığımızı, yüzümüzü bile görmedikleri halde, üçümüzün de kaydını yapmaya R. G. O. görevlilerini razı etmeyi becermişti. Onlara sadece grip olup, yorgan döşek yatıyor olduğumuzu söylemişti. Eline bir de, ah keşke olsaydı diye gece gündüz yanıp tutuştuğumuz, böcek öldürmeye yarar koca bir teneke keskin sirke tutuşturmuşlardı. Saçlarımız artık hıyar turşusu gibi kokuyor ama çok mutluyuz. En azından bu savaştan galip çıkmak üzereyiz. Bayan Pietrzyk içeri girip de, ortalığı bir iki kere kokladığında, kafası biraz karışmış göründü ama bir şey demedi. Sanırım haşarattan bizim kadar iğrenmiyordu. Belki de onun gözünde bitler yalnızca, tavuk ve inekler gibi yaşayan varlıklardan sayılıyordu.

27 Ekim

Günlerdir yağmur yağıyor. Dışarı çıkmam olası değil. Sırf yağmurdan da değil, aynı zamanda kendimi hâlâ çok güçsüz hissediyorum. Ara sıra ateşim çıkıyor, beni ter içinde, bitkin bırakıyor. Bu yüzden yatağımdan çıkmıyor, inek mölemelerini ve tavuk gıdaklamalarını dinliyorum. Keskin kulaklarıma tarladan sık sık, Piotr'la Blazek ağız kavgasına tutuştuklarında, insan sesleri de geliyor. Ağızlarını hiç bozmadan birbirlerine, "Seni çirkin şey!" "Seni terbiyesiz herif!" gibi sözler sarf ediyorlar. Bana göre ka-

ba görünüşlerine rağmen, kibar, iyi yürekli insanlar.

Yaşlı kadın nasıl olduğumu sormaya geldi. Gelirken yanında, bir şişenin içinde bayağı koyu, süt beyazı bir şey getirdi, bundan olabildiğince büyük bir yudum almaya zorladı beni.

“İç yavrum bak, sana iyi gelecek,” dedi. “Ciğerlerin kısa zamanda toparlayacak kendini.”

Bana onunla beraber bir parça taze ev yapımı ekmek ve bir tutam tuz verdi. Sıvı yağlıydı ama hoşuma gitti. Şişeyi bıraktı ve en geç bir hafta içinde bitirmem gerektiğini söyledi.

28 Ekim

Mide bulantısından ölebilirdim. Dişlerimi iki kere fırçaladım ama bir işe yaramadı. Bu sabah şişeden ikinci bir yudum aldıktan sonra annem Bayan Pietrzyk’e, bu sıvının gerçekte ne olduğunu sordu. Yaşlı kadın söylemeye çekindi ama annem ısrar edince sonunda onun köpek yağı olduğunu söyledi. Anlattığına göre köyde, başıboş köpekleri ortadan kaldıran bilge bir adam varmış ve adam onlardan yağ çıkarıyormuş. Her şeye inanılmaz iyi geliyormuş. Köyde bu yolla ölümcül hastalıklardan kurtulan, Bayan Pietrzyk bildiği bir sürü insan varmış. Annem dehşet içinde kendini, bu harika ilacı getirmek için girdiği onca zahmete karşılık, yaşlı kadına bol bol teşekkür etmesi zorunda hissetti. Daha sonra Sophie bu iğrenç sıvıyı çaktırmadan yok edeceğini söyledi. Bayan Pietrzyk içmem gereken günlük dozu unutup unutmadığımı kontrole geldiğinden, her gün götürüp birazını çalılıklara dökecekmiş. Ne kız değil mi?

29 Ekim

Artık kendimi çok iyi hissetmeye başladığımdan kalkıp, Sophie’yle birlikte kulübenin içini dolaştım. Sandığımdan da büyümüş. Odalardan biri devamlı kilitliydi ve bir gün Bayan Pietrzyk’a nedenini sorduğumuzda hiç erinmeden kapıyı açtı ve

bize içerisini gösterdi. İçeri girdiğimize aşkınlıktan ufak bir çığlık attım, o kadar güzeldi ki. Odada bembeyaz badana yapılmış duvarlara zıt olarak, neredeyse siyah, adeta gergef gibi işlenmiş mobilyalar vardı. Odanın içi, altın çerçevesi dinsel resimlerle apaydınlıktı; duvarlardaki rengârenk kesme kâğıttan resimler, elle boyanmış vazolardaki kurutulmuş çiçekler ve bolca dantel işlerinin keten örtülerle ısıll ısıldı. Bayan Pietrzyk bu odaya “Beyaz Oda” dediklerini ve ancak, aile içi doğum, evlilik ve ölüm gibi, çok özel günlerde kullandıklarını anlattı. Bu oda yaşamlarının büyük bir bölümünde kilitli kalırken, Ya ailece mutfağı doluşup oturuyorlar ya da tarlada çalışıyorlardı.

Uzun, karanlık holün ucunda karşıma kilitli başka bir kapı çıktı. Burayı sorduğumuzda yaşlı kadının yüzü asıldı ve kilitli bu kapının arkasındaki odanın en küçük oğulları Jan’a ait olduğunu söyledi. Kadın onun hakkında bir parça çekinceli konuşuyordu. Anlattığına göre Krakow’da okuyordu ve kısa bir zaman içinde rahip çıkacaktı.

Kadıncağız içini çekerek, “Bu berbat günlerde bu konuyu hiç açamasak daha iyi olur,” dedi.

Her fırsatını bulduğunda eve gelip birkaç gün kaldığına göre, belki bir gün gelir Jan’ı da görürdük. Jan’dan her söz edildiğinde kadıncağızın sevgi ve gururla gözleri parılıyordu. Artık hem ben, hem de Sophie onu görmeye can atıyorduk.

Günler bir bir geçip gidiyordu. Yeni çevremize bayağı alışmıştık. Sağlığım epey düzelmişti. Kasım başlarında, ara sıra bana bakmaya gelen genç doktor kalkıp, bir süre gezinmemi istedi. Yalnız başına dolaşmaktan sıkılan Sophie, ayağı kalkayım diye gözümün içine bakıyordu. O günden sonra güzel havalarda çıkıp, beraber, dolaşmaya başladık. Aslında annemle, Maria teyze dır-dır etmeseler, gidip köyü de dolaşacaktık ya. Oraya gidip, millette yüzümüzü göstermemizi kesinlikle yasaklamışlardı. Bu yüz-

den, yılın bu zamanında kimselerin kalmadığı uçsuz bucaksız kır-
larda dolaşıyorduk. Sonbahar göğünün o inanılmaz büyüklükteki
kubbesi altında tek başımıza ve mutlu bir halde, hayaller kuruyor,
gelecekte, barış zamanında yaşamımızı nasıl kuracağımız üzeri-
ne harika tablolar çiziyorduk. Bize dünyalar demek olan bu yürü-
yüşlerimiz, onca yağmur ve çamurdan sonra paramparça olan
ayakkabılarımız yüzünden ne yazık ki sona ermek zorunda kaldı.

Tekrar yatağa bağlanmış, günlerimi can sıkıntısı içinde geçi-
rirken, Sophie oradan oraya dolaşıyor, bir işe yaramaya çalışıyor-
du.

Benim o uyuşuk, huysuz halimi fark eden Bayan Pietrzyk
bir gün bana Jan'ın odasından iki kitap getirdi. Bunlar dini kitap-
lardı: *İlmihâl* ve *Meryem Ana'nın Yaşamı*. Aylarca kitaba susamış
bir halde, yutar gibi okumaya başladım.

15 Kasım

Oturmuş, *Meryem Ana'nın Yaşamı*'nı okuyorum. İnsanı de-
rinden etkileyen, güzel bir kitap. Sanırım bunu yazan bir keşişti.
Meryem Ana'nın haçın altında tek başına, çarmıha gerilmiş olan
oğluna ağıtlar yaktığı bölüme geldiğimde, daha fazla okuyama-
dım. Gözyaşlarına boğuldum ve zorlukla kendime geldim. Şu an-
da, heyecanımı yendiğim şu durumda, neden ağladığımı merak
etmekteyim. 2,000 yıl evvel oğlunu kaybetmiş bir annenin öykü-
sü beni bu derece duygulandırmamalıydı. Hele kendi çektiğim
bunca şeyden sonra. Belki de beni bu derece etkilemesinin altın-
da, hikâyenin her sayfası, her kelimesiyle, Hristiyanlıkla bağdaş-
ması yatıyordu. Yoksa bana da mı bulaşmıştı?

Artık bir Hristiyan gibi davranmamız gerektiğine göre, il-
mihal tam gereksinim duyduğumuz şeydi. Ben bir zamanlar okul-
da öğretilen şeyleri tekrar ederken, annem ve Sophie işin abece-
sinden başlamak zorundaydılar. Yeterince garip ama Maria teyze

de aynı durumdaydı. Uzun yıllar boyu bizle birlikte yaşadığından, bir Katolik olarak doğup, büyütülmüş olmasına rağmen, hayli zamandır çektikleri yüzünden itikadını kaybedeli epey olmuştu. Böylece bütün günümüzü, içtenlikle ilahiler ve dini inançlar öğrenmekle ve ev sahiplerimiz duymasın diye bunları fısıltıyla okuyarak geçirdik.

Bambaşka bir ortamda yaşıyor olmamıza karşın, Maria teyze hâlâ bizim mutluluğumuzdan kendini sorumlu tutuyordu. Bize yeni ayakkabılar alabilmenin bir yolunu bulmak için gece gündüz kafa patlatan oydu. Bir sabah, Blazek arabasıyla şehre inmek üzere hazırlanırken, Maria teyze ondan kendisini de götürmesini istedi. Geç vakit geri döndüğünde, elinde iki erkek postalı, kalın kazaklar ve olmazsa olmaz derecede gereksinim duyduğumuz bir takım şeyler vardı. Bunları nasıl olup da elde ettiğine dair epey ketum davrandıysa da, işin gizemi, boynundaki gümüş kolye ve koluna taktığı altın saatin kaybolduğunu fark ettiğimizde çözüldü.

Bir sonraki gün- bir cumartesi günü, Sophie ve ben yeni botlarımızı ayağımıza geçirip, tekrar bir başımıza yürüyüşlere başladık. Tam güneş batmak üzereyken eve döndüğümüzde, Bayan Pietrzyk peşinden “Beyaz Oda”ya gelmemizi istedi. Kafamız allak bullak, oymalı bir ceviz sandığı açtığını gördük. Her ikisi de kırmızı gül ve yeşil yapraklarla bezenmiş, biri beyaz, diğeri mavi iki yün eşarp çıkardı. Beyazını Sophie’ye, mavi olanını bana verdi. Acaba armağan mı yoksa ödünç mü diye merakla bakarken, yaşlı kadın ertesi gün eşarba ihtiyacımız olacağını söyledi.

Sandığı tekrar kilitlerken bize, “Çocuklar sanırım kiliseye gitmek niyetindesiniz ve ayağınızda artık doğru dürüst botlarınız var,” diye takıldı. “Ama kiliseye başı açık gidemezsiniz, değil mi? O zaman alın bunları ve ömrünüzün sonuna dek saklayın. Ama unutmayın, bunları yalnızca pazar günleri kiliseye giderken takın.”

Annem ve Maria teyze, Sophie'yle benim niyetimizi öğren-
diklerinde, akılları başlarından gitti. Bütün gece, bizim için pek
hayırlı da olmayabilecek bu işten sıyrılabilmenin yollarını aradık.
Pazar ayinine köydeki herkes katılabilirdi, sığınmacılarla birlikte
çiftçiler, Polonyalı polisler ve belki de Naziler bile. Acaba en iyi-
si Bayan Pietrzyk'e aniden hastalandığımız yalanını mı uydurma-
lıydık? Ama bu pek uzun soluklu olamazdı. Acaba ona doğruyu
mu söylemeliydik? Bunu yapmaya da cesaretimiz yoktu. Yapabi-
leceğimiz tek şey kiliseye gitmekti. Buna karar verdiğimizde, bu
sefer annemle Maria teyze de gelmeli miydi diye kafa patlatma-
ya başladık. Maria teyze yanımızda olduğu takdirde Sophie ve
ben çok daha rahat olurduk ama annemin evde kalışını Bayan Pi-
etrzyk'e nasıl anlatırdık? Ama annem de geldiği takdirde, bu iki
yerine üç yasaklıyı saklamaya çalışmak anlamına gelecekti. En
sonunda kararımızı verdik. Sophie ve ben yalnız başımıza gitme-
liydik ve Bayan Pietrzyk zorlamadığı sürece annem ve Maria tey-
ze kiliseden uzak kalmalıydılar.

Pazar sabahı botlarımızı ve eşarplarımızı giyerek, kiliseye
gittiğimizi göstermek üzere Bayan Pietrzyk'in karşısına çıktık.
Kadın çok mutlu oldu, köylü kızlarından aşağı kalır bir yanımız
olmadığını söyledi. Kendi de hazırlanıyordu ama gecikmemizi
istemediğinden biz yola çıktık.

Bu ilk kilise ziyaretini öyle pek fazla anımsamam. O derece
korkmuştuk ki, hiç etrafımıza bakmadan, ne o şahane manzarayı,
ne de yolda karşılaştığımız insanları umursamadan adeta koşarak
gittik oraya. Vardığımızda kilise çoktan tika basa dolmuştu ve
ayın başlamak üzereydi. Ürkekliğimizi üzerimizden atamadığı-
mızdan, içeri girip kalabalığa karışmaya cesaret edemedik. Bu-
nun yerine, sundurmada diz çöktük. Kafamızı önümüze eğmiş,
dua eder gibi yapıyorduk. Ayin bitip de, kalabalık kiliseden çık-
maya başladığında, doğru eve koştuk. Aynı gün daha sonra,
Bayan Pietrzyk'den, sundurmada diz çöktüğümüzü gördüğünü

öğrendik.

“Sizin bu kadar dindar olduğunuzu bilmiyordum, çocuklar,” dedi. “Benim bildiğim sundurmada yalnız rahip ve rahibeler dua eder.”

Hoşnutluk içinde konuşmasına rağmen, ciddi bir yanlışlık yapmış olduğumuzu hemen anladık.

Bir sonraki haftayı zor ettik. Kiliseye ille gitmemiz gereken o gün hızla yaklaşıyordu ve bir başka gaf yaparız diye ödümüz kopuyordu. Cumartesi gecesi, annem ve ben yatağa girmişken, evin içinde alışılmadık bir karmaşa duyduk. Holden telaşlı ayak sesleri geliyordu, deliğinde gıcırdayarak dönen bir anahtar ve çarpılan bir kapı. Dışarıya bir göz atıp, ne olduğunu anlamak için çok geç kalmıştık. Sabah olduğunda bu aklımızdan çıkıp gitmişti. Yan evden Sophie çıkıp geldi ve giyinerek, ev halkından kimseyle karşılaşmadan doğru kiliseye gittik. Bir önceki acemiliğimizin aksine bu sefer çok daha sakindik ve bir tepenin üstüne, ta bulutlu gökyüzüne kurulmuş küçük ahşap kilisenin ne kadar güzel olduğunu fark ettik. Sivri uçlu kulesindeki güçlü çanı cemaati duaya çağırıyordu. Patikalar boyunca her yönden, dalgalar halinde kiliseye doğru yürüyen insanlar, “Kutsal İsa’ya Şükürler Olsun,” diyerek, birbirleriyle selamlaşıyorlardı. Bize de seslenen bazılarına, “Sonsuza dek, sonsuza dek” diye karşılık verdik. Köylüler, yeni boyanmış botları ve tertemiz pösteki ceketleriyle, en şık pazar giysileri içindeydiler. Beylerin kafasında gösterişli siyah şapkalar, bayanların üstündeyse bol, uzun etekler ve çiçek motifli eşarplar vardı. Gösterişsiz ve pejmürde giysileriyle sığınmacılar hemen göze çarpıyordu. Oralıkta hiç üniformalı biri yoktu.

Kalabalığın arasına karışıp, akıp giden insan seliyle birlikte, kendimizi çok geçmeden kilisenin içinde bulduk. Uzun tahta sıralar çoktan tika basa dolmuş olduğundan, diğer birçok insan gibi sıraların arasında, minbere yakın bir yerde dikilip, kaldık. İşte

ancak o zaman etrafıma bir göz atmaya cesaret edebildim. Bu kutsal mekân bir ışık, gölge ve renk cümbüşü içindeydi. Kırmızı, mavi ve sarı renkte güneş ışığı huzmeleri, dar vitraylardan içeri süzülüyor, insanın içini okşayacak kadar safça yapılmış, tahta aziz ikonalarının başları ve cüppelerinde şavkıyordu. İsa'nın çar-mıha gerilmiş halde, bedeninden akan kanların kırmızı boyayla belirtildiği devasa bir ahşap oyma heykeli, cemaatin başının üstünde salınıp duruyordu; tahtadan yapılmış yüzünde acı çekmekte olan bir insanın derin ıstırapı o kadar belirgindi ki, bir an yüreğim burkuldu. Kalabalıktan kutsal bir bekleyiş içinde, hafif bir mırıldanma yükseldi. Yaşlıca bir rahip minberdeki bütün mumları yaktı ve sessizce dua eder bir halde, dizlerinin üzerine çöktü.

Çok geçmeden org kendinden beklenmeyen güçlü bir sesle çalmaya, tıka basa dolu salonu ağır "*Kyrie eleison*"²⁷ nağmeleriyle doldurdu. Koridoru dolduran insanlar diz çöktüler ve biz de aynı şeyi yaptık. Kafam önüme eğik, gözlerim kapalı bir halde, ne olduğu belirsiz, güçlü bir duygu beni alıp ta uzaklara götürdü. Sanki tam anlamıyla yeni bir tanrısal serüvenin parçası olup, gitmiştim. Güçlü müzik ve kalabalığın dindarca fısıltılarıyla beraber ruhum barış, sevgi ve umutla doldu. Yanımda diz çökmüş dua etmekte olan insanlarla daha önce hiç olmadığı kadar bütünleştiğimi hissettim. Bir an Sophie'ye baktım: yüzü solgundu, duygu yüklüydü ve gözleri yarı kapalı bir halde sanki orada değildi, boyut değiştirmişti.

Tam o anda, yanmakta olan tütsülerin güçlü kokusu ortalığa yayılırken, küçük zillerin tiz sesleri duyulmaya başladı ve üstlerinde beyaz cüppeleriyle iki küçük oğlan çocuğu, peşlerinde bir *melek*, minberin önünde ortaya çıktı. İnanın bir an için, beraberinde sonsuzluğun ışığıyla gerçek bir meleğin gökten dünyaya indiğini sandım. Büyülenmiş bir halde nefesim kesildi. Beyaz cüp-

²⁷ Kilise ayinlerinde söylenen, "Tanrım merhamet et" anlamına gelen dua. (Ç.N.)

pesiyle “Melek” uzun boyluydu ve geniş yenleri uçuşan kanatları andırıyordu. İnanılmaz güzel yüzüyle, sarı saçları mum ışığında azizlerin başındaki nur halkası gibi parılıyordu. Cemaati kut-sarcasına, sessizce kollarını havaya kaldırdı. Org artık huzur dolu, tatlı bir melodi çalmaktaydı. Yaşlı rahibin işareti üzerine melek erkeksi bir sesle şarkılar söylemeye başladı. Kalabalık da hep birlikte ona katıldı. Kilisenin ahşap duvarları görkemli ilahilerle sarsılıyordu. Org kükrerken, tütsülerin sersemletici kokusu gittikçe güçleniyordu.

Aklı başından gitmiş ve büyülenmiş bir halde, “Oh Tanrım, bırak sana iman edeyim, yüce oğluna ve Kutsal Ruh’a iman edeyim,” diye coşku içinde dualar ettim.

Ayin sürüp gitti ve genç rahip, kalabalıkla birlikte kâh diz çöktü, kâh ayağa kalktı. İlahiler söyledi, dualar etti ve minberde türlü dini etkinlikleri yerine getirdikten sonra kürsüye çıkarak, vaaz vermeye başladı. Vaaz son derece anlaşılır ve açıktı. Yüce Tanrının gözünde bütün insanlar eşitti ve hangi ırk ve inaniştan olursa olsun, yaşamı tehlikede olan bütün insanlara yardım elini uzatmak her Hristiyan’ın kutsal göreviydi. Vaazını bitirdiğinde org tekrar gürüldedi ve kalabalık bir ağızdan “Agnus Dei”²⁸ ilahisini okudu. Sonra ayin sona erdi.

Kendinden geçmiş ve daha önce bizi rahatsız eden bütün her şeyden sıyrılmış bir halde kiliseden ayrıldık. Sophie’nin yüzü hâlâ pek solgundu ve sanki bayılacak gibiydi. Eve dönerken yolda bir yerlerde Bayan Pietrzyk’e rastladık.

“Demek sonunda Jan’la tanıştınız ha,” dedi. “Kalıbımı basarım onu pek beğendiniz.”

Pek sevinçli görünüyordu. Bize göz kırptı ve ikinci kahvaltısının ardından onu bizle görüştüreceği sözünü verdi.

²⁸ Latince’de Tanrının kuzusu anlamına gelir. Aynı zamanda ayinlerde Hz. İsa için de kullanılan bir addır. Ayinlerin sonunda hep birlikte bu dua okunur. (Ç.N.)

Günlük kıyafetleri içinde, hiç de öyle dini bir görevliyi andırmıyordu. Ama olağanüstü yakışıklıydı ve insana güven veren bir hali vardı. Yıllar boyu kolejde aldığı eğitimden olsa gerek kibar davranışları ve konuşmasıyla öyle pek de köylü delikanlısı gibi durmuyordu. Küçük odamızda bizle beraber otururken, hiç de rahatsız görünmüyordu ve son derece kibar ve saygılıydı. Bu sabah yönettiği ayinin kariyerinde ilk olduğunu itiraf etti. Henüz rahip olmadığından, aslında bu bir provaydı ve son sınavlarına girmek üzereydi. Başarılı olduğu takdirde, savaştan sonra bölge papazının yerine geçmek niyetindeydi. Bütün ayrıntılarıyla Varşova ayaklanmasını ve başımızdan geçenleri anlatmamızı rica etti. Bunun üzerine, sırrımızı ele vermeden, dilimiz döndüğü kadar olan biteni ona anlattık. Kahrolarak dinledi, üzüntüyle başını salladı ve iç geçirdi. Almanların, sığınmacıların ayrılmasından hemen sonra Varşova'yı yerle bir ettiğini söylediğinde, daha önce duyduklarımız doğrulanmış oldu. O gece Jan gidince, köy evi gene eski normal yaşamına geri döndü. Gerek Sophie, gerekse ben hâlâ kilisede yaşadığımız duyguların etkisi altındaydık.

11 Aralık 1944

Soğuk, kasvetli bir pazartesi. Üşütmüş, gene yatmak zorunda kalmıştım. Saat dört ve yattığım yerden görebildiğim, minik dört köşe gökyüzü parçası gittikçe kararmakta. Dışarıdaki ağacın kuru dallarından biri görüntüyü keserek, yapayalnız bana hüznle el sallıyor. Ara sıra pencere pervazına çarpıyor ve sanki bir haç oluşturuyor. Nerede ve kim olduğumu unutup da, ona yoğunlaşarak baktığımda, sanki daha bir kalınlaşıp büyüyor ve üzerinde çarmıha gerilmiş, acı içinde suratıma bakan İsa'nın olduğu gerçek bir haça dönüşüyor. Kilisede hissettiklerimden arta kalan belli belirsiz anılar, kısa bir süre için sancılı zihnime doluyor ve sonra hemen kaybolup gidiyorlar. Şimdi artık ne dal parçası, ne

de haç var ortada ve bunları kaleme alırken, dün olup bitenleri düzgün bir kafayla düşünmeye çalışıyorum. Sanki o ana kadar kapalı olan aklım, ya da ruhum, o tanrısal gerçeklik içine girsin diye birden ardına kadar açılmıştı. Tanrıya, ona sadakate ve inanlardan biri olmaya can atıyordum. Bu duygular içinde sevinçten uçuyordum, manevi bir huzur içinde sürüklenip, ta uzaklara gitmiştim ve bu hiç bitmesin istiyordum. Beni böylesine büyüleyen şey o müzik, o tütsü, o minicik ibadethanenin sade güzelliği olmalıydı. Bana gökyüzünün kapılarını açan Tanrı değildi – orgu çalan o adam, kiliseyi inşa eden kişi ve ilahiler söyleyerek dualar eden Jan Pietrzyk'dı.

Tanrıya, o, çocukların toplu halde katledilmesine, gaz odalarına ve insanların şehit edilmesine göz yuman katı yürekli, duygusuz Tanrıya, nasıl inanabilirim ki? Nasıl bir Hristiyan olabilirim ben? Ben onlardan biri değilim, olamam, olmak da istemiyorum zaten. Ben Yahudilerdenim. Salt öyle biri olarak doğduğumdan ya da aslında hiç yapmadığım gibi, onlarla aynı inancı paylaştığımdan değil bu. Ben onlardan biriyim çünkü onlardan biri olarak çektim bunca acıyı. Beni Yahudi yapan çektiğim acılardır. Ben katledilmiş veya hâlâ bir yerlerde canlarını kurtarmaya çabalayan insanlardan biriyim. Onların içinde kurtulan olursa ve ben de sağ kalmayı becerebilirim, mutlaka onlarla bir araya geleceğim. Bu çetin sınavın paylaşılmış deneyimidir, bizi bir araya getirecek olan. Kendimize bir vatan yaratacak ve bütün yersiz yurtsuz Yahudileri, barış içinde, saygınlık dolu ve diğer uluslarla karşılıklı hak hukuk değerleri içinde yaşayacağımız bir yer olan, oraya toplayacağız. İnandığım ve ait olduğunu hissettiğim şey işte bu.

Düşündüklerimi hiçbir şekilde anneme açamazdım. Güvenliğimiz ve günlük gereksinimlerimiz adına günler boyu sonsuz bir endişe yaşamış olan zavallı kadının, bir de böyle ruhsal iki-

lemleri kaldıracak hali hiç yoktu. Hâlâ o pazar ayınınin etkisi altında olduğunu bildiğim Sophie'ye açılmayı denedim ama ne dinlemek, ne de bu konuda konuşmak niyetindeydi. Kendi düşünceleri içinde boğulup gitmişti ve daha da içine kapanmış bir halde, günlerini kırlarda gezip tozarak geçiriyordu. Yatağında oturmuş, dalgın gözlerle camdan dışarı bakarken bazen gözüm ona, karlarla kapılı ovada dolaşıp duran o kara, yapayalnız şekle takılıyordu. Yanı başımızdayken bile şanki kilometrelerce uzaklardaydı, kendi kendine gülümsüyor, sorularımıza yanıt bile vermiyordu. O bizle beraber değildi. Ne olduğunu bulana dek bir epey zaman geçti.

19 Aralık

Köy evinde büyük bir heyecan, hareketlilik sürüp gidiyor çünkü geçen cumadan beri Noel hazırlıkları bütün hızıyla başlamış durumda. Önce, Almanlara verilmiş olması gerektiğinden büyük bir gizlilik içinde, bir domuz kesildi. Sonra evdeki herkes kolları sıvayıp, domuzu et, yağ ve sosislik olarak ayırmaya çalıştı. Yardım etmeyi önerdik ama Bayan Pietrzyk kesilen hayvanın görüntü ve kokusuna şehirli kızların dayanamayacağını söyledi. Bunun üzerine odamıza çekilip, oturduk. Sosisleri yaptıktan sonra, duvarları kireçle badanalamaya başladılar. Dün sıra bizim odadaydı. Blazek elinde bir kova kireç ve fırçasıyla çıkıp gelince, biz de mutfığa geçtik. Dışarıda kudurmuşçasına kar yağdığından orada sıcacık oturduk ve sebze soymakta, bezelye ayıklamakta, haşhaş tanelerini şekerle karışık öğütmekte ve Blazek'in eski pantolonunu dikmekte Bayan Pietrzyk'e yardım ettik. İlk başta o paslı sesiyle ilahiler söyleyen yaşlı kadın, sonra da ailesi hakkında hikâyeler anlatmaya başladı. Anlattığına göre tam sekiz çocuğu varmış. İki kocası gibi, onların da üçünü kaybetmiş. En büyük kızı, baba tarafının ailesiyle birlikte uzaklarda otururken, diğeri kendini Tanrıya adayarak, manastıra kapanmış. İşte bu

yüzden çiftlik en küçük oğullarından biri olan Piotr'a kalacaktı. Bu iş, biraz kalın kafalı olduğu için Blazek'e göre değil diye anlattı yaşlı kadın. Ona göre her şeye kadir olan Tanrı, Blazek'in eksiğini tamamlaması için ona neredeyse elli yaşlarında, en küçük oğlunu bahşetmişti. Pietrzyk Jan'dan söz edildiğinde içi içini yiyordu; daha çocukluğundan beri, ne kadar da akıllı bir çocuk olmuştu hep, ne kadar iyi yürekli ve yakışıklı.

Kadıncağız durmadan, giderek daha da fazla heyecan içinde ondan söz etmeye devam edip, Jan'ın değişik çağlarına ait resimler çıkartmaya başladığında bir an gözüm Sophie'ye takıldı ve gördüğüme inanmakta zorluk çektim. Suratı kıpkırmızıydı. Daha sonra odamıza döndüğümüzde, onun cebinden bir şey çıkarıp, gizlice baktığını fark ettim. Suçüstü yakalanınca, Jan'ın resimlerinden birini yürüttüğünü itiraf etti. Utancından yerin dibine girmişti ve ne diyeceğini, bunu nasıl anlatabileceğini bilemiyordu. Ama bana herhangi bir açıklama yapmasına gerek yoktu: ergenleşmekte olan birinin karşısına aniden, pırl pırl masmavi gözleri ve yumuşacık sapsarı saçlarıyla bir delikanlı çıktığında neler hissedebileceğini benden iyi kimse bilemezdi. Ah benim zavallı, canım Sophie'ciğim, ne çaresiz bir durumdaydı. Tanrım, bir Katolik rahibinden başka âşık olunacak kimse kalmamış mıydı bu koca dünyada?

Noel gecesine üç gün kala Blazek hemen yakındaki ormandan iki tane hoş kokulu köknar ağacı getirdi. İnanılmazdı ama biri bizim içindi. Ne yapıp edip, o dikenli şeyi yatakla pencerenin arasına sokuşturmayı becerdik ama neyle süsleyeceğimizi bilememenin utancı içinde, kıvranıp duruyorduk. Ama Bayan Pietrzyk önceden önlemini almıştı bile. Göz açıp kapayana kadar elinde uzun bir renkli kâğıt rulosu, bir makas ve bir kavanoz dolusu un ve sudan yapılmış macunla odaya girdi.

“Bunlar sizin bayanlar. Siz şehirli kızların neler yapabilece-

ğini gösterin bakalım bize!”

Oturup, büyük bir heves ve coşkuyla, renkli kâğıtları kesip, yapıştırmaya başladık. Gaz lambasının insanın içini ısıtan ılık ışığında oturup, ağacın taptaze kokusunu içimize çeke çeke, hışırdayan kâğıt zincirler ve yumuşacık, kabarık toplar yapmak ne hoştu. Bu dördümüzü birden alıp, çocukluğumuzdan kalma anılara götürmüştü.

İki gün içinde, ağacın tepesine koyulması elzem olan o şeyin dışında, bütün süslemeler bitmişti. O dolup taşan yaratıcılık gücümüz bir anda uçup gitmişti. Konulması en kolay ve en yakışır şey ne olabilirdi ki? Sonunda bir yıldız yapmaya karar verdim. Çolak parmaklarım yüzünden, bayağı bir sıkıntı çektim. Altın sarısı ve yaldızlı kağıdım olmadığından, mavi kâğıt kullanmak zorundaydım. İşim bittiğinde, Polonya geleneklerine göre ağacın Noel gecesini süslenmesi gerektiğinden, bütün yaptıklarımızı bir tarafa sakladık.

Yanlış bir şeyler yapıp, Hristiyan gelenekleriyle ilgili bilgisizliğimizi ortaya koymak korkusu içinde, şenliklere katılmakta büyük bir sıkıntı duyuyorduk. Yetmiyormuş gibi, Maria teyzeye yemek kuyruklarında yarenlik etmiş olan Varşova’lı iki bayan, Noel akşamını ille de onunla geçirmek istemişlerdi. Kendi yerleri yeterli olmadığından, kalkıp köye gelmişlerdi. Maria teyzenin onları reddedememesi, kadınların gelip, saatler boyunca bizleri yakından görüp, izlemeleri anlamına geliyordu. Bu gerçekten ür-kütücüydü.

O önemli günün sabahı hoş kokulu ağacımızı süsledik ve çok güzel görüldüğü övüncü içinde, gelip görsün de, şaşırırsın diye Bayan Pietrzyk’ı odamıza çağırdık. Yaşlı kadın ağacı şöyle bir süzdü ve pek beğendiğine dair kafasını salladıktan sonra bir iki adım geri giderek, özel bir dikkatle ağacın tepesine baktı. Yüzü değişti, çenesi sarktı, gördüğünden hoşlanmadığı besbelliydi. Biraz geri durarak onun ağacın tepesine bakışlarını izledim ve sır-

tım ürperti. Beyaz kireçli duvara vuran görüntü Yahudilerin sembolü, Davut'un altı köşeli yıldızıydı.

Bayan Pietrzyk tek kelime etmeden gitti ve bir süre sonra altın sarısı kartondan göz alıcı büyüklükte bir melek figürüyle geri döndü.

Kesin bir tavırla, "Bana sorarsanız bu daha iyi durur," dedi. Ne demek istediğini doğrusu pek kavrayamamıştık.

Pek çekindiğimiz Noel gecesı, tam tersine şahane geçti. Varşova'lı iki kadın eğlenmek için gelmişlerdi ve oldukça içten görünüyorlardı. İçlerinden biri terziydi ve kocasını savaşta kaybetmişti. Bir pedikür olan diğeriye evde kalmış bir kız kurusuydu. Bayan Pietrzyk'ın borç çorbası ve şehriyeli haşhaş pilavı yanında konukların yanlarında getirdikleri yiyeceklerle, neredeyse tam bir geleneksel Noel yemeğı olmuştu. Yemeğe başlamadan önce bütün Pietrzyk ailesi, mayasız ekmek kırmak üzere yanımıza geldi. Arkasından Noel şarkıları söyledik ve gerçekten oldukça eğlendik. Endişelerimizin aksine her şey yolunda gitti.

Diğer insanlarla bize oranla daha sık görüştüklerinden, iki konuğumuz bu kendi halindeki köyün dışında olup bitenlerden oldukça haberliydi. Kızıl ordu hâlâ, Vistula ırmağının karşı tarafında, Varşova'nın kenar mahallelerinde, hareketsiz beklemekteydi ama söylentilere göre, Ruslar hemen her yönde durmadan ilerlemekteydiler ve Almanları topukları kışlarında, geri çekilmeye zorluyorlardı. Naziler aynı zamanda Batı Avrupa'da da kaybetmekteydiler ve III. Reich'in acı sonu gittikçe yaklaşmaktaydı. Müttefiklerin kesin zaferi artık çok uzak değildi.

Konuklarımızı uğurlarken, terzi içtenlikle anneme sarıldı ve, "Her şeyin en iyisini umut et, bir tanem. Olabilecek en kötü şeylere göğüs germişsiniz, Tanrı sonuna dek yanınızda olacaktır," dedi.

Pedikürcü de, "Güzel günler artık yakında," diye ona destek çıktı. İkisi de sırrımızın farkına varmışlardı.

Noel günü, akşam karanlığı çökmek üzere odamızın bir köşesine çekilmiş, öyle tembel tembel otururken, birden kulağımıza sevinç dolu bağırışlar geldi. Gençlerin patlayan kahkahaları ve tatlı bir akordeon sesi köy evine doğru gittikçe yaklaşmaktaydı. Derken camda yüreklerimizi ağzımıza getiren şiddetli bir patlama oldu. Maria teyze titreyen elleriyle, çekine çekine pencereyi açtı. Teyzemin arkasına saklanmış, dışarı bakınca, akordeoncunun etrafına toplanmış bir grup genç köy delikanlısı gördüm.

Maria teyze, korkudan kısılmış bir sesle, “Ne istiyorsunuz, baylar?” diye sordu. Akordeoncu ileri çıkarak, büyük bir hevesle aletin tuşlarına bastı ve arkasındakilerin de eşliğinde şarkı söylemeye başladı:

“Bu evde iki güzel, hoş kız yaşarmış,
Onlarla dansa gitmek ister canımız.”

Maria teyze akli başından gitmiş bir halde pencereyi kapatmaya çalışıyordu ama delikanlının yuvarlak suratı çoktan içeri girmişti bile. İçleri gülen iki çift göz doğrudan suratına bakıyordu.

“Hadi kızlar, çekinmeyin, sizi bekliyoruz.”

Geri çekilerek Maria teyzenin camı kapatmasına izin verdi ve karanlıkta, arkadaşlarıyla çene yaparak beklemeye başladı.

Annem, “Bayan Pietrzyk’ı çağıralım,” dedi. “Ancak o bilir bunları nasıl kovacağını.”

Sophie birden, ağlamaklı bir sesle, “Kovmak mı?” dedi. “Neden kovalım ki onları?”

Bir anda sağduyumu yitirip, ona arka çıktım. “Öyle ya, ne sakıncası var gidip onlarla dans etsek?”

Ve her zamanki gibi, yapmayı çılgınca arzu ettiğim bir şey için derhal bir bahane uydurverdim. “Sizce bu durumda, diğer kızlar gibi davranmamız daha iyi olmaz mı? Reddettiğimiz tak-

dirde bir şeyler gizliyor olduğumuzdan şüphe etmezler mi?"

Bu haklı sav karşısında annemle Maria teyzenin eli kolu bağlanmıştı bir kere ve kapıda tekrar başlayan o sabırsızca patırtılar da üstüne eklenince, endişe içinde yelkenleri suya indirdiler. Sophie ve ben yıldırım hızıyla pantolon ve kazaklarımızı çıkarıp, artık tertemiz paklanıp, ütülenmiş eski yazlıklarımızı sırtımıza geçiriverdik. Vakit kaybı olmasın diye saçlarımızı bile taramadan, sanki uçarcasına kendimizi Noel gecesinin buz gibi karanlığına attık.

Işıl ışıl aydınlatılmış kocaman bir odası dans eden gençlerle dolu köy evi, iki kemanın çıkardığı yaygaradan, kalın botların tepinmesinden ve neşe içinde atılan naraların sesinden yıkılıyordu. Havada dönüp duran parlak renkli etekler, uzun örgülü atkuyruğu saçlar ve terli yüzlerle, dünya gözümün önünde sallanıyor gibi geldi bana.

Kemancılara katılan akordeoncu, "Hey, hey, tra la la!" diye gürlledi. Dans edenler onlara uyuyor ve ayaklarıyla tempo tutuyorlardı. Yerdeki kaba saba kalaslardan küçük, gri toz bulutları yükseliyordu.

Düşünmeye, kendimizi olayın dışında hissederek, vazgeçmeye vakit kalmadı. Yaka paça yakalandığımız gibi kapının ağzından, ayaklarımız yere bile değmeden doğru götürülerek, hoplayıp, zıplayan kalabalığın ortasına atıverdik. Kâh uzun boylu, ince bir çocukla vals ederek dönüp duruyor, kâh geniş omuzlu bir diğerinin kollarında nefesim kesilene dek tepinerek, polka yapıyordum. Koyuvermişliğin içinde kendimi yitirmiş, mutluluğun sarhoşluğuyla, kıpır kıpır oynuyor, tepiniyordum. Hiç tanımadığım insanların güçlü kuvvetli kolları bedenimi sıkıca sarıyor, mavi, kahverengi ve ela gözleri, çekincesizce gözümün içine bakıyordu. Konuşmaya fırsat yoktu. Ara sıra, uzun saç örgüsü havalarda uçan Sophie'nin kıpkırmızı kesilmiş suratı gözüme ilişiyordu.

Çok geçmeden Antek, akordeoncu, gürültülü aletini sivilce-
li bir yeni bitme gence vererek, kendini çılgınlaşmış kalabalığın
içine atıverdi. Onu bunu ite kaka bana doğru geldiğini gördüğüm-
de, şişmanca biriyle dans ediyordum. Benimle dans etmek istedi-
ğini belirtmek için ellerini şaklattı ve beni şişman adamın kolla-
rından alıp, uzaklaştırdı. Böylece artık Antek'in kollarında dönüp
duruyor, usta bir dansçı olduğundan bundan büyük keyif alıyor-
dum. Müziğin o kıvrak *krakowiak*'tan (çok sevilen bir Polonya
halk dansı), hüzünlü bir tangoya dönüşüyle veya *oberek*'in (çok
kıvrak, hızlı bir halk dansı) o öldürücü ritmiyle tekrar çılgınlaşa-
rak, hep dans edip durduk. Antek benimle dans etmek isteyip, el-
lerini şaklatan birçok kişiyi geri çevirdi. Orkestra bir şeyler iç-
mek için durunca, yalnızca kısa bir süre için nefes almaya fırsatı-
mız oldu. O arada Antek, Sophie'yle beni ilk kez kilisede gör-
düğünü ve çok güzel, çok hanımefendi ve çok değişik olduğumuz
için, o günden beri bizimle tanışmaya can atmakta olduğunu an-
lattı. O güne kadar hiçbir şehirli kızla tanışmamıştı ve bu kadar
hoş sevimli olabileceklerini düşünememişti. Bir halta benzeme-
yen giysilerim üzerine övgüler düzmeye başlayınca, beni güldür-
dü. Açık fikirli, iyi bir delikanlıydı. Onun gülüşünde ve bana ki-
barca yaklaşımından büyük haz duyuyordum. Tekrar dans etme-
ye başladık ve bir süre sonra Antek, arkadaşının da eğlenmeye
hakkı olduğunu ileri sürerek, akordeonunu geri almak zorunda
olduğunu söyledi. İki kemancı çoktan çalmayı bırakmış, diğerle-
ri gibi ortalıkta hoplayıp zıplamaya başlamışlardı.

Artık bir parça sıkkın ve yorulmuş bir halde gene geniş
omuzlu, sanki biraz içkili gibi görünen Franek'le dans etmektey-
dim. Belimi sıkıca tutuşundan ve yüzünü yüzüme yapıştırmasın-
dan hiç hoşlanmamıştım. Ondan hiç hoşlanmamıştım, dans etme-
yi bırakmak istiyordum. Ama beni bırakmaya hiç niyeti yoktu. İş
iyice ileri götürerek, iri yarı cüssesiyle sürükleyerek beni odanın
kuytu bir köşesine götürdü ve duvara yasladı. Aynı şekilde duva-

ra yaslanmış, sevişen birkaç çift daha olduğundan bu kimsenin en ufak ilgisini çekmedi. Tam bu istem dışı kucaklaşmadan kendimi kurtarmaya çabalıyordum ki, Franek kulağımın içine, “Tatlım, benimle samanlığa gel,” diye fısıldadı. Sesi tehdit eder gibiydi. Kaba elleri artık canımı acıtmaktaydı.

“Beni yalnız bırak!” diye çığlığı bastım.

Müzik birden kesildi ve Antek’in ayağa fırladığını gördüm.

Franek, kıpkırmızı kesilmiş yüzüyle, “Hadi, küçük kız, hadi,” diye fısıldadı. “O koca burnunla bana diklenme. Ya benimle samanlığa kadar gelirsın, ya da polis çağırırım.”

Tam o anda terli suratının ortasına yediği sıkı bir yumrukla Franek dengesini kaybetti ve boylu boyunca yere uzandı.

Antek, “Beni sundurmada bekle,” diye bağırdı ve ben Sophie’yi kaptığım gibi kapıya koştum. Kapıyı çarpıp çıkmadan önce sersemlemiş bir halde yerden kalkmakta olan Franek çarptı gözüme. Bir grup dansçı etrafında toplanmaya başlamıştı. Çok geçmeden Antek geldi ve eşlik ederek, bizi eve götürdü. Kendinden gurur duyan bir hali vardı.

Ne anneme, ne de Maria teyzeye o gece olanlardan söz ettik. Onların zaten derdi başlarından aşmıştı. Ama gelin görün ki, Franek’in hincından kaçmamıza olanak yoktu. Gizlenmek ya da köyden kaçmak söz konusu bile olamazdı. Korku ve pişmanlık içinde, sessizce bekleyip, acı çekmekteydik. Düşüncesizce bir eğlencenin bedelini fazlaca ağır ödüyorduk.

Üç gün sonra Antek gene cama geldi. Benimle bir iki laf etmek istiyordu. Dışarı çıktım ve karanlıkta bir araya geldik.

Doğrudan konuya girerek, “Franek artık seni hiç rahatsız etmeyecek,” dedi. “Sorun halloldu. Şerefim üzerine yemin ederim.”

Ay bulutların ardından sıyrılıp ortaya çıktı ve onun aydınlığında, biri sol yanağında, diğeriye kaşında olmak üzere, suratında iki kocaman yara bandı gördüm. Bu çocuktan gerçekten hoş-

lanmıştım. Ona güvenebilirdim. Çekingen bir tavırla birlikte biraz dolaşmak istediğinde, kabul ettim.

29 Aralık 1944

Dün geceki davranışımı anlamakta kendim bile zorluk çekiyorum. İki saat, belki de daha uzun bir süre bu iyi yürekli çocukla dolaşmış ama ona yalanlardan başka hiçbir şey söylememiştim. Bu gerekli miydi, bilemiyorum. Gerçek olansa, evden ayrılp da, kendimizi mehtabın aydınlattığı kırlara attığımızda, bana doğrudan kız arkadaşı olmamı önermesiydi. Bunu söylerken o kadar kararlı ama çekingendi ki, neredeyse kahkahalara boğuluyordum. Utancından yüzünün kızardığına yemin edebilirim. İş şakaya vuracak olsam duygularının kolaylıkla incineceğinin farkında olduğumdan, ona zaten bir erkek arkadaşım olduğunu söyledim. Durumumu anlatmış ve Antek de bunu kabullenmişken, orada noktayı koyabilirdim. Yo, öyle yapmadım, türlü çeşitli ipe sapa gelmez hikâyeler uydurarak, bunu sürdürdüm. Aslında Roman'ın nişanlım olduğunu, savaş bittiğinde esir kampından döner dönmez evleneceğimizi falan uydurdum. Ayaklanmadan evvel çok harika ve heyecan dolu bir yaşamımız olduğunu anlatarak devam ettim. Direnişe katılmış, birlikte ders çalışmış ve yasaklı konserlere gitmiştik... Eski şehirdeki o birlikte oturduğumuz küçük dairemiz her gün arkadaşlar ve yardıma muhtaç insanlarla dolup taşıyordu... Gevezeliğe devam ederek, savaştan sonra Roman'la tekrar bir araya geldiğimizde, her ikimizin de yaşamlarımızı daha da işe yarar ve heyecan verici hale sokmaya çabalayacağımızı anlattım. Diğer insanların nasıl yaşadığını ve ne dertleri olduğunu görmek amacıyla dünyayı dolaşacaktık. Bizle aynı inançları paylaşan dostlarımızla birlikte kötülüklere karşı savaşıacak, bütün önyargıları lanetleyecek, haksızlıklara karşı duracaktık. Nasıl mı? Henüz bilmiyorduk. Belki de kitaplar yazarak...

Antek pür dikkat kesilmiş, hayranlıkla beni dinliyordu. Konuşmamı bitirdiğimde, kendi yaşamının, durmadan ağır işlerde çalışarak ve biraz da eğlenerek, daha sönük geçtiğini anlattı. Ama bundan şikâyetçi değildi ve gerçekten istediği tek şey daha iyi bir eğitim ve dünyayı daha çok tanımaktı. Biraz üzüntülü görünüyordu, bu yüzden ayrılırken bana bir veda öpücüğü kondurmasına izin verdim.

Şimdi oturmuş, geçen gece hayalini kurduğum gelecekteki o harika dünyayı düşünüyorum. Gerçek olacak mıydı acaba? Hiç özgür, yararlı, mutlu bir yaşamım olacak mıydı, sevdiğim ve karşılığında beni seven biriyle birlikte. Yakında olacak mı bu, dünyanın kapılarını ardına kadar açıp, ne arzu ediyorsam elde etme izin vereceği o gün hiç gelecek mi? Ne kadar uzun zamandır bekleyip duruyorum bunu, ne kadar uzun zamandır... Artık canıma tak dedi, tezi yok, hemen *yaşamaya* başlamak istiyorum.

Yılbaşından hemen önce, Jan köy evine geri döndü. Her zaman ki gibi nazik ve sakın görünümü içinde, Sophie'nin eriyip bittiği bakışlarını veya taze çiçekler bulamadığından kapısının önüne ökseotu dalları serişini görmezden geliyordu. Ne de gözü beni görüyordu, sanki Maria teyze daha bir ilgisini çekiyor gibiydi. Yılbaşı gecesini onu odasına davet etti. Sophie'nin daha sonra titizlikle belirttiğine göre içeride, yirmi dört dakika, on beş saniye kalmıştı. Odadan çıktığında tedirgin görünüyordu. Jan'ın ona söylediklerini kelimesi kelimesine bize anlattı. İlk başta savaştan söz etmiş. Sona ermesi an meselesiymiş. Ancak, her ne kadar hepimiz Nazilerin hızla yenilgiye uğraması umudu içinde yaşıyor olsak da, insanlar o hain düşmanın tırnaklarını henüz bu acılı ülkenin bağrından çekmemiş olduğunu unutmuş görünüyormuş. Dehşet ortamı henüz sona ermemiş, eski hızıyla sürüp gitmekteymiş. Büyük şehirlerde insanlar hâlâ evlerinden, sokaklarından zorla alınıp götürülüyor, hapisanelere, toplama kamplarına tıki-

lıyor, ya da hemen oracıkta öldürölüyorlarmış. Jan, bu küçücük köylerinde, tehlikenin farkında olmadan, aldatıcı bir huzur içinde yaşadıklarını söyleyerek devam etmiş. Bir rahibin görevleri arasında, insanları, özellikle de son derece savunmasız olduklarından, kızlı erkekli, gençleri uyarmak da varmış. Bu noktada Jan benden ve Sophie'den söz etmiş ve dışarı çıkıp yöre insanlarıyla bir araya gelmekten kaçınıp, daha bir çekinceli, evde oturmamız gerektiğini anlatmış. Maria teyze ona teşekkür etmiş ve gözünü üzerimizden ayırmayacağına dair söz vermiş ama odadan, ortada fol yok yumurta yokken Jan'ın neden birden bu konuyu açtığına akıl erdiremeden çıkmış. Ama Sophie ve ben bunu pek iyi biliyorduk – Noel gecesi olup bitenler hakkında kulağına bir şeyler gelmiş olmalıydı.

Yılbaşının ertesi sabahı yaşlı papaz köyde yıllık gezisine çıktı ve tek tek bütün çiftçileri gezerek, elinde haçıyla onları takdis etti. Bayan Pietrzyk daha önceden bundan bize söz etmiş, hazırlıklı olmamızı salık vermişti. Ne yapacağımızı bilmez bir halde elimiz ayağımıza dolaştı. Ben İncili açarak oradan bir ipucu bulmaya çalışırken, Maria teyze de umutsuzca belleğini zorluyordu. Yaşlı adam tombulca yüzünde içtenlik dolu bir gülümsemeyle odaya girdiğinde, kim bilir ne kadar salak bir halimiz vardı. “Yüce İsa'ya şükürler olsun,” diyerek elindeki kocaman gümüş haçı Maria teyzeye uzattı. Hepimiz bir ağızdan, “Sonsuza dek, sonsuza dek,” diye karşılık verdik. Tam o anda aklı başına gelen Maria teyzenin gözleri parladı. Papazın önünde eğildi ve üzerinde çarmıha gerilmiş İsa'nın olduğu haçı öptü. Yaşlı papaz elini başına koydu ve dualar mırıldandı. Sonra sırayla anneme, bana ve Sophie'ye yöneldi. Eğilerek üstümüze düşeni yaptık. Çarmıha gerili İsa'nın soğuk ayaklarını öperken, kendimi pek sahtekâr hissettim.

1945 yılının ilk günleri, huzurlu köyümüzün üzerine kâbus gibi çöktü. Gizli bir ileti alan Jan, derhal evi terk etti. Hemen ar-

kasından bazı çiftçiler, üzerlerine düşen payı teslim etmedikleri gerekçesiyle Alman polisi tarafından tutuklanarak, götürülmüşlerdi. Aynı gün, Bayan Pietrzyk bizden bir ricada bulunmaya geldi. Danasına bizim bakmamızı istedi, aksi takdirde bütün ailenin başı derde girebilirdi. O sırada yasadışı beslenen hayvanlar didik didik aranmaktaydı. Ama dediğine göre bu haydutlar sığınmacılara hiç bulaşmıyorlardı.

“Kendinizin olduğunu söylerseniz, ona dokunmazlar.”

Tabi hemen kabul ettik ve genç danayı odamıza aldık. Yatağa bağlanan hayvan, zaten pek dar olan odanın büyük bir bölümünü kapladı ve bizle beraberken, yaşamsal bütün gereklerini savsaklamadan yerine getirdi.

Bir süre sonra, o dünya tatlısı genç doktorumuzun da tutuklandığı haberiyle yıkıldık. Gestapo gece yarısı Krakow’dan çıkmış ve onu yatağından alıp götürmüştü. Bu haber dayanılacak gibi değildi. Tutuklanmadan birkaç saat kadar önce çıkmış, hepimizin yeni yılını kutlamıştı. Yeni yılın çok yakında, bizlere özgürlük getireceğini söylerken, yüzünde çiçekler açıyordu. Gelirken kocaman bir ev yapımı pasta dilimi getirmişti ve yarısı hâlâ yenmek üzere tabakta duruyordu.

Bütün bu üzücü olayların ve tırmanan gerginliğin aksine, umutlar gitgide yeşeriyordu. Kızıl Ordu artık inanılmaz bir hızla batıya doğru ilerlemekteydi. Uzun zamandır umutla beklenen Varşova savaşının başladığı gün, kulağımıza Krakow’a doğru ilerlemeye başlayan Doğu Cephesi’nden sesler geldi. Bu alışık olduğumuz, hoşumuza giden gümbürtüler, günden güne, sonra da saatten saate daha bir güçlendi ve sonunda o kadar yakınımıza kadar geldi ki, savaşın gümbürtülerine alışık olmayan köy halkı, canını kurtarmak için korku içinde kaçışıp, bodrumlara sığındı.

Bizim için savaş, 19 Ocak 1945, Cuma günü, sabah tam sekizde sona erdi. Top sesleriyle çınlayıp duran uykusuz ama umutların yoğunlaştığı bir gecenin sabahında, ufukta ilerlemekte olan

Rus askerlerinin, doğmakta olan ölgün kış güneşinin belli belirsiz aydınlattığı iki büküm karartılarını gördük. Gizlice köye süzöldüler, elleri tetikte, bir bir penceremizin önünden geçtiler. Öğleye doğru yoğun bombardıman sesleri kesilerek yerini, uzaklardan gelmekte olan ağır askeri araçların uğultularına bırakmıştı.

Akşam ortalık kararmaya başlarken, biraz odun getirmeye çıktım. Odunluğun yarı karanlığında, kütüklerle aletlerin arasına sıkışmış bir şey kıpırdadı. Bir insanın varlığını hissettim. Daha çok ışık gelsin diye kapıyı ardına kadar açtım. Ancak o zaman iki kütük arasına asılmış duran, hâki asker üniformasının ceplerini fark ettim. Soğukkanlılığımı hiç kaybetmeden odunluğu kilitledim ve eve koştum. Bayan Pietrzyk, bir önceki uykusuz gecenin yorgunluğuyla, mutfakta bir şeyler pişirmekle meşguldü. Soluklanmaya çalışarak, ona gördüklerimi anlattım. Ama hiç şaşırması görünmüyordu; zaten haberi vardı.

O görmüş geçirmişliğin bilgeliği okunan yaşlı gözlerini suratımın ta ortasına dikerek, sanki kutsal bir kitaptan okuyormuşçasına, “Barınacak yer arayan herhangi biri çatımın altına sığındığında, kim olduğu, neye inandığı hiç fark etmez, benim güvencem altındadır,” dedi.

Birden anladım ne demek istediğini. Şaşkın bir halde, tene-keden bir çanağı hamurla dolduruşunu ve üstüne de domuz eti döküşünü izledim.

Her zamanki tavrıyla, “Tut şunu evladım,” diye bağırdı. “Ona götür.”

Sanki büyülenmiş gibi körü körüne denileni yaptım ve tekrar odunluğa gittim. Sanki evvelden olduğu gibi bomboş görünüyordu, hatta hâki ceket bile yok olmuştu. Elimde parmaklarımı yakan ve ortalığa keskin yemek kokuları saçan sıcak çanak, öyle kalakaldım. Odun yığınlarının arkasında bir hareketlilik oldu ve dağınık saçlarıyla bir kafa aniden ortaya çıktı. Daha çok bir çocuğa benzeyen Alman, korku dolu gözlerle bana bakıyordu. Du-

manı üstünde çanağı elimden kaptığı gibi, kelimelerle anlatılması olanaksız bir iştahla yemeye koyuldu. Korkudan ve soğuktan hâlâ tir tir titriyordu. Uzun bir süre boş gözlerle onu izledim. Ne acıma, ne nefret, ne de sevinç duyuyordum.

Birkaç Ay Sonra

Bayan Pietrzyk'a veda etmek, başlı başına yürek dağlayıcı bir olay olup, çıktı. Dilimizde tüy bitene kadar ona ne kadar minnet duyduğumuzu anlatmaya çalıştık. Ama o hep alışık olduğumuz tavrı içinde hiçbir duygusallık göstermedi ve iç gıcıklayıcı sesiyle, bizim için yaptıklarının gayet normal olduğunu söyleyerek, iyi yolculuklar diledi. Gene de bu ayrılık marttan önce gerçekleşemedi. Zielonki'den ayrılmaya hazır olmamız için iki aydan fazla bir süreye gereksinimimiz vardı. Kış pek çetin geçiyordu ve ne giyecek kalın elbiselerimiz, ne de paramız vardı. Üstelik gidebilecek bir yerimiz de yoktu. Köyden ancak, Maria teyze bize kalacak bir yer ayarlamak üzere tek başına Krakow'a gidip, yardımcı olmaya razı kimselerle görüştüğünde ayrılabilirdik. Hemen onun peşinden gittik ve Krakow'da üç hafta boyunca kalıp, ev işi pastalar, bay ve bayan çorapları ve diğer bir takım incik boncuk işi yapıp, tezgâhta satarak, bizi Varşova'ya götürecek olan tren biletini alacak kadar para kazandık.

Tıka basa dolu bir trende geçen o bitip tükenmek bilmez saatlerden sonra son durakta indiğimizde, kendimizi ilkbaharın güneşi altında, taş yığını çölünde bulduk. Gözyaşları içinde, bombaların açtığı çukurların göze çarptığı, moloz yığınlarıyla kaplı, yanıp yerle bir olmuş binaların külleriyle kapkara olmuş bir arazide ilerledim. Bu benim şehrimdi, o tekrar görmeyi yana yakıla özle-

diğim Varşova'm. Bu düşümün gerçekleşmesinin bende yarattığı o belli belirsiz sevinç; yürek acısıyla, ne bildik yerler ne de yakınlarım olmak üzere, burada geçmişime dair hiçbir şey bulamayacak olmamın gerçekliğiyle, iç içe geçiyor, harman oluyordu.

Bir zamanlar başşehrin en gözde caddesi olan Marszalkowska'ya ulaştığımızda, çevrenin görüntüsü farklılaştı. Her iki tarafta da, içleri bile yanıp kül olmuş evlerin iskeletleri dikiliyordu. Yanıp yıkılmış binaların oluşturduğu boşluklar ise, yiyecek ve her türden ufak tefek eşyaların satıldığı derme çatma kulübeler ve tezgâhlarla doldurulmuştu bile. Sırtlarında ağır bohçalar taşıyan, tıka basa yiyecek dolu çocuk arabaları veya patates ya da kömür yığılı el arabalarını süren, bir deri bir kemik insanlar, ortalığa saçılmış barikat kalıntıları ve kaldırım taşlarıyla darmadağınık görünümlü sokak boyunca, iki yanlı uzayıp giden bu yıkıntıların ve tezgâhların arasından bir ileri bir geri akıp gidiyorlardı. Bir yere geldiğimizde, sıcak çorba satan bir tezgâhın yanına park etmiş bir kamyonet gördük. Şoför dışarı çıkıp, "Praga, Praga!" diye bağırdı. Durduk. Praga gideceğimiz yerdı. Başşehrin, ırmağın doğu yakasında kalan dörtte birlik bir kesimi, Varşova ayaklanması sırasında ve sonrasında Ruslar tarafından tutulduğundan zarar görmemişti ve Maria teyzenin altı kız kardeşinden biri orada oturmaktaydı.

Kamyonetin istediği ücret çok yüksekti ama adım atacak halimiz kalmamıştı. Gene de ücreti karşılayacak birkaç kuruşumuz vardı. Kamyonet zaten doluydu ve sürücü hâlâ içeri insan tıktırıp durmaktaydı. Kabaca kolumuzdan tuttu ve kamyonete tırmanmayı başardık. Kamyonetin içinde oturacak yer olmadığından, insanlar sardunya tenekesindeki balıklar gibi istif olmuş, sıkış tıkkış ayakta dikiliyorlardı. Şoför ne zamanki daha fazla yolcu almanın artık fiziksel olarak olanaksız olduğunu gördü, o zaman arka kapağı kaldırdı ve şoför mahalline yöneldi. Yabancı insanlarca sıkıştırılmış bir haldeyken, ilk olarak artık Varşova'ya geri

dönmüş, insanların gözünün içine bakabilmek fırsatını yakalamış olduğumu fark ettim. Kafamı kaldırdım ve hemen etrafımdakilere gülümsedim, “Bakın, geri döndüm işte!” demek istercesine.

Derken bir adamın, “Gözlerime inanamıyorum! Hâlâ sağ kalmış birileri var. Alman kasaplar hepsini gaz odasına atamamışlar demek ki,” dediğini duydum.

Maria teyzenin bütün diğer kız kardeşleri gibi, Leokadia da sıcak yürekli, asil bir insandı. Kocas ve kızıyla birlikte, Praga bulvarına bağlı Grochowska Caddesi’nin berbat bir ara sokağında, yıkık dökük bir evde oturuyordu. Dairenin içinde yalnızca bir oda ve mutfak olmasına rağmen, bizi kollarını ardına kadar açarak, sevinçle karşıladı ve ne yapıp edip dördümüze de evin içinde bir yer ayarladı. O ve ailesi mutfakta yatacaklardı. Orada istediğimiz kadar kalabileceğimizi söylediye de, en kısa zamanda daha uygun bir yer bulmamız gerektiği kaçınılmazdı. Annemle Maria teyze el ele verip, bize bir oda veya küçük bir daire bulmalı, para kazanabilecek bir iş ayarlamalı ve sonra da akraba ve yakınlarımızı araştırmaya başlamalıydılar. Sonsuza dek olmasa da, epey uzun bir süre Praga’da kalacağımız gün gibi ortadaydı. Başka gidecek hiçbir yerimiz yoktu.

Leokadia’nın benimle aynı yaştaki kızı, daha önce okuduğu ve uzun bir aradan sonra, bir iki gün evvel tekrar açılmış olan okuluna kayıt yaptırdığını anlattı.

“Herkesi kabul ediyorlar,” dedi.

Bütün o boşa giden yıllardan sonra tekrar eğitimime devam edebilmek en büyük hayalimdi. Kayıt olacağım günü iple çekiyordum.

O akşam, yorgunluktan geberiyor olmama karşın, tek başıma çevreyi gezmeye çıktım. Ana cadde, bir aşağı bir yukarı dolaşıp duran veya tanıdıklarıyla veya yabancılarla iki lafın belini kırmak için durup, çene çalan insanlarla kaynıyordu. Kalabalığa ka-

nıştım ve çok umudum olmasa da, belki tanıdık birine rastlarım diye ağır ağır yürümeye başladım. .

Bu size masal gibi gelebilir ama birkaç dakika sonra karşıdan bana doğru gelmekte olan Roman'ı gördüm. Yo, bu bir mucize değildi. 1945 Nisanında Varşova'ya dönen her insanın yaptığı işti bu, Praga'ya yerleşmek ve çıkıp en işlek caddesinde tek başına dolaşmak. Birbirimize inanamayan gözlerle bakarak, öyle çakılıp kaldık. Şaşkınlığımızı üzerimizden atıp, konuşmaya başlamadan önce, uzun bir sessizlik oldu. Söylediklerimizin bir anlamı yoktu. Birbirimizi son gördüğümüzün üstünden koca bir üç yıl geçmişti. Roman'ın ne kadar değişmiş olduğu gözümünden kaçmadı. Artık iyice serpilip gelişmiş bir adam gibi duruyordu, çok daha uzamış, kendinden çok daha emin. Ayağında uzun çizmeleleri, sırtında siyah deri ceketile, tam bir direnişçiye benziyordu.

“Evet,” dedi. “AK’ye girdim ve Varşova Ayaklanmasından önce ve ayaklanma sırasında Nazilere karşı savaştım.”

Gelip geçenler durmadan bize bakıyor, hatta bazıları konuştuklarımıza kulak vermek üzere duruyordu. Bundan hiç hoşlanmadık.

Roman sinirli bir halde, “Baş başa kalabileceğimiz bir yer yok mu?” diye sordu. “Buralarda bir yerlerde mi oturuyorsun?”

Süklüm püklüm, alıp onu Leokadia'lara götürdüm. Bu pek iyi bir fikir değildi doğrusu. Ufacık ev insan ve eşya doluydu ve oturacak bir yer yoktu. Ama, Leokadia da olmak üzere, annem ve Sophie onu gerçekten sevinçle karşıladılar. Roman pencerenin pervazına oturarak, başından geçenleri anlatmaya başladı. İlk *Aktion* başladığında, annesiyle babasını kaybetmiş. 1942 yılında Treblinka ölüm kampına götürülmüşler. Bundan kısa bir süre sonra gettoda kaçmış ve birkaç Hristiyan arkadaşının evine sığınmış. Ona gerçeği gibi duran sahte bir kimlik edinmişler ve böylece, sarı saçları ve mavi gözleri sayesinde saklanmak zorunda kalmamış. Bir süre sonra AK – Vatan Ordusu'yla ilişkiye geç-

miş ve onlara katılmış. Bize o anda ne yaptığından ve ileride ne yapmak niyetinde olduğundan hiç söz etmedi. Ayrılırken şu birkaç gün içinde yine uğrayacağını söyledi. Bu karşılaşma bende düş kırıklığı yaratmıştı. Roman artık bir zamanlar kalbimi verdiğim o delikanlı değildi. Artık daha bir yabancı gibi duruyordu ve belki o da beni kendine daha bir yabancı hissetmişti. Şaşırmamak gerek: üç yaş daha büyümüştük ve arkamızda bıraktığımız apayrı birer yaşam öykümüz vardı.

Bir sonraki sabah doğru okula koştum, kayıt sırasında saatlerce bekledim ve sonunda okula kabul edilerek, sınıfımı öğrendim. İçeri girdiğimde sınıfta yer yerinden oynuyordu. İçinde bir sürü sıranın olduğu kocaman salon pek kalabalıktı ama ben sıraların arasına bakan bir yer bulup oturdum. Öğretmenin anlattıklarına kulak bile vermeden, etrafımı gözledim. Sınıf arkadaşlarımdan hepsi birbirinden farklıydı. Kimi pek küçük, kimi bayağı gelişmişti. Üstlerinde askeri üniformalardan tutun da, rengârenk yazlık elbiselere kadar, her türlü kıyafet vardı. İçlerinden bazıları öğretmenin ağzından çıkanları can kulağıyla dinlerken, diğer birçoğu yorgun ve bitkin bir halde uyuklamaktaydı. Derken aralarında birden Roman gözüme çarptı. Aynı sıranın ta arkalarında oturmuş, harala gürele notlar alıp duruyordu. Benim sınıfta olduğumdan haberdar olmalıydı çünkü bir ara kafasını kaldırıp bana kaçamak bir gülücük attı. Gülümseyip el salladım ama o gene çala kalem yazdıklarına dalmış gitmişti. Derken ders arası oldu. Öğrenciler ya dışarı çıkmak üzere kapıda kuyruklar oluşturmuşlar, ya da arkadaşlarını aramaktaydılar. Ben yerimden kalkmayıp, Roman'ı izledim. Diğer bir takım öğrencilerle birlikte dışarı çıkmak üzereydi. Sıramın yanından geçerken bana göz kırptı ve "Her şey yolunda mı?" gibi bir işaret yaparak, çıkıp gitti. Bu sefer her şeyi anlamıştım. Sarışın saçları, mavi gözleri, Polonyalı-lara has tipik adıyla ve A.K. saflarında gösterdiği kahramanlıklar-la, artık Yahudi köklerine geri dönmek niyetinde değildi. Koyu

saçlarım, kemerli burnum, hüzünlü gözlerim ve Yahudilere has çarpık bacaklarımla ben artık birlikte olmak istediği biri değilim. Ona hak veriyordum. Ona ayak bağı olurdum. Aşk hikâyesimin sonuydu bu.

Kalacak bir yer ya da bir iş bulmaktan veya çaresizce arayıp, bulmaya çalıştığımız dostlarımızdan bir haber almaktan umudu kesmiştik. Tekrar veda edip, gene bilinmeyene doğru yola çıkmak zorundaydık. Leokadia'larda geçirdiğimiz on günün ardından, son umudumuz olan Konstancin'e doğru yola çıkmıştık. Praga'dan çok uzak da olsa, yolun çoğunu yürüyerek aldık. Ayakkabılarım delinmiş, ayaklarım yaralar içinde kalmıştı.

Villayı gördüğümüzde güneş batmak üzereydi. Uzaktan hiç değişmemiş, bildiğimiz gibi duruyordu ama dış kapısına vardığımızda, insanın içine güven ve huzur veren o görüntüsü kaybolup gitti. Bina yıkık dökük, bakımsız bir haldeydi. Bahçe alt üst olmuştu. Yaşlı bahçıvan ve karısı koşarak bizi karşılamaya geldiler. Sağ olduğumuzdan haberleri yoktu. Kadın gözyaşları içinde bizi öperken, kocası bıyıklarını buruyor, açıkça ne kadar derinden duygulanmış olduğunu belirten tuhaf sesler çıkarıyordu. Bizi hemen alıp garajın yanındaki kulübelerine götürdüler ve kadın bize yiyecek bir şeyler hazırlamak üzere mutfığa koştu. Gerçekten de midemiz sırtımıza yapışmış bir haldeydik. Derken oturup, patatesli pancar çorbasını büyük bir iştahla mideye indirirken, kötü haberler aldık. Diğer komşu villalar gibi bizim villamıza da askeri bir hastane el koymuştu. Sahiplerine geri vermeye de hiç niyetleri yoktu. Doğrudan Auschwitz'den, paçavralar içinde kaçıp gelen bir villa sahibine olmaz demişlerdi bile. Emin olmak için bahçıvanın karısı gidip yetkili birine sormayı önerdi. Dediğine göre villa, hastaları ve ameliyathaneleriyle tam bir hastane gibi kullanılmıyordu en azından. Oturanlar yalnızca doktorlar ve aileleriydi. Kadın gitti ve kesin bir olumsuz yanıtla geri geldi.

Karnımız tok, sırtımız pek, bir hafta kadar bahçıvanlarda kaldık. Bir gün aile bireylerinden birkaçı çıkar da gelir diye villadan alıp, sakladıkları birçok şey verdiler bize. Annem işe koyulmuş, artık villalarına geri dönmüş olabilecek, savaş öncesinden tanıdığı birilerini arıyordu. Birkaç gün sonra, bir zamanlar babamla aynı yerde çalışmış olan bir doktorla karşılaştı. Adam vefalı çıktı ve villasına taşınmamızı önerdi. Anlattığına göre Varşova'daki kendi katı yerle bir olduğundan artık burası evi olmuştu ve bizi orada konuk etmekten büyük mutluluk duyacaktı. Önerisini derhal kabul ettik.

Bu bizimkinin iki katı, kocaman bir villaydı. İyi yürekli doktor orada bayan arkadaşıyla tek başına kalmaktaydı ve bize loş ve nemli alt katı verdi. Aslında burası daha çok bir bodrumu andırıyordu. Bahçıvanlar sayesinde geri aldığımız birkaç parça eşyayla, verem hastalığıma rağmen, derhal buraya taşındık.

Bir sonraki gün yöresel bir okula yazıldım. Bu da aynı Praga'daki okul gibi uzun bir aradan sonra, iki hafta kadar önce yeniden açılmıştı. Ama bu aralarındaki tek benzerlikti. Bu yeni okulum fazla kalabalık değildi, şık ve düzenliydi ve üst düzey öğretmenleri vardı. Sınıfımdaki öğrencilerin çoğu güya "iyi aile" çocuklarıydı, birbirlerini yakından tanıyorlardı ve Nazi işgali döneminde evlerinde özel eğitim görmüşlerdi. Diğerlerinden epey büyük üç ya da dört erkek öğrenci vardı. Savaş deneyimleri olduğunu doğrularcasına ayaklarında uzun çizmeler ve sırtlarında siyah deri ceketler vardı. Ben ne o tarafa, ne de bu tarafa aittim. Dışarıdan biri, orada bir yabancıydım. Hoş karşılanmamış bir yabancı. Doğrusunu söylemek gerekirse hiçbir hakaretle karşılaşmadım ama kendimi önemsiz ve dışlanmış hissediyordum. Büyük bir hevesle derslerime sarılınca öğretmenlerimden bazılarının dikkatini çekmiştim ama okul arkadaşlarımla arasında kendini yalnız hissetmek dayanılacak gibi değildi. Ders aralarında benle konuşan tek kız bir lezbiyendi. O da aynı benim gibi dışlanıyor-

du ve yalnızdı. Bir süre sonra sınıftaki erkek çocuklardan birinin ders boyunca bana baktığını ve ne zaman koridorda veya dinlenme odasında karşılaşsak bana gülümsediğini fark ettim. Ondan hoşlandım. Akıllı ve yakışıklı biriydi. Adı Tom'du.

Dönem başlayalı epey olduğundan, arayı kapatmamız için, sırf sabahları değil, çoklukla akşamüstleri bile çalışmak zorundaydık. Bir keresinde geç çıkmış eve giderken yanıma Tom geldi. Nazıkçe, eve kadar bana eşlik etmesinde bir sakınca olup olmadığını sordu. Bence hiçbir sakıncası yoktu ve birlikte yürümeye başladık. Bana biraz kendinden söz etti. İşgal yıllarını Konstancin'de geçirmiş. Babasının üretime hiç ara vermeyen küçük bir fabrikası varmış ve bütün olumsuzluklara karşın, savaş boyunca hiç sıkıntı çekmemişler. Direnişe katılmaya can atıyormuş ama ailesi bunu kesinlikle yasaklamış. Bu yüzden Nazilerle savaşmak yerine evine kapatılmış ve diğer arkadaşlarıyla beraber özel derslerine devam etmiş. Böyle pısrıkça bir geçmişi olduğundan sıkılır ve pişmanlık duyar bir hali vardı diyebilirim.

Doktorun evinin görkemli çatısı kavak ağaçlarının arkasından görüldüğünde, hoşça kal demek istercesine durdum. Biraz daha ileri gidecek olsak, Tom'u çaya davet etmem gerekecekti. Ama onun sefil bodrum katını görmesini, doktorun iyi yürekliliği karşısında ne kadar süklüm püklüm bir halde olduğumuzu ve Amerikan gıda yardımıyla gelen yiyecek paketleriyle yaşamımızı sürdürdüğümüzü anlamasını istemezdim. Yo, Tom'u asla eve çağıramazdım. İşe bakın ki, onunla daha fazla birlikte olmak da istiyordum. Onun da benden ayrılmaya içinin pek varmadığı gün gibi ortadaydı. Tek kelime etmeden, villayı arkamızda bırakarak, dar bir patıkaya yöneldik. Çok geçmeden kendimizi kullanılmayan, sık bir ormanın içinde nereye gittiği belirsiz, bir tren yolu boyunca yürüyor bulduk. Yolumuzun üzerinde tek bir canlı bile görünmüyordu. Bana sanki koca dünyada tek başımıza kalmışız gibi geldi. Ilık bir akşamdı ve güneş batmak üzereydi. Konuşma-

dan yürüdük. Birden uzakta, tren yolunda garip bir şekil belirdi. Bize doğru geliyordu. Birden onun at üstünde bir asker olduğunu fark ettik. Büyük bir olasılıkla Konstancin’de konuşlanmış olan bir Kızıl Ordu birliğindendi. Yaklaştı, atından indi ve yüzünde dostça bir gülümseme, Rusça bizle selamlaştı. Ablak, kırmızı bir köylü suratı vardı ve küçük gözleri şeytanca bakıyordu. İçkili olduğu besbelliydi. Ne yapacağımızı kestiremez bir halde ses etmeden geri çekildik. Asker geniş göğsünden yassı bir şişe votka çıkardı ve Tom’a uzattı.

Rusça, “Hadi iç benimle birlikte, yoldaş. Sağlığına!” diye geveledi. Polonyalı olduğumuz için onu kolaylıkla anlayabiliyorduk. Tom’un suratı gerildi, dişleri gıcırdadı. Polonya’daki birçok insan gibi belki o da en az Naziler kadar Bolşeviklerden de nefret ediyordu. Ama bu benim sorunum değildi. En azından beni Almanlardan kurtarmışlardı. Üstelik yoksulları zenginlere karşı koruyorlardı. Ben yoksuldum da. Sarhoş askere tebessüm ettim.

“Bir yudum alsana, tatlı kız,” diye mırıldandı.

Bütün cesaretimi toparlayarak, sertçe, “Sağ ol yoldaş ama ben votkadan hoşlanmam,” dedim.

Yanından geçmek istedim ama adam güldü ve birden koluma yapıştı.

“Dur, dur hele tatlı kız. Votkadan hoşlanmıyorsan, eh içmemelisin o zaman. Onun yerine atla ata da, birlikte bir dolaşalım.”

Tom öfke içinde, “Rahat bırak onu!” diye kükredi.

Kolumu yabancıнын elinden çekip alarak, bana sertçe, “Hadi yürü!” diye emretti.

Şaşkın adamı arkamızda bırakarak, oradan ayrıldık. Tek kelime etmeden, hiç geriye bakmadan raylar boyunca koştuk. Çok geçmeden nal sesleri duyduk. İşte gene ensemizdeydiler, at ve binicisi.

Asker adımlarımıza uyarak yavaşlarken, “Dinle çocuk,” dedi, “bırak şu kıızı atla bir gezdireyim. Onu çok arzu ettim. On da-

kika geçmez, sana geri getiririm.”

Umutsuz bir arayış içinde Tom kolumdan tuttuğu gibi, beni çekerek ormanın içine soktu. Artık çalılarının içinde, ağaçların koyu gölgesinde deliler gibi koşuyor, orada uzaklaşmaya çalışıyorduk.

Dehşet içinde, “Ya bizi bulursa?” diye fısıldadım.

Tom yanıt olarak, “Ben ne yaptığımı iyi biliyorum,” diye tıslar gibi konuştu. “Sen peşimden gel yeter.”

Tren yolu çok gerilerde kaldı ve orman seyrekleştğinde, ağaçların arkasından birden, batmakta olan güneşin kızıl ışıkları belirdi. Ormanın eteklerine ulaştık ve tekrar koşmaya başlayabilmek için soluklanarak bir süre durmak zorunda kaldık. Oradan, çok uzakta olmayan, tek başına duran bir evi görebiliyorduk. İşte tam o anda, adam kan ter içinde, soluk soluğa bize yetişti. O içtenliğinden eser kalmamıştı.

“İyi bak, seni piç,” diye bağırdı, “bak kız arkadaşına neler yapacağım. İyi bak da öğren.”

Atından aşağı atladı. Tam beni kavramak üzereyken, Tom araya girdi. Hızla ve tam anında beni askerin kollarından kurtardı ve yumruklarını sıkarak karşısına dikildi. Sarhoş adam sendeleyerek, geri çekildi. Rusça ağza alınmayacak bir küfür savurarak, eli tetiğinde, silahına davrandı. Ama Tom ona göre çok hızlıydı. Silahı tutan elini kıvrarak, adamın tetikteki parmağına bastırdı. Silah kulakları yırtan bir sesle, kararmakta olan göğe doğru patladı.

Tom, “Yere yat!” diye bağırınca, yüz üstü kendimi yere, çimenlerin üstüne attım. “İmdat!” diye bağırdı. “Baba, anne, yetişin, adam kız arkadaşımı öldürdü, vurup öldürdü onu!”

Aklı başından giden asker can havliyle ancak atına binebildi. Ondan duyduğumuz şey atının nal sesleriydi.

Kılımı bile kıpırdatmadan, uzun bir süre yerde yattım. Benliğimi, hayranlıkla karışık, korku, utanç ve Tom’a duyduğum minnet duygusu kaplamıştı. Yol arkadaşım yavaşça, çekine çeki-

ne ve yüzüme bile bakmadan malikâneye doğru yürümeye başladı. Ayağa kalkıp, peşinden gittim. Tom'un evine doğru yaklaşılmaktaydık.

Tom'un bağırışları ve silah seslerinden telaşa kapılan bir grup insan, malikânedden çıkmış, ona doğru koşuyorlardı. Anladığım kadarıyla bunlar ailesi, akrabaları ve hizmetkârlardı. Ona ulaştılar, sarıldılar. Önüne gelen kucaklayıp, öperken, soru yağmuruna tutuyordu. Artık tehlikeden uzaklaşmış olmanın rahatlığıyla, kendini annesinin kollarına bıraktı. Bir çocuk gibi ağlayan yiğit arkadaşımın eve götürölüşünü izledim.

Davet edilmeden peşinden gitmeye utandığımdan, geride durup bekledim. Tamamen unutulmuş bir halde, orada, bahçe kapısının girişinde tek başıma kalakaldım. Bacaklarımın dermanı kesildi. Kapıya sırtımı vererek, çakıl taşı döşenmiş yola çöktüm. Bitkin ve kurt gibi açtım. Kollarım ve bacaklarım çizilmiş, ev yapımı elbisem yırtılmıştı. Çok geçmeden, balkonda yemeğe oturmakta olan insanların seslerini duydum. Şahane yemek kokuları burun deliklerime doldu. Tam uyuyakalacakken, üstü başı derli toplu bir bayanın içtenlikle gülümseyerek bana doğru gelmekte olduğunu fark ettim. Tom'un annesini tanıdım ve ben de ona gülümsedim.

Kadın son derece içtenlikle, "Hoş geldin canım," dedi. "Seninle bu tür hoş olmayan koşullarda tanışmak zorunda kaldığım için çok üzgünüm ama acaba bize katılır..." Birden durdu, geri çekildi ve dikkatlice yüzüme baktı.

Sert bir şekilde, "Dinle çocuğum," dedi, "en iyisi şu banka otur ve sakinleş. Yemekten sonra kocam arabasıyla seni evine götürür." Sonra arkasını dönüp gitti.

Yerden kalktım. Yeni bir korku dalgasının üstesinden gelmeye çalışarak karanlık ormana daldım ve tek başıma eve doğru yola çıktım.

Bu öykünün öyle pek anlaşılır olmadığının farkındayım. Okuyucu, “Neden,” diye sorabilir, “Tom’un annesi fikrini değiştirerek sizi yemeğe davet edeceğine, oturup beklemenizi istedi?” Tek neden Yahudi görünümünde olmamdı. Hiç kuşkusuz Yahudi’ydim ben. Ama Tom’un annesinin beni eve çağırmaktan vazgeçmesi, böylece oğlunu bir Yahudi kızla arkadaşlık etmekten caydırmaya çalışması onun bir Yahudi karşıtı olduğunu göstermez. Soykırım cehenneminden bir şekilde paçayı kurtarmış olan Yahudiler orada olduğu gibi, ondan sonra her yerde hoş karşılanmadılar. Bir şekilde lekelenmişlerdi, acı çekmek damgaları, felaket markaları olmuştu. İnsanlar için en iyisi onlardan uzak durmak, bu uğursuzların temiz yaşamlarına leke sürmesine fırsat vermemekti. Savaşın sonuna doğru ve hemen sonrasında Polonya’da yaşamamış birine bu pek anlaşılır gelmeyebilir. Orada bulunduğum ve bütün bu olup bitenlere tanık olduğum halde, bana da pek anlaşılır gelmiyordu doğrusu. Ne gariptir ki, Alman işgali altındayken nerede olduğunuzu daha iyi bilebiliyordunuz: Ortada bütün Yahudileri ve sürüyle Polonyalıyı öldürmeye niyetli Naziler vardı; ölüm alınlarına yazılmış Yahudiler vardı; bir de, Yahudilere ne arka çıkan ne de onları tehdit eden, tam tersine, eğer ortada bir düşmanlık yoksa sevecenlik ve kayıtsızlık içinde ağzını kapatıp bekleyen Polonyalılar. Özgürlük kazanıldıktan sonra her şey bir kargaşaya dönüştü. Naziler gitmiş, işin şekli değişmişti. Mahvolmuş Polonyalılar ve Yahudiler, yerle bir edilmiş ülkelerinde baş başa bırakılmışlardı. Dehşet sona ermişti ama anısı belleklere kazılı kalmıştı. İnaniyorum ki, Yahudileri yurttaş olarak kabullenmek Polonyalılara zor geliyordu. Unutmak istedikleri bir şeyleri anımsatıyorlardı onlara. Bu istenmediğimiz gerçeği, Naziler Polonya’yı terk eder etmez tokat gibi patladı yüzümde. Ama daha sonra bile buna bir anlam veremedim. Bu yüzden yaşamım boyunca hep bu anlamsızlığı irdeleyip durdum.

O yılın sonbaharında Varşova'da kalacak bir yer bulduk ve bir daha dönmek üzere Konstancin'den ayrıldık. Dört dil bilmesi sayesinde annem bir iş bulmayı başardı ama aldığı ücret dördümüze birden yetmiyordu. Ve böylece Sophie, Varşova'dan uzakta bir çocuk bakım evinde kalmaya karar verdi. Hep arkamızda olan Maria teyze ne kadar uğraşıysa da, para kazanmayı başaramadı. Ben eğitime devam edebilmek amacıyla, yetişkin öğrencilerin gittiği bir akşam okuluna yazıldım. Bütçemize biraz katkısı olsun diye gündüzleri özel dersler verdim. Ama gene de sıkıntı içinde yaşıyorduk. Bu zor ve tatsız bir dönemdi.

Babam savaştan hiç geri dönmedi. Uluslararası Kızıl Haç örgütü çok geçmeden onun ve Jozef amcanın Rusya'da ölmüş olduklarını bildirdi. 1940 yılının ilkbaharında, Katyn ormanında binlerce Polonyalı asker Stalin'in emriyle kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdi. Uzun bir zaman bu acımasızca katliamı kimin yaptığı açığa çıkmadı ve ben uzun yıllar boyu bu katliamdan hep Nazilerin sorumlu olduğuna inandım.

Stefan'ın öldüğünü ancak şimdi öğrenebildik. Bu hikâyeyi, Varşova ayaklanması sırasında Almanlar tarafından yakalanıp götürülmüş olan Jadwiga savaştan hemen sonra çıkıp geldiğinde duyduk. O pazar yerinde yanmakta olan yüzlerce Polonyalının arasında Stefan da varmış. Kampta çok kötü günler geçirmiş ama sağ kalmayı başarmış. Bize bütün anlattıkları bunlardı. Çok de-ğişmiş, sanki yabancı biri olmuştu. Çok geçmeden evlendi ve Polonya'dan ayrılarak, Arjantin'e gitti.

Saklandığı evde kalan Büyükanne Viera, Varşova ayaklanması sırasında kayboldu. Onu barındıran Hristiyan aile de ortamlardan yok oldu. Bir daha asla bulunamadılar.

En yakın dostlarımdan sağ kalan bir tek Hanka'ydı. Zula'nın trajik sonunu zaten anlatmıştım. Renata da, kız kardeşi Joanna ve babalarıyla birlikte "Aryan" tarafında saklandıkları için, Nazi iş-

galinin sona ermesine az bir zaman kala Almanlar tarafından öldürüldü.

Savaşın hemen başında karısını ve kızını kaybetmiş olan, anemin diğer erkek kardeşi Jerzy, Rusya'da oluşturulan yeni Polonya ordusunda binbaşı olarak Varşova'ya geri döndü. Doktor ve kendisi gibi orduda binbaşı olan yeni karısını da beraberinde getirdi. Kadın çocuk bekliyordu. Yanlarında kalıp bebeklerine bak-sın diye Maria teyzeye ricada bulundular. Ve böylece bizlerden ayrıldı, sonsuza dek kalbimizde ve gönlümüzde yerini koruyarak.

Bir diğer koruyucu meleşimiz Stas Chmielewski de ayaklanmadan sağ kurtulmuştu ve sık sık uğruyordu. Bizim candan ve özverili bir dostumuz olarak kalmaktan asla vazgeçmedi.

Bir gün yıkıntıların arasında gezinirken, hani on ay evvel Varşova'dan ayrılmadan önce durup, elimizi yüzümüzü yıkayıp, giysilerimizi değiştirdiğimiz ev vardı ya, bilmeyerek onun önüne geldim. Ne şaşırtıcıydı ki, hâlâ olduğu gibi duruyordu, biraz sağı solu kırılıp, dökülmüş olsa da. Evin yangından kurtulmuş olan tarafında, bir zamanlar paramparça olan pencere pervazının yepyeni kontrplakla onarılmış olması, evde birilerinin oturmakta olduğunu anlatıyordu. Harap merdivenleri çıktım ve yakından tanıdığım dairenin kapısını çaldım. Benim yaşlarımda bir kız içeri aldı beni. Ona Varşova ayaklanmasından hemen sonra yarı yıkık bir haldeki dairenin bu odasında anılarımı sakladığımı anlattım. Şaşkınlık içinde beni alıp, ailesinin hiç kullanmadığını söylediği o odaya götürdü. Oda aynen anımsadığım gibi kalmıştı. Piyanonun bir bacağı hâlâ boşlukta sallanıyordu. İşte orada duruyorlardı, bütün ders defterlerim, çirkin yazımla karalanmış dosya kâğıtları, odanın zeminindeki oyuğun içinde, birkaç tuğlanın altında sapa-sağlam duruyorlardı. Onları uzun yıllar sonra gene kaybedecektim ya, neyse.

Uzun Yıllar Sonra

Artık yaşlı biriyim. Onlu yaşlarımdayken ölüme mahkûm edilişimin üzerinden altmış küsur yıl geçmiş. Beklenmedik bir şans. Yaşamın bir armağanı. Artık şöyle bir geriye dönüp, bu armağanın değerini ne kadar bilebilmişim, bir bakmanın zamanı geldi. Ne dersler almışım ve yirmi birinci yüzyılın okuyucularına neler anlatabileceğim.

İlk başta şöyle bir toparlayacağım: çukurlar ve tümseklerle, dayanılmaz düş kırıklıkları ve kayıplarla, zorluklar ve başarısızlıklarla dolu, fırtınalı bir yaşamdı bu. Ama, hâlâ da olduğu gibi, başka hiçbirine değişmeyeceğim kadar mutlu bir yaşamdı.

Savaştan sonra, dışlanmanın verdiği eziklik duygusu içinde, Polonya'dan ayrılıp, Filistin'e gitmek istedim. Çölden, yurtsuz Yahudiler için bir vatan yaratma çabasında yararlı olacağıma inanıyordum. Ama çok geçmedi ki, sanki bir peri masalı kahramanı gibi, bir yaşam boyu bana eşlik ve kocalık yapacak olan, seveceğim biri çıkıverdi karşıma. Zygmunt aklımı çeldi. Kalmalıydım ve onunla omuz omuza vererek Polonya'yı, toplumsal ve ırksal bağnazlıklardan arınmış, eşitlik ve doğruluğun egemen olduğu bir ülke durumuna getirmek için çalışmalıydım. Ve böylece kaldım ve Polonya'ya sosyalizmi getirme davasının en ateşli savunucusu oldum. Düş kırıklığı ve utanç daha sonra ortaya çıktı.

Uzun yıllar mutlu yaşadım. Okudum, Polonya sinemasına

hizmet ettim, kendimi sosyalizm adına savaşmaya adadım ve üç kız annesi oldum. Bütün bunları bir arada yürütmek öyle kolay olmadı. Hele de, insanın parasal olarak iki yakasının bir araya gelmediğı bir ortamda, fındık kadar bir dairede sıkış tıkış oturuyorsanız ve yiyecek kıtlığında saatler boyu dükkân önlerinde kuyruklarda beklemek zorundaysanız. Gene de biz, yani Zygmunt ve ben hiç homurdanmaz, yaşamın tadını çıkaracak çeşitli yollar bulurduk. Her ikimiz de yaptığımız işte bayağı başarılıydık ve yöneticilerimizin beğenisini, iş arkadaşlarımızın saygısını kazanmıştık. Etrafımızda dostlarımız, ama sürüyle dostlarımız vardı. Günlük bütün işleri bitirip de, çocukları yatırdıktan sonra çoklukla geceleri onlarla bir araya gelir, kendimizi geliştirdik. Ama çoğunlukla mutluyduk çünkü asil bir amaç uğruna, önemli işler yaptığımıza inanıyorduk.

Ölümünden sonra, 1956 yılı kışında Stalin'in işlediğı cinayetler Sovyetler Birliği'nce açıklanınca ülkeyi bir şok dalgası sardı. Tapınılan put, kaidesinden alaşağı olmuştu. Acı veren şüpheler beynimizi, geçen zamanla birlikte gitgide artarak, kemiriyordu.

Bu yeni dönemin başlangıcında, içinde bulunduğumuz durum böyle bir savaşımın başlatılması için en uygun zaman gibi görünüyordu. Daha fazla özgürlük vardı, neyin yanlış olduğunu açıkça söyleyebileceğiniz ve değişim isteyebileceğiniz daha rahat bir ortam oluşmuştu. Ama bu çok kısa sürdü. Stalin sonsuza kadar yok olmuştu ama yeni Polonya kuruluş örgütü bir takım eski dogmaları ve sistemleri benimseyerek, yürürlüğe koydu. Kendimizi tekrar polis devletiyle yüz yüze bulduk. Artık gitgide büyüyüp, gelişen bir bela duruyordu önümüzde, karşı konulması gereken.

Bundan sonraki yıllar inişler ve çıkışlarla geçti. Yaşam şartlarımız iyileşti, çocuklarımız, içimiz sevinç ve gururla dolu bir halde, mutlu bir ortamda büyüyorlardı ve etrafımız bizimle aynı

görüşleri paylaştan dostlarla çevriliydi. Ama artık yetkililerce şüpheli insanlar olarak görülüyor, türlü tacizler yaşıyorduk. Sansür kurulu Zygmunt'un iki kitabının yayınlanmasına izin vermemişti. Batı Güvenlik Örgütü'nden aldığı bir davet üzerine yurtdışına gitmek istediğinde pasaport isteği geri çevrildiğinden, bütün çağrıları reddetmek zorunda kalmıştı. Sık sık, asice yaklaşımlarının hesabı sorulmak üzere, partinin yüksek rütbeli subayları tarafından sorguya çağrılıyordu. Artık Varşova Üniversitesi'nin sosyoloji bölüm başkanı olmuştu. Benimse Polonya sinemasında, sorumluluk isteyen bir işim vardı. O ana kadar hep, evde ve işte özgür olduğumuzu zannediyorduk. Ancak artık ikimiz de, görünmez bir düşman göz tarafından sabah akşam izlendiğimizi iliklerimizde hissediyorduk.

1968 yılının hemen başında, güçlü bir hoşnutsuzluk dalgası Polonya'yı kasıp kavurdu. Yiyecek sıkıntısı, açık seçik veya üstü kapalı yapılan zamlar ve baş döndürücü bir hızla yayılan gelir dağılım adaletsizliği, sıkıntılı bir döneme yol açtı. Aydınların ve öğrencilerin düzenledikleri protesto mitingleri daha sık görülmeye başladı. Ulusal güvenlik güçleri bütünüyle alarm halindeydi. Ve de sansür kurulu. Varşova'da birçok öğrenci üniversiteden atılmış ya da tutuklanmış, ünlü yazarların eserleri yayınlanmaktan men edilmişti.

8 Martta, bin, bin beş yüz kadar öğrenci, üniversite yönetiminin yasaklamasına rağmen, uygulanan sansürü ve öğrenci arkadaşlarına çektirilen onca eziyetle birlikte, devletin resmi söylemlerinde yer alan ırkçı imaları protesto etmek üzere, üniversitenin bahçesinde toplandı. Rektör çıkıp da bu yaptıklarının yasadışı olduğunu söylerken, bahçeyi boşaltmayı reddettiklerinde, üstleri branda kaplı kocaman kamyonlar üniversitenin kapısına dayandı ve göz açıp kapayıncaya dek, beş yüz kadar, öğretim görevlisi kılığında sivil polisten oluşan bir güvenlik gücü avluya doluştu. Erkek kız demeden öğrencileri acımasızca dövmeye baş-

ladı. Bunun arkasından, gece yarısına kadar, Varşova sokaklarına da taşan ciddi bir çatışma yaşandı. Çok sayıda öğrenci tutuklanırken, birçoğu da yaralandı.

Hemen ertesi gün hükümet ve Parti tarafından desteklenen bir nefret kampanyası başlatıldı. Basın ağız birliği yaparak ayaklanan öğrencilere, lüks tüketimin yozlaştırdığı holiganlar damgası vurdu. Aileleri ve hocaları suçlandı. Zanlıların isimleri basın ve radyolarda durmadan yayınlanıp dururken, TV ekranlarından kin ve nefret kusuldu. Ne tuhaftı ki, bu isimlerin çoğu Yahudi'ydi ya da Yahudi olup da sonradan ismini değiştiren ünlü aydınlar veya üst düzey devlet görevlisiydiler. Öğrencilerine arka çıkan kocamın ve diğer bazı öğretim görevlilerin de adları ara sıra geçmekteydi. Sosyoloji Bölümü, diğer bazı bölümlerle birlikte kapatılmıştı.

Ayaklanmalar sürüp giderken, kampanya şiddetini arttırmaya başladı. Basın artık, Yahudi sözcüğünü kullanmadan ayaklanmalardan "revizyonistler" ve "Siyonistler" veya demokratik Polonya'nın düşmanları diye söz etmeye başlamıştı. 19 Martta, televizyondan naklen yayınlanan şiddet yanlısı bir parti mitinginde, hükümetin ve iktidar partisinin lideri Gomulka olaya açıklık getirdi: Bir insanın iki tane anavatanı olamaz; Siyonistlerin ülkemizde işi yok; Polonya'yı terk edip, İsrail'e gitmeleri gerekir.

Kalabalık, "Hemen şimdi," diye kükredi, "Bugünden tezi yok!"

Bunu çılgınca bir alkış kovaladı; kalabalık coşku içinde kendinden geçti. Bu bir toplu kıyım döneminin başlamasına neden olabilirdi. Miting sırasında, diğer birkaç kişiyle birlikte Zygmunt'un da adı geçti. Ön kapıyı kilitledik ve arkasına ağır mobilyalar yığdık.

Kıyım falan olmadı ama birkaç gün sonra radyodan, altı profesörün Varşova Üniversitesi'nden atıldığını duyduk. Tarih kadar eski akademik hakların neden çiğnenip gittiği konusunda en küçük bir açıklama yapılmadı. Hepsi işlerinden edilmiş ve aynı gün,

tazminatları falan ödenmeden, beş parasız kapı önüne konuvermişlerdi. Bunların biri de kocamdı.

Bütün bunlar açıktan açığa olup biterken ve Varşova basını bangır bangır yazıp çizerken, ülkenin diğer yerlerinde ses getiren işten çıkarmalar pek olmadı. Öyle pek ünlü olmayan, Yahudi kökenli insanlar iş yerlerinde gerçekleştirilen küçük toplantılarda, Siyonist ve Polonya'nın düşmanları diye çağrılıp, kulakları çekiliyordu. Bundan ben de payımı almıştım. İlk olarak yazı işleri müdürlüğü görevimden alınıp, sıradan bir memur yapıldım. Hiçbir iş verilmediğinden, masamda boş boş oturuyordum. Derken bir süre sonra benden gayet nazikçe istifa etmem istenince, hiç kendimi bozup, karşılık vermeden buna boyun eğdim. Yirmi yıllık kusursuz hizmetimin hakkını vermek istediklerini söyleyip, hemen ayrıldığım takdirde dört ay daha maaş ödeyeceklerini bildirdiler.

Böylece, bakılması gereken beş kişilik ailesiyle birlikte, işsiz yoksullar olarak süreceğimiz bir yaşamı Zygmunt'la paylaşmak üzere oradan ayrıldım. Tuhaf bir yaşamdı bu. Dairemiz ve telefonumuz dinlemeye alınmıştı. İki sivil güvenlik görevlisi, ne zaman dışarı çıkmaya cüret etsek, yaya veya arabayla peşimize takılıyordu. Ardı arkası gelmeyen telefonlar alıyorduk. Bunların bir kısmı adını gizleyerek son derece terbiyesiz ve kaba bir lisanla Polonya'yı terk etmemizi istiyor, diğer bir kısmı da, dostlarımız veya hiç tanımadığımız insanlar, arkamızda olduklarını söyleyip, ülkeyi terk etmememiz için yalvarıyorlardı. Apartmanın duvarlarına ve asansörün içine, birer Polonya düşmanı olduğumuzdan bize güvenmemelerini salık veren notlar yazılıyordu. Diğer yandan dairemiz, dost ve ahabplarımız veya hiç tanımadığımız insanlar tarafından yollanan çiçeklerle dolup taşıyordu. On iki yaşındaki ikiz kızlarımız İrena ve Lidia artık daha sık ağlayarak okuldan eve geliyor, bazı çocukların kendilerine kulağa hoş gelmeyen isimler taktıklarından şikâyet ediyorlardı. Ama bu ara-

da, bu kabadayılara karşı koyup, kızlarımızın gönüllerini almaya çalışan çocuklar da varmış. Fizik bölümünün birinci sınıfında okuyan en büyük kızımız Anna öğrenimine devam edemedi çünkü bölümündeki tüm dersler yasaklanmıştı. Ama protestocu gençler her gün orada toplandıklarından üniversiteye, onların yanında olmaya gidiyordu. Daha önce tutuklanmış ve içeri atılmış olduklarından, öğrencilerin çoğu yoktu. Bunların içinde Anna'nın nişanlısı da vardı. Üniversiteye gidip gelirken, Anna da ajanlarca gözleniyordu. Ama bu bile bütün gün üniversiteli arkadaşlarıyla birlikte olmaktan onu caydıramıyordu.

Artık çoğu zaman kapanıp, ikizlerle evde oturuyorduk. Onları okula göndermemeye karar verdik. Okulda hâlâ küçük bir grup çocuk onları rahatsız ediyor, onlara babalarının bir düşman olduğunu söylüyorlardı ve bu bardağı taşırmıştı artık. Bütün bunlara rağmen çocuklar her gün eve geliyor, derslerden geri kalmasınlar diye öğretmenlerin verdiği dersleri ve ödevleri onlara ulaştırıyorlardı.

Bu, tahterevallide yaşamak gibi bir şeydi. Başımıza gelen kötülükler ne kadar artarsa, etrafımızdaki dostluk ve sevgi halesi o kadar keyif verici hale geliyordu. Ruh halimiz bir saatten diğere öyle iniş çıkışlar gösteriyordu ki. Geceler beraberinde umutsuzluk ve korku getiriyordu.

Bu böyle mayıs ortalarına kadar devam etti. Söz verilen dört maaştan henüz ikisini almıştım. Bu tek gelirimizdi. Bir gün Zygmunt'la oturup küçük bir hesap yaptık. Çok dikkat ettiğimiz takdirde haziran ortalarına kadar bu parayla geçinebilirdik. Sonra arabayı satıp, o azıcık birikimimizi de kullanarak, birkaç ay daha idare edebilirdik. Ama ya sonra?

Bir sonraki gün tehdit telefonları arttı. İri yarı beş yabancı bahçemizdeki iki banka oturdular ve saatlerce gözlerini bizim evin merdivenlerine açılan kapı girişinden ve penceremizden ayırmadılar.

Anna, korkudan yüreği ağzında, koşarak üniversiteden eve döndü. Sokakta bir grup serseri ona saldırmışlardı. Televizyon ekranları nefret kusuyor, sık sık Zygmunt'a dil uzatıyordu. Saygın bir dergide bilimsel bir makale yayınlandı. Makale, Varşova Üniversitesi'nden atılan altı profesörü, gençliği yanlış yönlendirerek, tehlikeli bir şekilde etki altına almakla suçluyordu. Yazının altında çok yakın bir dostumuzun imzası vardı.

Bir gece çok acı verici bir karar alındı.

Ulusal güvenlik pasaportlarımızı elimizden alarak, onun yerine bize artık Polonya vatandaşı olmadığımızı belirten turistik belgeler verdi. Bize eşyalarımızı toplayıp, gitmemize izin verilen tek ülke olan İsrail'e hareket etmemiz için üç hafta süre verdiler. İsrail'e gönderilmek üzere hazırlanmış eşyalarımızın arasındaki bir sandıktan gümrük memurları bütün yazılarımızı çaldılar: Zygmunt'un daktiloda yazdığı iki yasaklı kitabı; gettoda tuttuğum anılarımı ve saklanırken yazdığım hikâyelerimi; hatta Anna'nın karalama defterlerini bile.

23 Haziran gece yarısı beşimiz birden, tıka basa yüklü bir arabaya binerek yola çıktık. Evimiz devamlı dinlendiğinden, ayrılış gün ve saatimizi parkta gezerken saptadık. Ve böylece peşimize düşen kimse olmadı. Sınıra vardığımızda şafak sökmüştü.

Bundan sonraki üç yılımızı İsrail'de geçirdik. Gerek resmi görevliler, gerekse de etrafımızdaki herkes tarafından sevgiyle karşılandık. Hemen evimizi ve işimizi seçmemiz önerilmiş ve toplumsal saygınlığımıza kavuşmuştuk. Ve burası ailelerin tekrar bir araya getirildiği yerlerdendi: Zygmunt'un kız kardeşi ve kalabalık ailesi yıllar boyu, kibutzda²⁹ yaşamını sürdürmüştü; annem ve kocası ve küçük kızıyla kız kardeşim, ta ellili yılların sonları-

²⁹ İsrail'de ortak tarım işletmelerine verilen ad.

na kadar orada yaşamışlardı. Etrafımızda herkes Lehçe konuşmaktan, sanki daha çok memleketimize gelmiş gibiydik. İlk durduğumuz yer, kiliseleri, camileri ve ovalarında otlayan sürülerıyla kayaların üzerinde kurulmuş, güneşin keyfini çıkaran Kudüs, büyüleyici bir yerdi. Gece olduğunda, acıklı sesiyle müezzin, hemen yakınıımızdaki minareden ezan okuyor, feryadıyla insanın içini dağlıyordu.

Emrimize geçici bir daire verilmiş ve İbranice'yi çabucak öğrenebilelim diye, yeni gelenlerin gittiği bir kursa yazılmıştık. Bütün günümüzü orada geçiriyor, geceleri ise verilen ev ödevlerimizi yapıyorduk. Bu kurs Zygmunt'a yeterli gelmemişti ve kursa gitmekten vazgeçip, İbraniceyi kendi başına çalışmaya başladı. Dört ay içinde lisanı tam anlamıyla öğrenmeyi başardı ve İsrail'e varır varmaz kendisini sosyoloji profesörü olarak atamış olan Tel Aviv ve Hayfa üniversitelerinin ikisinde birden ders vermeye başladı. Ben okulda biraz daha fazla kaldım ama beş ay kadar sonra Tel Aviv'e taşınınca, orada İsrail'in en önemli devlet arşivlerinden birinde işe girebilecek duruma gelmiştim. Anna İbranice'yi kısa zamanda söktü ve oradaki üniversitede matematik öğrenimi almak üzere Kudüs'te kaldı. İkizlerse, bir yıl boyunca, İbranice öğrenmek ve çiftlikteki okula gitmek üzere pek tanımadıkları teyzelerinin yanına verilmişlerdi.

Ve görüldüğü gibi, sanki ömür boyu kalacakmışız gibi, her şey yoluna koyulmuştu. Ama durum hiç de öyle değildi. Yaşamımızı sürdürmeyi seçtiğimiz yer İsrail değildi. Zaten Siyonizm hiçbir zaman Zygmunt'un kafasına yatmamıştı ve daha tanışmamızın ilk günlerinde Filistin'e gitme fikrinden beni vazgeçirmişti. Şimdi ikimiz de kendimizi buralı hissedemiyorduk. Bir ırkçılıktan kaçıp, Yahudilerin üst kimlik sayıldıkları bir başkasının kucasına düşmüştük. Baskı altında tutulan azınlığın bireyleri olmaktan çıkıp, ayrıcalıkları olan çoğunluğun temsilcileri durumu-

na gelmiştik. Araplara karşı uygulanan eşitsizliğe zor dayanıyor-
duk. Bazen yapmak zorunda kaldığımız gibi, İsraili olmaktan
gurur duyduğumuzu dile getirmek bize çok zor geliyordu. Uyum
sağlamaya hiç niyetimiz yoktu. Bu yüzden, bir elimiz yağda bir
elimiz balda ama ruhsal sıkıntılar içinde yaşadığımız üç yılın so-
nunda, Anna'yı orada bırakarak, ikizleri alıp İsrail'den ayrıldık.

Bu ülkeye, bu şehre, bu eve gelişimizin üstünden otuz dört
yıldan fazla bir zaman geçti. İngiltere, Leeds ve bu eski ev, bizim
tek ve en sevdiğimiz yurdumuz oldu. Otuz dört yıl çok uzun bir
zaman -bundan evvel yaşamımızda hiçbir yerde sekiz yıldan faz-
la kalmamıştık. Kırklı yaşlarında bir çiftken, artık seksenlik iki
moruk olmuştuk. İsrail'den ayrılırken onlu yaşlarında olan üç kı-
zımız, artık orta yaşlı kadınlardı. Üçü de kendi alanlarında üst dü-
zey insanlar oldular. Anna Amerika ve İsrail'de gördüğü matema-
tik öğreniminin ardından, çok saygın bir öğretim görevlisi oldu.
İrena, başarılı bir mimar olarak Yorkshire ve ötesinde toplumsal
yaşamı geliştirmeye sayısız katkılarda bulundu. Lidia – artık
Lydia – ülke çapında açtığı sergilerde resimlerini satan ve Nati-
onal Gallery'de konferanslar verip, rehber olarak çalışan, yete-
nekli bir ressam olup çıktı. Üçü de evlendi ve her birinin bir oğ-
lu, bir kızı oldu. Yoğunluktan dolayı çok seyrek gördüğümüz, bu
yüzden onlara olan sevgimizi tam olarak gösteremediğimiz altı
torunumuz, bize büyük mutluluk veriyor.

Evet bu ülkeye, başka bir dünyadan, yabancı alışkanlıkları-
mız ve bozuk dillerimizle geldiğimiz günden bu yana uzun bir
yol aldık. İlk başlarda çok zorluk çektik, çok. Birinci yıl... ikinci
yıl... en çok sıkıntıyı, eve ekmek getiren tek kişi, Zygmunt çaktı,
o günlük zorluklara ve sıkıntılara göğüs gererek. Leeds Üniver-
tesi'ne sosyoloji bölüm başkanı olarak atandığında, yeni görevi-
ne ve çevresine uyum göstermesi ve iş arkadaşlarını, elifi mertek-
ten ayır edebildiğine, dar görüşlü kızıl bir komünist olmayıp,
kendisine güven duyabileceklerine inandırabilmesi epey uzun bir

zaman aldı.

Anna'yı özledik, bizden ayrı, uzaklarda yaşamanın ne kadar zor olduğunu anlayarak, o da bizi. Biz Polonya'dan ayrılırken hastane olan ama tahliye edilir edilmez ailesiyle birlikte İsrail'e göçen erkek arkadaşı Leon'la birlikte İsrail'de kalmıştı. İngiltere'ye gelmek İrena ve Lydia'nın seçimi değildi; henüz on beş yaşındaydılar ve bizim kararlarımıza ayak uydurmak zorundaydılar. Henüz uyum göstermeye başladıkları okullarından alınmış, bir gemiye bindirilerek, her şeyi sil baştan yapmak zorunda kaldıkları yabancı bir ülkeye getirilmişlerdi. Yetersiz İngilizceleri ve bir Britanya öğrenim kurumu için uçurum demek olan bilgileriyle, arayı kapamaları aylar aldı. Özel bir öğretmen eşliğinde, hemen çalışmaya koyuldular. Leeds'e 1 Temmuz 1974 yılında vardık ve eylül başlarında kızlar hemen yakınlardaki bir dil bilgisi okuluna yazıldılar. Beşinci sınıfa gidebilecek yaşta olmalarına karşın, öğretmenleri sene sonu sınavlarında başarılı olabileceklerine pek emin değildi. Dördüncü sınıftan başlamaları daha akıllıca olurdu. Ama ikizleri kendilerinden daha küçük yaşta kızlarla aynı sınıfa koymak, heveslerini kırabilir, çalışma isteklerini yerle bir edebilirdi. Bunun özgüvenlerine ciddi bir darbe olabileceğini düşünerek, okul müdiresine çıktık. Yaşlıca, asil ve sert görünümüyle, aslında öyle olduğu gibi, doğrudan on dokuzuncu yüzyıl İngiliz edebiyatından çıkıp gelmiş haliyle, insanı etkisi altında bırakan bir bayandı. Onun önünde kendimi bir öğrenci gibi hissettim. Zygmont da. Aklından geçenleri söylemeden önce cesaretini toplamak zorunda kaldı. Sonunda başardı: müdire akıllı ve deneyimli biriydi ve Zygmont'un ne demek istediğini hemen kavradı. İkizler beşinci sınıfa başladılar. Babaları onları hazırda sene sonu sınavlarına hazır hale getireceğine söz verdi. Babalarının yüzünü kara çıkarmamak artık onların elindeydi.

Hiç vakit kaybetmeden, doğrudan işe koyuldular. Devamlı çalışıyorlardı- derslerden sonra, geceleri, hafta sonları ve tatiller-

de bile. Aralık ayında yarı dönem sınavları geldiğinde, öğretmenleri bu kadar kısa sürede gösterdikleri üstün başarı karşısında, şaşırıp kalmışlardı. Her şeye rağmen, dediklerine göre kızların haziran sınavlarında başarılı olmaları pek olası görünmüyordu. Gerilim ve sıkıntı dolu geçen o ilk kış mevsimi, yerini heyecan dolu, telaşlı bir ilkbahara bıraktı. Haziran ayı gelip çattı ve ikizler umduğumuzun çok ötesinde bir başarı gösterdiler. Lydia dönem sonu sınavlarının yedisinden, İrena ise sekizinden en yüksek notları alarak geçtiler. Ama bir yıl süren o dayanılmaz gerilim ve yorucu çabalar sonunda yapacağını yaptı. İrena şakaya gelmez bir hastalığa yakalandı; bedensel bir rahatsızlığı olmasa da, Lydia uzun süreli bir depresyona girdi. Anımsıyorum da, lise öğreniminin son iki yılı boyunca, içine kapanık, halsiz ve ağzını bıçak açmaz bir halde dolaşıp durdu, o solgun yüzünde hiçbir gülümseme pırıltısı olmadan.

Ailem harala gürele yeni çevresine uyum sağlamaya çalışırken, ben kendimi yalnız başıma, ait olduğu hiçbir yeri, tutunacak hiçbir dalı olmadan, bir boşluğun içine yuvarlanır bulmuştum. Bu koca dünyada ait olduğum tek yer artık evimdi ve bu yüzden tam bir ev kadını olmuştum. Yetişkinliğe adım attığı ilk yıllardan beri çalışan bir kadın olarak, kendimde dayanılmaz bir eksiklik hissediyordum. İşim artık, durmadan deliler gibi çalışan kocamı ve kızlarımı rahat ettirmek için yemek pişirmek, temizlik yapmak ve çamaşır yıkamaktı. Daha önce hiç bütün bu ev işlerini her gün düzenli olarak yapmamıştım. Nefret ediyor ve pek de beceremiyordum. Bir sürü şey öğrenmem gerekiyordu; hele bir de bu ülkede her şey daha önce alıştığımдан çok farklı olduğundan, daha da çok şey öğrenmek zorunda kalmıştım. Hızlı bir gelişme gösteriyor da olsam, beni içine hapseden bu kafesten kaçmanın bir yolunu bulabilmek için kafa patlatıp duruyordum.

Britanya yaşamımın bu ilk günlerinde başıma gelen tatsız

şeylerle eni konu başa çıkabilmemi sağlayan birkaç şey de yok değildi. Bunlardan biri Yorkshire'ın güzelliğiydi. Bugün de olmak üzere hep şehrin kenar mahallelerinde, yılın dört mevsiminde yemyeşil kalan tepelerin ve vadilerin, küçük ormanların, gölcüklerin ve çiçek dolu parkların hemen yanında oturduk. Yabani otlarla kaplı kocaman bahçemiz, karahindibaların yanında, yığıla güller, unutmabeni, Latin çiçekleri dolu. Bahçemizde bir sürü ağaç da var; bir kayınla, bir meşe ağacı içlerinde en yaşlı olanı. Daha ilk görüşte bu bahçeye ve “kafesime”- eve, âşık oldum. Bunların bizim olduğuna inanmakta zorluk çekiyordum. Evde tek başıma kaldığımda, büyülenmiş bir halde ortalıkta dolaşır, bu güzelliğe akıl erdiremezdim. Artık kullanılmayan, paslı alet edevat, kırık dökük çanaklar, dibi delik süzgeçli kovalarla dolu sera, üzeri deliler gibi çiçek açmış sarmaşık gülü kaplı, içi daha önceki ev sahipleri tarafından nesiller boyunca yığıldığı besbelli kereste dolu köhne, ahşap garaj. Evin içindeyse, cumbalı pencerelerin, vernikli camlarından süzülen gün ışığı, düştüğü iyice eskimiş halının üzerinde renkli şekiller oluşturunuyordu. Loş holde, merdiven boşluğunda, eski püskü yatak odalarında, her köşe bucakta, şu veya bu nedenden dolayı yarım kalmış ve başka bir yerlerde anlatılmaya devam edilen bir geçmiş yaşam öyküsü fısıldanıyordu. Ortalıkta, odalara sinmiş, bahçede dolanıp duran bir gizem duygusu vardı. Ev işlerinden başımı kaldırıp da, krallığımı dolaştığımda, pır pır eden yüreğimi geleceğe dair belli belirsiz bir umut sarıp sarmalıyordu.

Yorkshire'lı insanlarla sıkça karşılaşmak, onlarla bir şeyleri paylaşmak da az huzur verici değildi hani. Bir şeyleri onarmak, yoluna koymak üzere gelen komşular, esnaf, yolda rastladığım hiç tanıdık olmayan insanlar, hepsi bana gülümsüyor ve bana “canım” diye sesleniyorlardı. Hepsi yardımcı olmaya can atıyordu. Karşılık olarak onlara gülümsüyor, teşekkür ediyordum ama fazladan bir iki çift laf etmeye cesaret edemiyordum. İngilizce'm hiç

de iyi değildi. Polonya ve daha sonra İsrail’de öğrendiğim İngilizce’yle, sözlük yardımıyla kolay romanlar okuyor, hatta kısa mektuplar bile yazabiliyordum ama konuşmak beceri alanım dışında kalıyordu. Aksanım ve telaffuzum berbattı.

Yerleştikten hemen sonra, üniversiteden bazı insanlar gelişimizi kutlamak üzere bizi akşam yemeklerine veya evlerinde verdikleri önemli partilere davet etmeye başladılar. Aradan bir hafta geçmiyordu ki, yeni bir davet almalıyım. Bu yüreğimi ferahlatıyordu ama yeni tanıdığım bu insanlarla bir araya geldiğimde kendimi uygunsuz buluyordum. Sorular sorduklarında veya tatlı dile beni ufak tefek sohbetlere zorladıklarında, iki çift laf etmekten kaçınmanın olanağı kalmıyordu. O gergin ve çekingen ruh hali içinde acıyla kıvranıp dururken, yaptığım her yanlışın, kafasını gözünü yararak telaffuz ettiğim her kelimenin ve beceriksizce kotarmaya çalıştığım her deyimden açıkça farkına varıyordum. Beni can sıkıcı, eğitimsiz ve hatta belki de hafiften geri zekâlı bulduklarını düşünüyordum.

Birçok insandan gelen içtenlik dolu davetlere karşılık vermemiz gerekiyordu. Her seferinde iki ya da üç çift olmak üzere akşam yemeği davetleri vermeye başladık. Bu benim için içinden çıkılmaz bir uğraştı. Daha önceden, benim bu ev hanımlığı konumunun Britanyalı dostlarımca gayet anlayışla karşılandığını fark etmiştim- bir profesör hanımının para kazanması veya bir iş sahibi olması gerekmezdi. Bir zamanlar Polonya’da yaşamış ve çalışmış bir kadın olarak bu yaklaşımı özümsemem söz konusu değildi. Ama, en azından 1970’li yılların başlarında, bir taşra kenti olan Leeds’de insanlar böyle düşünüyorlardı. Ve ben buna ayak uydurmak zorundaydım. Ev hanımı olarak benden, bir yandan ufak tefek sohbetler yaparak konuklarımın hoşça vakit geçirmelerini sağlarken, diğer yandan lezzetli yemekler ikram etmem bekleniyordu. Her ikisi de elimden gelmiyordu. İngiliz mutfağına çok yabancı olduğumdan, onlara Polonya yemekleri sunmaya

yöneldim. Bir Polonyalının dükkânından aldığım malzemelerle donanıp, artık iyice yıpranmış Polonya yemekleri kitabımın da yardımıyla onlara, her ikisi de Polonyalı yayla köylülerinin baş yemeği olan, pancar çorbası yani *horç* ile et ve domuz pırzolasıyla birlikte kaynatılarak, tuzlama lahanadan yapılan *bigos* pişirdim. Konuklarım pek beğendiklerini söyleyip tarifler alıyor ama bir daha sözünü eden bile olmuyordu. Aslında bu tür yemeklerden hiç hoşlanmayıp, yalnızca nezaket gösterdiklerinden şüphelenerek, onlara *horç* ve *bigos* pişirmeyi bıraktım. Sofrada oturur büyük bir hevesle konuşulanlara kulak verirdim ama kendimin bir iki kelime ettiğim pek olmazdı. Bazen çok donanımlı olduğum bir konu açıldığında lafa girmeye can atardım ama ben kafamda cümleleri sıraya koymaya uğraşırken o kadar uzun zaman geçerdi ki, çoktan başka bir konuya geçilmiş olurdu. Bir iki şey gevelemek fırsatını yakalamış olsam bile, söylediğim şeyler, aslında anlatmak istediğimin yanında pek sığ kalırdı. Bu yüzden çoğunlukla çenemi kapar, otururdum.

Bu sıkıntılarımdan sıyrılmamın tek yolu bir iş bulmaktı. Artık film piyasasında, hele de senaryo yazarı olarak bir iş bulmayı düşünemezdim bile. Çünkü böyle bir işi yapabilmek için o ülkede doğmuş olmak ve dilini, yazını, tarihini, sosyal durumunu ve geleneklerini iyi bilmek gerekirdi. Gelin görün ki, benim İngilizce'm yok denecek kadar zayıftı. İyice yerleştikten bir süre sonra kaderime küsüp oturmayı bırakarak, bu yönde kendimi olabildiğince geliştirmeye ve sonra da bir iş aramaya karar verdim. Kendime bir program yaptım. Önce dilimi geliştirecek, sonra da önemli yazın kitaplarıyla tanışacaktım. İki düşüncem de yolunda gitti. Gönüllü öğrenci olarak Leeds Üniversitesi, İngilizce bölümüne yazıldım. Sınavlara girmek zorunluluğunda olmadan, gönüm ne zaman isterse derslere katılmakta özgürdüm. Haftada üç gün, kocaman bir amfide birinci sınıf öğrencileriyle birlikte oturuyor, dikkatle dersi dinlerken, ilk başlarda Lehçe, daha sonra da

İngilizce olmak üzere, notlar alıp duruyordum. Elime uzun bir önerilen kitaplar listesi tutuşturuldu. Her seferinde birkaç tanesini kütüphaneden alıp eve götürüyor ve sözlük yardımıyla tek tek okuyor, rastladığım her yeni kelime ve cümleyi, daha sonra çalışmak üzere not alıyordum. Jane Austen'le başladım ve yirminci yüzyıl başlarının yazarlarına kadar geldim. Bu yolla o estek köstek İngilizce'm hızla gelişti ve yalnız yazın alanında değil, ülkenin yaşamı hakkında da büyük bilgi sahibi oldum. Ama bu konuşma dilimi geliştirmekte pek yararlı olmadı. Bu yüzden bir yıl kadar sonra, diğer öğrencilerin arasına karışıp, öğretmenlerle yakın ilişki içinde olmayı umut ederek, yabancılar için üst düzey İngilizce kurslarına yazıldım. Ama istediğim şey olmadı. İki üst düzey kurs dönemi ve bir iki başarılı geçen sınavdan sonra, deniz aşırı bir yerlerde İngilizce okulu açabileceğime dair bir sertifika kazandım ama ben gene de, ağzımı açmaya çekinip, sessizliğimi korumaktaydım. Daha zorlayıcı bir yol bulmalıydım.

Lisansüstü diploma veren, hızlandırılmış bir kütüphanecilik kursuna başvurduğum ve kabul edildim. Bu kurs, ülkedeki en berbat ve en başarısız geçen yılım oldu. Kurstaki tek yaşlı ve yabancı öğrenci bendim. Dersler, bazen yerli öğrencilerin bile zorlanacağı kadar güçlüydü. Bazı konular hiç mi hiç ilgimi çekmiyordu. Sonunda dokuz sınavın ikisinden kaldım. Bu, eğer diploma almak niyetindeysem, bütün kursu sil baştan yapmam gerektiği anlamına geliyordu. Vazgeçtim ve kaderime razı olup, umutsuzluğa kapıldım.

Yıllardan 1974'tü. Bizim ikizler hiç zorlanmadan A notuyla liseyi bitirmişler ve üniversitenin yolunu tutmuşlardı. Lydia Newcastle'da güzel sanatlar öğrenimi görürken, İrena Liverpool'da mimarlık okuyacaktı. Zygmunt günün çoğunu dışarıda geçirdiğinden, kız kardeşim Sophie öldükten sonra bizle birlikte yaşamak üzere İsrail'den kalkıp gelmiş olan annemle birlikte eve kapanmıştım. Artık yaşamım bir iş, ama ne olursa olsun bir iş

bulmaya odaklanmıştı. Günler boyu yerel gazetelerde iş ilanlarını kovalıyor, daktiloculuktan tutun da, kurs boyunca bayağı bilgi sahibi olduğum kütüphaneciliğe kadar gördüğüm her işe başvuru-ruyordum. Gün geçmiyordu ki, postacı kapıya bir ret mektubu bırakmasın. Hatta hiç yanıt vermeyen bile oluyordu. Yalnızca iki iş görüşmesine çağırıldım. İlki daktilografi işiydi; ama bu çok ağır daktilo yazdığım ortaya çıktı. İkinci iş ise, büyük bir şirkette sekreter yardımcılığıydı. Burada işim müdürlere ve çalışanlara çay kahve yetiştirmekten ibaret olacaktı. İş için fazla “donanımlı” olduğum söylenerek, reddedildim. Zaten ben de pek hevesli sayılmazdım.

Neredeyse bütün umutlarımı yitirmek üzere olduğum günlerden birinde, bir okuldan kütüphane yardımcısı aradıklarını bildiren bir mektup aldım. Bu daktilocu veya çaycı olmaktan çok daha iyi görünüyordu. Sonrasında, eskiden, Britanya ordusunda binbaşı olan müdürün, elemde sona kalmış olan uçümüzü alıp okulu gezdirdiği görüşmede çok heyecanlı görünmüş olmalıyım. Bu, altmışlı yılların sonlarında Leeds şehrinin dış mahallerinde kurulmuş, geniş kapsamlı eğitim veren büyük bir okuldu. Yakın zamanda çıkan bir yangında, sevgi ve özenle, ders saatlerinde bin beş yüz öğrenciye, derslerden sonra da bölge halkına hizmet vermek üzere inşa edilmiş olan - müdürün özellikle övünç duyduğu - olağanüstü zengin kütüphane büyük hasar görmüş. Yeniden inşa edilen kütüphane neredeyse bitmek üzereydi; sigortadan alına parayla on beş bin yeni kitap satın alınmış, ana binanın hemen yanındaki bir kulübeye depolanmıştı. İçleri şahane, yepyeni kitap dolu, sıkı sıkıya sarılıp sarmalanmış o kocaman kutuları gördüğümde, içimdeki coşkuyu gizlemekte zorluk çektim. Bu kitapların sınıflandırılması, listelerinin çıkarılması ve sonra kütüphanenin raflarına yerleştirilmeleri gerekiyordu. İşe alınmayı başara-cak olan adayı bekleyen uğraş işte buydu. Bunun ben olması için dualar ediyordum ama pek umudum da yoktu. Diğer adaylar

Yorkshire'lıydılar, benden çok daha gençtiler ve kütüphane işin-
de daha deneyimliydiler.

Müdür, yardımcısı ve yardıma en çok ihtiyacı olan kütüpha-
ne sorumlusuyla yarım saat kadar konuşulan kişisel görüşmeden
sonra, diğer iki adayla birlikte boş bir sınıfta oturmuş, çay, kahve
içiyor, sonucu bekliyordum. Sessizce oturmuş, beni bekleyen
bomboş günler ve daha ne kadar iş başvurusu yapmam gerektiği
üzerine kara kara düşünüyordum. Derken kapıda müdürün ince
bedeni belirdi. Eski bir subay olduğunu açıkça ortaya koyan bir
tavır içinde sözü fazla uzatmadan, benim zaferimi ilan etti.

Manevi vatanımda elde ettiğim bu ilk başarının ardından ge-
len beş yıl, gücümün ötesinde yoğun ve hareketli geçtiyse de, on-
ca beceriksizliğime karşın daha önce yaptığım her şeye kıyasla en
verimli olduğum dönemdi. Öğrenciler gelmeden önce kütüphaneyi
açmak üzere daha karga bokunu yemeden yola çıkıyor, on kilo-
metre yol gidiyordum. Akşam hava kararırken de, ev işlerine el
süremeyecek kadar bitkin, geri dönüyordum. Her gün yüz kitabın
sınıflandırarak, listeye kaydedilmesi gerekiyordu. Bu arada tıka
basa dolu kulübede, kullanıma hazır hale getirilen kitap kadar, git-
gide artan sayıda öğrenciyle ilgilenilmesi gerekiyordu. Onların
sorularına karşılık vermek ilk başlarda sinirlerimi bozuyordu. Yaş-
ları on üçle, on sekiz arasında değişen gençlerin çoğu, hiçbir keli-
mesini anlayamadığım, türlü çeşitli Yorkshire aksanlarıyla konu-
şuyordu. Hemen hepsi bana tamamen yabancı okul argosu kulla-
nıyordu: bazılarıysa öğrenme zorluğu içinde, istediklerini anlat-
makta zorluk çekiyorlardı. Ben, onlara doğru kitabı bulmak, doğ-
ru bilgiyi vermek ve sözlük ya da ansiklopedide aradıkları kelime-
yi nasıl bulabileceklerini göstermek üzere oradaydım. Ardı ardına
affedilmez yanlışlıklar yapıyordum. Üçüncü sınıf öğrencilerinden
üçüne, kekeleyerek ve H'leri yutarak atlar üzerine bir kitap iste-
diklerinde, kulağıma sanatçılar gibi geldiğinden Eski Ustaları ko-
nu alan kitaplar vermiştim. Altıncı sınıftan bir öğrenciye, ödevi

için gerekli dışalımın üzerine bilgi istediğinde, havalimanlarını içeren bilgiler vermiştim. Bereket versin ki müşterilerim İngilizce’ni iyi anlıyorlardı ama konuştuğumda kahkahalara boğuluyorlardı- daha önce hiçbir yabancıyla karşılaşmamışlardı. Ben bundan hiç alınmaz, kim bilir ne kadar tuhaf konuştuğumu düşünerek, onlarla beraber içtenlikle gülerdim. Keratolar bu yüzden benden pek hoşlanır görünüyorlardı. Bir ay sonra onların konuşma tarzına alışınca, daha az yanlışlar yapmaya başladım.

Patronum, beraber çalıştığımız kütüphane memuru, neredeyse yarı yaşımdan genç, yirmi üç yaşındaydı. Karşılıklı büyük saygı içindeydik. Becerikli, çalışkan ve kendini işine adanmış biriydi. Birkaç ay sonra, kütüphanenin inşası sonunda bitince, kitaplar sınıflandırılıp, kaplandıktan sonra raflara yerleştirilince, aramızda iş bölümü yaptık. O bütün hesap kitap ve yönetsel işleri yürütmek üzere arka odada otururken, ben kütüphanede kalıp, okuyucu yönlendirici olarak çalıştım.

Sıkı bir işti. Sabah erkenden sessiz ve henüz taze ahşap ve boya kokmakta olan kütüphaneye girerken, yüreğimi sonsuz bir sevinç ve gurur kaplıyordu. İşte bendim o, bu yabancı ülkeye henüz gelmiş biri olarak, yüzlerce genç Britanyalının kullanımına sunulmuş, binlerce harika kitabın durduğu o sıra sıra uzayıp giden raflardan sorumlu. İşte bendim o, karmakarışık duran yığınla kitabı bir düzene sıkmak için gece gündüz çalışmış olduğundan, kendini orada evindeymiş gibi hisseden. İşte bendim o, onlara zamanımı, becerilerimi ve bilgimi sunmak için, okuyucularının yolunu gözleyen. Kütüphanenin kocaman pencerelerinden baktığımda, bir öğrenci kalabalığının dalgalar halinde oyun alanına doluştuğunu ve okula doğru ilerlediğini görebiliyordum: bir başka uzun gün başlamak üzereydi. Çok geçmeden dehşet içinde boğazıma bir şey takılırdı - işin üstesinden gelebilecek miydim acaba? Ama bunu başardım. Günden güne, dönemden döneme, seneden seneye. Öğrencilerin gürültü yapmasını önleyemeyip,

müdürden azar işittiğim bazı ufak tefek başarısızlıklar olmuyor değildi, ama doğru kitap, bilgi veya resim, hoşnut okuyucunun eline geçtiğinde de başarı geliyordu. Kütüphane hep dolu olurdu ve ben de öğrenci ve öğretmenlerin yardım isteklerini yerine getirmeye çalışmaktan başımı kaşıyamazdım. Haftada bir gün mesaiye kalır, yöre halkına yardımcı olurum: Yaşlı bayanlar örgü ve çiçek düzenlemesi üzerine kitaplar ararken, genç anneler aşk romanları ve çocuk bakım kitapları peşinde koşarlardı; yeni emekli olmuş erkek müşteriler kâh hobiler edinmeye, kâh bilgiye olan açlıklarını gidermeye çalışıyorlardı.

Aradan geçen zaman içinde genç müşterilerimi birer okuyucu olmaktan öte, daha yakından tanımaya başladım. Onların sevinçlerine ve endişelerine, umutlarına ve düşlerine kulak verdim. Bu çocukların birçoğunun anne baba ilgisinden uzak, sevgiyi başka yerlerde aramakta olduklarını fark ettim. Tatlı bir çift söz, dostça bir dokunuş, içtenlik dolu bir ilgi onları rahatlatıyor, mutlu ediyordu. Bütün bunları onlara vermeye çalışırken, yavaş yavaş, daha önce hiç sahip olmadığım özellikler edindim: sabır ve hoşgörü.

John Smeaton Lisesi'ndeki işimde beşinci yılımı doldurmak üzereyken, annemin sağlığı gitgide bozulmaya başladı. Belleği gelip gidiyor, bedeninde ağrılar oluyordu. On veya on iki saat süreyle evde tek başına bırakılması artık söz konusu değildi. Bin bir zorlukla elde ettiğim işime, çocuklarıma ve yürekten bağlandığım kütüphanemi dolduran o harika kitaplara veda etmek zorundaydım.

Böylece tekrar eve kapandım ama bu sefer içimde hiçbir işe yaramama duygusundan eser yoktu çünkü başka bir ülkede, değişik bir ortamda pekâlâ yararlı olabileceğimi kendime kanıtlamıştım. Her geçen gün daha fazla içine kapanan anneme bakıyordum. Haftada bir kere birkaç saatliğine onu tek başına bırakma-

ya cüret ediyor, seramik çömlekler yapıyordum. Hep el becerilerimin olmadığından şikâyet ederdim ama birden hiç de öyle olmadığını keşfettim. Çömleklerim bayağı iyi oluyor, yaptığım işten büyük keyif alıyordum.

Annem 1980 yılının başlarında, huzur içinde gözlerini hayata yumdu. Yetmiş dokuz yaşındaydı. Cenazeden hemen sonra okul müdüründen bir mektup aldım. Annemin ölümünü haber almış, beni işe geri çağırıyordu. Bu son derece gurur vericiydi ama reddettim. Evde oturup, o zamana kadar hep yapmak isteyip de, bir türlü elimin varmadığı işleri yapmaya karar verdim. Seramikçilik bunlardan yalnızca biriydi. Asıl önemlisi yazmaktı.

Ünlü kadın dergilerinde yayınlanmasını umut ettiğim küçük öyküler yazmakla başladım işe. Yayınlanıp, bir iki kuruş getirir umuduyla onları tek tek dergilere yollayacaktım. Ne yazık ki kabul görmediler. Ama ben gene de pes etmedim.

Bir yaz sabahında bahçede oturmuş karalama defterime yeni bir öykü yazmaktaydım. Bir yere geldiğimde durdum ve yazdıklarımı okudum. Tamamıyla zırvalıktı. Ani bir dürtüyle defterin arkasını çevirdim ve çocukluk anılarımı yazmaya başladım. Bu kadar kolay olabileceğine inanamadım. Çoktan aklımdan çıkmış olaylar ve yerler, isimler ve çok önceleri karşılaşmış olduğum insanların yüzleri, o zamanki duygu ve düşüncelerim bana geri dönüyorlardı. Bana sanki annemle kız kardeşim hemen arkamda dikilmişler, yazacağım şeyleri kulağıma fısıldıyorlarmış gibi geldi. Sıra gettonun tasfiye edilmesini yazmaya geldiğinde, iş artık o kadar kolay değildi. Sinirlerim bozulmuştu, öylesine ki, dostlarım bayağı hasta olduğumu zannettiler.

Lehçe yazmamın doğal ve benim için çok daha kolay olacağı gerçeğine rağmen, bunu İngilizce yaptım. Lehçe yazdığım takdirde, torunlarım, iki damadım, yeğenlerim ve Britanyalı dostlarım bu kitabı okuyamazlardı. Ama ben onlar için yazıyordum ya da en azından niyetim oydu.

Yeni edindiğim dostlarımdan biri de Papaz Hugh Bishop'tı. Çok ayrı kutuplarda insanlardık. Yetmiş yaşlarında emekli bir papazdı ve geçmişinde hep yüksek tabakayla ilişkiler vardı. Birçok kereler benden geçmişimi anlatmamı istemiş ama ben yanıt vermekten kaçınmıştım. Kitabımın yarısına geldiğimde, acemice daktilo edilmiş ve kalın kalemle çizilmiş düzeltmelerle dolu kağıtları Hugh'a gösterdim. Çok etkilenmişti.

"Bitirir bitirmez, bu kitabı yayınlatmalısın," diye başımın etini yedi.

Bu kitabı yazmam yaklaşık iki yılımı aldı. Son noktayı 1983 yılının bir haziran gecesinde koydum. Sonra Hugh'un önerileri doğrultusunda bir ajans aramaya başladım. Bu bir yılımı daha aldı. Ajanslar mırın kırın ediyor, metni doğru dürüst okuma zahmetine bile katlanmadan, uzun zaman ellerinde tutuyorlardı. Gidip ne olduğunu sorduğumda da, İngilizce'min, bu kitabı Britanya'daki herhangi bir yayınevine öneremeyecekleri kadar yetersiz olduğu karşılığını veriyorlardı. Kitabın yüzüne bile bakmadan, şansımı Amerika'da denememi söylediler. Onların önerilerine kulak asmadan Britanya'daki, yaşam öyküsü, savaş, soykırım gibi konularla ve kadın yazarlarla ilgilenen yayınevlerini araştırmaya başladım. Beş yayınevini listeme aldım ve metni bunlardan birinci sırada olanına, Virago'ya yolladım. Verilen karşılık olumluydu.

Ve böylece, 1984 yılının Haziran ayında yaşamım, bir daha asla eskisi gibi olmayacak şekilde, "iyi"den heyecanlı olmaya dönüştü. Yayınlanması için on sekiz ay beklemem gerekti ama artık dikkate alınır bir yazar olduğumu hissediyordum.

Kitabı yayınlanmış bir yazar olarak, elimin tozuyla hemen ikinci başarıma imza attım. Yayıncılarımla tarafından desteklenip, zorlanarak, halk önünde konuşmayı öğrendim. İngilizce. Bu benim için, kitabımın yayınlanmasından çok daha şaşırtıcı bir başarıydı.

Bundan sonraki yıllar, hem Avrupa’da, hem de kendi yaşam-
tımında oluşacak, çok büyük önem içeren, köklü değişikliklere ge-
beydi. Polonya’dan ayrılışımızın üstünden yirmi yıl geçtikten
sonra oraya geri döndük - bu Berlin duvarının yıkılışından öncey-
di. Elimizde, Londra’daki Polonya konsolosluğundan aldığımız
yepyeni vizeler olmasına rağmen, bu ilk ziyaretimizde Varşova
havalimanında alıkonulmuş, güvenlikçi goriller tarafından pislik
muamelesi görmüş ve hiçbir açıklama getirilmeden, iki saat bo-
yunca karanlık bir yerde tutulmuştuk. Bunun nedeni havalima-
nında hâlâ bir kara listenin bulunuyor olmasıydı. Sorun sonunda
bir çözüme kavuşturulup da, serbest bırakıldığımızda, gözlerinde
yaşlar, ellerinde yığınla çiçekler, sabırla bizi beklemekte olan
otuzdan fazla insanla karşılaştık. Sanki bir yıl süren bir tatilden
geri dönmüştük. Eski dostlarımızın birçoğu hâlâ dostlarımız ola-
rak kalmışlardı ve bir araya geldiğimizde, yaşamlarımız ve dene-
yimlerimiz ne kadar değişmiş olursa olsun, o yirmi yıllık ayrılığı
göğüslemek olasıydı. 1968 yılının Mart ayında insanların gözün-
de kendilerini küçük düşürmüş olan bazı arkadaşlarımız, araların-
da yoktu. Onları adımıza verilen hoş geldin partilerine çağırın
kimse olmayacaktı.

Bu arada İngilizce yayınlanmış olan kitabımdan birkaç tane-
si bir şekilde Varşova’ya ulaşmıştı ve önde gelen yayıncılardan
biri, bunu bizzat kendim Lehçeye çevirdiğim takdirde yayınlama-
ktan büyük heyecan duyacağını söyledi. İlk başta kabul etme-
dim. İkinci bir kitap yazacak kadar genç değildim. Adam yakamı
bırakmayınca, yelkenleri suya indirmek zorunda kaldım. Eve dö-
nünce, oturup çevirmeye başladım ve üç ay içinde bitirdim. Tek-
rar kendi ana dilinde yazmak ne kadar keyif vericiydi, bilemezsi-
niz.

İki yıl sonra Varşova’ya geri döndüğümüzde, Berlin Duvarı
ve o aşagılık rejim alaşağı edilmiş, tarihe karışmıştı bile. Sonra-

dan Lehçe yazılmış olan kitabım, Varşova kütüphanelerinde ve sokak tezgâhlarında yok satıyordu. Polonyalı bir yazar olarak da tanınmama neden işte budur.

O günlerde, yirmi yıl sonra, Zygmunt Leeds Üniversitesi'nden emekli oldu. Bu yaşamımızda yeni bir dönemin başlayacağına işaretledi. İstedığımız yere, keyfimiz istediği anda yolculuk etmekte özgürdük artık. Biz de öyle yaptık. Dünya kollarını açmış bizi bekliyordu.

Artık yaşlı bir insanım, hem de enikonu yaşlı. Kocam da öyle. Onunla aynı görüşü paylaşıyor, her günün son günüm olacağına inanırken, sanki önümde koca bir yaşam varmış gibi yaşıyorum. Yaşamımızı hep bu şekilde düşünerek sürdürüyoruz. Yazılacak, yazılmayı bekleyen bir sürü şey var. Sırf henüz sağken bizi görmeye gelenler olduğu gibi, Zygmunt'la röportaj yapmaya gelenlerin ardı arkası kesilmiyor; bazen benimle röportaj yapıyorlar. Gerek ülke içinde, gerekse Avrupa'da gezip duruyoruz. İkimizin birden bir davete çağrılmadığı gün olmuyor gibi. Zygmunt konferanslar vermeye çağrılıyor. Onun yanında özel asistanı gibi dolaşırken, özenle seçilmiş ve araştırma yapılmış konularda sunularda bulunmak gibi kendi başıma işler kotarıyorum.

Uzun mu uzun yaşam deneyimim ahlaki ikilemler adına zengin bir kaynak oluşturduğundan, dinleyiciler bunu çok güncel ve ilginç buluyorlar ama onların karşısında çıktığımda bu üzerinde durulması, irdelenmesi ve kaleme alınması gereken daha birçok sorunun ortaya çıkmasına neden oluyor. İşte size bir örnek: 1994 yılında ikimiz birden, Batı ve Doğu Avrupa'dan otuz öğretmenin oluşturduğu bir dinleyici topluluğuna soykırım üzerine konferans vermek üzere, İsviçre'de bir okula çağrılmıştık. Amaç onları bu konuda aydınlatmak ve soykırımı kendi öğrencilerine nasıl anlatabilecekleri konusunda yönlendirmektir. Öğretmenler ve diğer sunucu dostlarımızla birlikte Alp'lerde, gözlerden uzak,

şahane bir yerde kalıyorduk. Olayı organize edenler, Yahudi Soy-kırımıyla uzaktan yakından hiçbir ilgileri olmayan, Amerikalı, evli bir çiftti. Yahudi bile değildiler. Yalnızca iyi niyetli iki insan-dılar, o kadar. Okyanusun karşı tarafında da bu tür konferanslar organize etme deneyiminde bulunmuşlardı. Derken yolları ilk de-fa Avrupa'ya düşmüştü. Kendilerine has sıkı metotları, Amerikan tarzı metotları vardı.

Benim sunumum ilklerden biriydi. Varşova gettosundan ak-lımda ne kalmışsa anlatmamı istediler. Elimden gelenin en iyisi-ni yaptım ve sözlerimi bitirdiğimde dinleyicilerden biri kalkıp bana bir soru sordu.

“Gettoda Çingenelerle sık görüşür müydünüz?”

Bir an duraksadım. “Asla,” dedim, “Varşova gettosunda hiç Çingene yoktu.”

Adam pek bozuldu. “Evet, vardı,” dedi, “Yahudilerle birlik-te beş bin Çingene de Varşova gettosuna kapatılmış ve onlarla birlikte gaz odalarına yollanmışlardı.”

Bir sonraki sunum sırası onundu. Konusu Porrajmos, Çinge-ne soykırımıydı. Kendisi bizzat bir Çingeneydi ve Amerika'da öğrenim görevlisi olarak çalışıyordu. Dünya çapında kurulmuş Roman ve Sinti organizasyonunun önde gelen yöneticilerinden biri olarak, bir üniversitede kürsü sahibi olmuş pek az Çingene-den biriydi. Bize, dinleyicilerden hiçbirinin daha önce duymamış olduğu Çingene soykırımının hazin, insanın yüreğini burkan öy-küsünü anlattı. Daha sonra Profesör Hancock'tan bilgisizliğimi hoş görmesini rica ederek, özür diledim ve aramızda bir dostluk oluştu. Bana yalnız Porrajmos'u değil, daha birçok Çingene soy-kırımını içeren sürüyle belge ve monografi verdi.

Bu deneyimden sonra, elime geçen her fırsatta Yahudiler ye-rine onların adına konuşmak amacıyla, Roman ve Sinti'lerin o çağlar boyu süren, nefret dolu dışlanmışlıklarının ve ırk ayrımına uğrayışlarının tarihini araştırmaya karar verdim. Onların Yahudi-

ler gibi kendilerini anlatıp, haklarını savunacak bilgili insanları pek yoktu. Profesör Hancock'un da el vermesiyle, zengin Polonya arşivlerini ve diğer kaynakları kullanarak, incelenmeye değer yığınla materyal topladım. Toplumun dikkatine sunulabilecek değerde bir belge hazırlamak üç ayımı aldı. Elime bir fırsat geçmesi çok zaman almadı. Semitizm karşıtlığı üzerine bir konferans vermek üzere İsveç'e çağrıldım. Ben bunun yerine Çingenelerin uğratıldığı soykırımlardan söz etmek isteyince İsveçli dinleyicilerimden karşı çıkan olmadı. Daha sonra elimde bu belgeyle Avrupa'nın birçok yerine gittim ve dinleyicilerden hep inanılmaz ilgi gördüm.

O İsviçre gezim sırasında beni derin düşünceye boğan bir başka olay olmuştu. Günlerimiz konferanslarla, soykırım üzerine kitaplardan bölümler okumakla veya bu konuda çekilmiş filmler seyretmekle, dopdolu geçiyordu. Akşam olduğunda katılımcılardan, soykırım konulu resimler yapmak, şarkılar bestelemek ve birlikte bir takım gösterilerde bulunmaları isteniyordu. Bu tür bir gösteriye tanık olduk. Aynen şöyleydi:

Yönetici, "Şimdi Yahudilerin ölüm odalarına götürülüşünü canlandıracaksınız," diye buyurdu. "Önce, suçu işleyenler, kurbanlar ve kenardan seyredenler olarak üç gruba ayrılmalısınız."

Öğrenciler bu çağrıya uymaya pek hevesli görünmüyorlar. Oturdıkları yerde huzursuzca kıpırdanıp duruyor, aralarında fısıldaşıyor ve ara sıra da kıkırdayarak, gülüşüyorlar. Bunun yerine çıkıp dağlarda bir tur atmayı yeğledikleri açıkça belli oluyor.

Yönetici, "Siz gönüllü olmazsanız, sizin yerinize bunu ben yaparım," diyor ve insanları parmağıyla işaret ederek, tek tek sesleniyor: "Siz suçu işleyen, siz kurban, siz de izleyensiniz."

Bulgaristan'dan gelmiş olan bir öğretmen şakayla karışık, "Ama ben suçu işleyen olmak istemiyorum," diye karşı geliyor.

"O zaman kurban olun!"

Ortalık kahkahadan yıkılıyor.

Portekiz’de yaşayıp, öğretmenlik yapan genç bir Amerikalı adalelerini göstererek, “Sizin yerinizi alabilirim,” diyor. “Bakın, sıkı bir SS subayı olmaya ne kadar uygun bir bedenim var.”

Salon gene yıkılıyor.

“Tamam o zaman, üç ayrı yere gidin. Seyredenler duvarın dibine. Yahudiler pencere kenarına- pencerenin dışında bir tren var ve dehşet dolu gözlerle ona bakıyor, acıyla çığlıklar atıyorsunuz. Suçu işleyenler koridorda bekliyor. Derken ansızın, bağırıp çağırarak ve köpekler gibi vahşice hırlayarak odaya dalıyorsunuz.”

Salondakilerden biri köpek taklidi yapıyor. Herkes gene kahkahalara boğuluyor. Otuz çift ayak sıraların arasında gürültüyle sürüklenirken, öğrenciler yer değiştiriyor. Derken kurbanlar acıyla bağırışp, çığlıklar atmaya başlarken, seyredenler öylece, ilgisiz bakıyor. Durup durup kahkahalarla gülüyorlar.

Moskova’lı genç bir bayan öğretmen sessizce bir köşede oturmuş, ağlamaktadır.

Yönetici, “Neyin var Masha?” diye sorar.

“Dayanamıyorum, dayanamıyorum artık,” diye feryat ederek, odadan çıkıp gider.

Zygmunt ve benim de canımıza tak etmişti ve üstlendiğimiz bölümleri bitirir bitirmez, kursun bitmesine daha çok zaman varken oradan ayrıldık. O günden beri soykırımı genç nesillere nasıl anlatabileceğimiz sorusu beynimi yiyip bitiriyor. Elimden geldiği kadar sık, gezilerimizin bizi götürdüğü her ülkede bu konuyu tartışmaya açıyorum.

Yalnız Varşova’dan değil, daha önce hiç görmediğim bazı büyük şehirlerden de aldığımız çağrılar üzerine, senede en az bir kere Polonya’ya gidiyoruz. Eski dostlarımızın çoğu bu dünyadan gitmiş bulunuyorlar ama artık, neredeyse çocuklarımız, hatta torunlarımızla yaşıt, genç dostlarımız var.

Yaşlılığın en acı veren tarafı, insanın yürekten sevdiği dostlarını bir bir kaybediyor olması. Polonya ve Britanya'dan yakınlarımızın isimleri olan telefon rehberimden birilerinin adını çizip çıkarttığım artık pek sık oluyor. Ve yıl be yıl, gelen Noel ve Yılbaşı tebrikleri giderek azalıyor.

Ta köşe bucak saklandığımız o günlerden beri ve savaşın ardından Polonya'da geçirdiğim o uzun yıllar boyunca, hep bir yere ait olmak istemişimdir. Benim inançlarımı paylaşan ve el ele vererek asil gayeler adına birlikte çalıştığım bir arkadaş grubunun üyesi olmak. Bazen bu aidiyet düşlerimin gerçekleşir gibi olduğu anlar da olmadı değil: 1946 yılında Filistin'e gitmekte olan bir grup genç insana katıldığımda; Polonya'yı doğruluk ve eşitliğin hüküm sürdüğü bir ülke haline getirmeye çalışırken... hepsi fos çıktı. Hiçbiri yolunda gitmedi.

Şimdi bir yere ait miyim acaba? Bazı "ait olduğum kesimler" oldu galiba. Bu ülke, bu şehir, bu ev, bunların içinde en büyük kesimleri oluşturdular hep, ve de en huzurlusu. Bundan sonra, kendimi evimde hissettiğim ama hep İngiltere'ye geri dönmeye can attığım Varşova gelir. Bir de, sık sık gidip gelirken edinmeyi başardığımız can dostlarımızın yaşadığı o bazı Avrupa şehirlerdeki küçük "kesimler" var.

Mutlu olmak için mutlaka bir yere ait olmanız gerekmez. Bu okuyucularıma bir öğüdüm. İyi dostlar edinmek, en azından bir umut ışığı tutarak, sizden yardım bekleyen insanların elinden tutmak, üstlendiğiniz her işi hakkıyla yapmak, önemli olan işte budur. Fakat ait olmak demek belki de, sevmek ve sevimektir ve işin aslı da budur zaten.

KRONOLOJİ

Bu toplu kronoloji *O Duvarların Ötesinde* geçen belli başlı olayların bir listesidir.

13 Mart 1938 Avusturya'nın Nazi Almanyası tarafından işgali

Ekim 1938-Mart 1939 Nazi Almanyası tarafından Çekoslovakya'nın işgali

23 Ağustos 1939 Hitler ve Stalin, Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği arasında saldırmazlık anlaşmasına varırlar

1 Eylül 1939 Almanyası Polonya'yı işgal ediyor: II. Dünya Savaşı'nın başlangıcı

3 Eylül 1939 Büyük Britanya ve Fransa Almanyaya savaş ilan ederler

8 Eylül 1939 Varşova kuşatmasının başlangıcı

17 Eylül 1939 Hitler'le Stalin arasında varılan anlaşmaya göre, Sovyet orduları, batıdan ilerlemekte olan Alman ordusuyla birleşmek üzere doğudan Polonya'ya girer

18 Eylül 1939 Polonya hükümeti ve yüksek rütbeli komutanlar sınırı geçerek Romanya'ya sığınır

27 Eylül 1939 Varşova Almanlara teslim olur

5 Ekim 1939 Polonya tam anlamıyla yenik düşer

1940 İlkbaharı Katyn katliamı: Rusya'daki Polonyalı esirlerin toplu halde katledilişi

16 Kasım 1940 Varşova'daki Yahudi gettosunun kapanışı

22 Haziran 1941 Daha önce varılmış olan anlaşmaya rağmen, Almanya Rusya'ya giriyor. SSCB, Almanya'ya karşı savaşa girerek, müttefiklerin yanında yerini alır

22 Temmuz- 13 Eylül 1942 Varşova gettosundan insanların kitleler halinde götürülüşü (İlk Aktion)

18-22 Ocak 1943 İkinci Aktion ve Yahudi Savaş Örgütü tarafından başlatılan direnişin ilk kıvılcımları

19 Nisan- 16 Mayıs Varşova gettosunda ayaklanma

İlkbahar- Yaz 1943 Katyn katliamıyla ilgili Nazi raporlarının yayınlanması

6 Haziran 1944 Normandiya çıkarması; Müttefik Kuvvetlerin Avrupa'yı işgale başlayışı

1 Ağustos- 3 Ekim 1944 Varşova ayaklanması

Ocak 1945 Rus Kızıl Ordusunun Polonya'nın içlerine kadar girerek, Almanları batıya doğru sürüşü

17 Ocak 1945 yıkıma uğramış ve terk edilmiş Varşova'nın Kızıl Ordu tarafından alınışı

19 Ocak 1945 Krakow ve civar yerleşim bölgelerinin Kızıl Ordu tarafından, Nazilerin elinden kurtarılışı

9 Mayıs 1945 II. Dünya Savaşı'nın sonu

8 Mart 1968 Polonya'da öğrenci hareketlerinin ve Yahudi karşıtı resmi kampanyanın başlangıcı

***Bir Yahudi Yazarın Kaleminden
II. Dünya Savaşı Anıları...
İsrail'in Politikalarını Onaylamayan
Janina Bauman'dan...***

Almanlar Polonya'yı işgal ederler.
Bu Polonya halkının acı, ıstırap ve dehşet
olduğu kadar, mücadele ve direniş dönemidir.

O günleri çocukluktan genç kızlığa adım attığı
dönemde yaşayan yazar, işgal altındaki Polonya'daki
yaşamı objektif bir gözle kaleme alır.
Nazilerin zulmü kadar savaştan ve işgalden çıkar
sağlamaya çalışan fırsatçıları teşhir eder; bütün
baskılara rağmen insanlığını unutmayanların
yardımlarını, dostlukları, dayanışmayı ve
sevgiyi ön plana çıkarır.

Bugüne dek yazılanlardan çok farklı bir kitap.
Okurken o günleri yaşayacaksınız...

www.apollon.com.tr

ISBN: 978-605-4279-02-9

9 786054 279029

APOLLON